

FOLYÓIRAT A SAJTÓSZABADSÁGRÓL ÉS A MÉDIASZABÁLYOZÁSRÓL

In Medias Res

CSEHI ZOLTÁN

Elévülés a személyiségi jogok rendszerében,
az új Ptk.-ra tekintettel

GELLÉN KLÁRA

A gazdasági és a társadalmi érdek
konvergálása a reklámokban

CARLO A. PEDRIOLI

Ferenc pápa és a véleménynyilvánítás
szabadságának határai

SZOMORA ZSOLT

A való tények közlésével elkövetett rágalmazás
és a valóság bizonyítása
mint a véleményszabadság korlátja

2016/1

In Medias Res

FOLYÓIRAT A SAJTÓSZABADSÁGRÓL ÉS A MÉDIASZABÁLYOZÁSRÓL

V. évfolyam, 1. szám

2016

Felelős szerkesztő

KOLTAY ANDRÁS (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Főszerkesztő

NYAKAS LEVENTE (Károli Gáspár Református Egyetem)

A szerkesztőbizottság tagjai

GELLÉN KLÁRA (Szegedi Tudományegyetem)

LAPSÁNSZKY ANDRÁS (Széchenyi István Egyetem)

PÁZMÁNDI KINGA (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

SZÉKELY LÁSZLÓ (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

TÓTH ANDRÁS (Károli Gáspár Református Egyetem)

Tanácsadó testület

BAKA ANDRÁS (Kúria)

BARNA ATTILA (Széchenyi István Egyetem)

BIHARI MIHÁLY (Széchenyi István Egyetem)

CSEHI ZOLTÁN (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

HORVÁTH ATTILA

(Nemzeti Köszolgálati Egyetem)

KARÁCSONY ANDRÁS (ELTE)

KECSKÉS LÁSZLÓ (Pécsi Tudományegyetem)

KUKORELLI ISTVÁN (ELTE)

LÁBADY TAMÁS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

LENKOVICS BARNABÁS

(Széchenyi István Egyetem)

POKOL BÉLA

(Szegedi Tudományegyetem)

RÉVÉSZ T. MIHÁLY (ELTE)

SCHANDA BALÁZS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

SZALAY PÉTER (Alkotmánybíróság)

TAKÁCS PÉTER (Széchenyi István Egyetem)

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

(Szegedi Tudományegyetem)

VARGA ZS. ANDRÁS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

ZLINSZKY JÁNOS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Wolters Kluwer

Kiadja a
Wolters Kluwer Kft.
Budapest, 2016
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 21–35.
Telefon: (40) 464-565
Fax: +36 (1) 464-5657
e-mail: info@wolterskluwer.hu
www.wolterskluwer.hu
www.media-tudomany.hu

A folyóirat tartalma anonim módon lektorált.

Szakmai partner: Az NMHH Médiatanácsának Médiatudományi Intézete

Felelős vezető: Tóth Gábor, a Wolters Kluwer Kft. ügyvezetője

Kiadásért felelős: dr. Vajda Krisztina

A kiadványok szerkesztéséért felelős: dr. Szabó Marianna

Felelős szerkesztők: Horváth Krisztina

Műszaki szerkesztő: Szász Zoltán

Grafikai előkészítés: Wolters Kluwer Kft.

Tördelés: KorrInfo Kft.

Nyomdai munkálatok: Starkiss Kft.

ISSN 2063-6253

Termékkód: YOVI626

Kiadványaink megtekinthetők és megvásárolhatóak szakkönyvesboltunkban a Kiadó címén,
továbbá a www.complex.hu portálon.

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás és a mű bővített, illetve rövidített változatának kiadási jogát is.

A Kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak bármely része
semmiféle formában (fotokópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

TARTALOM

Tanulmányok

CSEHI ZOLTÁN	
Elévülés a személyiségi jogok rendszerében, az új Ptk.-ra tekintettel	1
GELLÉN KLÁRA	
A gazdasági és a társadalmi érdek konvergálása a reklámokban	17
CARLO A. PEDRIOLI	
Ferenc pápa és a véleménynyilvánítás szabadságának határai	33
SZOMORA ZSOLT	
A való tények közlésével elkövetett rágalmazás és a valóság bizonyítása mint a véleményszabadság korlátja	51

Fórum

Szólásszabadság és blaszfémia konferencia

• BARTÓKI-GÖNCZY BALÁZS	
A véleménynyilvánítás szabadsága és a blaszfémia – határvonalak a különböző kultúrákban	69
• TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ	
A véleménynyilvánítás szabadsága és a blaszfémia	70
• LILIA BENSEDRINE-THABET	
Szólásszabadság és blaszfémia eltérő kultúráinkban	75
• SCHANDA BALÁZS	
Blaszfémia – a szólásszabadság határa?	79
• TÖRÖK BERNÁT	
Szólásszabadság és blaszfémia.	85
• KOLTAY ANDRÁS	
Adalékok a blaszfémia szólásszabadság-jogi megítéléséhez	92
• RENÉ NOUAILHAT	
Nevetés, karikatúra és vallás	100
• SZOMBATHY ZOLTÁN	
A blaszfémia válfajai és büntetése a hagyományos muszlim vallásjog szerint	105
PARTI KATALIN	
A megfélemlítés (bullying) szabályozása Magyarországon és külföldön	114
TÓFALVY TAMÁS	
Újságírás a Wikileaks után	147

Könyvismertetések

Denis McQuail: A tömegkommunikáció elmélete (<i>Gálik Mihály – Zsolt Péter</i>).....	159
John Durham Peters: A mélység tornácán. A szólásszabadság és a liberális hagyomány (<i>A szerző előszava a kötet magyar kiadásához</i>)	164
Koltay András – Török Bernát (szerk.): Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 2. (<i>Papp János Tamás</i>)	168
Paál Vince (szerk.): A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989 (<i>Klesténitz Tibor</i>).....	171

TANULMÁNYOK

Elévülés a személyiségi jogok rendszerében, az új Ptk.-ra tekintettel

CSEHI ZOLTÁN*

1. Bevezetés

Az internetkorszak tömegkommunikációjában a személyiség magánjogi védelme újabb, talán soha nem látott kihívások előtt áll. Napjainkban megkérdőjeleződik, hogy az alapvetően vagyoni jogi érdekek védelmét szolgáló magánjog képes-e a saját eszközrendszerével védeni a személyiséget, és ez a kihívás felerősödik az alkotmányos alapjogok, sőt az emberi jogok vagy az európai Alapjogi Chartába foglalt szabadságok és jogok ereje mellett. Ennek a kérdésnek csak egyetlen apró aspektusát vizsgáljuk: a személyiségi jogsértések kapcsán a vagyoni jogi forgalomban kialakult elévülés alkalmazási problémáit. Az elévülés legitimitását és funkcióit Európa számos országában ártértékelték, és korunk időfelfogásához igazították. Az alapkérdés az, hogy az elévülés szabályai mennyiben alkalmazandók a személyiséget sértő magánjogi tényállásoknál. A vizsgálódás fő tárgya az új Polgári Törvénykönyv szabályozása és az általa teremtett új értelmezési lehetőségek, amelynek röviden áttekintjük történetét is.

2. Az elévülés fogalma

Az elévülés nem más, mint a kötelezettség teljesítésével szemben felhozható peremprórius kifogás, amely a követelés bírói kikényszerítését megszünteti.¹ Szladits Károlyt idézve:

„Az *elévülés* abban különbözik a záros határidőtől, hogy nem szünteti meg magát a jogot, hanem csak a jogból eredő igény bírói érvényesítését zárja ki; helyesebben: *igényszüntető kifogást alapít* a kötelezett javára. Elévülés alá esnek egyfelől a *kötelmi követelések*, másfelől a dologi jogok és a szemé-

* Tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar. E-mail: csehi.zoltan@jak.ppke.hu

¹ RUDOLF Lóránt: *Az elévülés*. Budapest, KJK, 1961; RUDOLF Lóránt: *Határidők a polgári jogban és a munkajogban*. Budapest, KJK, 1965; BÍRÓ György: Az elévülés intézménye. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, XXVI/2. 541–557; BÍRÓ György: A kötelmi jog alapintézményei. Az elévülés. In: PUSZTAHELYI Réka (szerk.): *A magánjogi kodifikáció eredményei: Miskolci konferenciák 2006–2007*. Miskolc, NAMEF, 2008. 241–255; BÍRÓ György: Az elévülés szabályai az új Ptk.-ban. In: CSÁK Csilla – OLAJOS István (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Prugberger Tamás professzor 70. születésnapjára*. Miskolc, NAMEF, 2007. 50–60.

lyi vagy eszmei javakon való jogok megsértéséből eredő (ún. egyszemélyes alapú) *igények*. Az elévülés ehhez képest általános jogi jelenség; mégis túlnyomó jelentősége a kötelmi jogban van, s ezért annak során tárgyaljuk.²

Napjaink elévülési fogalmának modern megfogalmazója, Lábady Tamás szerint:

„Az *elévülés* a követelést *igénycsökkentté* teszi. Az elévült követelés *csonka alanyi jogi jellegét* el kell ismerni, figyelemmel arra, hogy *közvetett szankciók* az elévült követelés tekintetében fennállnak.”³
 „Az *elévülés* abban különbözik a záros (praeclusiv) határidőtől, hogy az nem szünteti meg magát az alanyi jogot, hanem csak *igényszüntető kifogást* alapít a kötelezett javára. Azt is mondjuk, hogy az *elévülés* az *alanyi jogot* »*legyengíti*«, *csonkává* teszi. A magánjogi dogmatikában használt közkeletű definícióval szemben az az álláspont látszik helyesebbnek, hogy az *elévülés* *nem igény nélküli alanyi jogi helyzet*, mert az *elévülés* a jog *bírói úton való érvényesítését nem zárja ki, csak korlátozza.*”⁴

Villányi László 1941-es összefoglalásában az elévülést peremptórius magánjogi kifogásnak nevezte.⁵ Az adós bizonyos idő múltán mentesül kötelezettségének teljesítése alól. Valójában semmi másra nincs szükség, csak a törvényben meghatározott időnek kell eltelnie – az idő múlása szolgáltatja az adósnak ezt a védekezési jogot. Fontos, hogy az idő múlása mellett az adósnak ki kell fejeznie a teljesítés megtagadására vonatkozó akarátát, azaz a kötelezettség teljesítésének megtagadását: azt a bíró hivatalból nem alkalmazhatja.

Az *elévülés* tárgya az igény, a jog érvényesítésének a kifejezett jogügyleti vagy perbeli cselekménye, az adóssal szembeni fellépés a követelés kikényszerítésére. Az igény az alanyi jog gyakorlásának, érvényre juttatásának a szándéka, annak az aktív eleme, és nem eljárás cselekmény. Az *elévülés*nek tehát három feltétele van: 1) a jogosult fellépjen a kötelezettel szemben a követelés teljesítése érdekében; 2) elteljen az *elévülés*re vonatkozó idő; 3) a kötelezett (adós) a jogosulti fellépésre jelentse be az *elévülési* kifogását, és ne teljesítsen. Az *elévülés* ezen jogi értelmezése lényegében a BGB kodifikációjára nyúlik vissza. Bernhard Windscheid eredeti felfogása szerint az *elévülés* megszünteti a követelést, amely felfogáson később maga Windscheid is változtatott, Friedrich C. von Savigny pedig az *elévülés* gyengébb hatása mellett foglalt állást, amely nem szünteti meg magát az alanyi jogot.⁶ Windscheid különbséget tett igény és kereset között, és a keresetelévülést az igényelévüléshez hasonlította, de azt nem fejtette ki, hogy az *elévülés* pusztán az idő múlásával beáll-e, vagy csak az adós ellentmondása révén.

A BGB előkészítése során alakult ki az a nézet, hogy csak az *elévült* követelés mint az adós ellentmondása kapjon jogi hatályt, azaz az idő múlása önmagában nem oltja ki az igényt. Az *elévülés* révén maga a követelés fennmarad, és csak az ellentmondás révén gyengül *naturalis*

² SZLADITS Károly: *A magyar magánjog. – I. kötet.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalta, 1941. A magánjogi tényállások alatt az idő jogi tény voltához l. 380.

³ LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1997. 281.

⁴ Uo., 316.

⁵ VILLÁNYI László: *A magyar magánjog rövid tankönyve.* Budapest, Grill, 1941. 280.

⁶ GÖTZ SCHULZE: *Die Natutalobligation.* Tübingen, Mohr Siebeck, 2008. 148–149.

*obligatió*vá.⁷ Azaz az elévülés nem szünteti meg magát a követelést, csak a teljesítési kötelezettség megtagadásának ellenjogát biztosítja az adós részére. A megtagadás jogügyleti akaratot és annak megfelelő kifejezését is megkívánja, az adós továbbra is kötelezett marad, de vele szemben kikényszerítés az ellentmondása miatt nem eszközölhető, viszont beszámításra, visszatartásra feljogosítja a jogosultat.⁸ A német gyakorlatban az első felszólításra szóló kezesség esetében a kezes a főkövetelés elévülésére csak a visszakövetelési perben hivatkozhat, feltéve, hogy jogfenn tartással fizetett a jogosultnak. Ha az adós jogfenn tartás nélkül vagy az elévülés tudata nélkül teljesít, akkor már nem illeti meg a visszakövetelés joga. A jogosult lemondhat arról az elévülés előtt és annak beálltát követően egyaránt. A *naturalis obliogatio* az adós elévülési ellentmondása folytán keletkezik, tehát azt közölni kell a jogosulttal, és a nyilatkozatnak a jogosulttal szemben hatályosulnia kell.⁹

3. Személyiségi jogok elévülése

3.1. Bevezetés

A személyiségi jogok az embert, fizikai, lelki és szellemi auráját és egységét, külső megjelenését és antropológiai jeleit, pszichéjének, lelki világának mélységeit, valamint a társadalmi életben az együttéléstől fakadó autonómiáját, mozgásterét és megjelenését védik. Az emberi személyiség individualitása, egyetemessége és oszthatatlansága sokkal bonyolultabb, mintsem a jog nyelvén ennél pontosabban meg tudnánk fogalmazni a védelem értékeit és szükségességét. Az ember személyiség mivoltának is kiinduló eleme a méltóság, a létből fakadó és a személyiségtől elválaszthatatlan emberi minőség kifejeződése. Sólyom László megfogalmazásában:

„Az emberi méltóság az emberi léttel eleve együtt járó minőség. Az emberi méltósághoz való alanyi jog megtiltja, hogy a méltóságtól megfosszák az egyént. De az emberi méltóságtól az embert csakis életének elvételével lehet megfosztani, s ezzel mindkettő végérvényesen megszűnik.”¹⁰

A személyiséget védő jogok védelmet nyújtanak az ember fizikai valósága, pszichés és lelki integritása számára, valamint a társadalmi életben az együttéléstől fakadó, őt megillető értékeknek. A személyiséget védő jogok ezért abszolút jogok, a jogi relációk felosztásában egypólusúnak minősülnek.¹¹ A személyiségi jogok esetében – hasonlóan a tulajdonjoghoz, az eszmei java-

⁷ Uo., 510.

⁸ Uo., 512.

⁹ Uo., 514–516.

¹⁰ 23/1990. (X. 31.) AB határozat. (Sólyom László alkotmánybíró párhuzamos véleménye.)

¹¹ „Mínthogy a jogi vonatkozásokat létrehozó jogi alaphelyzetpárok jogi relációkat, Iuris vinculumokat hoznak létre két személy, a vonatkozás Dominusa és Servusa között, ennek folytán ezeknek a jogi alapvonalatkozásoknak két-két pólusuk, sarkuk van: az egyik a Dominus, a másik a Servus. Ha a jogi reláció mind a két sarkán lévő személy, tehát a Dominus és a Servus is közvetlenül vagy közvetve egyénileg van meghatározva, azt mondjuk, hogy a reláció mind a két oldalon polarizálva van, a reláció tehát kétpólusú. Ha viszont a jogi reláció egyik sarkán lévő személy nincs egyénileg meghatározva, vagyis ha a reláció Dominusa vagy Servusa mindenki, aki az ilyen természetű jogot egyáltalában

kon fennálló jogokhoz – az ún. kirekesztő (abszolút) jogok tartalmában a *servus* oldalán nem polarizált követelés az uralkodó jogi helyzet, a viszonylagos (relatív) jogokban, pl. a kötelmi jogban, a *servus* oldalán polarizált követelés jogi helyzete az uralkodó.¹² A személyiségi jogok személyhez kötöttek, csak személyesen gyakorolhatók és forgalomképtelenek, ezért elévülésük fogalmilag kizárt.¹³ Amiről egyáltalán beszélni lehet, az az egyes jogokból fakadó igények elévülése, alapvetően a jogsértéssel szembeni fellépés időbeli korlátozása. Először tekintsük röviden át ezen jogok tartalmát és kialakulását az elévülést is figyelembe véve.

3.2. Az 1959-es Ptk. szabályai

3.2.1. Bevezetés

Az 1959-es Ptk. eredetileg nem tartalmazta a személyiségi jogok védelmét, azt az 1977-es novella iktatta be, és ezen a néhány paragrafuson a személyiség magánjogi védelmének széles bástyája épült ki az évtizedek során. Kifejezetten a személyiségi jogok elévülésére hivatalosan közölt jogesetet nem találtunk. Az 1959-es Ptk. hivatalos magyarázata, a még Eörsi Gyula által alapított kommentár legutolsó kiadása, a Gellért György szerkesztette és lektorálta kötet¹⁴ sem a személyhez fűződő jogok kapcsán, sem az elévülés rendelkezéseinél nem foglalkozik a kérdéssel, és jogesetet sem mutat be, amiből úgy tűnik, mintha ezzel a kérdéssel nem is lenne jogalkalmazói probléma.

3.2.2. Jogirodalmi nézetek

A jogirodalomban is eltérő felfogásokról olvashatunk. Bíró György és Lenkovics Barnabás szerint az ún. státus- (abszolút) jogok védelme abban is megnyilvánul, hogy a tulajdoni (és valójában a személyi jogi) igények nem évülnek el.¹⁵ Hasonlót olvastunk Székely Lászlónál, aki szerint a személyiségi jogok megsértésének objektív jogkövetkezmenyeire adott szankciók igényei nem évülnek el.¹⁶ Cizelláttabban fogalmazott Kemenes István 2010-ben, aki különbséget tett egyes igények közt. Szavai szerint: „*A személyhez fűződő jogok* objektív szankciói közül azok, amelyek a jogsértés jövőbeli megszüntetésére irányulnak, a folyamatosan fennálló jogsértő állapot miatt nem évülhetnek el. Valójában mindaddig, amíg a jogsértő állapot nem szűnt meg, a személyhez fűződő jogsérelem objektív szankciója »esedékes«. Ilyennek tekinthető, hogy a jogosult köve-

gyakorolhatja, vagy akivel szemben az ilyen természetű jog egyáltalában gyakorolható, akkor azt mondjuk, hogy a jogi reláció a Dominus vagy a Servus oldalán nincs polarizálva, a jogi reláció tehát egypólusú.” (SZÁSZY István: *A magyar magánjog általános része, I. kötet*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1947. 142.)

¹² Uo., 145.

¹³ Heinrich HONSELL – Nedim P. VOGT – Thomas GEISER (szerk.): *Zivilgesetzbuch I. Art. 1-456 ZGB*, I. Bázél, Helbing Lichtenhahn, 2010. Art. 28, 8, margó.

¹⁴ *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. 7. javított kiadás. Budapest, CompLex, 2007.

¹⁵ BÍRÓ György – LENKOVICS Barnabás: *Általános tanok*. Miskolc, NAMF, 2006. 170.

¹⁶ LENKOVICS Barnabás – SZÉKELY László: *A személyi jog vázlat*. Budapest, Eötvös, 2000. 123.

telheti a jogsértés abbahagyását és a jogsértő eltiltását a további jogsértéstől; illetve követelheti a sérelmes helyzet megszüntetését, a jogsértést megelőző állapot helyreállítását a jogsértő részéről vagy költségén [Ptk. 84. § (1) bekezdés *a*), *b*), *d*) pontok].¹⁷ A személyiségi jogok közt szabályozott kegyeleti jogok el nem évülését Görög Márta fogalmazta meg egyértelműen.¹⁸

3.3. A bírói gyakorlat eredményei

Az 1959-es Ptk. gazdag bírói gyakorlatából csak néhány különleges esetet említünk.

3.3.1. Hangfelvétel és képmás

Számos ügyben fel sem merül az elévülés kérdése, így például abban sem, amiben a szereplők hozzájárulása nélkül készített hangfelvétel létezéséről tudósítottak, tartalmát szóban ismertették – a hangfelvétel anyagának közzététele kapcsán nem vizsgálták a hangfelvétel elkészítése és az említett módon történő felhasználása között eltelt időt (EBH.2012. P.16.). Az 1959. évi Ptk. 80. §-a kapcsán biztosított hangfelvételhez fűződő jog nem sérült azáltal, hogy csak annak létezéséről és tartalmáról tájékoztatta egy harmadik – a hangfelvétellel kapcsolatban nem érintett – személy a nyilvánosságot, viszont a leiratot már közzétette a szereplők nevének kezdőbetűivel rövidítve. Az 1959-es Ptk. a hangfelvétellel történő visszaélést tiltotta, a Kúria szerint mégsem történt sem nyilvánosságra hozatal, sem visszaélészerű felhasználás, mivel a nyilvánosság tájékoztatása a pártpolitikai ügyekről nem minősíthető visszaélésnek, hanem az megfelel a rendeltetészerű joggyakorlásnak.

Elévülési kérdést feszegetett a Legfelsőbb Bíróság előtti BH1995. 632. sz. döntés is, anélkül, hogy elévülésről lenne benne szó: egy korábban hozzájárulással felhasznált fénykép újabb felhasználása jogsértést valósít-e meg vagy sem. Jóllehet az ügy tényállása szerint egy elmarasztaló újságcikk mellett közölték a fotót, mintha a kettő közt kapcsolat lenne, és ez valósította meg a tényleges jogsértést: a fotó közzélése sértette az érintett személy jóhírnevét, a hozzájárulás nélküli fotóközlés ehhez képest a jogsértő magyarázatának és védekezésének – miszerint a fotó felhasználása jogszerű volt – a kioltására szolgált csak.

A sajtó-helyreigazítás speciális jogvédelme – amely az 1959-es Ptk. hatályon kívül helyezését követően is alapjaiban változatlan maradt – rendkívül szoros, 30 napos fellépést igényel, valamint a helyreigazítással kapcsolatosan a sérelem előadását és a valóságnak megfelelő tények megjelenését is megkívánja. A határidőt a bíróságok anyagi jogi szabályként értelmezik, azaz a sajtó-helyreigazítási kérelem 30 napon belül meg kell hogy érkezzon a jogsértést megvalósító sajtószervhez. BH1993. 159. eset szerint a tartalmában nem megfelelően előadott kérelem nem minősül sajtó-helyreigazítási kérelemnek, ezért ilyen per indítására nem alkalmas alap. Ettől függetlenül fennáll a lehetőség a személyiségi jogsértés érvényesítésére.

¹⁷ KEMENES István: Az időmúlás joghatásával összefüggő egyes kérdések. *Bírósági Döntések Tára*, 2011/2.

¹⁸ GÖRÖG Márta: A kegyeleti jog gyakorlásának jogosultjairól és az érvényesíthetőség korlátairól. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2005/2.

3.3.2. Orvosi jogsértések személyiséget sértő aspektusai

Az elévülés körében a vérátömlesztéssel okozott hepatitis-C-fertőzések kártérítési esetei által felvetett számos kérdés közül most csak az idő kérdésére koncentrálunk. A károsult egy 1986-os közúti baleset után 1986-ban, 1988-ban és 1993-ban kapott vért, 1999-ben jelentkeztek nála a hepatitis-C jelei, a 2000-ben elvégzett májbiopszia kórszövettani vizsgálata kimutatta a máj gyulladási folyamatát, és 2001-től el is kezdték kezelni. A károsult az államot perelte az 1972. évi II. sz. egészségügyi törvény alapján – az állam formális és anyagi védekezése számos kérdést vetett fel. Az elévülés végül nem tartozott ezek közé, de az 1986-os baleset és a tíz év eltelté után érvényesített vagyoni és nem vagyoni károkért való helytállás kapcsán ez nem kikerülhet.

A károkozás időpontja és oka nem volt pontosan felderíthető, viszont a bíróság a következő módon érvelt:

„Ennek körében értékelendő, hogy a felperes szabályosan elvégzett műtétjeinél semmi adat nincs arra, hogy a fertőzés a vérkészítményt felhasználó kórházak hibájára, az ő felróható magatartásukra lenne visszavezethető, de olyan további bizonyíték sincs, amely bármely más fertőzési forrás megállapítására alapot adna. Ami viszont a bizonyossághoz közeli valószínűséggel megállapítható, hogy a felperes 1986-ban és 1988-ban olyan vérből kapott transfúziót, amelyeknél a véradóktól levett vért erre a vírusra még nem szűrték. Ez csak 1993 januárjától történt meg, de ha az alperes tényállítása ezzel ellentétes, továbbá, hogy az 1993-ban történt műtéti beavatkozásnál fertőzött szert használtak fel, ezek tekintetében a bizonyítási kötelezettség őt terheli. (...)

Miután orvosilag nincs kétségmentes megállapíthatóság, ezért a jogi bizonyítottság is ezen az alacsonyabb szinten értendő, és az okozati összefüggés jogi fogalmának bizonyítottságához, a fertőző forrás megállapításához, elegendő a kizáró, illetőleg a kizárható, valamint a valószínűsíthető okok bírói mérlegelése a Pp. 206. §-ának (1) bekezdése alapján.”

Az ítélet csak a bizonyosságig tudott elmenni abban a ténykérdésben, hogy mikor és miként fertőződhetett meg a károsult a hepatitis-C-vel fertőzött vérrel. Ez a károkozás időpontja, de a következményei csak jóval később, több mint tíz év után jelentkeztek.

3.3.3. Kegyeleti jogok

A személyiségi jogsértések különös csoportját adják a kegyeleti joggal kapcsolatos jogsértések. Az 1959. évi Ptk. vonatkozó szabályai általánosságban védték ezeket a jogokat, a 85. § (3) bek. pedig a következőképpen rendelkezett: meghalt személy emlékének megsértése miatt bírósághoz fordulhat a hozzátartozó, továbbá az a személy, akit az elhunyt végrendeleti juttatásban részesített. Ha a meghalt személy (megszűnt jogi személy) jóhírnevét sértő magatartás közérdekbe ütközik, a személyhez fűződő jog érvényesítésére az ügyész is jogosult. A jelen tanulmány keretében vizsgált elévülési kérdést a közzétett jogesetek nem érintik, de az olvasható ki belőlük, hogy a jogsértés elkövetésének és a jogsértő állapotnak a megszüntetése iránti igény elévülése fel sem merült.

A BH1976. 311.¹⁹ számon közzétett jogesetben az özvegy elhunyt feleségének sírhelyét eladta második felesége rokonainak, ide temették a vevő férjét, a korábban oda eltemetett sírját nem érintve, de a sírhantot megszüntették, és a fejfát a sírról eltávolították. A sírhely vevője az elhunyt férje részére síremléket rendelt a kettős sír egészére. Az ide korábban eltemetett feleség testvére indított pert a sír eredeti állapotban történő visszaállítására. Az elsőfokú bíróság elutasítása után a másodfokú bíróság helyt adott a felperes keresetének, és kimondta, hogy a sírhant és a sírtábla, fejfa eltüntetése a legsúlyosabb kegyeleti jogsértésnek számít. A Legfelsőbb Bíróság a jogerős ítéletet hatályon kívül helyezte. Álláspontja szerint két jogsértés valósult meg, az egyik a volt feleség sírhantjának, sírjelének, fejfájának az eltüntetése, a másik a sírba idegen személy temetése. A Legfelsőbb Bíróság szerint azonban a másodfokú bíróság végrehajthatatlan ítéletet hozott, és nem mondható meg, hogy az eredeti állapot miként állítható vissza: a korábbi sírt meg kellene jelölni, az elhunyt személy emlékét meg kellene őrizni, de az utóbb oda temetett másik személy csak kihantolással tehető át másik sírba, ami csak nagyon kivételesen alkalmazható, és kegyeletstörtő lehet.

A sírhely, sírhasználat elégtelen szabályozása kap visszhangot egy másik ügyben (BH1981. 356.).²⁰ A végrendelkező akarata szerint felállított új sírhely sértette a korábban oda temetett más személyek hozzátartozóinak kegyeleti jogait azzal, hogy a sírhelyen korábban álló vörös márvány síremléket eltávolították. A sírhelyhasználati joggal való rendelkezés korlátait jelentik más személyek kegyeleti jogai, ezt a sírhelyhasználati jog gyakorlása során figyelembe kell venni. A bíróság szerint a korábbi vörös márvány síremlék eltávolításával az elhunyt emlékét sértették meg. A jogsértést az elhunyra vonatkoztatta a bíróság, és kimondta, hogy hasonló ügyekben nem a birtokjogot, hanem a Ptk. 84. § (3) bekezdésének szabályát kell alkalmazni, az eredeti állapot visszaállításának pedig nem lehet akadálya annak költsége.

3.3.4. Hozzá tartozói igények

Lábady Tamás 1986-ban megjelent művében már vizsgálta a nem vagyoni kártérítéssel együtt előadott hozzátartozói igényeket is.²¹ Az akkori statisztikák szerint az esetek 10%-ában jelentek ilyen igények, és azoknak 70%-át elutasították. A viszonylag ritka igény ellenére Lábady is fontos kérdésnek tartotta az ezzel kapcsolatos kérdések vizsgálatát.²² A Legfelsőbb Bíróság 16. számú irányelve szerint csak a közeli hozzátartozó (1959. évi Ptk. 685. § *b*) pont) érvényesíthet nem vagyoni kárt, ha többlételemként a személyét érintő, a szokásos mértéket meghaladó kihatása van a hozzátartozó elvesztésének, és ez a többlet-„gyász” a külvilág részére is érzékelhető az érintett fizikai és pszichikai egészségének leromlásában vagy az életvitel egyéb módon megnyilvánuló megnehezedésében.²³ A Lábady által összegyűjtött tényállások között drámai eseteket ismerünk meg, pl. a férjét és két kiskorú gyermekét egyszerre elvesztett nőt,

¹⁹ Legf. Bír. P. törv. I. 20. 712/1975.

²⁰ P. törv. IV. 21. 479/1980.

²¹ LÁBADY Tamás: *A nem vagyoni kárpótlás inánti igények a bírói gyakorlatban*. Budapest, ELTE JTI, 1986.

²² Uo., 43.

²³ Uo., 44.

a mindkét szülőjét elvesztett kiskorú gyermekét, és az orvosi műhiba miatt férjét elvesztő özvegyét. A bírói gyakorlat szinte töretlen abban, hogy a „szokásos” mérték, azaz a főszabály szerint a hozzátartozó elhunytja nem alapoz meg önmagában nem vagyoni kártérítést.

Ez a gyakorlat lényegében napjainkig megmaradt annak ellenére, hogy a 16. sz. irányelvet bíróságaink már régóta nem alkalmazzák, de a hozzátartozó halála mint személyi sérelem a személyiségi jogok közt sem az 1959-es, sem az új Ptk.-ban nem található. Az 1992-es alkotmánybíróvási döntést követően,²⁴ ami az 1959. évi Ptk. 354. §-ának részbeni hatályon kívül helyezéséről döntött, meg kellett nevezni, hogy a hozzátartozónak mely személyiségi joga sérült meg a hozzátartozója elvesztésével, hogy nem vagyoni kárait érvényesíteni tudja. Ekkor születtek a sajátos személyiségi jogok a bírói gyakorlatban, mint pl. a „családi környezetben való felnövés” joga egy 5 éves kiskorú esetében, aki mind a két szülőjét elvesztette,²⁵ a „családhoz való tartozás joga, az abban való együttélés joga”,²⁶ továbbá az „egészséges személyiségfejlődéshez való jog”.²⁷

A Legfelsőbb Bíróság egy sajátos döntésében az anyját elvesztő kiskorúnak megítélte a nem vagyoni kárpótlást, a nagykorú gyermekeknek viszont nem, arra való hivatkozással, hogy gyakorlatilag a „személyhez fűződő jogok megsértésének megállapítására nincs kellő alap”.²⁸ Más esetekben is elárulja magát a bíróság: „Meg kell vizsgálni, hogy a jogsértés (itt is a közeli hozzátartozó halála) kiváltott-e olyan hátrányt, amely a kárpótlási összeggel enyhíthető. Ugyanazon tragikus eseményre – hozzátartozó elvesztésére – más és más módon reagálnak különböző személyiségű, életkorú emberek.”²⁹ Azaz a hozzátartozói igények esetében, amelyek sajátos következménynek és nem vagyoni kárnak minősülnek, akkor járt kompenzáció, ha a hozzátartozó személyiségi jogának sérülése, megsértése a kívüljár számára, illetve pszichológus szakértő igazolásával közvetlen oksági kapcsolatban áll a hozzátartozó halálával, és ahhoz kapcsolódó saját személyét érintő életviteli, viselkedési, szocializációs vagy pszichés hátránya jelentkezik. A jogalap sok esetben szakértői kérdés, és a jogerős ítélet hatályon kívül helyezéséhez vezethet a szakértői vélemény.³⁰ A személyiségi jog megsértése egyértelmű a súlyosabb esetekben: „endoreaktív depresszió”,³¹ „krónikus pszichotrauma” és „személyiségtorzulás”,³² „alvászavar, fulladásos érzés, feszültség-felhalmozódás”,³³ 12 éves gyermek esetében „pszichés trauma” a közeli hozzátartozó elvesztésének közvetlen átélése kapcsán,³⁴ „személyiségzavar, örömszerző képesség beszűkü-

²⁴ 34/1992. (VI. 1.) AB határozat.

²⁵ Legf. Bír. Pf. III. 21. 354/1991.; KÖLES Tibor: *A nem vagyoni kár*. Budapest, HVG-ORAC, 1997. 93–94.

²⁶ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bíróság P. 21.521/1994.; KÖLES i. m. (25. lj.) 111–117.

²⁷ FÉZER Tamás: *A nem vagyoni (erkölcsi) sérelmek megítélése a polgári jogban*. Budapest, HVG-ORAC, 2011. 238.

²⁸ Legf. Bír. Pf. III. 20 152/1992.; KÖLES i. m. (25. lj.) 100.

²⁹ Csongrád Megyei Bíróság 2. P. 21 986/1994.; KÖLES i. m. (25. lj.) 111–113.

³⁰ Legf. Bír. Pf. III. 22 955/1993.; KÖLES i. m. (25. lj.) 124–126.

³¹ Legf. Bír. Pf. III. 20 023/1993.; KÖLES i. m. (25. lj.) 104.

³² Főv. Bír. 41. Pf. 20 450/1996.; KÖLES i. m. (25. lj.) 105–107.

³³ Főv. Bír. 41. Pf. 21 963/1996.; KÖLES i. m. (25. lj.) 107–108.

³⁴ Bács-Kiskun Megyei Bíróság 2. Pf. 20 586/1995.; KÖLES i. m. (25. lj.) 108–111.

lése”,³⁵ „elhúzódó gyászreakció”,³⁶ Utalni kell azonban azokra az esetekre is, ahol nem a hozzátartozó halála, hanem súlyos balesete kapcsán is elismerte a Bíróság a hozzátartozói igényt a nem vagyoni kárra.³⁷

Összefoglalva, a saját hátrány igazolása a hozzátartozói igények esetében is elengedhetetlen feltétel a kompenzációs jellegű nem vagyoni kártérítéshez. Annak jár nem vagyoni sérelem után kompenzáció, akinek hátránya keletkezett, és azért jár, hogy ezt a hátrányt a bíróság enyhítse.

Az elévülés kapcsán említendő még az ítélt dolog kérdése. Ha a káresemény a bírósági által megállapított károkon túlmenően további károkat okoz, akkor tényállásváltozásról lehet beszélni, és így az ítélt dolog hatálya nem vonatkoztatható az utóbb felmerülő károkra. Ezekben az esetekben Lábady szerint nincs tényazonosság, így kártérítés követelhető. A kárigény elévülésének ideje az új kár felmerülésétől és a perindításhoz szükséges tények megismerésétől számítandó. A nem vagyoni károk esetében az „egyösszegű kárpótlás” (a nem vagyoni károk kompenzációja) ennek akadálya lehet, attól függően, hogy a nem vagyoni kárt miként állapították meg. A nem vagyoni kárral a károsult élete, társadalmi életvitele tartósan és súlyosan elnehezült, de arra már kapott bírói becsléssel megállapított kompenzációt, így annak összszzerű felülvizsgálatára már nem volt lehetőség.³⁸

A hozzátartozó elvesztésének kérdése volt a fő tárgya a *Cox v. Ergo Versicherung AG* ügynek, amelyben 2014. április 2-án hozott ítéletet az Egyesült Királyság Legfelső Bírósága.³⁹ Egy 2004-ben Németországban történt közlekedési balesetben vesztette el férjét Cox özvegye, és német biztosító fizette a közeli hozzátartozó elvesztéséért járó vagyoni kompenzációt. A pert Angliában indította a felperes, azért, hogy lehetőleg a jogvitára az angol anyagi jogot (az 1976-os, halálos közúti balesetekről szóló törvényt) alkalmazza a bíró. Az angol törvény szerint meghatározott összeg, 12 980 angol font járt neki a férje elvesztéséért sérelemdíjként, továbbá a tartási igény a baleset időpontjában fennálló körülmények alapján. A német jog szerint viszont a károsodást követő tényeket is figyelembe kell venni a tartási igények szempontjából: pl. ha a károsult újra férjhez megy, amiként az történt, akkor tovább már nem jár részére a tartási összeg. A német jog alapján sérelemdíj csak saját jogon jár, tehát – hasonlóan a magyar joghoz – csak abban az esetben, ha pszichés hátrányok keletkeztek, vagy a halál más módon hat ki a hozzátartozó mindennapi életére, amit a károsultnak külön bizonyítania kell, és itt ez kb. 50 eurót jelent. A két összeg már önmagában mutatja a különbséget az angol és a német jog között. Míg a kártérítés következménye, azaz hogy mi a kompenzáció, az angol jogban eljárási kérdés, addig a német jogban ez anyagi jogi szabály. Az angol bíróság végül a német jogot alkalmazta, hiszen mind a károsult, mind a balesetben elhunyt férje a baleset időpontjában Németországban éltek, a baleset is ott következett be, és az alperes biztosító is német vállalat (a joghatósági és kollíziós szabályok finomságait és érdekességeit e helyütt nem ismertetjük).

³⁵ Pécsi Városi Bíróság 17. P. 20 129/1996.; KÖLES i. m. (25. lj.) 118–120.

³⁶ Szekszárdi Városi Bíróság 14. P. 20130/1995.; KÖLES i. m. (25. lj.) 128–131.

³⁷ Legf. Bír. Pf. III. 20 822/1986; Legf. Bír. Pf. III. 20 703/1989; Legf. Bír. Pf. III. 20 411/1989 alapján Fejérvai Megyei Bíróság Pf. 20 603/1995.; KÖLES i. m. (25. lj.) 120–124.

³⁸ LÁBADY i. m. (21. lj.) 47.

³⁹ Az esetet ismerteti és kommentálja Gerhard WAGNER: Schadensersatz bei Tötungen und Angehörigen-schmerzensgeld – Die Rückstandigkeit des deutschen Rechts c. tanulmánya. *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 2015/4. 869. skk.

Ez az eset rámutat a hozzátartozók elvesztésének jogi értékeléséhez kapcsolódó kulturális különbségekre. Európában Anglia, Skócia, Írország, Franciaország, Belgium, Luxemburg, Olaszország, Spanyolország, Portugália, Ausztria és Svájc egyaránt elismerik az ilyen típusú igényt (néhány országban csak bírói jogfejlesztés révén, mint pl. Ausztria vagy Svájc, szűk körben Hollandia esetében),⁴⁰ viszont az egyes országok szabályai és bírói gyakorlata lényegesen különböznek a kompenzáció mértékét illetően. Anglia törvénye, mint arról már szó esett, egyenesen 12 980 fontban határozza meg a sérelemdíjat, a francia jogszabály 20–25 ezer euró közötti mérlegelést enged a bírónak, Svájcban még ennél is magasabb, 30–35 ezer svájci frank ítéltető meg. Jogalapi kérdésben is eltérnek szabályok: egyes országok törvénye, pl. Angliáé, csak halál esetén biztosít kompenzációt, más államokban nagyvonalúbb a szabályozás, mint pl. Franciaországban, mert minden típusú kárra lehetővé teszi.

3.3.5. Összegzés

A bírói gyakorlat szerint az elévülés mindaddig nyugszik, amíg a károsult az igényérvényesítéshez szükséges valamennyi olyan információ birtokába nem kerül, amely a per megindításához szükséges. Tehát az elévülés nyugvásával a károsult nem veszti el peresítési lehetőségét, amíg a követelése érvényesíthetőségének helyzetébe nem kerül. Ezen nyugvás időtartamát sem az 1959-es, sem az új Ptk. szabályai nem maximalizálják.

4. Az új Ptk. elévülési szabályai

4.1. Bevezetés

Az 1959-es Ptk.-hoz képest kopernikuszi fordulatlak számít a 2013. évi V. törvénnyel megalkotott új Ptk. felfogása, ami nem mások kötelezettségeként, hanem a személyek alanyi jogaként értelmezi a személyiségi jogokat. A kódex új általános szabálya a személyiségi jogok védelméről a következők szerint rendelkezik:

„2:42. § [A személyiségi jogok általános védelme]: (1) Mindenkinek joga van ahhoz, hogy törvény és mások jogainak korlátai között személyiségét szabadon érvényesíthesse, és hogy abban őt senki ne gátolja. (2) Az emberi méltóságot és az abból fakadó személyiségi jogokat mindenki köteles tiszteltben tartani. A személyiségi jogok e törvény védelme alatt állnak. (3) Nem sért személyiségi jogot az a magatartás, amelyhez az érintett hozzájárult.”

Az új Ptk. megközelítése Kolosváry Bálint megfogalmazását követi, a személyiségi jogokat nem kötelezettségeként, hanem alanyi jogként határozva meg.⁴¹ Kolosváry a személyiség védelme

⁴⁰ FÉZER i. m. (27. l.) 246.

⁴¹ KOLOSVÁRY Bálint 1930-ban tette közzé egyetemi előadásait *Magánjog: a magyar magánjogból tartott egyetemi előadások rövid foglalata* címmel (Budapest, Studium, 1930).

alatt a személyi jogokat nevesíti, állásfoglalása szerint a személyiségi jog alatt az olyan „abszolút hatályú alanyi magánjogokat értjük, melyeknél fogva mindenki a törvények és mások jogainak korlátai között, személyiségét, egyéni integritását minden irányban szabadon érvényesítheti és igényelheti azt, hogy őt ebben senki se háborítsa. Ezekről a személyi jogokról lemondani és gyakorlásuk lehetőségét a jó erkölcsökbe ütköző módon korlátozni nem lehet”.⁴²

4.2. Szankciók

Az új Ptk., a 2013. évi V. törvény – hasonlóan az 1959-es Ptk. megoldásához – nem ad külön szabályokat a személyiségi jogok megsértése kapcsán keletkező igények érvényesíthetőségére. Nem találunk sem jogvesztő, sem elévülési, sem egyéb időkorlátot megfogalmazó szabályt. Az új Ptk. a következőképp rendelkezik a 2:51. § alatt (Felróhatóságtól független szankciók):

„(1) Akit személyiségi jogában megsértenek, a jogsértés ténye alapján – az elévülési időn belül – az eset körülményeihez képest követelheti:

- a) a jogsértés megtörténtének bírósági megállapítását;
- b) a jogsértés abbahagyását és a jogsértő eltiltását a további jogsértéstől;
- c) azt, hogy a jogsértő adjon megfelelő elégtételt, és ennek biztosítson saját költségén megfelelő nyilvánosságot;
- d) a sérelmes helyzet megszüntetését, a jogsértést megelőző állapot helyreállítását és a jogsértéssel előállított dolog megsemmisítését vagy jogsértő mivoltától való megfosztását;
- e) azt, hogy a jogsértő vagy jogutódja a jogsértéssel elért vagyoni előnyt engedje át javára a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint.”

Az a szűkítés, amely az „elévülési időn belül” fordulatot használja, csak akkor kaphatna értelmet, ha lenne elévülési szabály, azaz a szabály az elévülés normáira utal.

4.3. Az új Ptk. elévülési szabályai⁴³

Csak a kötelmi jogban találunk részletes elévülési szabályokat,⁴⁴ illetve ahogy már említettük, az 1959-es Ptk. tartalmazta azt, hogy ezekből a jogokból fakadó igények nem évülnek el.⁴⁵ Míg a tulajdoni és öröklési igények nem évülnek el, addig az embert ért jogsérelmek elévülnek?

⁴² FALUDI Gábor: A 2:55. § kommentárja. In: VÉKÁS Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex, 2013. 103.

⁴³ CSEHI Zoltán: A kötelmek közös szabályai. IV. fejezet: Az elévülés. In: CSEHI Zoltán (szerk.): *Az új Polgári Törvénykönyv kommentárja, VI. kötet*. Budapest, Manager Praxis, 2014. 17. skk. alapján.

⁴⁴ PUSZTAHELYI Réka: *A magánjogi elévülés dogmatikai alapjai*. PhD-értekezés, Miskolc, 2014.; PUSZTAHELYI Réka: Az elévülés szabályozása az új Ptk. javaslatában. In: JUHÁSZ Ágnes – PUSZTAHELYI Réka (szerk.): *Javítandó és jobbítható elemek a Ptk. kodifikációjában*. Miskolc, NAME, 2012. 163–179.

⁴⁵ CSEHI Zoltán: *A Polgári Törvénykönyv időfogalma és magánjogunk időfelfogása*. Budapest, PPKE JÁK, 2013. 22.

Azt mondhatnánk, elegendő korlátozást jelent önmagában az, hogy ezen sérelmeket főszabály szerint csak személyesen lehet érvényesíteni [l. 2:54. § (1) bek.].

A svájci jogban is a kötelmek közt találjuk az elévülés szabályait, közülük némelyik az egész magánjogra alkalmazható. A svájci elmélet szerint az elévülés intézményétől nem tagadható meg sem a visszaélésszerű gyakorlás megállapíthatósága, azaz az elévülési kifogás mellőzése, sem az analógia vagy kiterjesztő alkalmazás a törvényben nem szabályozott tényállásokra, függetlenül attól, hogy a természetjogban gyökerező intézményt látunk-e mögötte vagy sem. Sőt, Spiro az adott kötelezettséggel szembeni morális kifogásra alapított mellőzést – más példákhoz hasonlóan, amilyen az ajándék követelése, miközben a felek közti viszony már megromlott – az elévülés kapcsán is alkalmazhatónak tartja.⁴⁶

Az új Ptk. kommentárjai között találunk olyat, amely a személyiségi jogokból eredő igények elévülését nem is tárgyalja,⁴⁷ mintha az nem lenne lényeges kérdés. Álláspontunk szerint ez alapvetően téves megközelítés. Fézer Tamás szerint a Ptk. 6:2. § (1) bekezdése kötelmi követeléssel minősíti a személyiségi jogsértésből fakadó igényeket, így azok az általános, azaz a kötelmi igényekre adott elévülési időkorlátozások alá sorolandók. Fézer ezzel kapcsolatosan még arra is kitér, hogy mindazon esetekben, amikor folyamatos magatartással valósul meg a jogsértés, az elévülés a jogsértés megszűnésétől kezdődik, ismétlődő, ugyanolyan jogsértést megvalósító tényállások esetében azokat egy jogsértésnek kell tekinteni a kártérítési jog körében kimunkált elveknek megfelelően.⁴⁸ Székely László szerint a kódex egyértelműen szabályozza a kötelmi jogban a felróhatóságtól független szankciók korábban vitatott elévülését, és kötelmi igénnyel minősíti azokat, így esetükben a kötelmi elévülés szabályai alkalmazandók.⁴⁹

A kódex 6:2. §-a kimondja, hogy kötelem keletkezhet különösen szerződésből, károkozásból, személyiségi, dologi vagy más jog megsértéséből is. Ebből szerintünk nem következnek az, hogy valamennyi személyiségi vagy dologi jogi jogsértés automatikusan kötelmi igénynek minősül, és ezzel együtt a kötelmi jogi könyvben meghatározott időkorlátozások alá sorolandó. Csak azok a jogsértések válnak kötelmi jellegűvé, amelyek kötelemnek minősülnek, azaz amelyek tartalma kötelemként értelmezhető. Kötelem így csak az lehet, ami relatív jogviszonyt hoz létre, a tárgya a jogi értelemben vett 'szolgáltatás', amely valamely dolog átadására, tevékenységre, tevékenységtől való tartózkodásra vagy más hasonló magatartásra irányul.

Ez alapján mondható csak meg, mely személyiségi jogi jogsértések váltják ki azt a következményt, hogy kötelemként értékelhessük. Az elévülés értelemszerűen csak ezekre vonatkozik.

⁴⁶ Karl SPIRO: *Die Begrenzung privater Rechte durch Verjährungs-, Verwirkungs- und Fatalefristen*, I. Bern, Stämpfli, 1975. §23.

⁴⁷ WELLMANN György (szerk.): *Az új Ptk. magyarázata, I. kötet*. Budapest, HVG-ORAC, 2013. 159. A szöveg helyen csak annyit mond, hogy elévül, de azt nem közli, hogy miért, és hogy mennyi idő elteltével következik be az elévülés. L. még uo., 160–163.

⁴⁸ L. FÉZER Tamás: A 2:51. § kommentárja. In: OSZTOVICS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja, I. kötet*. Budapest, Opten Informatikai Kft., 2014. 314.

⁴⁹ SZÉKELY László: A személyiségi jogok. In: VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz, I. kötet*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 167.

A kártérítési igény nyilvánvalóan kötelem, a sérelemdíj is alapvetően pénzfizetésre szóló marasztalás, amire a törvény a kártérítési felelősség szabályait rendeli alkalmazni [l. 2:52. § (2) bek.], ebből következően ezen igények elévülés alá esnek. A kegyeleti jogok⁵⁰ kérdése ilyen szempontból a jogsértés tényéhez kapcsolódóan értelmezhető csak, hiszen minden egyes jogsértés új igényt alapozhat meg, függetlenül attól, hogy az elhunyt mikor halt meg. A személyiségi jogok kapcsán a problémát az objektív alapú elévülési kezdetben látjuk, ami mindenképpen indokolatlan a kizárólag csak személyesen érvényesíthető személyiségi jogi igények esetében.

5. A személyiségi jogsértésből fakadó egyes követelések

5.1. A jogsértés bírói megállapítása

Kérdéses, hogy a jogsértés megállapítására irányuló igény elévül-e, és ha igen, mikor. Ebben az esetben a jogsértés bekövetkezte és fennállása külön vizsgálendő. Ha van jogsértés, de az csak egy rövid, átmeneti állapotot jelent, amelynek végén a jogsértés már nem áll fenn, vagy már nem beszélhetünk jogsértésről, akkor a jogsértés az adott időpontra vonatkozik, vagy ha az eltartott egy ideig, az azon tartam megszűnésétől számítható, és a bekövetkezte tényének bírói megállapítására vonatkozó igény elévülési jellegű. Általánosan nem indokolható, hogy a jogsértés akár öt év elmúltával is megállapítható legyen. Ellenben azon esetekben, amelyekben a személyiségében sértett nem tudott személyesen fellépni, vagy azért, mert nem volt tudomása a jogsértésről, vagy mert egyéb ok, pl. cselekvőképességének korlátozottsága ebben akadályozta, ez az elévülés nyugvását is eredményezheti. Viszont nem kötelmi igényről van szó, így a tulajdonjogi sérelmekhez hasonlóan nem indokolt a rövid elévülés.

5.2. A jogsértés abbahagyására való kötelezés és a jogsértő eltiltása a további jogsértéstől

Az abbahagyásra való kötelezésnek csak akkor van értelme, ha a jogsértés vagy annak az állapota még fennáll. Ha már befejeződött, akkor abbahagyásra nincs értelme kötelezni: ennél az igénynél az elévülés fogalmilag kizárt, hiszen abbahagyni azt lehet, ami folyamatban van. Ilyen kereset csak a személyiség-jogsértés folyamatában terjeszthető elő.

A további jogsértéstől való eltiltás egyrészt értelmezhető az előbbi igény továbbfejlesztéseként, azaz ahhoz kapcsolódóan lehet előterjeszteni, az abbahagyásra irányuló kérelemmel együtt. Így az abbahagyásra irányuló igénnyel együtt van csak értelme, ami – amint már megfogalmaztuk – az elévülést önmagában kizárja. Szerintünk ennek a tényállásnak lehetséges önálló alakzata is: volt jogsértés, de abbamaradt, már nem áll fenn a jogsértő állapot, de preventív intézkedésként kérhetünk eltiltást a jövőre nézve, vagy más típusú jogsértés megelőzése érdeké-

⁵⁰ GÖRÖG i. m. (18. lj.).

ben. Megelőzendő magát a jogsértést, a jövőre nézve a bíróságot kérjük a további jogsértés eltiltására, pl. a közleményt – ha az jogsértő – ne tessék közzé, ne használhassák fel, harmadik személynek ne adhassák tovább, az interneten ne tegyék elérhetővé; ez esetben felmerül az elévülés kérdése.

5.3. A jogsértő megfelelő elégtétel adására kötelezése és annak nyilvánosságra hozása

Az elégtételadásra irányuló igény lényege, hogy a jogában sértett személyről a jogsértéssel kiváltott téves képzet, hamis látszat és valótlan kép lehetőleg orvoslásra kerüljön. A szankció célja, hogy a jogában sértett személy megőrizze vagy visszakapja a jogsértés előtti elismertségét és a róla kialakult társadalmi felfogást, illetve a jogsértéssel kapcsolatos körülmények a személyét illetően tisztázódjanak. Ebből eredően a szankció csak akkor és annyiban hatékony, ha az elégtételadás és a jogsértés között nem telik el túl sok idő. Alapvetően elévülési jellegű igénynek véljük e jog gyakorlását is, amit az idő ereje szintén erodálni képes.

Elképzelhetők olyan esetek, ahol a jogsértés és annak megállapíthatósága éveket késik, így a sértett csak évek múltán kapja meg igazán a lehetőséget igénye érvényesítésére, pl. egy bűncselekmény miatt tévesen ítélik el, és csak évek után rehabilitálják. Ezzel a rehabilitációval a korábbi cselekedet személyiségi jogsértéssé minősülhet, de az elégtételadásra való igény így csak később nyílik meg. Az elévülés nyugvásának szabályait az alapján kell vizsgálni, hogy mikor nyílt lehetősége a sértettnek arra, hogy éljen ezzel a jogával, és adott esetben mi akadályozta annak gyakorlásában.

5.4. A sérelmes helyzet megszüntetésével kapcsolatos igények

A sérelmes helyzet megszüntetése iránti igény joga mindaddig gyakorolható, amíg az fennáll. Az elévülés a sérelmes helyzet megszűnése után indulhat, de addigra maga az igény értelmét veszíti, hiszen a helyzet többé már nem áll fenn. A német gyakorlatban merült fel a jogtalanul készített felvétel negatívjának kiadása iránti igény érvényesíthetősége és elévülése, amit a jogsértéssel készített felvétel megsemmisítése iránti követelésként is értékelhetünk. A német gyakorlat ezt elévülő követelésként kezelte.⁵¹ Mivel e követelés adott jogsértő állapot megszüntetésére vagy – mivel jogsértő állapotot érint – a jogsértő mivolttól való megfosztás igényére irányul, a magyar jog szerint is az általános elévülés alá tartozik, azzal, hogy az elévülés a jogsértő állapot fennállta alatt nem kezdődik meg.

⁵¹ Heinz-Peter MANSEL – Christine BUDZIKIEWICZ: *Das neue Verjährungsrecht in der anwaltlichen Praxis jetzt kaufen*. Bonn, Deutscher Anwaltverlag, 2002. 4., 75.

5.5. A jogsértéssel elért vagyoni előny átengedése⁵²

A jogsértő magatartással realizált vagyon átengedésére vonatkozó igény egyértelműen kötelmi jellegű, így az elévülés szabályai vonatkoznak rá. A törvény kifejezetten felhívja a jogalap nélküli gazdagodás szabályát, ami mint kötelemfakasztó tényállás a kötelek elévülési szabálya alá sorolandó.

6. Az igényérvényesítés további időbeli korlátai

A törvény a személyiségi jogok megsértésével szembeni fellépést személyes jognak minősíti. A Ptk. 2:54. §-a szerint a személyiségi jogokat csak személyesen lehet érvényesíteni, vagyis a személy életének időtartama áll rendelkezésre a jogsértéssel szembeni fellépésre. A jogsértett korlátozottan cselekvőképes kiskorú és a cselekvőképtelenségében részlegesen korlátozott személy önállóan is felléphet a Ptk. 2:54. § (2) bekezdése alapján. A szabály a jog személyes jellegét adja meg, innen a személyes joggyakorlás követelménye ered. Ebből viszont az következik, hogy csak addig tudja a személy érvényesíteni jogát, ameddig él, tehát a halál ezt az igényt kioltja. Ez önmagában időbeli korlátot jelent.

A kegyeleti jogok ezt az időtartamot nem hosszabbítják meg, mert ott nem a sértett, hanem az emlékében sértett személy hozzátartozója, illetve az fordulhat a jogsértővel szembe, akit az elhunyt végrendeleti juttatásban részesített. A hozzátartozó és a végrendeleti örökös vagy hagyományos is, ha természetes személy, az igényeket csak a saját életében érvényesítheti. Ha viszont az örökös nem természetes személy, hanem pl. egy alapítvány, akkor az időbeli érvényesíthetőség és védelem már ezáltal meghosszabbodhat.

Innen már csak egy lépés a kegyeleti jogok kérdése. Míg az 1959. évi Ptk. egyetlen bekezdésben szabályozta a kegyeleti jogokat [85. § (3) bek.], addig az új Ptk. itt is változtatott a korábbi szabályokon, és azok önálló paragrafust kaptak (2:50. §). A régi szabályozás kapcsán egyértelmű volt a bírói gyakorlat: a halott személy már nem jogalany, így annak jogai sem lehetnek, a kegyeleti jogok a meghalt személy emlékéét érintik, ezáltal a hozzátartozók kegyeleti jogát jelentik, ezért ők jogosultak fellépni a jogsértés ellen (BH1980. 377.). A személyiség jogából a személyiség emlékezetéhez kapcsolódó jog vált, amelynek jogosultja a hozzátartozó, továbbá az,

⁵² Egyéb, hasonló tényállások: a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény 94. § (1) bek. e) pontja szerint a szerzői jog megsértésének egyik polgári jogi következménye, hogy a szerző a jogsértővel szemben polgári jogi igényként követelheti a jogsértéssel elért gazdagodás visszatérítését. A védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény 27. § (2) bek. e) pontja szerint a védjegyjogosult a bitorlóval szemben követelheti az így elért gazdagodás visszatérítését. A találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvény 35. § (2) bek. e) pontja szerint a szabadalmas a bitorlóval szemben az eset körülményeihez képest követelheti a szabadalombitorlással elért gazdagodás visszatérítését. A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény 86. § (3) bek. a) pontja szerint a bíróság versenyfelügyeleti eljárását megindító keresetben bizonyos jogsértések – üzleti titok, védjegy, árujelző – esetén az érdekelt fél követelheti a jogsértéssel elért gazdagodás visszatérítését.

akit az elhunyt végrendeleti juttatásban részesített. Az esetek döntő többsége mégsem az elhunyt személy emlékét, azaz korábbi személyiségi joginak védelmét érintette, hanem a temetését, sírját, sírhelyét vagy sírépítményét.⁵³

A jogirodalom felvetette e szabályozás kiszélesítését azzal, hogy a végrendelkező a hozzátartozó és a végrendeleti juttatásban részesített mellett külön e jogsértés elleni fellépésre is jelöljön ki egy jogosultat.⁵⁴ A javaslat az ügyészt is felhatalmazta volna arra, hogy magánérdekebe ütköző magatartással szemben is felléphessen, ne csak a közérdek sérelmét megvalósító magatartásokkal szemben. A német jogban az esetek tanulságait csak annyiban tudták levonni, hogy a sérelemdíj örökölhetőségét és átruházhatóságát 1990-től végül lehetővé tette a szabályzás.⁵⁵ A kegyeleti jogok időbeli korlátait illetően a mai napig nincs egyértelmű szabály, a gyakorlat az eset körülményeitől függően a német Alaptörvényhez igazodik.

7. Összegzés

A személyiség védelmének időbeli horizontjait a magánjogon belül ezen abszolút jogok sajátos jellege és a védett tárgy kiemelt értéke az elévülés szabályaival is kifejezésre juttatják. Egyes vagyoni, kárértési, sérelemdíj iránti igények elévüléséről beszélhetünk csak, a személyt sértő jogellenes magatartások objektív szankciói az elévülés keretében nem értelmezhetők. Az igényérvényesítésnek eleve korlátja ezen jogok személyes jellege és érvényesíthetősége. A gyakorlatban ennek ellenére a joggyakorlás hosszabb időn keresztül történő marasztását akkor értékelhetjük csak mintegy jogról való lemondásnak, az igény elenyészésének, ha azt vizsgáljuk, hogy a jogában sértett mikor és milyen jellegű információkkal rendelkezett a jogsértésről. A személyiség alapjogi és emberi jogi jogsértései ezen időkorlátokat akár a jogsértés alapján, akár származtatott jogsértéssel, azaz az egyik jogsértésből következő másik jogsértés alapján is meghosszabbíthatják.

⁵³ GELLÉRT György (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*, I. Budapest, CompLex, 2007. 315–318. L. ehhez ZLINSZKY János: A kegyeleti magánjog kérdései – személyi jog, vagyoni jog, és kötelezettség. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2005/2. 12–15.

⁵⁴ GÖRÖG i. m. (18. lj.).

⁵⁵ GÖRÖG Márta: Az általános személyiségi jog posthumus védelme a német joggyakorlatban. *Európai Jog*, 2002/4. 22–26.

A gazdasági és a társadalmi érdek konvergálása a reklámokban

GELLÉN KLÁRA*

1. Bevezetés

A reklámjellegű üzenetek tág értelemben felfogott körének differenciálásában az üzenet mögött meghúzódó motiváció és érdek meghatározó jelentőséggel bír. Ezen érdek és a közlemény célja alapján a reklámok társadalmi célú, gazdasági és politikai reklám alapsoportokba sorolhatók. Elhatárolásuk egyik lényegi vonása az, hogy a közlemény elsődlegesen mire irányul: gazdasági, társadalmi vagy politikai érdeket szolgál, s ennek megfelelően milyen tartalommal bír. A társadalmi és a gazdasági reklám „tisztá” formái mellett azonban „kevert” megoldások is léteznek, amelyek megítélése a gazdasági és közérdekű elemek keveredése okán olykor nehézségbe ütközik. A tanulmány a társadalmi és a gazdasági reklámok fő szabályozási jellemzői, egyedi sajátosságainak bemutatása mellett a vegyes tartalmakat kívánja vizsgálat tárgyává tenni, kiemelve e körből a vállalkozások, gazdasági szereplők valamely társadalmi, közérdekű cél jegyében való megjelenéséről, társadalmi felelősségvállalásáról szóló tájékoztatást (Corporate Social Responsibility – CSR).

2. A gazdasági üzenetek elhatárolása az egyéb szólásoktól a kifejezések alkotmányos garanciája körében

A társadalmi és a gazdasági reklám (tágabb értelemben kereskedelmi kommunikáció) a véleménynyilvánítás szabadságának védelme alatt állnak, de annak különböző szintjén helyezkednek el. A vélemények hagyományos kifejezésével, a társadalmi vagy közérdekű témával összefüggésben megjelenő kommunikációkkal összevetve a kereskedelmi közlemény lényegesen szélesebb körben korlátozható. Kérdés, hogy a közérdekű és gazdasági elemet egyaránt tartalmazó közleménytípusok a véleménynyilvánítás szabadságának mely szintjén élveznek védelmet. Mitől függ, hogy egy ilyen közlemény a védelem alacsonyabb szintjén van-e, mint a kereskedelmi kommunikáció, vagy a társadalmi célú, közérdekű közleményre jellemzően magasabb szinten védett? A kérdés megválaszolásához indokolt az amerikai esetjogot, az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB), valamint a magyar Alkotmánybíróság (AB) kialakult gyakorlatát röviden érinteni.

* Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. E-mail: gellen@juris.u-szeged.hu

Az Egyesült Államokban a reklámozás sokáig nem tartozott az Első Alkotmánykiegészítés szólásszabadságának védelme alá.¹ Abban, hogy a kereskedelmi beszéd doktrína az Első Alkotmánykiegészítés védelme alá került, nagy szerepe volt az olyan esetekben felmerülő elhatárolási kérdéseknek, amelyekben a kereskedelmi jellegű üzenet nem tisztán, hanem a közérdekek keveredve jelent meg. A *New York Times v. Sullivan* ügyben² például egy közérdekű témával foglalkozó közlemény egy teljes oldalt betöltő hirdetés formájában jelent meg. A bíróság megállapította, hogy ez a közzététel nem tisztán kereskedelmi jellegű, mivel véleményt fejez ki, sérelmet mond el, ellenzi a visszaéléseket, és pénzügyi támogatást kér egy közügy és közérdek védelmében fellépő mozgalom nevében, ezért alkotmányos védelemben részesül. A kereskedelmi beszéd védelmében az 1976-os *Virginia State Board of Pharmacy v. Virginia Citizens Consumer Council* ügy³ hozott fordulatot. Ekkor került a kereskedelmi beszéd az Első Alkotmánykiegészítés védelme alá.

Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága 1980-ban a *Central Hudson Gas Electric v. Public Service Commission of New York* ügyben⁴ teremtette meg a kereskedelmi beszéd modern amerikai doktrínáját. Powell bíró a kereskedelmi beszéd korlátozásának megítéléséhez egy négylépcsős tesztet állított fel.⁵ A Legfelső Bíróság a kereskedelmi beszéd és az egyéb kifejezések elhatárolásakor azóta is ezt a tesztet alkalmazza, de természetesen minden esetben újraértelmezi, és tartalmilag finomítja azt.⁶ Így van ez a vállalkozások egyéb, nem kereskedelmi beszédének (*noncommercial corporate speech*) megítélésakor is. Az első nagy lépést a vállalkozások kétféle kommunikációjának értelmezése terén a *First National Bank of Boston v. Bellotti* ügyben⁷ tette meg a bíróság. Ekkor nyert megállapítást, hogy ha egy profitorientált vállalat a fizetett beszéd formáit olyan közérdekű kérdések megvitatására kívánja használni, amelyek nem kapcsolódnak a kereskedelmi tevékenységéhez, annak ugyanolyan teljes körű – azaz nem a kereskedelmi beszédet megillető alacsonyabb – alkotmányos védelmet kell kapnia, mint más beszédeknek.⁸

¹ *L. Valentine v. Chrestensen*, 316 US 52 (1942).

² *New York Times Co. v. Sullivan*, 376 US 254. (1964); *Pittsburgh Press Co v. Pittsburgh Human Relations Commission*, 413 US 376 (1973); *Bigelow v. Virginia*, 421 US 809 (1975).

³ *Virginia State Board of Pharmacy v. Virginia Citizens Consumer Council*, 425 US 748 (1976).

⁴ *Central Hudson Gas Electric v. Public Service Commission of New York*, 447 US 557 (1980).

⁵ 1. A kereskedelmi beszédnek mindig törvényes tevékenységre kell irányulnia, nem lehet megtévesztő, csalárd, mert akkor nem terjed ki rá az Első Alkotmánykiegészítés védelme; 2. bizonyítani kell egy, az állami korlátozás alapjául szolgáló érdeket, amely a kereskedelmi beszéd korlátozásával védhető meg; 3. a korlátozásnak arányosnak kell lennie ezzel az érdekekkel, annak védelmét közvetlenül elő kell mozdítania; 4. a korlátozás szűkebb mértékét kell alkalmazni, ha a kormányzati érdek azzal is szolgálható.

⁶ Ennek ismertetését l. Sandi TOWERS ROMEERO: *Media and Entertainment Law*. Delmar, Cengage Learning, 2009. 209–211; Roger L. SADLER: *Electronic Media Law*. London, Sage, 2005. 335–336; Genella BELMAS – Wayne OVERBECK: *Major Principles of Media Law*. Boston, Wadsworth, 2011. 554; GELLÉN Klára: *A kereskedelmi kommunikáció szabályozása a médiajogban*. Budapest, HVG-ORAC, 2012. 14.

⁷ *First National Bank of Boston v. Bellotti*, 435 US 765 (1978).

⁸ *L. Consolidated Edison v. Public Service Commission of New York*, 447 US 530 (1980); *Bolger v. Youngs Drug Products Corp.*, 463 US 60 (1983); *New York Public Interest Research Group, Inc. v. Insurance Information Institute*, 161 AD2d 204, 205 (1990); *Pacific Gas and Electric Company v. Public Utilities Commission of California*, 475 US 1 (1986); *Austin v. Michigan Chamber of Commerce*, 494 US 652 (1990).

A vállalkozások kereskedelmi és nem kereskedelmi beszédének elhatárolásában meghatározó a *Nike v. Kasky* ügy.⁹ A Nike-nak a gyáraiban biztosított munkafeltételekről szóló nyilatkozatai nem feleltek meg a valóságnak, a fogyasztókat megtéveszthette, és jogosulatlan versenyelőnyt is eredményezhetett. A Kaliforniai Legfelső Bíróság arra a döntésre jutott, hogy egy vállalkozás közleményének kereskedelmivé vagy nem kereskedelmivé minősítése kapcsán három elem vizsgálendő: a *beszélő* (kereskedelemben vesz részt), a megcélzott *közönség* (közvetlenül a tényleges és lehetséges vásárlóknak szól) és az üzenet *tartalma*. A bíróság e szempontok alapján elvégzett elemzésére alapozva megállapította, hogy mivel a Nike kereskedelmi beszéde részben azt a fogyasztót célozta meg, aki – bízva a gyáraiban biztosított munkafeltételekről kialakult vitában kiadott nyilatkozatai valóságtartalmában – többet vásárol a termékeiből, a Nike nyilatkozatai kereskedelmi beszédnek minősülnek, s mint ilyen, a Central Hudson teszt tárgyát képezi. Ezen kommunikáció pedig – tekintettel a benne foglalt valótlán állításokra – nem élvezheti a szólásszabadság védelmét.¹⁰

Európában a kereskedelmi kifejezések alkotmányos megítélése körében az EJEB a *Barthold v. Germany* ügyben hozott döntésében világított rá először, hogy a kifejezés nem minősíthető csupán kereskedelminek, ha *nyomós közérdek* jelenléte is bizonyítható a közléssel összefüggésben. A vállalkozások részvétele a közéleti vitákban egyre inkább növekszik, és ez a körülmény bizonyos feltételekkel többletvédelmet adhat a kereskedelmi kommunikáció megnyilvánulásainak is.¹¹ Ha valamely közérdekű vita, társadalmilag releváns és jelentős kérdés került a középpontba, a bíróság több esetben döntött a magasabb szintű védelem mellett.¹²

Az EJEB gyakorlatának mintájára a kereskedelmi közlések a magyar AB gyakorlatában is a véleménynyilvánítás szabadságának széles ernyője alá tartoznak. Ez esetben nem egyéni kifejezés, véleményformálás valósul meg, hanem gazdasági érdek által motivált a közlés, ezért a védelem indokoltságát az támasztja alá, hogy a fogyasztónak tájékozottnak kell lennie a gazdasági döntéseinek meghozatalakor. E közlések a fogyasztók tájékoztatásához, információhoz való joga alapján részesülnek védelemben. Mindazonáltal, tekintve e kommunikációk sajátos jellegét, a védelemnek csak egy alacsonyabb szintjét élvezik, s a szükségesség és arányosság tesztjén szélesebb körben korlátozhatók. Az EJEB számos alkalommal nyilvánította ki, hogy a kereskedelmi kommunikáció az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 10. cikkének védelme alatt áll, de a tagállamok a gazdasági érdek által motivált kereskedelmi kommunikáció megnyilvánulásait más kifejezésekhez képest szélesebb körben korlátozhatják. A tagállamok dönthetik el, hogy demokratikus berendezkedésükre figyelemmel hol húzható meg a szükséges korlátozás határa, mikortól tekinthető valamely megnyilvánulás gazdaságinak, s esik ezáltal a kevésbé védett, korlátozhatóbb kategóriába.

⁹ *Nike v. Kasky*, 539 US 654 (2003).

¹⁰ L. KOLTAY András: Reklámjog és szólásszabadság. *Médiakutató*, 2009/1.

¹¹ *Barthold v. Germany*, no. 8734/79, 1985. március 25-i ítélet.

¹² Az EJEE 10. cikk (1)–(2) bekezdéséhez és a kereskedelmi kommunikáció védelméhez l. *Sigma Radio Television v. Cyprus*, no. 32181/04, 35122/05, 2011. július 21-i ítélet; *Sunday Times v. United Kingdom*, no. 6538/74, 1979. április 26-i ítélet; *Jacobowski v. Germany*, no. 15088/89, 1994. június 23-i ítélet; *Casado Coca v. Spain*, no. 15450/89, 1994. február 24-i ítélet.

A kevert közleménytípusokkal összefüggésben elmondható, hogy a közérdekű információ, véleményformálás, társadalmi kérdés vitatása a véleménynyilvánítás szabadságának általános védelmi szintje alá tartozik. A kérdés az, hogy milyen elem, milyen közzétételi sajátosság „rontja” le azt, és kerül az alacsonyabb szinten védett kereskedelmi kommunikációk körébe. Az AB a 23/2010. (III. 4.) határozatában foglalt állást e kérdésben. Álláspontja szerint „a gyengébb alkotmányos védelemben részesülő kereskedelmi szólást a kizárólagos, illetve meghatározó gazdasági érdek különbözteti meg más közlésektől”. Az óhatatlanul előforduló határesetekben pedig az szorult igazolásra, hogy a konkrét esetben nincs védendő érték a gazdasági érdekeken túl. A közléshez fűződő gazdasági érdekek kizárólagosságát, annak meghatározó voltát és súlyát alapvetően a *közlés tárgya és tartalma* mutatja meg. Az AB arra is felhívta a figyelmet, hogy a kizárólagosság megállapítása kapcsán nehézségek adódhatnak a kereskedelmi környezetben megjelenő közlésekhez kötődő gazdasági érdekek meghatározó voltának vagy kizárólagosságának megítélésében. Ilyen lehet, amikor a kereskedelmi kommunikáció a közügyek megvitatásával vagy a művészi önkifejezéssel fonódik össze, vagy ha a gazdasági jogalanyok megnyilvánulásai társadalmi kérdésekben való felelős állásfoglalást, értékítéletet tükröznek, vagy a kulturális, művészeti javak reklámozott áruként, szolgáltatásként jelennek meg, vagy ha figyelemfelkeltő eszközként kötődnek a gazdasági reklámtevékenységhez.¹³

Az AB álláspontja szerint a gazdasági jogalanyok nem minden megszólalása irányul áru értékesítésére, és a megszólalást motiváló üzleti érdekek összekapcsolódhatnak a közügyek megvitatásával. Az üzleti élet számos aktora a közélet résztvevőjeként fejt ki álláspontját (pl. gazdaságpolitikai ügyekben, hozzájárulhatnak tudományos ismeretek megvitatásához és terjesztéséhez), ezért a gazdasági jogalanyok nyilvános kommunikációjának megítélése a közlés kommunikációs céljától és a védendő értékekhez (egyéni önkifejezés, közéleti diskurzus fenntartása) való viszonyától függ.¹⁴

3. A társadalmi célú reklám megítélése a jogalkalmazói gyakorlatban az Mttv. előtt

A médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvényt (Mttv.) megelőzően kifejezetten a társadalmi célú reklám (TCR) meghatározását nem találhatjuk meg a jogszabályokban. Ugyanakkor, tartalmát tekintve, a TCR a közérdekű közlemény egyik fajtájaként már létezett. A gazdasági szektor – meglátva e népszerűsítő eszközben rejlő kiváló lehetőséget – egyre gyakrabban és előszeretettel nyúlt ezen megoldási formához, sőt magát az elnevezést is használta. Az alábbiakban kiemelt néhány példa jól szemlélteti a jogalkalmazói gyakorlatban megmutatkozó bizonytalanságot a TCR jogszabályi definiálásáig és szabályozásáig.

¹³ 23/2010. (III. 4.) AB határozat, indokolás, IV.4.1. pont.

¹⁴ Uo.

3.1. Az Országos Rádió és Televízió Testület gyakorlata

A TCR meghatározása a rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvényben (Rttv.) nem szerepelt, az csupán a jótékonyági felhívást, illetve a közérdekű közleményt nevesítette. A gyakorlatban azonban igen kedvelt és elterjedt közleménytípus kezelésére 1997-ben az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) sajátos¹⁵ megoldásként – tekintve, hogy jogalkotó szerepébe lépve elvi jellegű határozatot hozott – a TCR-t a közérdekű közleményre vonatkozó szakasz (2. § 16. pont) *b*) alpontjának feleltette meg. E szerint a TCR a közérdekű közlemények azon csoportjába tartozik, amelyek nem politikai cél előmozdítása céljából közzétett műsorszámok, hanem közérdekű cél támogatására szólítanak fel, ilyen eseményt vagy célt népszerűsítének, továbbá az ilyen cél megvalósulását veszélyeztető körülményre hívják fel a figyelmet. E kategorizálás eredményeként akkor sem vonatkozott a TCR-re a reklámidő-korlátozás, kivéve természetesen azokat az eseteket, amikor a társadalmi célt megjelenítő közlemény – függetlenül attól, hogy közérdekű, társadalmi érdeket szolgáló kérdést is taglalt – mégis nyilvánvalóan kimerítette a reklám fogalmát: ez esetben értelemszerűen terhelte a reklámkvótát, és mint gazdasági reklám, az erre irányadó szabályokat vonatkoztatták rá. Az ORTT megállapította határozatában, hogy a közérdekű információ akkor tekinthető reklámnak, ha annak a reklám definíciója szerinti reklámtartalma van.

Az ORTT a társadalmi célú hirdetésekről 2004-ben kiadott közleménye¹⁶ szerint a szakirodalom olyan hirdetést ért társadalmi célú reklám alatt, ahol a cél nem az eladás, valamely szolgáltatás igénybevétele vagy a reklámozó népszerűségének növelése, hanem a lakosság figyelmének ráirányítása egy közérdekű problémára. A társadalmi célú reklám ezek megoldására tesz javaslatot, illetőleg figyelmeztet valamilyen potenciális veszélyre, valamint a lehetséges megoldást/megoldásokat vázolja fel. A közérdekű cél szolgálata megengedhetővé tehet olyan ábrázolási módokat, amelyek használata kereskedelmi információ közvetítése érdekében tiltott. A közérdekű célokra tekintettel lehetséges, hogy a figyelemfelhívás érdekében a társadalmi célú hirdetés esetleg megdöbbentő, ellenérzést kiváltó, erőszakot vagy más negatív megítélésű cselekményt, deviáns magatartásformát ábrázoló jelenetet tartalmazzon. A kiskorúak védelmére vonatkozó szabályok alkalmazására ekkor is különös figyelemmel kell lenni. A közlemény értelmében a műsorszolgáltatóknak kiemelt figyelmet kell szentelniük annak, hogy a TCR csak a tartalmának megfelelő időszámban kerüljön adásba.¹⁷

Az ORTT 2007-ben a következő, jótékonyági felhívásként sugárzott szpot kapcsán a jótékonyági felhívás és a reklám közötti különbséggel foglalkozott: „Május 1. és július 31. között a CBA boltokban Procter & Gamble termékek vásárlásával Ön is hozzájárulhat, hogy a Közösség Szíve Program keretében idén mintegy 500 gyermek erdei iskolákban találkozzon a természettel. Információk a www.akozossegszive.hu web-oldalon és a CBA üzletekben. Tegyük együtt a közösségért!” Az ORTT arra jutott, hogy ugyan a szpot társadalmi célt szolgál, de nem más, mint egy vásárláshoz kötött akció, így pedig csak reklámblokkban tehető közzé. „Az ilyen akciókat szervező cégek nem önös, gazdasági érdekük ellen cselekszenek az ilyen akciók szerve-

¹⁵ ORTT 279/1997. (XI. 25.) határozat.

¹⁶ Az ORTT közleménye a társadalmi célú hirdetésekkel kapcsolatban (2004. VIII.).

¹⁷ L. ehhez az ORTT 1049/2004. (VIII. 25.) határozatát.

zésével, hisz a termékeken megjelenő haszon töredékét ajánlják fel jótékony célra, míg az akció nem elhanyagolható célja a termékadás fokozása. A termékadást pedig a vásárlók szociális érzékenységének felébresztésével kívánják fokozni.” A Procter & Gamble és a CBA közös akciójával kapcsolatban a Magyar PR Szövetség Tanácsadó Testülete is megfogalmazta a véleményét: „A szöveg tartalma egyértelműen adott gyártó adott hálózatban történő termékének vásárlására buzdít, elsődleges célja a forgalom növelése. Ezen az sem változtat, hogy a terméket nem a minőséggel, az árral, vagy más egyébbel promotálja, hanem egy jótékonykodási cél megjelölésével. A szóban forgó akció nem CSR, hanem marketing aktivitás, amely az emberek gyermekek iránti érzelmeit veszi alapul. Bár a bevételből a cégek jó ügyre áldoznak, annak mértéke, társadalmi haszna nem derül ki egyértelműen a kommunikációból. Ezért a TCR minősítést is vitathatónak tartjuk.”¹⁸

Miután a Fővárosi Ítéltábla úgy ítélte meg, hogy az ORTT gyakorlatát a közérdekű közlemény és a reklám elhatárolása, a műsorszámok megítélése kapcsán „egymással ellentétes döntéseiben megnyilvánuló gyakorlat” jellemzi, a 3.Kf.27.595/2008/7. sz. határozatában a jogszabályi környezetre figyelemmel alakította ki álláspontját. Véleménye szerint azt kell vizsgálni, hogy a közreadott információk milyen tartalmat hordoznak. A közérdekű közlemény lényegi eleme a figyelemfelkeltés, nem pedig az anyagi haszon elérése érdekében a szolgáltatás igénybevétele, és ezzel a fogyasztásra ösztönző magatartás kiváltása, mint a reklám esetében. Az, hogy ellenszolgáltatásért történt-e a közzététel, a reklám és a közérdekű közlemény elhatárolásának nem fő és egyetlen eleme. A reklám esetében valóban feltétel az ellenszolgáltatásért való közzététel megléte a megrendelő és a műsorszolgáltató között, de ez nem jelenti azt, hogy minden ellenszolgáltatás fejében történő megjelenítést automatikusan reklámként kell minősíteni. A Közérdekű közlemény *b)* alpontjának esete (TCR) ellenszolgáltatás fejében szintén közzétehető. Később a Fővárosi Ítéltábla 4.Kf.27.006/2012/5. számú határozatában¹⁹ ismét foglalkozott ezen elhatárolási problémával. Ez esetben is a cél a reklámszpotok tartalmának lényegi megítélése, azaz az Rttv. 2. § 16. és 41. pontjában meghatározott „közérdekű közlemény” és „reklám” fogalmak értelmezése volt. A kulcskérdést annak elbírálása jelentette, hogy a közérdekű, társadalmi célú tartalommal közzétett hirdetés rendelkezett-e kereskedelmi üzenettel. A műsorszolgáltató az öregkori vakságról és a diplomások állásbörzéről szóló közleményét reklámjellegűnek tekintette, ezért azt reklámblokkként jelölve tette közzé. Az ORTT és később a Fővárosi Ítéltábla is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a közlemények nem rendelkeztek kereskedelmi üzenettel: tartalmuk tekintve az egyik csupán az öregkori vakság megelőzésére, tüneteire, veszélyeire hívta fel a figyelmet, míg a másik pusztán egy állásbörzéről tájékoztatta a friss diplomásokat. A bíróság megállapította határozatában, hogy az állásbörze megtartása ugyan nem mentes az esetleges üzleti érdekektől, azonban a műsorszám tartalmát vizsgálva, abból elsősorban nem ez hallható ki, hanem az érintettek figyelemfelkeltésének a célzata.

¹⁸ ORTT 2479/2007. (XI. 7.); 2480/2007. (XI. 7.); 2481/2007. (XI. 7.); 2482/2007. (XI. 7.); 2634/2007. (XI. 21.); 2636/2007. (XI. 21.); 2637/2007. (XI. 21.) és 2638/2007. (XI. 21.) határozat.

¹⁹ L. az ORTT 287/2010. (X. 20.), valamint a Fővárosi Bíróság 24. K.35.704/2010/7. határozatát.

3.2. A Gazdasági Versenyhivatal gyakorlata

1998-ban különböző televíziócsatornákon sugározták azt a reklámfilm, amely először a termék előnyeit esetelte, majd ezzel zárt: „A Persil most 6 millió forinttal szeretné támogatni az Aranyág Alapítványt és a beteg gyermekeket. Minden Aranyág-matricás Persil csomag az Alapítványt segíti.” A Gazdasági Versenyhivatal azért indított vizsgálatot, mert felmerült, hogy az eljárás alá vont vállalkozás a reklámfilm támogatásra utaló részével a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (továbbiakban: Tpv.) 10. §-ába ütköző, a fogyasztók választási szabadságát indokolatlanul korlátozó módszert alkalmazott.²⁰ A filmben a társadalmi és a gazdasági cél oly módon volt összekötve, hogy a társadalmi szolidaritásra utaló, nem közvetlen felhívás egy termék eladására irányuló céllal párosult. Ez felvetette azt a problémát, hogy a termék kelendőségének fokozására a fogyasztó adakozási szándékát esetleg tisztességtelen úton, a fogyasztókat megtévesztve használják fel.

A Versenytanács kifejtette határozatában, hogy a társadalmi reklámot olyan hirdetésnek tekint, amely társadalmi cél megvalósítására hív fel, azt propagálja: „lehet ez karitatív, politikai, sport és egyéb célú bármely eseményre, rendezvényre, évfordulóra figyelemfelkeltés és annak erkölcsi, anyagi támogatására inspirálás. Közétevéje általánosságban nem is gazdasági vállalkozás.”²¹ Önmagában a tiszta társadalmi reklám nem tartozhat a Tpv. hatálya alá, mert közzététele nem piaci magatartás. A konkrét reklámot illetően megállapította, hogy ez esetben egy gazdasági reklámról van szó, amely a Tpv. alapján elbírálható. Értelmezése szerint nem állapítható meg a kettősség:

„...nincs egymás mellett egy gazdasági és egy társadalmi célok elérésére buzdító reklám, hanem a gazdasági reklám része a tényközlés arról, hogy az eljárás alá vont vállalkozás úgy szponzorálja az alapítványt, hogy az adott termék bevételéből annak javára adományt juttat, ezzel támogatva az alapítvány céljait. E cél nem lehet tisztességtelen, nincs ok versenyjogi szempontból a tiltására, kivéve természetesen, ha a Tpv. 8. § (1)–(2) bekezdésébe ütköző valótlan tényközlést tartalmaz (mert nem támogatja, vagy nem olyan nagyságrendben).”

A Versenytanács véleménye szerint az eljárás alá vont vállalkozás egy reklámpszichológiai fogással élve befolyásolta a fogyasztót, hogy a kampány idején e termék mellett döntsön. Azt használta ki, hogy a fogyasztó úgy érezheti, hogy itt közvetve maga is az adományozás résztvevője, az alap támogatója, kvázi „jót tett”, hiszen azzal együtt, hogy saját szükségletét kielégíti, a vételárral nem csupán a vállalkozás nyereségét növeli, hanem nemes célra is jut.

„Ez pszichésen hat, hiszen a fogyasztó nem ad semmit, nem adományoz a saját vagyona rovására – holott megtehetné –, mégis részesévé válik a jócselekedetnek. Erre tekintettel az erkölcsi indítást nem kell túlértékelni, nem az adakozó kedvet használja ki, hiszen nem adományoznak a fogyasztók. Azzal tehát, hogy nevét összekötötte e céllal, nem kendőzi el az áru jellemzőit, nem ígér

²⁰ VJ-163/1998/16. határozat.

²¹ Uo., indokolás, III. pont.

olyan előnyt, amely a vásárlót befolyásolja más termék helyett ennek a választására. Nem korlátozza annak felismerésében, hogy esetleg más, helyettesítő áruval szemben választja ezt a terméket, csupán érzelmileg köti össze a hasznosat a jóval.”²²

Egy 2004-es esetben²³ a Versenytanácsnak szintén abban kellett állást foglalnia, hogy az eljárás tárgyát képező közlemény a Tpv. tárgyi hatálya alá tartozó gazdasági reklám-e. Ennek megítéléséhez az akkor hatályos gazdasági reklámtevékenységről szóló 1997. évi LVIII. törvény (továbbiakban: Grtv.) 2. § g) pontja szerinti gazdasági reklám fogalmát²⁴ vette alapul. A vizsgált reklámban több csomagolt cukorka és egy kettétört, a piacon Túró Rudiként ismertté vált áru látható úgy, hogy a cukorkák, illetve a rudi felett található táblázatokban vannak felsorolva a rudi, illetve a cukorka összetevői. A reklám szerint a cukorkát jellemző termékösszetétel: cukor, keményítősörp, étkezési sav, savanyúságot szabályozó anyag, aromák, fényező anyag, mesterséges színezékek, emulgálószer, stabilizátor. Fentiekhez képest a rudi jellemzői a következők szerint kerültek felsorolásra: napfény, friss levegő, zöld mező, madárcsicsergés, egészség, frissesség, erő, szépség, fehérjék, vitaminok, ásványi anyagok.

A fent írt képi megjelenítést a reklám felső részén kiemelt betűnagysággal írt kérdő mondat uralta a következő szövegezéssel: „Melyiket választanád?” A szövegezéshez csatlakozik egy részletesebb reklámszöveg az alábbi szövegezéssel: „Lehet valami színezett, mesterséges és egyúttal egészséges? Túrót! Vegyen magához a színes cukorkák helyett néhány Túró Rudit, és bontsa ki, ha valami finomra és egészségesre vágyik! A Túró Rudi fehérjéket, vitaminokat, értékes ásványi anyagokat tartalmaz, és ugyanolyan finom, mint amikor először kóstolta. Miért ne tenné gyakrabban?! Mindennap.” A reklám fentiekén túl különböző tejtermékekre hívta fel a figyelmet.

A vállalkozás elsődlegesen azzal érvelt, hogy az eljárás tárgyát képező reklám társadalmi célú reklámnak minősül, vagyis a társadalom egészét vagy nagy részét érintő, közérdekű kérdésekkel foglalkozó, egészségügyi, életminőséggel kapcsolatos állításokat tartalmaz. Megjelenítésének célja az egészséges fogyasztói tudat erősítése volt úgy, hogy az társadalmi reklámként cég- és márkasemleges legyen. Külön figyelmet fordítottak arra, hogy a tejtermék fotója az adott termékcsoport legáltalánosabb ismérveit tartalmazza, és ne utaljon konkrét márkára. S mivel így a reklám nem minősül gazdasági reklámnak, rá sem a Grtv., sem a Tpv. szabályai nem alkalmazhatók.

A Versenytanács kiemelte határozatában, hogy álláspontját a Reklámszövetség kódexére (az eset elbírálásakor a 2001-es szövegezése volt hatályos) és gyakorlatára is figyelemmel alakította ki. (A Reklámetikai Kódexben a TCR fogalma ugyan szintén nem volt megtalálható, mégis, ha minimálisan is, érintette a társadalmi célú reklámokat. Ezen etikai normák szerint a TCR megrendelőjét a reklámban jól felismerhetően kellett megnevezni.²⁵ A kódex már akkor is

²² Uo.

²³ Vj-11/2004/26. határozat.

²⁴ Grtv. 2. § g) „Gazdasági reklám: olyan tájékoztatás, amely termék, szolgáltatás, ingatlan, jog és kötelezettség értékesítését vagy más módon történő igénybevetését és a vállalkozás nevének, megjelenésének, tevékenységének népszerűsítését, továbbá áru vagy árujelző megismertetését mozdítja elő.”

²⁵ Reklámetikai Kódex (2001), 5. cikkely (10) bek.

különbséget tett a tisztán társadalmi célú reklám, valamint az olyan gazdasági reklám között, amely társadalmi célra hivatkozott, mivel a „vegyes” megoldásra azt a rendelkezést adta, hogy a társadalmi célokra – is – hivatkozó gazdasági reklámnál a gazdasági jellegnek egyértelműen ki kellett tűnnie.²⁶⁾ A hivatkozott gyakorlat a társadalmi reklám és a gazdasági reklám elhatárolása kapcsán az alábbi szempontokat mérlegelte:

- mi a reklám üzenete, vagyis *dominanciájában társadalmi célúnak* tekinthető-e;
- a vizsgált reklámban megjelenik-e az áru márkanéve, illetve forgalmazójának neve;
- a reklám megjeleníti-e *másik áru képét, nevét vagy a forgalmazó nevét*.

Amennyiben tehát a márkanév vagy a forgalmazó neve feltüntetésre kerül, a reklám nem minősülhet társadalmi reklámnak.²⁷ A Versenytanács abból kiindulva, hogy a gazdasági reklámok piaci hatással bírnak, megállapította, hogy az eljárás alá vont vállalkozás reklámja azáltal, hogy az áruként értékesített rudi-termékeket – ezen belül is nevesítve a Türo Rudi fantázianevű árut – a reklámokban alkalmazott módon jeleníti meg, annak fogyasztására ösztönözve, alkalmas a piaci hatás kiváltására. A reklám szövegezésében nevesített cél („vegyen magához a színes cukorkák helyett néhány Türo Rudit”) is az áru vásárlását célzó piaci magatartást alapozza meg, ami a szerepeltetett termék vásárlására való ösztönzés révén alkalmas a gyártó, illetve a forgalmazó forgalmának növelésére és piaci részesedésének emelésére. Az a tény, hogy a termékek jellemzőjeként nem árutulajdonságok vannak felsorolva, nem szünteti meg sem a reklám gazdasági reklámra jellemző képi hatását, sem a reklám további szöveges ajánlásának más áruval való összevetéséből adódó piaci üzenetét a fogyasztók felé.

A Versenytanács egyetértett az eljárás alá vont vállalkozással annyiban, hogy a reklámból megállapíthatóan a tejipari desszertnek minősülő rudik állnak a reklám középpontjában. A rudik, és ezen túl a konkrétan megnevezett Türo Rudi nevű termék reklámja azonban jelen formában nem alkalmas arra, hogy az egészséggel összefüggésben az egész tejipart, illetve az ágazatot népszerűsítse. (A Versenytanács kifejtette, hogy a jogszerűsége túl társadalmilag is hasznos a tej vagy tejtermékek fogyasztására ösztönző társadalmi célú reklám megjelentetése. Ezekre a reklámokra – mivel ez esetben valóban nem gazdasági reklámról lenne szó – azonban a Tpv. tárgyi hatálya tényleg nem terjedne ki.)

A Versenytanács álláspontja szerint önmagában attól, hogy egy reklámot egy *nonprofit szervezet* jelentet meg, a reklám nem válik társadalmi reklámmá. A Tpv. alanyi hatálya – az 1. §-a szövegezéséből megállapíthatóan – ugyanis a tárgyi hatály alapján közelítendő meg, vagyis a piaci magatartást megvalósító nonprofit szervezet is a törvény személyi hatálya alá tartozik. Kifejtette továbbá, hogy a Tpv. tárgyi hatályának megállapításához az sem szükséges, hogy az adott reklám *cég- és márkasemleges* legyen, vagyis önmagában nem alapozza meg a Tpv. tárgyi hatályának hiányát az a tény, hogy a reklám nem nevesít konkrét forgalmazót vagy forgalmazókat, illetve konkrét árut vagy árukat.

A Versenytanács nemcsak akkor tekintette a reklámokat gazdasági reklámnak, ha azon név szerint is megjelenik valamely áru, hanem a minősítéshez elvben elegendő az áru képe is. „Ellen-

²⁶ Uo., 6. cikkely (2) bek.

²⁷ Így nem minősülhet társadalmi célúnak a reklám, amennyiben ugyan a biztonságos közlekedést szolgálja, azon azonban valamely konkrét autómárka is feltüntetésre kerül. Vj-11/2004/26. határozat, indokolás, 14. 2. pont.

kező esetben bármely vállalkozás formális ismérvek alapján vonhatná ki reklámját a Tpv. hatálya alól, ami a hatósági ellenőrizhetetlenségen túl további gazdasági előnnyel is járna, tekintettel arra, hogy a társadalmi reklámok alacsonyabb díjtétel mellett jelenhetnek meg.²⁸ A Versenytanács szerint e „reklám-típus” „jelentősen képes veszélyeztetni a tisztességes versenyt (aminek a reklám egyik alapvető eszköze), ugyanis a jogilag nem definiált, így nehezebben megítélhető társadalmi reklám alkalmas nemcsak az egyes áruk, hanem pl. az iparágak közötti verseny torzítására is.”²⁹

4. A TCR jogszabályi fogalma

Végül a „tisztán” társadalmi érdekből közzétett reklám, az ún. társadalmi célú reklám az Mttv-ben került meghatározásra, amely a közzétételre vonatkozóan is megadja a szükséges alkalmazási keretet.³⁰

„Társadalmi célú reklám: politikai reklámnak nem minősülő, üzleti érdekeltséget nem tartalmazó, reklámcélokat nem szolgáló, ellenérték fejében vagy anélkül közzétett felhívás vagy közérdekű üzenet, amely valamely közérdekű cél elérése érdekében kíván hatást gyakorolni a médiaszolgáltatás nézőjére vagy hallgatójára.” (203. § 64. pont)

2011-re jogszabályi szinten is megvalósult két reklámjellegű kommunikáció, a gazdasági és a társadalmi célú reklám fogalmi elhatárolása. A társadalmi reklám célja: közérdekű cél érdekében hatást kiváltani. Ha azonban e mellett megjelenik benne az üzleti érdekeltség, a reklám cél, akkor eme gazdasági jelleg miatt már (gazdasági) reklámnak minősül, s mint ilyen, irányadók lesznek rá a szigorúbb mennyiségi és minőségi korlátok.

„Reklám: olyan – műsorszámnak minősülő – közlés, tájékoztatás, illetve megjelenítési mód, amely valamely birtokba vehető forgalomképes ingó dolog – ideértve a pénzt, az értékpapírt és a pénzügyi eszközt, valamint a dolog módjára hasznosítható természeti erőket –, szolgáltatás, ingatlan, vagyoni értékű jog értékesítésének vagy más módon történő igénybevételének előmozdítására, vagy e céllal összefüggésben a vállalkozás neve, megjelölése, tevékenysége népszerűsítésére vagy áru, árujelző ismertségének növelésére irányul.” (203. § 59. pont)

A két tartalom között alapvető az a különbség, hogy míg a gazdasági kommunikáció minden esetben a gazdasági népszerűsítést szolgálja, sőt a reklám elő kívánja mozdítani a termék eladását, a szolgáltatás igénybevételét, addig a TCR társadalmi célra hívja fel a figyelmet. A közzétett közlemény tartalma jelenti az elhatárolás alapját, ez mutatja meg a közlemény valós jel-

²⁸ Uo., 19. pont.

²⁹ Uo., IV. 24. pont.

³⁰ Részletesen tárgyalja GELLÉN Klára: A társadalmi célú reklám tartalmi és közzétételi sajátosságai a médiaszabályozás és a gyakorlat tükrében. In: POGÁCSÁS Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando: Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 191–205.

legét. Ha az üzleti érdekeltség, a reklámcélok szolgálata kimutatható, hiába tartalmaz a reklám közérdekű, társadalmi célt is, akkor is gazdasági kommunikációnak minősül, és így a szigorúbb szabályozási keretek vonatkoznak rá.

A TCR-re mint közlemény közzétételére is vonatkoznak azonban minimális formai és tartalmi előírások. Hasonlóan a gazdasági reklámhoz, a TCR-nek – az Mttv. által előírt akusztikus és optikai eszközökkel – más médiatartalmaktól (pl. szerkesztett tartalom vagy gazdasági reklám) megkülönböztethetőnek kell lennie, a megrendelőjét pedig minden esetben egyértelműen meg kell nevezni.³¹ [A TCR az Mttv. 22. § (7) bekezdése szerint számított 20%-os reklám-időkorlátba nem számít bele.]

A Reklámetikai Kódex is foglalkozik a TCR tartalmával. Kiemeli ezzel összefüggésben, hogy a TCR kivételével a (gazdasági) reklám nem kelthet súlyos vagy a fogyasztók széles köre számára indokolatlan, a termék jellegétől idegen félelmet, nem alkalmazhat sokkoló érveket vagy képeket pusztán a figyelem megragadása érdekében.³² A TCR azonban mindezt megteheti valamely közérdekű problémára, kérdésre való figyelemkeltés céljából. Azonban a TCR is csak a népszerűsíteni vagy a megismertetni kívánt közérdekű cél hatékony kommunikációjához szükséges módon és arányos mértékben kelthet félelmet, tartalmazhat sokkoló elemet, drámai megjelenítési módot.³³ A médiát szabályozó törvények alapvető értékek védelmében lefektetett szabályait e kérdésben sem lehet szem elől téveszteni. A kiskorúak védelmét biztosító törvényi rendelkezések között a 10. § (1) bekezdés *b*) pontja rögzíti, hogy egyéb tartalmak mellett például a társadalmi célú reklám sem tehető közzé olyan időszakban, amelyben tartalmának megfelelő kategóriába sorolása esetén közzétételének – előre láthatóan – nem lenne helye.³⁴

A Kódex, részletezve a törvényi rendelkezést, lefekteti továbbá, hogy az olyan társadalmi célú reklám esetén, amely anyagi támogatásra, adományozásra való felhívást tartalmaz, világosan és egyértelműen meg kell jelölni a kedvezményezett szervezet nevét és a beérkező adományok rendeltetését is.³⁵ A Kódex továbbra is kiemeli a társadalmi és a gazdasági elemeket is tartalmazó reklámok esetére, hogy abból a reklám gazdasági jellegének egyértelműen ki kell tűnnie.³⁶ Erre figyelemmel kell lenni a tartalom kialakításakor és természetesen a reklám közzétételére, jelölésére vonatkozó rendelkezések betartásakor egyaránt.

5. A vállalkozások társadalmi felelősségvállalásáról szóló tájékoztatás

A fentiekben a reklámként megjelenő tartalommal, műsorszámokkal foglalkoztunk. Felmerül a kérdés, hogy milyen megítélés alá esik a vállalkozások társadalmi szerepvállalásáról (CSR) szóló tájékoztatás, amikor egy gazdasági szereplő valamely közérdekű cél mellé áll, azzal összefüggés-

³¹ Mttv. 32.§ (2)–(4) bek.

³² Reklámetikai Kódex (2015), 4. cikkely (10) bek.

³³ Uo., 12. cikkely (3) bek.

³⁴ L. ehhez az ORTT 1049/2004. (VIII. 25.) határozatát.

³⁵ Reklámetikai Kódex (2015), 12. cikkely (1)–(2) bek.

³⁶ Uo., 5. cikkely (2) bek.

ben jelenik meg, szerepel. E napjainkra elterjedt és népszerű PR-eszközzel egyre gyakrabban élnek a vállalkozások: valamely nemes, közérdekű cél támogatói jelennek meg, szemben a tisztán, nyersen profitra törő piaci szereplők helyett. Egy-egy ilyen cél támogatása szimpátiát, nagyobb fogyasztói érdeklődést teremthet számukra.

Az Európai Bizottság meghatározása szerint a vállalati társadalmi felelősségvállalás alatt azt az üzleti koncepciót értjük, amelynek értelmében a vállalatok – önkéntes alapon – társadalmi és környezetvédelmi szempontokat érvényesítenek üzleti tevékenységük során és partnereikkel fenntartott kapcsolataikban.³⁷ A Bizottság a „Vállalatok társadalmi felelőssége: a vállalatok hozzájárulása a fenntartható fejlődéshez” c. közleményében³⁸ jelölte ki a CSR-stratégia javasolt útját az európai vállalatok számára. Véleménye szerint mindegyik azért is szükség van, mert a vállalatok gazdasági sikere most már nem kizárólag a rövid távú profitmaximalizálási stratégiától függ, hanem attól is, hogy mennyire veszik figyelembe a társadalmi és környezetvédelmi célkitűzéseket, beleértve a fogyasztók érdekeit is. Később, a vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó megújult uniós stratégiáról (2011–2014) szóló közleményében úgy nyilatkozott, hogy „a vállalati társadalmi felelősségvállalás révén a vállalkozások a fenntartható üzleti modellek alapjául szolgáló hosszú távú bizalmi viszonyt alakíthatnak ki a (...) fogyasztókkal”.³⁹ E lényegi vonást lefedő új meghatározást is javasolt a vállalati társadalmi felelősségvállalásra: „a vállalkozásoknak a társadalomra gyakorolt hatásuk iránti felelőssége”. E felelősségvállalással kapcsolatos tematika részét képezik az emberi jogok, a munkaügyi és foglalkoztatási kérdések, a környezetvédelmi kérdések, a vesztegetés és korrupció elleni küzdelem, a fogyasztóknak beilleszkedése a társadalomba, a fogyasztók érdekei, és ezen belül is a magánélethez való joguk.

A Gazdasági és Szociális Bizottság a megújult stratégiával kapcsolatban⁴⁰ kifejtette, hogy nem szabad túlhangsúlyozni a CSR-tevékenység gazdasági hasznát. A vállalatoknál külön marketing- és értékesítési részlegek foglalkoznak a reklámmal és a fogyasztói igények megértésével. A CSR alapvetően egy fenntartható fejlesztésre vonatkozó szemlélet, amelyben a gazdasági növekedés összekapcsolódik a társadalmi és környezetvédelmi megfontolásokkal. Ha kizárólag gazdasági eredményekre redukáljuk, az kedvezőtlen hatásokkal, például a CSR-politika feladásával járhat, ha az eredmények nem felelnek meg a pénzügyi elvárásoknak. Kun Attila megfogalmazása szerint:

„A CSR-jelenség kezelése tulajdonképpen egy gyökeres *szemléletváltást*, paradigmaváltást igényel. Annak a folismerését feltételezi, hogy egy vállalat több, mint pusztán a tőke megtérülést és profitma-

³⁷ Green Paper Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility [COM (2001) 366].

³⁸ Európai Bizottság: „Vállalatok társadalmi felelőssége: a vállalatok hozzájárulása a fenntartható fejlődéshez” c. közleménye [COM (2002) 347]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0347:FIN:en:PDF>; <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=URISERV:n26034> (letöltés dátuma: 2015. december 15.).

³⁹ A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, a Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó megújult uniós stratégiáról (2011–2014) [COM (2011) 681].

⁴⁰ Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye – A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó megújult uniós stratégiáról (2011–2014) (2012/C 229/15).

ximalizálást hajszoló, pusztán a nyers gazdasági racionalitás elvén működő mesterséges képződmény. Szükséges belátni, hogy egy vállalat egyben emberi társulás is, amely jól körülírható társadalmi és természeti környezetben működik. Ennek a hozzáállásnak az elfogadása egyértelművé teszi, hogy a vállalati szférának is aktív és pozitív kicsengésű szerepet kell játszania a társadalmi folyamatokban, és tekintettel kell lennie tevékenységeinek környezeti és szociális kihatásaira.”⁴¹

A CSR-szerepvállalásairól való tájékoztatás kiemelten fontos a vállalkozásoknak, hiszen különös jelentőséggel bír, hogy a fogyasztók arról tudomást szerezzenek, őket ezen pozitív célok mentén azonosítsák. Éppen ezért a médiában való megjelenés elsődleges kérdés számukra. Ezen kommunikációknak azonban minden esetben meg kell felelniük a médiajogi környezet követelményeinek.

Az Mtv. a 32. § (9) bekezdésében ad külön rendelkezést a CSR-megnyilvánulásokról szóló tájékoztatásokra:

„Nem minősül burkolt kereskedelmi közleménynek valamely vállalkozás társadalmi célú, közérdekű szerepvállalásáról történő tájékoztatás, azonban az ilyen beszámolóknak kizárólag a vállalkozás neve, logója és védjegye tüntethető fel, valamint – amennyiben a társadalmi szerepvállaláshoz szorosan kapcsolódik – terméke, szolgáltatása jeleníthető meg. Nem jelenhet meg a beszámolóban a vállalkozás jelszava, kereskedelmi közlemény részlete, és a tájékoztatás nem ösztönözhet kifejezetten a vállalkozás termékének megvásárlására, vagy szolgáltatásának igénybevételére.”

Ha a CSR-ről való tájékoztatás ezen követelményeknek nem felel meg, akkor az burkolt kereskedelmi közleménynek minősül, s mint ilyen, tiltott. Az Mtv. fenti rendelkezésében nem társadalmi célú és nem gazdasági reklámról van szó. Amennyiben egy vállalkozással kapcsolatos tartalomban közérdekű kérdés taglalása merül fel, akkor az valamely tájékoztatás (beszámoló) vagy társadalmi célú reklám formájában lehetséges. Amennyiben utóbbit kimeríti, azaz reklám formájában jelenik meg, akkor értelemszerűen alkalmazni kell rá a TCR megjelenítésére vonatkozó törvényi rendelkezéseket (pl. kezdő és záró főcíme). A további tájékoztatások alapvetően a szerkesztett tartalom felmerülő eseteket ölelik fel. A vállalatok ily módon való megjelenését – az uniós stratégia céljaira figyelemmel is – ösztönözni, támogatni és szorgalmazni kell, mivel e tevékenységről szóló beszámolók alapvetően valamely széles körű társadalmi probléma kezelésére hívják fel a közönség figyelmét.

Ugyanakkor e beszámolók esetében komoly veszélyt jelenthet, ha a pusztán tájékoztató jellegű közleményen túl kereskedelmi kommunikációs üzenettel, népszerűsítő tartalommal is bírnak, ezáltal átfordulva burkolt kereskedelmi közleménnyé.⁴² A burkolt kereskedelmi közlemény tilalma a médiaszabályozás egyik alaptétele. Egy gazdasági tartalmú üzenet ebbéli jellegét nem

⁴¹ KUN Attila: A vállalati szociális elkötelezettség tematizálásának alapvonalai az Európai Unióban. *Jogelméleti Szemle*, 2004/1.

⁴² L. GELLÉN Klára: Gondolatok a burkolt kereskedelmi közlemény tilalmáról. In: BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica 75. Szeged, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2013. 253–262.

leplezheti el a közönség előtt, a természetét tekintve nem lehet megtévesztő.⁴³ Ez esetben tehát direkt, közvetlen módon nem jelenhet meg a gazdasági tartalom, meg kell találni azt a határt, amikor még a pusztán tájékoztatáshoz való jog keretein belül kimeríti a szerepvállalás az egyszerű szerkesztett tartalom kategóriát, szemben a szerkesztett tartalomban elhelyezett gazdasági céllal népszerűsítő üzenettel. A népszerűsítésnek a közérdekű szerepvállalásra, a megjelenésre kell fókuszálnia, és esetlegesen háttérbe húzódvá, másodlagosan jelenhet csak meg a gazdasági szereplő, vagy annak terméke.

Ezen közérdekű célkitűzések a termékek és azok előállítási jellemzőiben is gyakran jelennek meg, főképp a környezeti, a szociális és az egészségre vonatkozó állításokban. Nagyon fontos, hogy az ilyen termékhez kapcsolódó kijelentések megfeleljenek a valóságnak (l. pl. a *Nike v. Kasky* ügyben a munkavégzés feltételeiről adott valótlán nyilatkozatok), pláne, ha azok a termék konkrét jellemzőiként jelennek meg, nem vezethetnek a fogyasztó megtévesztéséhez. 2015-ben az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak a „Környezetvédelmi, szociális és az egészségre vonatkozó kereskedelmi üzenetekről (állítások) az egységes piacon” c. véleménye kifejezetten ezzel a témával foglalkozott.⁴⁴ A vélemény rávilágít az ilyen vállalati szerepvállalások fontosságára és hasznosságára, mindemellett felhívja a figyelmet a bennük rejlő veszélyekre is. Különösen arra, ha ezek az üzenetek „nem helytállóak, vagy pontatlanságot tartalmaznak, azaz olyan környezetvédelmi, szociális, vagy etikai és egészségre vonatkozó állításokkal élnek, amelyek kárt okoznak mind a szabályokat maradéktalanul betartó vállalatoknak, mind pedig a fogyasztóknak.”⁴⁵ A vélemény a kommunikációkban rejlő veszélyek mellett a megelőzés és a következmények kezelésének fontosságára is rámutat.

Elhatárolva egymástól az említett tartalmakat: abban az esetben, ha egy reklámban egyértelműen valamely termék, szolgáltatás kelendőségét kívánják fokozni egy CSR-jellemzővel (pl. környezetbarát), akkor gazdasági reklám; amennyiben abban általában a környezetvédő technológiák alkalmazásának népszerűsítése jelenik meg, azok követésére hívja fel a figyelmet (de nem egy konkrét terméket vagy vállalkozást népszerűsít), akkor TCR, s ennek megfelelően jelölendő. Ha pedig például egy magazinműsorban a korszerű és modern technológia alkalmazását mutatják be, a CSR-ról való beszámolóknak minősül, ha az Mttv. 32. § (9) bekezdésben foglaltak szerint jelentetik meg. Amennyiben azonban az abban foglalt megjelenítési feltételeket „túllépik”, az burkolt kereskedelmi közlemény.

Mivel a 32. § (9) bekezdésében megjelölt tartalmak alapvetően valamely szerkesztett tartalomban jelennek meg, ezért elhatárolási kérdést vehet fel a termékmegjelenítés és a burkolt kereskedelmi közlemény elhatárolása. Elsődlegesen a termékmegjelenítés megvalósulása vizsgálható, majd amennyiben ez kizárható, akkor merülhet fel a burkolt kereskedelmi közlemény

⁴³ „Burkolt kereskedelmi közlemény: olyan kereskedelmi közlemény, amelynek közzététele természetét tekintve megtéveszti a közönséget. Burkolt reklámnak minősülhet a kereskedelmi közlemény céljait szolgáló közlemény abban az esetben is, ha nem ellenszolgáltatás fejében került közzétételre.” [Smtv. 1. § (10) bek.; Mttv. 203. § (4) bek.]

⁴⁴ Európai Gazdasági és Szociális Bizottság véleménye – Környezetvédelmi, szociális és az egészségre vonatkozó kereskedelmi üzenetek (állítások) az egységes piacon (saját kezdeményezésű vélemény, 2015/C 383/02).

⁴⁵ A Gazdasági és Szociális Bizottság véleményének 1.1. pontja.

közzétételének az esete. Mindez pedig csak akkor, ha a vállalkozás neve, logója és védjegye mellett további (gazdasági népszerűsítő) tartalom jelenik meg, valamint ha a vállalkozás termékét, szolgáltatását nem a társadalmi szerepvállalásához szorosan kapcsolódó mértékben jelenítik meg. Ha a vállalkozásnak például a jelszava, kereskedelmi közleményének (reklám)részlete közzétételre kerül, akkor ezek olyan többletelemek, amelyek már túlmutatnak a pusztán tájékoztatáson, beszámolón, és a burkolt kereskedelmi közlemény sajátossága szerint a természetét tekintve megtevesztheti a közönséget. Ha pedig a reklámra jellemző módon a tájékoztatás kifejezetten a vállalkozás termékének megvásárlására vagy szolgáltatásának igénybevételére ösztönöz, akkor az burkolt reklámnak minősülhet.

A Médiatanács 256/2013. (II. 13.) határozatában foglalkozott a 20. § (9) bekezdés alá tartozó esettel. A DM Kft. a *Babavilág* c. műsorszámában a „Nap gyermekei” kampánnyal összefüggésben jelent meg. A médiaszolgáltató előadta, hogy a műsorrészen a kampányt jegyző drogéria-hálózatot nem nevezte meg, illetve termékek márkája egyik képen sem volt azonosítható. A forgatás helyszínéként használt üzlet térben ugyancsak nem volt kiírva a cég neve, logója, termékei nem voltak felismerhetők. Az összeállításban nem hangzott el olyan információ, amely akár nyíltan, akár burkoltan ösztönzött volna konkrét termék megvásárlására, vagy a támogatóként is megjelenített üzlethálózat előnyeit mutatta volna be. Utalt a médiaszolgáltató arra is, hogy csupán a DM-üzlethálózat társadalmi felelősségvállalását mutatta be a kifogásolt szegmensben. A Médiatanács megállapította, hogy a szóban forgó riport közzétételével a médiaszolgáltató valóban nem sértette meg az Smtv. 20. § (9) bekezdését, mivel „a Nap gyermekei kampányról szóló összeállítás a DM Kft. társadalmi felelősségvállalásáról szóló tájékoztatás volt, amelynek során kizárólag a vállalkozás nevét tüntette fel a médiaszolgáltató, így az idézett törvényi rendelkezés alapján a riport nem minősül burkolt reklámnak.”⁴⁶

A Versenytanács Vj/005-64/2012. határozatában az Mttv. fent hivatkozott bekezdésével is foglalkozott az Fttv.-ben feketelistás tényállás, a szerkesztői tartalomnak álcázott reklámmal összefüggésben. Az Fttv. mellékletének 11. pontja szerint tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat az írott vagy elektronikus médiában a szerkesztői tartalom használata az áru értékesítésének vagy más módon történő igénybevételének előmozdítására úgy, hogy ezért a vállalkozás ellenszolgáltatást nyújtott, ez azonban nem tűnik ki egyértelműen a tartalomból vagy a fogyasztó számára egyértelműen felismerhető képi vagy akusztikus elemekből. A Versenytanács értelmezése szerint az Mttv. rendelkezésére való tekintettel még a társadalmi célú, közérdekű cikkek is tartalmazhatják a vállalkozás nevét, logóját, termékének nevét, anélkül, hogy azok burkolt kereskedelmi közleménynek minősüljenek, és nem fogadható el érvként a fizetett jelleg észlelhetőségének az igazolására pusztán az, hogy a vállalkozás neve, logója kiemelten szerepel a vizsgált cikkben.⁴⁷

⁴⁶ A Médiatanács 256/2013. (II. 13.) határozata.

⁴⁷ Vj/005-64/2012. határozat, 101. pont.

6. Összegzés

Témánk szempontjából kiemelhető, hogy amennyiben valamely közérdekű megnyilvánulás is szerepel egy reklámban, az önmagában még nem teszi azt társadalmi célú reklámmá (ilyenkor a közérdekű információ csupán eszköze a gazdasági cél hatékonyabb elérésének). Az ilyen tényállítások kapcsán, mivel azok fokozottan alkalmasak a fogyasztói bizalom elnyerésére, különösen fontos a valós tények közlése, a fogyasztó megtévesztésének elkerülése.

Ha egy reklámként megjelenő üzenet elsődlegesen társadalmi célra fókuszál oly módon, hogy abban az üzletszerűség és a gazdasági reklám jellemzői nem lelhetők fel, akkor az mint társadalmi célú reklám magasabb szinten nyer védelmet, tartalmában – gazdagabb figyelemfelkeltő eszköztárral élve – kevésbé korlátozott, mint a gazdasági reklám, és irányadók rá a TCR közzétételére vonatkozó Mttv.-rendeletek.

Lehetősége van a vállalkozásoknak is TCR-t közzétenni, de annak tartalma nem merítheti ki a gazdasági reklám kategóriáját (ekkor önmagában már a közzététel módja is megtévesztő lehet, hiszen más főcím alatt jelentetik meg az egyébként gazdasági jellegű üzenetet). A TCR közzétételét ösztönözni kell, mivel e közleményekkel is fokozható a társadalom érzékenysége a közérdekű témák iránt. Ugyanez vonatkozik a vállalatok CSR-tevékenységének széles körű ismertetésére is, amelyek beszámolók formájában jelennek meg. Ez esetben azonban különös figyelemmel kell lenni arra, hogy a tájékoztatás tartalmában és megjelenítésében ne merítse ki a burkolt kereskedelmi közlemény fogalmát.

Ferenc pápa és a véleménynyilvánítás szabadságának határai

CARLO A. PEDRIOLI*

1. Bevezetés

2015. január 7-én két fegyveres tört be a *Charlie Hebdo* francia hetilap párizsi szerkesztőségébe, ahol tüzet nyitottak az ott tartózkodókra. A támadásban tizenketten – főleg újságírók – vesztették életüket.¹ Egy szemtanú szerint a támadók az al-Káida tagjainak vallották magukat.² Számos szemtanú állítása szerint a fegyveres támadók azt kiáltották, hogy Mohamed prófétáért állnak bosszút.³

Az évek során a *Charlie Hebdo* a kormányzattal, az üzleti élettel és a vallással kapcsolatos témák szatirikus ábrázolásával szerzett magának hírnevet.⁴ A *Charlie Hebdo* számos különböző Mohamed-ábrázolást közölt.⁵ A muzulmán hit szerint Mohamedet tilos ábrázolni.⁶ 2006-ban a hetilap megjelentette egy dán újság Mohamedről készült karikatúráit, ami felháborította a

* Vendégkutató, American Bar Foundation. E-mail: cpedrioli@abfn.org. A tanulmány eredeti megjelenési helye: Russell L. WEAVER – Mark D. COLE – Steven I. FRIEDLAND (szerk.): *Comparative Perspectives on Freedom of Expression*. Durham, Carolina Academic Press, 2016. A szerző e tanulmány egy korábbi változatát a University of Louisville Free Speech Forumán mutatta be 2015. december 3-án. A Free Speech Forum előadást követő beszélgetésért a szerző köszönetet mond a résztvevőknek. Köszönetét fejezi ki Daniel Boydnek is e tanulmány egy korábbi változatának előzetes átnézéséért, különös tekintettel a katolikus teológiára. A tanulmány magyar fordítását a szerző és a kiadó engedélyével közöljük.

¹ Charlie Hebdo Attack: Three Days of Terror. *BBC News*, 2015. január 14. <http://www.bbc.com/news/world-europe-30708237>

² Charlie Hebdo Attacks: „It’s Carnage, a Bloodbath. Everyone is Dead”. *The Guardian*, 2015. január 7. <http://www.theguardian.com/world/2015/jan/07/charlie-hebdo-shooting-paris-magazine-target-raid>

³ Three Days of Terror i. m. (1. lj).

⁴ Charlie Hebdo and its Place in French Journalism. *BBC News*, 2015. január 8. <http://www.bbc.com/news/world-europe-15551998>. A magazin 1970-ben indult, miután elődjét, a *Hara-Kirit* betiltották, mivel gúnyt űzött a néhai francia elnök, Charles de Gaulle halálából. Doreen CARVAJAL – Suzanne DALEY: Proud to Offend, Charlie Hebdo Carries Torch of Political Provocation. *New York Times*, 2015. január 7. http://www.nytimes.com/2015/01/08/world/europe/charlie-hebdo-broke-taboos-defying-threats-and-violence.html?_r=0

⁵ Uo. A *Charlie Hebdo* az iszlám mellett más vallásokat is kritizált. CARVAJAL–DALEY i. m. (4. lj.). L. Charlie Hebdo and its Place i. m. (4. lj.). (Néhány példa a judaizmusról, az iszlámról és a katolicizmusról készült szatirikus karikatúrák közül.)

⁶ Rick GLADSTONE: A Timeline of Threats and Acts of Violence Over Blasphemy and Insults to Islam. *New York Times*, 2015. január 7. <http://www.nytimes.com/2015/01/08/world/middleeast/perceived-anti-islam-insults-in-the-media-have-often-led-to-retributions-and-threats.html>

muszlimokat.⁷ 2011-ben a *Charlie Hebdo* ismét közölt egy újabb Mohamed-karikatúrát, amelyen a próféta „vendégszerkesztőként” jelent meg a címlapon, és „100 ostorcsapással fenyegette meg azokat az olvasókat, akik nem hálnak bele a nevetésbe”.⁸ Nem sokkal ezután került sor a hetilap szerkesztősége elleni bombamerényletre.⁹ 2012-ben a *Charlie Hebdo* különböző szexpozíciókban ábrázolta a meztelen Mohamedet.¹⁰ A hetilap szerkesztője, Stéphane Charbonnier halálos fenyegetéseket kapott, és a 2015. januári esemény idején is rendőrségi védelem alatt állt.¹¹

A *Charlie Hebdo* szerkesztősége ellen 2015 januárjában elkövetett támadás idején Európában egyre erősödött az iszlámellenesség. A gyenge gazdasági teljesítmény, a magas munkanélküliség és a folyamatos bevándorlás is hozzájárult ezeknek az érzéseknek az erősödéséhez. A feszültség leginkább Franciaországban éleződött ki, ahol 2015 elején a muzulmánok száma elérte a hatmilliót, és ahol számolni kellett az algériai, szíriai és észak-afrikai gyarmatosítás örökségével is.¹² Nyilvánvaló, hogy sem a Mohamed-karikatúrák megjelenése, sem a *Charlie Hebdo* szerkesztősége elleni merénylet nem enyhítette a franciaországi feszült légkört.

A feszültség közepette, amikor számos, Franciaország határain túlnyúló vita folyt arról,¹³ hogy meddig terjednek a véleménynyilvánítás szabadságának határai a nyitott társadalomban,¹⁴ lépett színre az argentin származású Ferenc pápa.¹⁵ 2015. január 15-én, nagyjából egy héttel a *Charlie Hebdo* ellen elkövetett merényletet követően, egy újságíró Ferenc pápát kérdezte a véle-

⁷ Charlie Hebdo and its Place i. m. (4. lj.).

⁸ Helene FOUQUET: Pope Enters Charlie Hebdo Debate, Defending Limits on Speech. *BloombergBusiness*, 2015. január 15. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-01-15/pope-enters-charlie-hebdo-debate-by-seeking-limits-on-expression>

⁹ Charlie Hebdo and its Place, i. m. (4. lj.).

¹⁰ CARVAJAL–DALEY i. m. (4. lj.).

¹¹ Charlie Hebdo and its Place, i. m. (4. lj.).

¹² Steven ERLANGER – Katrin BENNHOLD: „Dangerous Moment” for Europe, as Fear and Resentment Grow. *New York Times*, 2015. január 7. <http://www.nytimes.com/2015/01/08/world/europe/paris-attack-reflects-a-dangerous-moment-for-europe.html>

¹³ Paul KIRBY: Paris Attacks: France Grapples with Freedom of Speech. *BBC News*, 2015. január 15. <http://www.bbc.com/news/blogs-eu-30829005>. A szólásszabadság korlátairól szóló rövid áttekintést l. Melissa BLOCK: Paris Attacks Bring New Attention to Free Speech Laws in France. *Nat'l Pub. Radio*, 2015. január 15. <http://www.npr.org/2015/01/15/377526973/paris-attacks-bring-new-attention-to-free-speech-laws-in-france> (beszélgetés Aurélien Hamelle francia jogásszal).

¹⁴ L. pl. Jeffrey GOTTFRIED – Michael BARTHEL: After Charlie Hebdo, Balancing Press Freedom and Respect for Religion. *Pew Research Center*, 2015. január 28. <http://www.journalism.org/2015/01/28/after-charlie-hebdo-balancing-press-freedom-and-respect-for-religion> (az Egyesült Államokban élő emberek véleménye a *Charlie Hebdo* ellen 2015. január 7-én elkövetett merényletet követően).

¹⁵ Ferenc pápa – ezer év alatt az első nem európai, akit a katolikus egyház vezetésére választottak meg – XVI. Benedek pápa egy hónappal korábbi lemondását követően, 2013 márciusában vette át hivatalát. Teresa WELSH: Pope Francis: The Charismatic Diplomat. *U.S. News & World Report*, 2015. március 13. <http://www.usnews.com/news/articles/2015/03/12/pope-francis-channels-his-popularity-into-diplomacy>; John HOOPER: Pope Francis Elected as 266 Roman Catholic Pontiff. *The Guardian*, 2013. március 13. <http://www.theguardian.com/world/2013/mar/13/pope-francis-mario-bergoglio-election>. XVI. Benedek volt majdnem hatszáz év óta az első, aki lemondott a pápai posztról. Mark DOWD: Why Did Pope Benedict XVI Resign? *BBC News*, 2013. november 28. <http://www.bbc.com/news/magazine-25121121>

ménynyilvánítás szabadságának hatáiról.¹⁶ A pápa egy analógiával élve azt mondta, hogy ha egy barátja sértegetné az édesanyját, akkor biztos számíthatna arra, hogy ő (a pápa) behúz neki egyet. Nyilvánvalóan azt gondolva, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága erőteljes védelemre szorul, az amerikai médiában különféle hangok szólaltak meg – erőteljes nyelvezetet használva, mélységeiben nem foglalkozva a katolikus teológiával –, egyenesen a pápa megjegyzéseit támadva.¹⁷ A Vatikánhoz rengeteg, pontosításra vonatkozó kérés érkezett.¹⁸

A pápa megjegyzései, amelyek a *Charlie Hebdo*t ért támadást követően nem sokkal hangzottak el, lehetőséget adnak arra, hogy a véleménynyilvánítás szabadságát egy másik szemszögéből, a vallás szemszögéből vizsgáljuk meg. Mivel a vallásos hangok jelentős szerepet játszanak a közéletben,¹⁹ fontos, hogy a véleménynyilvánítás szabadságát a vallás szempontjából is megvizsgáljuk. Noha a *Charlie Hebdo* karikatúrái által képviselt szólásszabadsággal kapcsolatos amerikai hagyományoktól némiképp eltért, a pápa nézőpontja összhangban állt a katolikus egyház teológiájával. E tanulmány célja bemutatni, miként magyarázhatók a pápa megjegyzései a katolikus teológia tételeivel. Ahhoz, hogy ezt az állítást kifejtsük, a következőkben e tanulmány részletesen összefoglalja és összefüggéseibe helyezi a pápa által elmondottakat, áttekinti az Egyesült Államok szólásszabadságra vonatkozó jogi szabályainak legfőbb elveit és azok alkalmazását a *Charlie Hebdo* karikatúráira, valamint megvizsgálja a katolikus teológia releváns elveit és azok alkalmazását a karikatúrákra. Ennek eredményeképp reményeink szerint mélyebben, egy újabb perspektívából is megértjük, hol húzódnak a véleménynyilvánítás szabadságának határai egy nyitott társadalomban.

2. Ferenc pápa megjegyzései

A pápa megjegyzéseit övező viták miatt illő, hogy a megjegyzések alapos és kontextusba helyezett összefoglalását adjuk. Ebben a részben összefoglaló jelleggel áttekintjük a 2015 januárjában, majdnem két hét leforgása alatt elhangzott megjegyzéseket.

¹⁶ Öszentsége Ferenc pápa sajtótájékoztatója a Colombóból Manilába tartó járat fedélzetén. *Vatican.va*, 2015. január 15. http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/january/documents/papa-francesco_20150115_srilanka-filippine-incontro-giornalisti.html (Sébastien Maillard újságíró kérdése).

¹⁷ L. pl. Charles C. W. COOKE: The Pope Got It Completely and Utterly Wrong. *National Review*, 2015. január 15. <http://www.nationalreview.com/corner/396438/pope-got-it-completely-and-utterly-wrong-charles-c-w-cooke>; Heidi SCHLUMPF: The Pope Is Wrong on Religious Speech. CNN, 2015. január 16. <http://www.cnn.com/2015/01/16/opinion/schlumpf-pope-paris/index.html>; Jerome HUDSON: Pope Francis Couldn't Be More Wrong On Charlie Hebdo. *Daily Surge*, 2015. január 15. <http://dailysurge.com/2015/01/pope-francis-get-wrong-charlie-hebdo/>; Leonard PITTS: Pope Francis Wrong on Limiting Freedom of Expression. *Detroit Free Press*, 2015. január 19. <http://www.freep.com/story/opinion/contributors/2015/01/19/pope-francis-islam-terrorism-charlie-hebdo/21993429/>

¹⁸ Carol J. WILLIAMS: Pope Francis Stirs Controversy in Debate about Freedom of Speech. *Los Angeles Times*, 2015. január 15. <http://www.latimes.com/world/asia/la-fg-pope-francis-arrives-in-philippines-20150115-story.html>

¹⁹ César GARCÍA: Pope Benedict XVI on Religion in the Public Sphere. 33 *Journal of Communication & Religion* (2010) 87., 88.

Bár a média figyelmét elsősorban Ferenc pápa 2015. január 15-én elhangzott megjegyzései keltették fel, meg kell jegyeznünk, hogy a pápa a *Charlie Hebdo* elleni támadás napján, 2015. január 7-én délután megszólalt. Ferenc pápa Federico Lombardi atya, a Szentszék Sajtóirodájának igazgatója útján nyilatkozatot adott ki. A közlemény a következőket tartalmazta: „A Szent- atya a leghatározottabban elítéli a számos emberéletet követelő, Párizst megbénító rettenetes támadást.” A közleményben Ferenc pápa „mindenkit arra szólít fel, hogy minden elképzelhető módon akadályozza meg a gyűlölet és az erőszak minden formájának (legyen az fizikai vagy morális) terjedését, mivel az elpusztítja az emberi életet, semmibe veszi az emberi méltóságot”. „Bármilyen okból követik is el – folytatódik a közlemény –, a gyilkos erőszak gyalázatos. Soha, semmivel nem igazolható.” A közlemény hozzátette még: „A gyűlöletre uszítást mindig vissza kell utasítani. A tisztelet kultúráját kell megteremteni.” A közlemény azzal zárult, hogy a pápa kifejezte szolidaritását „mindazokkal, akik (...) továbbra is következetesen a békéért, az igazságért és a jó ügyért munkálkodnak”.²⁰

Másnap, 2015. január 8-án, a vatikáni vendégházban tartott reggeli misén a pápa azt mondta, hogy a támadás „figyelmünket újra a megannyi kegyetlenségre, emberi kegyetlenségre, terrorizmusra irányította”. Megjegyezte: „Micsoda kegyetlenségre képes az ember!” Egy ötmon- datos közleményben a pápa ötször használta a *kegyetlenség* vagy *kegyetlen* szavakat. Arra biztatta a misén megjelent híveket, hogy imádkozzanak a támadás áldozataiért és a támadók szívének megváltozásáért.²¹

Egy héttel később, 2015. január 15-én, miközben a pápa Srí Lanka és a Fülöp-szigetek között repült a mindkét országot érintő apostoli látogatása során, Sébastien Maillard újságíró a véleménynyilvánítás szabadságáról kérdezte.²² Erre az a sajtótájékoztató adott lehetőséget, amely számos témát érintett, így a szegénységet, a pápa soron következő, környezetvédelemmel foglalkozó enciklikáját²³ és a terrorizmust is.²⁴ Maillard konkrétan a következő kérdést tette fel: „Szentatyám, a tegnapi reggeli szentmisén a vallásszabadságról mint alapvető emberi jogról beszélt. De a különböző vallások tiszteletben tartása közben hol húzódnak a véleménynyilvánítás szabadságának határai, amely [a véleménynyilvánítás szabadsága] maga is egy alapvető emberi jog?”²⁵ Válaszában Ferenc pápa elismerte, hogy mind a vallásszabadság, mind a szólásszabadság

²⁰ Pope Francis Condemns Paris Attack. *News.va*, 2015. január 8. <http://www.news.va/en/news/pope-francis-condemns-paris-attack>

²¹ Morning Meditation in the Chapel of the Domus Sanctae Marthae. *Vatican.va*, 2015. január 8. http://w2.vatican.va/content/francesco/en/cotidie/2015/documents/papa-francesco-cotidie_20150108_may-lord-change-hearts-cruel.html

²² Öszentsége Ferenc pápa sajtótájékoztatója i. m. (16. lj.).

²³ L. Ferenc pápa: *Laudato Si' On Care for Our Common Home* (2015), http://w2.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_encyclica-laudato-si.html és http://w2.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_encyclica-laudato-si_en.pdf

²⁴ Öszentsége Ferenc pápa sajtótájékoztatója i. m. (16. lj.).

²⁵ Uo. (zárójeles rész az eredetiben). A vallásszabadságra vonatkozó hivatkozást az előző napi misén elhangzott prédikációban I. Holy Mass and Canonization of Blessed Joseph Vaz: Homily of His Holiness Pope Francis. *Vatican.va*, 2015. január 14. http://w2.vatican.va/content/francesco/en/homilies/2015/documents/papa-francesco_20150114_srilanka-filippine-omelia-canonizzazione.html

alapvető emberi jog. A vallásszabadságról szólva Ferenc pápa a következőket mondta: „Saját vallása, azaz Isten nevében senki nem sérthet meg másokat, nem háborúzzhat vagy ölhet.” A pápa megjegyezte, hogy „számos vallásháború zajlott” már a világban. Az ember vallásszabadságát úgy is gyakorolhatja, hogy „közben nem sért másokat, nem kényszeríti rá másokra a saját vallását, és nem gyilkol érte”.²⁶

A véleménynyilvánítás szabadságáról Ferenc pápa elmondta, hogy „a közjó érdekében” mindenkinek joga és kötelessége véleményt nyilvánítani. Erre példaként a választott tisztségviselőket említette. Bár az embereknek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához, ezt a jogukat úgy kellene gyakorolniuk, hogy „közben ne sértsenek meg másokat”. Talán Maillard francia származása miatt a pápa közvetett módon utalt a közelmúltbeli párizsi támadásra is.²⁷

Bár „nem szabad erőszakosan reagálnunk”, az erőszak időnként mégis megjelenik. A pápa azt a hipotetikus példát említette, hogy ha az utazásait tervező és a sajtótájékoztatón mellette álló Alberto Gasbarri sértegetné a pápa édesanyját, számítania kellene arra, hogy a pápa behúzza neki egyet. Miközben ezt mondta, úgy tett, mintha meg akarná ütni Gasbarrit.²⁸ „Nem provokálhatunk másokat, nem sérthetjük meg a hitüket, nem gúnyolhatjuk ki a vallásukat” – nyilatkozta Ferenc pápa. Hozzátette: „Mindazok, akik leszólják, kigyúnyolják a vallásokat, akik »viccet csinálnak« más emberek vallásos meggyőződéséből, feldühítik, ellenségessé teszik azokat.” Ferenc pápa azt mondta, hogy az általa említett példával „azt akarta kifejezni, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának megvannak a maga korlátai”. Mondandóját azzal zárta: „Nem tudom, hogy [a Gasbarrival kapcsolatos példával] sikerült-e válaszolnom a kérdésére.”²⁹

Miután a Srí Lanka és a Fülöp-szigetek közötti járat fedélzetén tartott sajtótájékoztatót követően számos médiaorgánum kért pontosítást a pápa részéről a sajtótájékoztató elhangzottakkal kapcsolatban, Thomas Rosica atya, a Szentszék Sajtóirodájának angol nyelvű asszisztense 2015. január 15-én közleményt adott ki. A közleményben jelezte, hogy a pápa, aki szerint a véleménynyilvánítás szabadsága „alapvető emberi jog”, azt esetelte, hogy „a véleménynyilvánítás szabadságának vannak korlátai”, különös tekintettel az érzékeny kérdésekkel kapcsolatos, másokat sértő megnyilvánulásokra. A közlemény így folytatódik: „A pápa szándéka szerint kijelentését semmilyen körülmények között nem lehet a múlt heti párizsi erőszak és terror igazolásaként értelmezni.”³⁰

2015. január 19-én, a Fülöp-szigetéről Róma felé tartó járaton a pápa a január 15-i megjegyzéseinek pontosítására vonatkozó kérdést kapott Valentina Alazraki újságírótól. A korábbiakhoz hasonlóan itt is egy több témát érintő sajtótájékoztató adta a keretet.³¹ Konkrétan

²⁶ Öszentsége Ferenc pápa sajtótájékoztatója i. m. (16. lj.).

²⁷ Uo.

²⁸ Paris Attacks: Pope Francis Says Freedom of Speech Has Limits. *BBC News*, 2015. január 15. <http://www.bbc.com/news/world-europe-30835625> (rövid videoklippel).

²⁹ Uo.

³⁰ Press Office Official Clarifies Pope's Words on Freedom of Speech, Respect. *Zenit*, 2015. jan. 15. <http://www.zenit.org/en/articles/press-office-official-clarifies-pope-s-words-on-freedom-of-speech-respect>

³¹ In-Flight Press Conference of His Holiness Pope Francis from the Philippines to Rome. *Vatican.va*, 2015. január 19. http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/january/documents/papa-francesco_20150119_srilanka-filippine-conferenza-stampa.html

Alazraki megjegyezte, hogy „[a]z ön szavait nem mindenki értette jól, és úgy tűnt, hogy esetleg az erőszak alkalmazását igazolja a provokációval szemben”. Azután azt kérdezte: „Kifejtené egy kicsit jobban, mit óhajtott mondani?” A kérdésre adott válaszában Ferenc pápa elmagyarázta, hogy senki nem adhat „erőszakos választ egy sértésre vagy provokációra”. Ehelyett követni kell az evangélium tanítását: „Fordítsd oda a másik orcádat is!” Bár az embereket megilleti a véleménynyilvánítás szabadsága, a pápa megjegyezte, hogy az emberi gyarlóság miatt „nem sértegethetem és provokálhatom folyamatosan egy embertársamat sem, mert ezzel azt kockáztatom, hogy feldühítem, és igazságtalanul reagál majd, észszerűtlenül.” A véleménynyilvánítás szabadságának „figyelembe kell vennie az emberi valóságot”. Az ember „viselkedjen helyesen, és legyen okos”. A pápa az okosságról mint „az emberi együttélés egyik erényéről” és „a kapcsolatainkat szabályozó emberi erényről” beszélt. Röviden, „a szabadsághoz az okosságnak is társulnia kell”.³²

Összefoglalva, Ferenc pápa véleménye szerint a véleménynyilvánítás szabadsága általában támogatandó, de csak addig a pontig, amíg ennek a jognak a gyakorlása nem provokál ki másokból erőszakos reakciót. A pápa elítélte az erőszakot, ugyanakkor elismerte, hogy az emberek időnként elérkeznek tűrőképességük határához, és ez erőszakhoz vezethet. Különösen az olyan érzékeny témák esetében van szükség körültekintésre, mint amilyen például a vallás. Természetesen Ferenc pápa csupán néhány rövid gondolatot fűzött a véleménynyilvánítás szabadságának témájához, így ezekből a megjegyzésekből lehetetlen teljeskörűen elemezni az arról vallott felfogását. Mindazonáltal a pápa felvetett néhány megvitatásra érdemes gondolatot.

3. Az Egyesült Államok törvényi szabályozása és a véleménynyilvánítás szabadsága

Az Egyesült Államok jogi szabályai némileg erőteljesebb védelemben részesítik a véleménynyilvánítás szabadságát, mint Ferenc pápa. Az Egyesült Államokban a *Charlie Hebdo* hetilapban megjelent Mohamed-karikatúrák több mint valószínű, hogy védelmet élveznének a politikai szóolás vagy gyűlöletbeszéd doktrínája alapján. Bár úgy tűnhet, az uszítás és a támadó szavak (*fighting words*) doktrínái megengedik a szólásszabadság korlátozását, valójában mégsem igazolják a korlátozást az efféle rajzok esetében.

A politikai szóolás doktrínája alapján az Első Alkotmánykiegészítés erőteljes védelemben részesíti a politikai kommunikációt. A közéleti kommunikáció értéke az ókori Athénig vezethető vissza.³³ Napjainkban az Egyesült Államokban a politikai kommunikáció körébe tartozik „a jelöltek, a kormányzás szerkezetének és formáinak, a kormányzat tényleges vagy elvárt működésének és a politikai folyamatokkal kapcsolatos kérdéseknek a megvitatása”.³⁴ E védelem célja

³² Uo.

³³ JOHN DURHAM PETERS: *A mélység tornácán. A szólásszabadság és a liberális hagyomány*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 5. (A kommunikáció mint „a közéletet éltető erő”.)

³⁴ *Mills v. Alabama*, 384 U.S. 214, 218–219 (1966).

az, hogy lehetővé tegye az egyének számára a kormányzattal kapcsolatos gondolataik szabad kifejtését.³⁵ William Brennan bíró remekül megfogalmazta: „az egész nemzet mélyen elkötelezett a mellett az elv mellett, hogy a közéleti témákról korlátoztól mentesen, egészségesen, nyitottan lehessen vitatkozni.”³⁶ Ezért a politikai szólás korlátozását célzó bármely jogszabályt szigorú bírósági felülvizsgálatnak kell alávetni.³⁷

Ahhoz, hogy védelemben részesüljön, a politikai szólásnak nem feltétlenül kell verbálisnak vagy udvarias megnyilvánulásnak lennie. Az Egyesült Államok Legfelső Bírósága helybenhagyta a tiltakozók azon jogát, hogy a kormánnyal való elégedetlenségük kifejezésésképpen a nem verbális kommunikáció egy formájával, az Egyesült Államok zászlajának elégetésével tiltakozzanak.³⁸ A Bíróság továbbá helybenhagyta az állampolgárok azon jogát, hogy a bíróság épületében a „Basszatok meg a behívókat!” (*Fuck the Draft*) feliratú dzseki viselésével fejezzék ki egy külföldön vívott háborúval kapcsolatos véleményüket.³⁹ A beszédmódnak jelentősége lehet,⁴⁰ mivel képes érzelmeket közvetíteni.⁴¹ A „Szavazz egy új kormányra!” és „Vonjátok vissza a behívókat!” feliratok kevésbé lettek volna hatásosak, mint a zászlóégetés és a „Basszatok meg a behívókat!” feliratú dzseki,⁴² így az eredeti üzenetek védelemben részesültek.

Lehet érvelni amellet, hogy a *Charlie Hebdo* által közzétett karikatúrák politikai szólásnak tekinthetők. Burkoltan a bevándorlás témájáról szóltak, főként a világ más részeiről érkező muszlimokról, akik Franciaországba érkezvén elkezdték megváltoztatni a francia kultúrát. Ahogy bármely, nagymértékű bevándorlással érintett fejlett országnak, Franciaországnak is a kormányán keresztül foglalkoznia kellene az ilyen kérdésekkel, ezáltal a kérdés a politikai folya-

³⁵ Uo., 218.

³⁶ *New York Times Co. v. Sullivan*, 376 U.S. 254, 270 (1964). A Sullivan-ügy mögött meghúzódó, irányadó jogfilozófiát I. Carlo A. PEDRIOLI: A Key Influence on the Doctrine of Actual Malice: Justice William Brennan's Judicial Philosophy at Work in Changing the Law of Seditious Libel. 9 *Communication Law & Policy* (2004) 567. A rassz megjelenéséről a polgári jogi mozgalmából kinőtt jelentős eset, a *Sullivan*-ügy jogi szereplői által használt nyelvezetben I. Carlo A. PEDRIOLI: *New York Times v. Sullivan and the Rhetorics of Race: A Look at the Briefs, Oral Arguments, and Opinions*. 7 *Georgetown Journal of Law & Modern Critical Race Perspectives* (2015) 109.

³⁷ *Brown v. Harilage*, 456 U.S. 45, 53–54 (1982).

³⁸ *Texas v. Johnson*, 491 U.S. 397 (1989). A *Johnson*-ügy az Első Alkotmánykiegészítés szimbolikus beszédre vonatkozó elvét képviseli, amely elismeri, hogy a jogi védelem nem kizárólag a szóbeli megnyilvánulásokat illeti meg. Rodney A. SMOLLA: *Free Speech in an Open Society*. New York, Alfred Knopf, 1992. 48. Pontosabb lenne, ha erre az elvre a „kifejező magatartás elvéként” (*expressive conduct principle*) utalnánk. Természetesen maga a tett is lehet kommunikatív, ezáltal szimbolikus, de a szavak maguk is szimbólumok. Mivel a szimbolikusság nem korlátozódik a cselekedetekre, a kifejező magatartás (*expressive conduct*) mint *terminus technicus* konkrétan ragadja meg a tettek szimbolikus jellegét.

³⁹ *Cohen v. California*, 403 U.S. 15 (1971). A katonai behívó-ellenes kabátal kapcsolatos bírói álláspont más lett volna, ha az üzenet egy olyan közönségnek szól, amely nem tud „elmenekülni” az üzenet elől, pl. ha a közönség egy magánlakásban tartózkodik. Uo., 21–22. A Bíróság megjegyezte, hogy a bíróság épületében tartózkodó azon személyek, akiket a felirat zavart, nem tekinthetők „fogoly” közönségnek, mivel akár más irányba is nézhettek volna, nem feltétlenül kellett a kabátot nézniük. Uo., 21.

⁴⁰ Franklyn S. HAIMAN: *Speech v. Privacy: Is There A Right Not to Be Spoken to?* 67 *Northwestern University Law Review* (1972) 153., 189.

⁴¹ *Cohen v. California*, 403 U.S. 25–26.

⁴² HAIMAN i. m. (40. lj.) 189.

mat részévé válna. Lehet, hogy a hetilap azt üzeni a kormánynak és a nyilvánosságnak: „Nem akarunk muszlimokat Franciaországban.” Bár ez nem egy szívélyes üzenet, könnyen lehet vele politikai ügyekről szóló vitákat kezdeményezni.

A *Charlie Hebdo* rajzai – bár tartalmaztak fontos verbális elemeket is – az egyéni, figyelemfelkeltő karikatúrákkal elsősorban nem verbális eszközökkel vonták magukra a figyelmet.⁴³ A hetilap különböző címlapjai között volt olyan, amelyiken egy ortodox zsidó kerekesszékekben tolt egy muszlimot; az akkor nemrégiben lemondott XVI. Benedek pápa szenvedélyesen megcsókolt egy svájci gárdistát; egy muszlim férfi a *Charlie Hebdo* egyik férfi karikaturistájával csokolózott.⁴⁴ A hetilap címlapján megjelenő fenti és egyéb hasonló rajzokon rövid magyarázó szöveg is olvasható volt, de a rendelkezésre álló retorikai teret sokkal inkább a képi ábrázolás töltötte ki.⁴⁵ Végtelen tiszteletlenségükkel a kritizált címlapok számos retorikai érzékenységet is sértettek, éppúgy, mint az a dzseki, amelyen a „Basszátok meg a behívótokat!” felirat olvasható. Ha a karikatúrákat megfosztanák durva vizuális kifejezőeszközeiktől, elvesztenék erőteljes érzelmi hatásukat.

A gyűlöletbeszéd-doktrína ezen túlmenően általában védi a faj, az etnikum, a nem, a szexuális orientáció, a vallás, az osztály vagy hasonló kategória alapján létrejött csoporthoz tartozó személyek ellen irányuló beszédet is.⁴⁶ Nem kizárólagosan, de gyűlöletbeszédnek tekintendők többek között a következők: „csoportokat sértő főnevek, megalázó karikatúrák, erőszakkal fenyegetés, és [egy csoport tagjait] állatokhoz hasonlító és a kiirtásukra ösztönző irodalom”.⁴⁷ Az esetjogban találunk arra is példát, hogy a bíróság helybenhagyta egy náci-szimpatizáns párt tagjainak jogát arra vonatkozóan, hogy minden előzetes korlátozás nélkül masírozzanak egy nagyszámú zsidó lakossal rendelkező közösségben,⁴⁸ valamint az állampolgárok jogát arra, hogy kereszttegetéssel fejezzék ki az afroamerikaiakkal kapcsolatos negatív véleményüket.⁴⁹ Nemrégiben az esetjog fenntartotta a tiltakozók jogát arra, hogy egy elesett tengerészgyalogos temetése mel-

⁴³ L. Le Direct. *Charlie Hebdo*. <https://charliehebdo.fr/le-direct/>

⁴⁴ Charlie Hebdo and its Place i. m. (4. lj.) (karikatúrák bemutatása).

⁴⁵ L. Le Direct i. m. (43. lj.)

⁴⁶ Elgondolkozhatunk azon, vajon mi készítet embereket a gyűlöletbeszédre. Számos tényezőt sorolhatnak fel, köztük a bizonytalan gazdasági helyzetet, az iskolázottság és a politikai hatalom hiányát. Franklyn S. HAIMAN: „*Speech Acts and the First Amendment*.” Carbondale, Southern Illinois University Press, 1993. 26. Egy ehhez kapcsolódó lehetséges indok a hatalomvágy. Richard DELGADO – David H. YUN: *Pressure Valves and Bloodied Chickens: An Analysis of Paternalistic Objections to Hate Speech Regulation*. 82 *California Law Review* (1994) 871., 884.

⁴⁷ Mari J. MATSUDA: *Public Response to Racist Speech: Considering the Victim's Story*. 87 *Michigan Law Review* (1989) 2320., 2333.

⁴⁸ *National Socialist Party of Am. v. Village of Skokie*, 432 U.S. 43 (1977). Az előzetes korlátozás előírása akkor lett volna elfogadható, ha mellé „szigorú eljárásjogi biztosítékok” társulnak, mint pl. „azonnali másodfokú felülvizsgálat lehetősége”. Uo., 44. A National Socialist Party of America ügyében az illinois-i Legfelső Bíróság általi felülvizsgálat legalább egy évig elhúzódott volna, ami nem tekinthető „azonnali másodfokú felülvizsgálatnak”. Uo.

⁴⁹ *R.A.V. v. City of St. Paul*, 505 U.S. 377 (1992). A Bíróság megjegyezte, hogy a kereszttegetést gyűjtogatás vagy magántulajdon rongálása bűncselekményekre hivatkozással meg lehetett volna tiltani, de a keresetet nem ezen az alapon nyújtották be. Uo., 379–380. A „valós fenyegetést” jelentő kereszttegetést meg lehet tiltani. *Virginia v. Black*, 538 U.S. 343, 359–360 (2003). Valós fenyegetésnek tekintendő pl. az a kijelentés, amivel „a beszélő komoly szándékát fejezi ki arra, hogy jogszerűtlen, erőszakos cselekedetet kövessen el egy meghatározott személy vagy személyek csoportja sérelmére”. Uo., 359. Amennyiben a kereszttegetés ideológiai véleménynyilvánítás, nem jelent valós fenyegetést, és így az Első Alkotmánykiegészítés alapján megilleti a védelem. Uo., 365–366.

lett a következő feliratokkal vonuljanak el: „Hálát adunk Istennek a pokolgépekért!”, „Hálát adunk Istennek a halott katonáért!” és „Isten gyűlöli a buzikat!”⁵⁰ Jellegüket tekintve a masírozás, a keresztégetés és a demonstráció mind alkalmasak vélemény kifejezésére,⁵¹ és bár ezek az expresszív cselekedetek számos ember számára sértőek lehetnek, a sértés nem elég indok a szólás korlátozásához.⁵² Az ilyen véleményért a beszélő általában nem kap büntetést.⁵³

Az egyik legfontosabb oka annak, hogy a kormány általában nem szabályozhatja a gyűlöletbeszédet, az, hogy nem tehet különbséget a nézőpontok között, mivel a nézőpontok valamelyikének hátrányos megkülönböztetése „az Első Alkotmánykiegészítés szerint főbenjáró bűn”.⁵⁴ A kormánytól elvárják, hogy ne engedje meg bizonyos nézetek kinyilvánítását, mások kifejezését pedig korlátozza.⁵⁵ Így előfordulhat, hogy a kormány nem engedélyezi azokat a megszólalásokat, amelyek a különböző származásúak közötti harmóniát hirdetik a közösségen belül, egyúttal megtiltja azokat a megnyilatkozásokat, amelyek ellenségesek egy konkrét fajhoz tartozókkal szemben, és a faji harmónia meggátolására törekszenek.⁵⁶ Valóban, ahogy ebből a példából is kiderül, sok gyűlöletbeszéd egyben politikai szólás is.⁵⁷

Természetesen minden jogrendszer kénytelen valamilyen módon kezelni az olyan dolgokat, mint amilyen a gyűlöletbeszéd. Mivel a gyűlöletbeszéd büntethetősége csak bizonyos körülmények fennállása esetén lehetséges, pl. akkor, ha a beszélő gyűlöletbeszédének célpontja az

⁵⁰ *Snyder v. Phelps*, 562 U.S. 443 (2011).

⁵¹ *Virginia v. Black*, 538 U.S. 360 (2003).

⁵² *Texas v. Johnson*, 491 U.S. 397, 414 (1989) (zászlóégetés). A Bíróság megjegyezte: „Ha létezik az Első Alkotmánykiegészítés alapjául szolgáló elv, akkor az az, hogy a kormány nem tilthatja meg egy gondolat kifejezését egyszerűen azon az alapon, hogy az adott gondolatot a társadalom sértőnek vagy ellenszenvessnek találja.” A reaktív károkozás, azaz a szólás tartalmára adott reakciók nyomán keletkező sérelem általában nem indokolja a szólás szankcionálását. SMOLLA i. m. (38. lj.) 48–50. (Megjegyzi, hogy a reaktív károkozás a károkozás elve alá tartozik, ugyanúgy, mint a fizikai és a kapcsolódó károkozás, bár a károkozás elve értelmében a szólásért járó büntetésnek a fizikai vagy kapcsolódó károkozáson kell alapulnia.) A szólás attól sem veszíti el védett jellegét, ha tartalma emocionális, nem pedig racionális. Uo., 46. (Ezt az elvet az emocionális elvként azonosítja.) A gyűlöletbeszéd kontextusában a sértéssel kapcsolatos jogi felelősség hiányának egyik bírálata rámutat arra, hogy a jog nem tesz különbséget a gyengébb helyzetben lévő és a több hatalommal rendelkező egyének között. Catharine A. MACKINNON: *Only Words*. Cambridge, Harvard University Press, 1993. 105. Így pl. a nőket érő szexuális tartalmú megalázó megjegyzéseket ugyanúgy kezeli, mint a férfiak ellen irányulókat, figyelmen kívül hagyva a nők elleni nemi alapú diszkrimináció történelmét. Uo.

⁵³ *Snyder v. Phelps* i. m. (50. lj.) 460–461.

⁵⁴ Kathleen M. SULLIVAN: *Discrimination, Distribution and Free Speech*. 37 *Arizona Law Review* (1995) 439., 446.

⁵⁵ *R.A.V. v. City of St Paul* i. m. (49. lj.) 391–392. A nézőpontok hátrányos megkülönböztetésének tilalma az Első Alkotmánykiegészítés semlegességi elve alá tartozik, ami alapján a kormány nem döntheti el, hogy melyik nézőpontok legyenek megengedettek a gondolatok szabad piacán. SMOLLA i. m. (38. lj.) 46.

⁵⁶ Egyes kutatók – általában valamely kívülálló nézőpontot képviselők – kifogásolják azt a módot, ahogy az Egyesült Államok jogrendszere a gyűlöletbeszédet kezeli. Ezek a tudósok hangot adnak a gyűlöletbeszéd áldozatainak, és alternatív megoldásokat javasolnak a gyűlöletbeszéd kezelésére. L. pl. Richard DELGADO: *Words That Wound: A Tort Action for Racial Insults, Epithets, and Name-Calling*. 17 *Harvard Civil Rights – Civil Liberties Law Review* (1982) 133; Charles R. LAWRENCE: *If He Hollers Let Him Go: Regulating Racist Speech on Campus*. *Duke Law Journal* (1990) 431; MATSUDA i. m. (47. lj.); MACKINNON i. m. (52. lj.) 69–110.

⁵⁷ James WEINSTEIN: *Hate Speech, Pornography, and the Radical Attack on Free Speech Doctrine*. Boulder, Westview, 1999. 53.

érintett csoport egy tagja, aki a beszélő közelében helyezkedik el,⁵⁸ az amerikai jogrendszer általában arra kéri azokat, akik nem értenek egyet a gyűlölettel teli üzenettel, hogy reagáljanak arra saját üzeneteikkel.⁵⁹ Ahogyan Louis Brandeis bíró írta egy másik, szólásszabadsággal kapcsolatos összefüggésben: „A megoldás a még több beszéd, nem a kényszerű hallgatás.”⁶⁰

A *Charlie Hebdo* iszlámellenes gúnyrajzai valószínűleg védelmet élveznének a gyűlöletbeszéd doktrínája alapján. Ha a rajzokat nem az iszlám hit bizonyos vonatkozásainak kritikájaként, hanem a muszlimok elleni sértésként értelmeznénk, amelyek célja a muszlimok gúnyolása a vallásuk miatt, akkor a rajzok üzenetét gyűlöletbeszédként lehetne meghatározni. A muzulmán próféta ábrázolásait Mohamedről készült „megalázó karikatúráknak” lehetne minősíteni,⁶¹ különösen, mivel a muszlimok nem hisznek a Mohamed-ábrázolásokban.⁶² Fogalmilag az üzenet ugyanaz lenne, mint az, amit a náciszimpatizáns párt tagjainak masírozása jelent a zsidók, vagy a nem afroamerikaiak keresztégetése az afroamerikaiak számára: „Azért gyűlölünk benneteket, mert azok vagytok, akik.” Noha a kommunikációnak ez a módja sokak számára sértő, az üzenet jelenléte vitathatatlan. Ezen túlmenően a nézőpontok hátrányos megkülönböztetésének tilalma jelentette probléma miatt, ha a kormány nem engedélyezné a *Charlie Hebdo*hoz hasonló magazinokban megjelenő iszlám- vagy vallásellenes megnyilvánulásokat, nem adhatna teret az iszlámot vagy a vallásosságot támogató beszédnek sem. Ehelyett a muszlim közösség tagjai szabadon reagálhatnának a karikatúrákra.

Két doktrínát, az uszítás és a támadó szavak doktrínáját érdemes megemlíteni, amelyek – úgy tűnik – indokolják a karikaturisták kormányzati megbüntetését, de a *Charlie Hebdo* ügy részletei miatt végső soron egyik doktrína sem korlátozná a szólás szabadságát. Az uszítás doktrínája alapján a kormány akkor járhat el a beszélővel szemben, ha a beszélő üzenetének „célja azonnali jogellenes cselekedetre uszítás vagy annak megvalósítása, és valószínűsíthető, hogy sikerrel uszít ilyen cselekedetre, vagy azt ténylegesen megvalósítja.”⁶³ Ez a teszt megköveteli annak bizonyítását, hogy a károkozás szándéka fennáll, a károkozás küszöbön áll, és bekövetkezése valószínűsíthető.⁶⁴ A Legfelső Bíróság által a 20. század elején elmondottak ellenére nem

⁵⁸ SMOLLA i. m. (38. lj.) 167. A gyűlöletbeszédért járó büntetéssel kapcsolatban a létező Első Alkotmánykiegészítés doktrína alkalmazásáról, valamint az alkalmazáshoz járuló problémákról l. uo., 160–169.

⁵⁹ *Texas v. Johnson* (52. lj.) 419. A zászlóégetés problémájának kezelésével kapcsolatban a Bíróság a következőket mondta: „A zászló különleges szerepét nem úgy kell megőrizni, hogy megbüntetjük azokat, akik másképp gondolkodnak ezekről a dolgokról. Meg kell győzni őket arról, hogy tévednek.” A Bíróság hozzátette a következőket: „A zászlóégetésre nem tudunk elképzelni megfelelőbb választ, mint hogy a sajátunkat lengessük, a zászlóégető üzenetére jobb választ, mint hogy tisztelgünk az égő zászló előtt, az elégett zászló méltósága megőrzésének biztosabb módját annál, mint hogy maradványaitól méltóképp veszünk búcsút.” Uo., 420.

⁶⁰ *Whitney v. California*, 274 U.S. 357, 377 (1927) (Brandeis bíró párhuzamos véleménye).

⁶¹ MATSUDA i. m. (47. lj.) 2333.

⁶² GLADSTONE i. m. (6. lj.).

⁶³ *Brandenburg v. Ohio*, 395 U.S. 444, 447 (1969).

⁶⁴ Richard A. PARKER: *Brandenburg v. Ohio*. In: Richard A. PARKER (szerk.): *Free Speech on Trial: Communication Perspectives on Landmark Supreme Court Decisions*. Tuscaloosa, University of Alabama Press, 2003. 145., 150. Bár az ok-okozati összefüggés egy uszítási helyzetben nincs annyira jelen, mint egy gyilkosság esetén, „a szólás és a károkozás közötti kapcsolat” nem távoli. Így az okozati elv, amely figyelembe veszi „a szólás és a károkozás közötti kapcsolatot”, szerepet játszik egy uszítási helyzetben. SMOLLA i. m. (38. lj.) 50. A *Brandenburg*-ügy uszítási tesztjének számos korlátja van, pl. nem követeli meg, hogy a várt károkozás „súlyos bűncselekménynek” minősüljön.

elég, ha a szólás egyszerűen csak károkozásra, uszításra „alkalmas”.⁶⁵ Ez a mára már elavult megközelítési mód, ami lehetővé tette a kormány számára, hogy megbüntesse a népszerűtlen vélemények kinyilvánítását,⁶⁶ híján volt bármiféle komoly elemzésnek a tekintetben, hogy milyen összefüggés van a megnyilvánulás és az okozott kár között az uszítási ügyekben.⁶⁷ Ehelyett, amennyiben hiányzik a károkozási szándékra, a károkozás küszöbön állására és a károkozás valószínűségére vonatkozó bizonyíték, a jog előnyben részesíti azt a megoldást, amely szerint a gondolatok számára lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a közéletben elfogadásra találjanak.⁶⁸

A *Charlie Hebdo* karikaturistáinak minden valószínűség szerint nem állt szándékában, hogy erőszakos cselekményekre buzdítsanak a muszlimok vagy saját maguk ellen. Sokkal inkább mindössze ki akarták gúnyolni az iszlámot, a muszlimokat, vagy mindkettőt. Amikor a rajzok a nyomdába kerültek, a törvénytörő cselekmény nem állt küszöbön; a lövöldözésre csak évekkel a karikatúrák megjelenését követően került sor. Így a rajzok által közvetített gondolatoknak lehetősége lett volna arra, hogy a közéletben megjelenjenek.

Az uszítás doktrínájához hasonlóan a támadó szavak doktrínája sem indokolná végső soron a kérdéses megnyilvánulás büntetését. A támadó szavak doktrínája olyan szavakról szól, amelyek „kimondása már önmagában is (...) alkalmas arra, hogy a békét, a rendet azonnal megzavaró cselekedetre uszítson”.⁶⁹ Jogi szempontból az ilyen szavak „nem képezik a gondolatok ki-

Franklyn S. HAIMAN: *Speech and Law in a Free Society*. Chicago, University of Chicago Press, 1981. 277. A mérce továbbá azt sem határozza meg, mely gondolatok büntetendők. Itt különösen érvényesek Oliver Wendell Holmes bíró gondolatai, aki a következőket állapította meg: „Minden gondolat uszítás. Hinni lehet benne, és ha hisznek benne, akkor a nevében cselekedni is lehet, kivéve, ha valamely másik hit erősebbnek bizonyul, vagy a kellő energia hiánya miatt már születéskor csírájában elhal. Szűkebb értelemben egy vélemény kinyilvánítása és az uszítás között az egyetlen különbség abban rejlik, hogy a beszélő mennyire lelkes az eredménnyel kapcsolatban. Az ékesszólás a rációt is lángra lobbanthatja.” *Gitlow v. New York*, 268 U.S. 652, 673 (1925) (Holmes bíró különvéleménye).

⁶⁵ L. pl. *Gitlow* (64. lj.) 667. A *Gitlow*-hoz hasonló döntéseket „paternalistának” szokták nevezni. Juliet DEE: *Whitney v. California*. In: PARKER i. m. (64. lj.) 36., 44.

⁶⁶ Zechariah CHAFEE: *Free Speech in the United States*. Cambridge, Harvard University Press, 1941. 322.

⁶⁷ Uo., 322. L. *Brandenburg* (63. lj.) 447. A rossz szándék teszt a 18. századi Anglia öröksége.

⁶⁸ *Abrams v. United States*, 250 U.S. 616, 630 (1919) (Holmes bíró különvéleménye, amelyben kifejti, hogy „az igazság legjobb tesztje, ha a gondolat elég erős ahhoz, hogy a piaci versenyben híveket szerezzen magának”). A Holmes által emlegetett gondolatok szabad piaca nem nyújt semmiféle garanciát a beszélő számára, bár az igazságszolgáltatás rendszere közbeavatkozhat, hogy hallgattassék meg a gyengébb fél is. DURHAM PETERS i. m. (33. lj.) 161. Holmes előtt John Milton és John Stuart Mill is kifejtette írásaiban a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatban a gondolatok szabad piacának elméletét. Matthew D. BUNKER: *Critiquing Free Speech: First Amendment Theory and the Challenge of Interdisciplinarity*. Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates, 2001. 2–6.

⁶⁹ *Chaplinsky v. New Hampshire*, 315 U.S. 568, 571–572 (1942). Eredetileg, a Legfelső Bíróság álláspontja szerint a támadó szavak olyan kifejezések, amelyek „kimondása már önmagában is” vagy „kárt okoz(ott), vagy alkalmas arra, hogy a békét, a rendet azonnal megzavaró cselekedetre uszítson”. Később azonban a Bíróság a támadó szavak definícióját az utóbbi lehetőségre szűkítette le. *Cohen v. California*, 403 U.S. 15, 25 (1971) (megjegyezve, hogy „ami az egyik embernek vulgáris, az a másiknak költészet”). Egyesek arra a megállapításra jutottak, hogy a szavak „kimondása önmagában” semmire sem képes. HAIMAN i. m. (64. lj.) 21. Ahhoz, hogy valaki sértve érezze magát, vagy reaktív erőszakra kerüljön sor, arra van szükség, hogy a közönség tagjai egy adott kontextusban ítélik meg az elhangzott szavakat.

fejzésének alapvető részét.”⁷⁰ Egy klasszikus ügyben, amelyben a Legfelső Bíróság helybenhagyta a támadó szavak miatt hozott elmarasztaló ítéletet, a beszélő egy, a közelében álló városi önkormányzati tisztségviselőnek címezve kiabálta a következőket: „Egy rohadt gengszter vagy, egy rohadék fasiszta, az egész rochesteri önkormányzat fasiszta vagy fasisztabérenc!”⁷¹ Ahogyan a példa is mutatja, ahhoz, hogy a bíróság támadó szavaknak minősítsen egy szóbeli megnyilvánulást, szemtől szembe kell a beszélőnek és a megszólítottak találkozni, a beszélőnek sértőn kell viselkednie az adott személlyel szemben úgy, hogy az alapot adjon esetleges erőszakra.⁷² Fontos megjegyezni, hogy ellentét feszül az uszítási helyzetek és a támadó szavakra vonatkozó helyzetek között abból a szempontból, hogy az előbbieken nem alkalmazzák a „rossz szándék” vizsgálatát, az utóbbiban viszont igen – a Legfelső Bíróságnak még megnyugtató módon fel kell oldania ezt a feszültséget.

A *Charlie Hebdo* ügyben, amint azt fent jeleztük, a béke, a rend azonnali megzavarása nem következett be; a béke, a rend megzavarása csak évekkel az iszlámot bíráló gúnyrajzok megjelenését követően történt. A karikatúristák nem voltak a támadók közelében, amikor a rajzokat készítették. Így tehát ennek a megszólalásnak az állam általi szankcionálását sem az uszítás, sem a támadó szavak doktrínája nem indokolná.

Az Egyesült Államok szemszögéből „a szólásszabadság a jó társadalom alapvető eleme.”⁷³ A szólás szabadsága mint alapvető elem védi az egyén és a társadalom érdekeit is. Fontos egyéni érdek, hogy az ember a számára lényeges kérdésekben véleményt nyilvánítson, a társadalomnak pedig az az érdeke, hogy megtalálja a legjobb eljárási módokat, hogy a kormány azokat vegye át és valósítsa meg.⁷⁴ Függetlenül attól, hogy a szólás szabadsága az egyén vagy a társadalom érdekeit szolgálja, az egyénnek joga van a megszólaláshoz. Az Egyesült Államok társadalmi individualista, amiben az egyének sok mindent mondhatnak, köztük olyan dolgokat is, amelyek mások számára ellenszenvesek.

4. A katolikus teológia és a véleménynyilvánítás szabadsága

Amint fentebb megjegyeztük, a *Charlie Hebdo* karikatúrái valószínűleg védelmet élveznének az Egyesült Államokban a politikai vagy gyűlöletbeszéd doktrínája alapján, a muzulmánok és a rajzokat ellenzők pedig szabadon kifejthetnék retorikai válaszaikat. Egyes – a katolikus teológia részleteiben járatlan – amerikaiak kétségkívül nem értették, hogy Ferenc pápa, noha nem ért egyet az iszlámellenes képregények üzenetével, miért nem támogatta a *Charlie Hebdo* karikatu-

⁷⁰ *Chaplinsky*, i. m. (69. lj.) 572. Amikor valaki retorikai természetű támadó szavakat hoz létre, cselekményként azok használatát könnyebb büntetni. HAIMAN i. m. (46. lj.) 21.

⁷¹ *Chaplinsky* i. m. (69. lj.) 569.

⁷² Dale HERBECK: *Chaplinsky v. New Hampshire*. In: PARKER i. m. (64. lj.) 85., 89.

⁷³ Thomas I. EMERSON: *The System of Freedom of Expression*. New York, Random House, 1970. 8.

⁷⁴ CHAFEE i. m. (66. lj.) 33.

ristáinak jogát arra, hogy megjelentessék a rajzokat. Ahogy a tanulmánynak ebben a részében bemutatjuk, Ferenc pápa a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatos nézeteinek kifejtésekor a katolikus teológia számos elemét figyelembe vette, köztük az okosságot, a közjót, az emberi méltóságot és a kötelességeket.

Válaszaiban a pápa számos alkalommal említette az okosságot. Az okosság egy sarkalatos, kardinális erény.⁷⁵ Az okosság „a gyakorlati értelmet fölkészíti arra, hogy minden helyzetben fölismerje igazi javunkat”.⁷⁶ Az okosság szerepe az, hogy „rámutasson minden helyzetben a helyes cselekedetre”.⁷⁷ Az erény „szándékos, reflektív folyamatot” kíván meg, és ez az az erény, amire úgy is gondolhatunk, mint „cselekedeteinket vezérlő intelligenciára”.⁷⁸ Mivel az okosság „a szabály és a mérték felmutatásával utat mutat a többi erény számára”, nevezhetnénk „az erények kocsisának” is.⁷⁹ Fontos, hogy „az eszes pedig a maga járására vigyáz”.⁸⁰

A pápa valószínűnek tűnő megítélése szerint a Mohamedről készült gúnyrajzok készítői nem mutattak okosságot, feltehetőleg azért nem, mert nem tudták eredményesen meghatározni, mi az igazi javuk, és mi a legjobb módja annak, hogy azt megvalósítsák. Lehet, hogy nem az iszlám bírálata volt az igazi jó. Sajtótájékoztatói alkalmával a pápa a következő kifejezéseket használta: „sért”, „inzultál”, „provokál” és „kigúnyol”.⁸¹ A pápa szempontjából a muszlimok megsértése, inzultálása, provokációja és kigúnyolása nem a valódi jó példái. Még ha az iszlám bizonyos mértékű bírálata esetleg az igazi jó ügyét szolgálta volna is, a karikatúrák nem a megfelelő módjai a jó elérésének, mivel azok sértők voltak, inzultáltak, provokáltak és kigúnyoltak. Hiányzott a karikaturisták részéről az arra vonatkozó reflexív folyamat, hogy megalkossák-e a gúnyrajzokat. Mivel a tiltakozások és a szerkesztőségük felrobbantása után is folytatták az iszlámot gúnyoló vizuális retorika publikálását, úgy tűnik, hogy a rajzolóknak nem néztek meg, hová lépnek.

Az okosság mellett a pápa a közjóról is beszélt, ami „a társadalmi élet azon körülményeinek összessége, amik lehetővé teszik a társadalmi csoportok és azok egyéni tagjai számára a vi-

⁷⁵ Catechism of the Catholic Church (2003) 1805. http://www.vatican.va/archive/ccc_css/archive/catechism/p3s1c1a7.htm. A további sarkalatos erények az igazságosság, a lelkiesség és a mértékletesség.

⁷⁶ Uo., 1806.

⁷⁷ Joseph DELANY: Prudence. In: *The Catholic Encyclopedia*, 12. kiadás. New York, Robert Appleton, 1911. <http://www.newadvent.org/cathen/12517b.htm>

⁷⁸ Az Egyesült Államok Katolikus Püspöki Konferenciája: *Global Climate Change: A Plea for Dialogue, Prudence, and the Common Good*. 2001. június 15. 2. <http://www.usccb.org/issues-and-action/human-life-and-dignity/environment/global-climate-change-a-plea-for-dialogue-prudence-and-the-common-good.cfm> és http://www.orlandodiocese.org/images/dept_files/Advocacy__Justice/GlobalClimateChangeAPleaforDialoguePrudenceandtheCommonGood.pdf

⁷⁹ Catechism (75. lj.) 1806.

⁸⁰ Péld 14,15. (Károli Gáspár revideált fordítása.)

⁸¹ Őszentsége Ferenc pápa sajtótájékoztatója i. m. (16. lj.); In-Flight Press Conference i. m. (31. lj.). A tanulmányban e ponton és másutt is helytálló az észrevétel a nyelvről: „fékezhetetlen gonosz az, halálos méreggel teljes”. Jak 3,8. (Károli Gáspár revideált fordítása.)

szonylag teljes önmegvalósítást⁸². A közjó több, mint „egy társadalmi entitás minden alanya javainak egyszerű összessége”,⁸³ a közjónak „az emberi személyiség teljes fejlődése” is a része.⁸⁴ Minden embernek joga van a közjó megtapasztalásához.⁸⁵

A közjónak három alkotóeleme van.⁸⁶ Az első alkotóelem az ember iránti tisztelet, ideértve alapvető jogait is.⁸⁷ Az emberi lény jogai, csakúgy, mint kötelességei „egyetemesek és sérthetetlenek”.⁸⁸ A második elem a csoport jóléte és fejlődése.⁸⁹ Valóban, „minden társadalmi csoportnak figyelembe kell vennie más csoportok igényeit és legitim törekvéseit, sőt az emberek egész családjának általános jólétét is”.⁹⁰ A harmadik elem a béke vagy „egy igazságos rend stabilitása és biztonsága”.⁹¹ Ilyen rendnek kell lennie a különböző kapcsolatokban, így az emberi kapcsolatokban, az emberek és a kormány között, a kormányok között, valamint a világ közösségének tagjai között.⁹² Ha nincs béke, nem létezhetnek közösségek sem. Ha viszont béke van, az emberekben van valami közös.⁹³

A közjó „teljesen és sértetlenül csak akkor állhat fenn, tekintve a közjó belső természetét és gyakorlását, ha mindenkor tekintetbe veszi az ember személyét”.⁹⁴ A közjó külső vonatkozásai köré tartozik „a gazdaság, a biztonság, a társadalmi igazságosság, az oktatás, a munkahelyek

⁸² VI. PÁL pápa: *Gaudium et Spes: Pastoral Constitution on The Church in the Modern World* (1965) 26. http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_en.html

⁸³ *Compendium of the Social Doctrine of the Church* (2004) 164. http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_en.html

⁸⁴ XXIII. JÁNOS pápa: *Mater et Magistra* (1961) 65. http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_15051961_mater.html. A közjó számos definíciójának, köztük a katolikus társadalmi tanításon kívülieknek rövid áttekintését l. Daniel P. SULMASY: *Four Basic Notions of the Common Good*. *75 St. John's Law Review* (2001) 303. A közjó szorosan kapcsolódik a katolikus társadalmi tanítás három másik elvéhez, így az emberi méltósághoz (amit később tárgyalunk ebben a tanulmányban), a szubszidiaritáshoz és a szolidaritáshoz. *Catechism* (75. lj.) 160–163. L. még Pierpaolo DONATI: *Pacem in Terris and the Principle of Subsidiarity: Beyond the Misunderstandings*. In: Mary Ann GLENDON – Russell HITTINGER – Marcel SÁNCHEZ SORONDO (szerk.): *The Global Quest for Tranquillitas Ordinis. Pacem in Terris, Fifty Years Later*. Vatikán, LEV, 2013. 436.

⁸⁵ XXIII. JÁNOS pápa: *Pacem in Terris* (1963) 56. http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html. L. még VI. PÁL pápa: *Octogesima Adveniens* (1971) 46. http://w2.vatican.va/content/paul-vi/en/apost_letters/documents/hf_p-vi_apl_19710514_octogesima-adveniens.html

⁸⁶ *Catechism* (75. lj.) 1906. [http://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P6K.HTM#\\$22O](http://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P6K.HTM#$22O)

⁸⁷ Uo., 1907. L. még Wilson Muooha MAINA: *The Common Good and/or the Human Rights: Analysis of Some Papal Social Encyclicals and Their Contemporary Relevance*. *10 Journal for the Study of Religions & Ideologies* (2011) 3.

⁸⁸ VI. PÁL pápa i. m. (82. lj.) 26.

⁸⁹ *Catechism* (75. lj.) 1908.

⁹⁰ VI. PÁL pápa i. m. (82. lj.) 26.

⁹¹ *Catechism* (75. lj.) 1909.

⁹² L. ált. XXIII. JÁNOS i. m. (85. lj.).

⁹³ Rafael ALVIRA: *Social Justice and the Common Good Within and Between Different Spheres of Society*. In: Margaret S. ARCHER – Pierpaolo DONATI (szerk.): *Pursuing the Common Good: How Solidarity and Subsidiarity Can Work Together*. Vatikán, Vatican Press, 2008. 605.

⁹⁴ XXIII. JÁNOS i. m. (85. lj.) 55.

és a spirituális kutatás”.⁹⁵ Annak a társadalomnak, amelyik törekszik arra, hogy minden szinten az emberiséget szolgálja, fő célja a közjó megteremtése,⁹⁶ és az állam, éppúgy, mint az egyének, felelős a közjó előmozdításáért.⁹⁷ A közjó mindenkitől okosságot kíván.⁹⁸

Ferenc pápa azt sugallta, hogy a karikaturisták nem mozdították előre eredményesen a közjó ügyét. Egészen pontosan a *Charlie Hebdo* karikaturistái azzal, hogy megsértették, inzultálták, provokálták és kigúnyolták a muszlimokat, figyelmen kívül hagyták a francia társadalom egy másik csoportja tagjainak jólétét, ami a közjó második alkotóelemének megsértése. Ugyanígy a karikaturisták azzal, hogy megsértették, inzultálták, provokálták és kigúnyolták a muszlimokat, nem mozdították elő a béke ügyét, ami a közjó harmadik elemének megsértése. A karikaturisták munkájukkal ajtót nyitottak a konfliktusnak, ami aligha segíti a béke ügyét egy olyan világi országban, amely számára jelentős kihívás a vallásos bevándorlók nagy száma.⁹⁹ Ahogy az ember nem sértegeti embertársa szüleit, ugyanúgy nem sértegetheti a másikat annak vallása alapján.¹⁰⁰ Annak, hogy a karikaturisták ajtót nyitottak a konfliktusnak, valószínűleg részben az húzódott meg a háttérben, hogy nem álltak kapcsolatban Franciaországban élő muszlimokkal. Így azok a karikaturisták, akik nem gyakorolták az okosság erényét, a közjóért sem tudtak munkálkodni.

A pápa észrevételei szempontjából az emberi méltóság mint a katolikus teológia másik fontos gondolata is releváns. Az emberi méltóság abból fakad, hogy Isten a maga képmására teremtetten az embert.¹⁰¹ Az isteni képmás minden emberben jelen van.¹⁰² Az emberiség méltóságát tiszteletben kell tartani:¹⁰³ az a társadalom, amely nem hajlandó az emberi méltóságot tisztelni, elveszíti erkölcsi hitelét.¹⁰⁴ Személyes szinten mindenkinek úgy kell a szomszédjára tekintenie, „mint a másik énjére”.¹⁰⁵ Mások emberi méltóságának tisztelete azokkal szemben is fontos, „akik másképp gondolkoznak vagy cselekszenek”.¹⁰⁶

Az emberi méltóság tiszteletben tartása különösen akkor nagyon fontos, amikor hátrányos helyzetű emberekről van szó.¹⁰⁷ A hátrányos helyzetűek közé tartozhat, de nem kizárólagos jelleggel, „a mindenkitől elhagyatott idős ember, az igazságtalanul megvetett külföldi munkavállaló, a menekült, a törvénytelen kapcsolatból született gyermek, aki mások bűnei miatt szenved, vagy egy éhező, aki miatt rossz a lelkiismeretünk”.¹⁰⁸

⁹⁵ Roland MINNERATH: The Fundamental Principles of Social Doctrine. The Issue of Their Interpretation. In: ARCHER–DONATI i. m. (93. lj.) 45., 49.

⁹⁶ Compendium (83. lj.) 165.

⁹⁷ Catechism (75. lj.) 1910., 1913. http://www.vatican.va/archive/ccc_css/archive/catechism/p3s1c2a2.htm

⁹⁸ Uo., 1906. [http://www.vatican.va/archive/ENG0015/___P6K.HTM#\\$22O](http://www.vatican.va/archive/ENG0015/___P6K.HTM#$22O)

⁹⁹ ERLANGER–BENNHOLD i. m. (12. lj.).

¹⁰⁰ Öszentsége Ferenc pápa sajtótájékoztatója i. m. (16. lj.).

¹⁰¹ Catechism (75. lj.) 1700. http://www.vatican.va/archive/ccc_css/archive/catechism/p3s1c1.htm

¹⁰² Uo., 1702.

¹⁰³ Uo., 1929. http://www.vatican.va/archive/ccc_css/archive/catechism/p3s1c2a3.htm

¹⁰⁴ Uo., 1930.

¹⁰⁵ VI. PÁL pápa i. m. (82. lj.) 27.

¹⁰⁶ Catechism (75. lj.) 1933.

¹⁰⁷ Uo., 1932.

¹⁰⁸ VI. PÁL pápa i. m. (82. lj.) 27. Az emberi méltóság megsértésének további példáit lásd uo.

Ferenc pápa a *Charlie Hebdo* ügy kapcsán elmondott véleményében erről az emberi méltóságról beszélt. Az első sajtótájékoztató alkalmával a pápa megjegyezte: „Minden vallásnak van méltósága, minden vallásnak, amely tiszteli az emberi életet, az ember személyét.”¹⁰⁹ Definíciója szerint az emberi méltóság nem vonatkozik intézményekre, mindazonáltal a pápa megszemélyesítette a vallást, kiemelve annak méltóságát. A lelkiismeretről szóló gondolatmenetben ugyanabban a mondatban azután az emberi lényről kezdett el beszélni. Közvetett módon összekapcsolta a méltóságot és az emberi lényt, kiemelve azoknak a méltóságát, akik prófétáját a karikaturisták retorikailag támadták. Mivel a Mohamed prófétába vetett hit a francia muszlimok jellemzője, Mohamed kigúnyolása egyben maguknak a francia muszlimoknak a kigúnyolása is.¹¹⁰

Fontos megjegyezni, hogy majdnem teljesen bizonyos, hogy a *Charlie Hebdo* karikaturistái nem ugyanúgy gondoltak a muszlimokra, mint saját magukra. Valószínűbb, hogy a muszlimokra úgy gondoltak, hogy azok Mások, Idegenek a szekuláris országban, különböznek a „normális” emberektől.¹¹¹ A világi karikaturisták nem mutattak tiszteletet azon személyek iránt, akik másként gondolkodtak, mint ők. Tekintve továbbá, hogy számos francia muszlim a korábbi francia gyarmatokról – mint például Algéria, Marokkó és Tunézia – vándorolt be Franciaországba,¹¹² a karikaturisták nem tartották tiszteletben a bevándorlók méltóságát, akik gyakran rosszabb társadalmi helyzetben vannak, mint az „öshonos” franciák.¹¹³ Ferenc pápa érzékenységet mutatott az európai bevándorlási kérdést illetően.¹¹⁴

A pápa csak röviden említette a kötelességeket,¹¹⁵ illetve feladatokat, a jogokról azonban többet beszélt. A jogok és a kötelességek összefüggnek. Ha valakinek van valamilyen joga, a többi embernek kötelessége van vele szemben, de neki is vannak kötelességei azokkal szemben, akiknek megvannak a saját jogaik.¹¹⁶ „Azokat tehát, akik még a maguk jogait követelik, de saját kötelezettségeikről vagy teljesen megfeledkeznek, vagy annak nem teljesen tesznek eleget, azokkal kell összehasonlítani, akik egyik kezükkel építenek, a másikkal rombolnak.”¹¹⁷

¹⁰⁹ Öszentsége Ferenc pápa sajtótájékoztatója i. m. (16. lj.).

¹¹⁰ Ez a kísérlet, hogy figyelembe vegyük a karikatúráknak a célcsoport tagjaira, azaz a francia muszlimokra gyakorolt hatását, sokban hasonlított arra, amikor néhány kritikus tudós megkísérelte megvizsgálni a gyűlöletbeszéd kisebbségi csoportok tagjaira gyakorolt hatását. L. pl. DELGADO i. m. (56. lj.) 135–149. (Faji célzatú gyűlöletbeszéd.)

¹¹¹ L. Carlo A. PEDRIOLI: Constructing the Other: U.S. Muslims, Proposed Anti-Sharia Law, and the Constitutional Consequences of Volatile Intercultural Rhetoric. 22 *Southern California Interdisciplinary Law Journal* (2012) 65. (A muszlimok mint Mások az Egyesült Államokban.)

¹¹² Conrad HACKETT: 5 Facts about the Muslim Population in Europe. *Pew Research Center*, 2015. november 17. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/11/17/5-facts-about-the-muslim-population-in-europe/>

¹¹³ Ferenc pápa felvetette a karikaturisták emberi méltóságát ért támadást is: a 2015. január 8-i misén elhangzott gondolatai között többször említette a „kegyetlenség” és a „kegyetlen” szavakat, amikor a *Charlie Hebdo* szerkesztőseje elleni merényletről beszélt. *Morning Meditation* (21. lj.). A pápa 2015. január 7-i közleményének szintén az emberi méltóság megsértése volt az egyik témája. *Paris Attack* (20. lj.).

¹¹⁴ L. pl. Ian TRAYNOR: Pope Francis Attacks EU over Treatment of Immigrants. *The Guardian*, 2014. november 25. <http://www.theguardian.com/world/2014/nov/25/pope-francis-elderly-eu-lost-bearings>

¹¹⁵ Öszentsége Ferenc pápa sajtótájékoztatója i. m. (16. lj.).

¹¹⁶ *Compendium* (83. lj.) 156.

¹¹⁷ XXIII. JÁNOS pápa i. m. (85. lj.) 30.

A pápa megjegyzéseiben ott van az a gondolat, hogy a *Charlie Hebdo* karikaturistáinak joga volt a szólásszabadsághoz, de kötelességük is lett volna tiszteletben tartani a muszlimokat, akiknek ugyanúgy, mint a rajzolóknak, megvolt a maguk emberi méltósága. „A tisztelet kultúráját kell megteremteni” – jelezte Ferenc pápa a lövöldözések napján kiadott közleményében.¹¹⁸ Mivel az emberi természet sajátja, hogy a tűrőképességnek megvan a határa, a karikaturistáknak nem kellett volna hosszú éveken át bosszantaniuk a muszlimokat. Mivel a pápa érzékeny a bevándorlás kérdésére, valószínűleg sokat elmélkedett a muszlimokat megillető tiszteletről, akik közül sokan bevándorlók Franciaországban.

A pápának a véleménynyilvánítás szabadságáról vallott nézete egyaránt gyökerezik az egyéni és a kollektív jogokban. A pápa elismerte az egyénnek a szólásszabadsághoz való alapvető jogát, de miközben meghúzta a határt, elismerte a francia társadalom számára fontos közzétételt is. A közzététel része az is, hogy a sajtó, ideértve a karikaturistákat is, hogyan bánt egy bevándorló kisebbség tagjaival, akiknek szintén megvoltak a saját érdekeik, amelyek védelemre szorultak. A *Charlie Hebdo* ügy tényeivel kapcsolatban a pápa végső soron több figyelmet szentelt a kollektív kérdéseknek, mint amennyit az Egyesült Államok jogrendszere szentelt volna.

A pápa szólásszabadsággal kapcsolatos fejtegetéseiben van egy különösen nyugtalanító kétértelműség. Ferenc pápa nem részletezi, hogy mi vagy ki szabályozná a szólást. A pápa a következőt mondta: „Nem provokálhatunk másokat, nem sérthetjük, gúnyolhatjuk ki a hitűket”,¹¹⁹ később pedig hozzátette: „Nem sértegethetek, provokálhatok valakit állandóan, mert ezzel azt kockáztatom, hogy feldühítem, és igazságtalanul reagál majd, észszerűtlenül.”¹²⁰ Ezeket a kijelentéseket akár úgy is lehetne értelmezni, hogy a szekuláris jogszabályoknak, a kormánynak meg kellene tiltania az olyan típusú üzeneteket, amelyeket a *Charlie Hebdo* küldött az ott megjelent karikatúrákon keresztül. Egy alternatív értelmezési lehetőség szerint pedig az alapvető szekuláris jogszabályoknál magasabb szintű személyes, erkölcsi normák nem engednék meg az egyének számára, hogy muszlimokat sértegessenek.

Mivel Ferenc pápa röviden nyilatkozott az ügyben, további gondolatait is meg kellene ismerni a tisztánlátás érdekében. Természetesen a pápa lelkipásztor, nem pedig a véleménynyilvánítás szabadságával foglalkozó jogász vagy tudós, ezért kerülhette el a figyelmét az a látszólag – legalábbis egy laikus számára – kisebb jelentőségű részletkérdés, hogy minek vagy kinek kellene szabályoznia a megszólalást. Márpedig az, hogy a szabályozó szerepet a kormány vagy pedig az egyén lelkiismerete látja el, igen fontos kérdés.

5. Következtetés

Ahogy ez a tanulmány bemutatta, a katolikus teológia magyarázatot kínál Ferenc pápának a 2015. januári *Charlie Hebdo*-lövöldözés után a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatban felvetett álláspontjára. Bár a *Charlie Hebdo* karikatúrái által képviselt megszólalással kapcsolatos

¹¹⁸ Paris Attack (20. lj.).

¹¹⁹ Öszentsége Ferenc pápa sajtótájékoztatója i. m. (16. lj.).

¹²⁰ In-Flight Press Conference i. m. (31. lj.).

hagyományos amerikai perspektívától némileg eltért, a pápa álláspontja összhangban volt az érvényes katolikus tanításokkal. Az Egyesült Államok szabályozása – a politikai szólás és a gyűlöletbeszéd doktrínáját alapul véve – liberálisabb álláspontot képviselne, és védelemben részesítené a meggondolatlan szólást, a katolikus teológia ezzel szemben óvatosságra intene a szólás nyilvánossá tételével szemben.

Valóban, a véleménynyilvánítás szabadsága mint alapvető emberi jog megítélésében jelentős átfedés van az Egyesült Államok joga és a katolikus teológia tanításai között, az alapvető prioritások mégis különböznek egymástól. Az Egyesült Államok szólásszabadsággal kapcsolatos törvénye gyakran az egyének jogaira összpontosít a kollektív jogok helyett, míg – legalábbis a szélsőségesebb esetekben – a katolikus teológia a nagyobb közösség érdekeit tartja szem előtt: a *Charlie Hebdo* ügyben ez Franciaország békéje, egy olyan országé, amely a bevándorlással kapcsolatos komoly kihívásokkal kénytelen megküzdeni. A pápa a nagyobb közösségért és az egyesek által gyűlöletbeszédnek tekintett megszólalás áldozataiért való aggodalmára építette megnyilatkozásait. Az arról folytatott vitában, hogy hol húzódnak a véleménynyilvánítás szabadságának határai egy nyitott társadalomban, Ferenc pápa, mint sokan mások is, a saját vallásos meggyőződése alapján nyilatkozott meg, amelynek megvannak a maga alapvetései. A véleménynyilvánítás szabadságának a nyitott társadalomban meglévő határaitól szóló vita kétségtelenül sokáig folytatódik.

FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA: REMÉNYI ÉDUA VÉNUSZ

A való tények közlésével elkövetett rágalmazás és a valóság bizonyítása mint a véleményszabadság korlátja

Egy alapjog a dogmatikai modellek csapdájában

SZOMORA ZSOLT*

A magyar büntetőjogi szabályozás – európai összehasonlításban nem gyakori – sajátossága, hogy a való tények közlésével elkövetett rágalmazást is tényállásszerűnek, és így – főszabály szerint – bűncselekménynek tekinti.¹ A kriminalizálás ilyen módon a véleményszabadság alapjogának szigorú korlátját jelenti. A büntetőjogi szabályozásnak ez a megoldása – tulajdonképpen a kriminalizáció terjedelme – egészen a Csemegi-kódexig vezethető vissza. A kérdés ezzel kapcsolatban az, hogy a régi hagyományra visszatekintő dogmatikai megoldás hogyan viszonyul az 1990 után jelentősen felértékelődött véleményszabadság alapjogához. E reláció központi kérdésként merült fel a 36/1994. (VI. 24.) AB határozatban is, amely a közhatalmat gyakorló személyek sérelmére elkövetett rágalmazás és becsületsértés alkotmányos büntetethezességének a körét határozta meg, kötelezően előírva a Btk.-ban meghatározott valóság bizonyításának alkalmazását. E sértetti kör sérelmére tehát nem lehet való tények közlésével elkövetni a rágalmazást. E tételt a 13/2014. (IV. 18.) AB határozat is megerősítette.²

Jelen tanulmányban e problémakört elsősorban büntetőjogi nézőpontból igyekszem vizsgálni. Először a becsület mint büntetőjogi jogi tárgy meghatározását végzem el. A való tényközlések kriminalizálása nemcsak a véleményszabadság alapjoga szempontjából érdekes kérdés, ha-

* Habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék. E-mail: szomora.zs@juris.u-szeged.hu

¹ Újabb tanulmányában Tóth J. Zoltán közli számos európai büntetőködex becsületvédelmi tényállásainak szövegét, azok részleteit. E szövegekből – önmagukban, a nemzeti szakirodalom és az esetjog ismerete nélkül – csak nagyon óvatos következtetéseket szabad levonni. Fenntartással tehát, a szövegek alapján az látható, hogy való tényközlés esetén is felmerülhet a büntetőjogi felelősség a következő országokban: Ausztria, Franciaország, Belgium, Luxemburg, Portugália, Görögország és Svájc. Ellenben a következő országokban kizárólag valótlán tényközléssel követhető el a rágalmazás: Németország, Spanyolország, Finnország, Svédország, Dánia, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Lettország, Litvánia, Szlovénia, Horvátország, Bulgária. A normaszövegekhez l. TÓTH J. Zoltán: A rágalmazás és a becsületsértés Európában és Magyarországon. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és média-jog a 21. század elején 2.* Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 383–413.

² A közhatalmat gyakorlók és a közszereplők becsületvédelmének és a szólásszabadságnak a kérdései élénken foglalkoztatják a magyar – főleg alkotmányjogi és magánjogi – szakirodalmat. A jogfejlődés, a szakirodalom és a magánjogi, büntetőjogi, alkotmánybírói és strasbourgi esetjog legújabb, átfogó ismertetéséhez l. KOLTAY András: Közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelmének kérdései Európában, különös tekintettel a magyar jogrendszerre. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és média-jog a 21. század elején.* Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 37–95.

nem önmagában a büntetőjogi jogi tárggyal, a becsületfogalommal is összefüggéseket mutat: sérthető-e a becsület való tények közlésével. Ezt követően a valóság bizonyítására vonatkozó hatályos szabályozást, majd a valóság bizonyítására vonatkozó különböző dogmatikai modelleket vizsgálom. Így határozható meg a valóság bizonyításának dogmatikai karaktere, amelyet aztán a 36/1994. (VI. 24.) AB határozatban lefektetett mércék fényében is elemezni szükséges. Tanulmányom az alapjogi követelmények és a büntetőjog-dogmatikai modellek érintkezésének elemzésével, és ez alapján konklúziók levonásával zárul.

1. Becsületfelfogás a magyar büntetőjogban

A becsület büntetőjogi jogtárgyi szerepét legkorábban a kodifikált magyar büntetőjog időszakától, tehát a Csemegi-kódextól érdemes vizsgálni. A büntetőszokásjog Csemegi-kódex előtti időszakában a becsületvédelem polgári és büntetőjogi eszközei keveredtek, még pontosabban a magánjogi elemek domináltak.³ Angyal Pál utal a Pauler Tivadar által közölt tényre, miszerint a Curia még 1861-ben is polgári eljárásra utasította a becsületsértést.⁴ A Csemegi-kódex hatálybalépése tehát kriminalizációs mérőföldkőnek is tekinthető, a becsület büntetőjogi védelmében a korszak irodalma a becsület szükségés és várva várt felértékelődését látta.⁵

1.1. Szabályozási keretek

A Csemegi-kódex időszaka óta a büntetőjogi becsületvédelem szabályozási keretei nem változtak, alapjai a mai napig ugyanazok. Bár a Csemegi-kódex és a becsületvédelmi novella (1914. évi XLI. törvénycikk) szabályozása az 1961 utáni időszakhoz képest jóval cizelláltabb (gyakorlatilag bonyolultabb) volt, abban mi sem változott, hogy a két alaptényállásnak a rágalmazást és a becsületsértést tekinthetjük mind a mai napig. A rágalmazás a becsületsorbításra alkalmas tények közlésével elsősorban a *társadalmi megbecsülést* (a jóhírnevet) támadja, a becsületsértés pedig jellemzően az *emberi méltóságot*.⁶ Ennek ellenére jogi tárgyak egy és ugyanaz: a (büntető-

³ EDVI Illés Károly: *A Büntetőtörvénykönyv magyarázata, II.* Budapest, Révai, 1894. 292; HOMOKI-NAGY Mária: Szerződésen kívüli károkozásért való felelősség a 18–19. században. *Nagy Károly Emlékkönyv. Acta Jur. et Pol. Szeged.* Tom LXI., Fasc. 13. Szeged, SZTE ÁJK, 2002. 212–217; BATÓ Szilvia: Boszorkányok és/vagy magzatelhajtók, csalók, tolvajok? Megjegyzések a magyarországi boszorkányperek jogtörténeti kutatásához. *Jogtörténeti Szemle*, 2004/1., 36.

⁴ ANGYAL Pál: *A becsület védelméről szóló 1914:XLI. T.-cikk.* Budapest, Athenaeum, 1927. 5.

⁵ Sőt olyan extrém álláspont is megjelent, amely a becsületet a testi épségnél is magasabb rendű jogi tárgynak tekintette, és a becsületsértés által okozott erkölcsi halált a fizikai halálhoz hasonlította, l. VARGA Károly: Glosszák a becsület védelméről szóló 1914: XLI. tc.-hez. *Jogtudományi Közöny*, 1915/29., 324.

⁶ L. pl. HORVÁTH Tibor: A személy elleni bűntettek. In: HALÁSZ Sándor (szerk.): *A büntető törvénykönyv kommentárja, II.* Budapest, KJK 1968. 1303; KÓNYA István: Az emberi méltóság és egyes alapvető jogok elleni bűncselekmények. In: KÓNYA István (szerk.): *Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára.* Budapest, HVG-ORAC, 2013. 868.

jogi értelemben vett) becsület.⁷ A két törvényi tényállás átfedéseiből, a becsületsértés bűncselekményének szubszidiárius jellegéből következik, hogy nem lehet nekik különböző jogi tárgyat meghatározni.⁸ A normatív keretektől fakad tehát, hogy a becsület büntetőjogi fogalmában két, egymástól részben független kategóriát kell összekapcsolni: a társadalmi megbecsülést és az emberi méltóságot.⁹ A törvényi tényállások – komplex jogtárgyat eredményező – átfedése sem véletlen. Ahogy Lengyel Aurél fogalmaz, „az életben ez a szétválasztás nem jelentkezik ily élesen és határozottan. A hírnévrontás ugyanis – azon felül, hogy csorbítja a személyiség jogának kifelé való nyilatkozásait – a legtöbb esetben a lelki fájdalom érzését is felidéri a sértetben, viszont a szó vagy a tett, amely megbántja a becsületérzést, a harmadik személy gondolatvilágában az esetek leggyakrabban a hírnevet is veszélyezteti.”¹⁰

A másik szabályozási szempont, ami – különösen a jogtárgykérdés miatt – kiemelt érdemel, hogy a magyar büntetőkodekx szerint a kezdetektől fogva tényállásszerű volt a rágalmazás akkor is, ha a becsületcsorbításra alkalmas tényközlés való tényeken alapult. Szintén a kezdetektől fogva élt ezzel párhuzamosan a valóság bizonyításának a jogintézménye, amely a valóság sikeres bizonyítása esetén a tényállásszerű cselekmény büntetendőségét bizonyos feltételektől függően kizárta. A szabályozás csak annyiban változott időről időre, hogy milyen esetkörei, feltételei voltak a valóság bizonyításának, vagy éppen mikor volt az kizárt. A becsületfogalommal való szoros összefüggés miatt külön pontban foglalkozom e kérdéssel.

1.2. A szubjektív-faktuális felfogás elutasítása

A német irodalomhoz hasonlóan¹¹ a magyar felfogás is kezdettől fogva elutasítja az ún. szubjektív-faktuális felfogást, azaz a tényleges becsületérzés és a tényleges becsület büntetőjogi védelmét. „Az athenikai becsület az embernek az a tudata, hogy magatartásában, cselekményeiben és viseletében mindig és szigorúan az erkölcsiség fensőbb, magasztosabb irányzatát követi;

⁷ Ebből a szempontból kifejezetten helyes Vida Mihály és a Kis–Hollán-szerzőpáros megközelítése, amely ezt a szakirodalomban egyébként régóta bevett, a becsület két elemének a rágalmazásnál és a becsületsértésnél eltérő hangsúlyokat tulajdonító jogtárgykörülírást nem követi, hanem a jogi tárgyat a rágalmazás és a becsületsértés esetében is ugyanúgy, a tipikusnak tartott hangsúlyok nélkül nevesíti. VIDA Mihály: Az emberi méltóság és egyes alapjogok eleni bűncselekmények. In: KARSAI Krisztina – SZOMORA Zsolt – VIDA Mihály: *Anyagi büntetőjog. Különös rész I.* Szeged, Iurisperitus, 2013. 200., 210.; KIS Norbert – HOLLÁN Miklós: *Büntetőjog II. Az anyagi büntetőjog különös része.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2011. 107., 111.

⁸ Elegendő itt csak arra gondolni, hogy harmadik személy jelenléte hiányában a becsületsértést a sértettel szembeni tényközléssel is meg lehet valósítani.

⁹ Angyal is vitakozott a 1914. évi novella miniszteri indoklásával, hangsúlyozva, hogy a két bűncselekménynek – egymáshoz való viszonyukra tekintettel – nem különböző, hanem közös jogi tárgya van. ANGYAL i. m. (4. lj.) 6.

¹⁰ LENGYEL Aurél: A becsület védelme. In: *Büntetőjogi dolgozatok Balogh Jenő születése ötvenedik évfordulójának ünnepére.* Pécs, Wessely és Horváth, 1914. 248. Az idézett megállapítás mai szemmel is helytálló, ha az azóta meghaladott szubjektív-faktuális megfogalmazást (a becsületérzés sérelmét) az emberi méltósággal helyettesítjük.

¹¹ Mares ASKARYAR: *Die strafrechtsdogmatische Umsetzung der verfassungsrechtlichen Vorgaben zu Art. 5 Abs. 1 GG.* Hamburg, Kovac, 2010. 3.; Reinhart MAURACH – Friedrich-Christian SCHROEDER – Manfred MAIWALD: *Strafrecht Besonderer Teil. Teilband I. Straftaten gegen Persönlichkeits- und Vermögenswerte.* Heidelberg, C. F. Müller, 2009. 259.

s hogy a becület e felfogás szerint az ember lelkiületének egy magasabb princípiummal való összhangzatában, s a külvizonyoktól független *önmeggyőződésében* állván: külső elismerésre nem szorul: következőleg a rágalom és sértés által meg sem is érinthető.¹² Az a recens szakirodalmi megfogalmazás, amely a becület összetevőjeként az önbecsülést mint az emberi méltóság *érzését* is megjelöli, vitatható.¹³

1.3. A valóság/valótlanság problematikája

A becületfogalomra vonatkozó ún. faktuális és a normatív irányzatok között a tényközlés valóság tartalmának relevanciája a legfontosabb különbség.¹⁴ A Csemegi-kódex óta a törvényi tényállás szintjén érvényesül az az elv, hogy a rágalmazást (és a becület sértést is) való tények közléseivel is el lehet követni. A valóság bizonyítása nem automatikus, a megengedhetősége – szintén kezdettől fogva – ahhoz a feltételhez volt kötve, hogy a becületcsorbításra alkalmas tény közlését közérdek vagy jogos magánérdek indokolja. A valóság bizonyításának egyéb nevesített esetei és tilalmai változtak ugyan 1878 és 1961 között, de a megengedhetőség fő esetei, azaz a közérdeket vagy a jogos magánérdeket megkövetelő, bírói mérlegelést kívánó generálklauzula a mai napig változatlan.

Ehhez képest érdekes megfigyelni, hogy a szakirodalom eltérő hangsúlyokat vél felfedezni az egykorú szabályozásokban, és eltérő indokolásokat fűz a valóság/valótlanság problematika törvényi megoldásához. A Csemegi-kódex indokolásában egyenesen olyan kijelentéseket találunk, amelyek akár azt a téves benyomást is kelthetik, hogy a való tényközléssel egyáltalán el sem lehetne követni rágalmazást; a megfogalmazás normatív becületkonceptióra utal.¹⁵ Figyelemmel azonban a kódex 258. és 263–265. §-aira, ez nem így volt. A 264. § alapján pedig bizonyos esetekben egyenesen kizárt volt a valóság bizonyítása (pl. a családi élet viszonyait vagy a női becületet támadó közlések esetén), ami a *valótlanság megdönthetetlen vélelmét* jelentette.

¹² Löw Tóbiás (szerk.): *A magyar Büntetőtörvénykönyv és teljes anyaggyűjteménye, II.* Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1880. 431–432. Hasonló véleményen van ANGYAL (4. lj.) 3.; KÁLMÁN György: *A becület védelme az anyagi büntetőjogban.* Budapest, KJK, 1961. 24.

¹³ Kis Norbert – HOLLÁN Miklós: *A magyar büntetőjog tankönyve II.* Budapest, Közlönykiadó, 2008. 107.

¹⁴ Kálmán fogalmaz úgy, hogy „a valóság bizonyítás kérdése a becületvédelem szabályozásának csomópontja. Az ezzel összefüggő kérdések eldöntésén múlik, milyen széles körben biztosít a jog védelmet a becületet sértő támadásokkal szemben, s az is, hogy mennyire érvényesül az igazság hangoztatásának joga olyan esetekben is, ha az másokra nézve sértő.” KÁLMÁN i. m. (12. lj.) 162. A német szakirodalomban kidolgozott különböző (faktuális, normatív, normatív-faktuális, funkcionális) becületfogalmi koncepciók áttekintéséhez l. SZOMORA Zsolt: *Alkotmány és anyagi büntetőjog. A büntetőjog-alkalmazás alkotmányosságának egyes kérdései.* Szeged, Iurisperitus, 2015. 47–50.

¹⁵ „Szabad államban nem lehet megkövetelni, hogy az emberek a becstelenekekről, a gazokról is mindig csak jót mondjanak, vagy hallgassanak. Ez türehtetlen állapot lenne, ilyet csak az abszolutizmus tervezhet saját eszközeinek oltalmára. A mi javaslatunk távol az ily természetellenes, egy egészséges állami és társadalmi rendszerrel össze nem egyeztethető, de azon felül még esztelen követeléstől. A törvényjavaslat megnyitja a törvénykezés sorompóit annak, a ki bűnnel vagy becstelenséggel vádol valakit [...], s még becület sértés miatt sem bünteti a megtámadót az esetre, ha a tény, mellyel a sértett személyét vádolta, való.” Löw i. m. (12. lj.) 453.

A szakirodalom már ekkor is kiemeli, hogy – mivel objektív tényállási szinten irreleváns – a rágalmozó tudattartalmának sem kell a tényállítás valóságára/valótlanságára kiterjednie (azaz a törvény nem követeli meg az ún. *animus iniuriandi*).¹⁶ Angyal szerint az 1914. évi novella „azzal szolgálja a leghatályosabban a becsület védelmét, midőn szabály erejére emeli a valóság bizonyításának a tilalmát és illetőleg csak kivételes esetekben s szorosan meghatározott feltételek mellett engedi meg a bizonyítást”.¹⁷ Azt is be kell azonban látni, hogy itt nem pusztán arról van szó, hogy a becsület védelmét a szabályozás így szolgálja jobban, hanem hogy ezáltal a becsület koncepcióját is determinálja. Ez a szabályozás ugyanis a *jóhírnevet, azaz az ún. szociológiai-faktuális értelemben vett becsületet* (1. még 1.4.) védi főszabály szerint.¹⁸

Az 1961. évi Btk. indokolása a korábbiakhoz képest a bíróság jelentőségét és a véleményszabadságot említi a valóság bizonyítása mögött húzódó dilemmaként. A jogalkotó álláspontja szerint a „fecséges, kotnyeleskedés, pletykálkodás” előtt nem célszerű korlátlan utat nyitni.¹⁹ Ahogy a Csemegi-kódex időszakának szakirodalma, úgy a '61-es indokolás sem helyezi el a kérdést a becsületfogalom kontextusában. Az 1961. évi kódex kommentárja sem a becsületfogalom szemszögéből, hanem a szólásszabadság szemszögéből vizsgálja a kérdést: a szólásszabadság nem lehet öncélú, csak a társadalmi érdekek védelmét szolgálhatja; olvasható a való tények tényállásszerűségének indokaként.²⁰ Külön figyelmet érdemel, hogy ahhoz képest, hogy a *véleményszabadság célhoz kötöttsége* a rendszerváltozás után alkotmányi szinten *megszűnt*, a valóság bizonyítására vonatkozó szabályozás 1961 óta a mai napig nem változott. Ebből is látszik, hogy a kérdés *dogmatikai súlypontja* valójában nem a véleményszabadság hangsúlyozásában, hanem a szabályozás alapjául fekvő és mindmáig változatlan becsületkoncepcióban keresendő.²¹

1.4. Uralkodó álláspont: az emberi méltóság és szociológiai-faktuális becsület (jóhírnév)

Törvényi szinten tehát a Csemegi-kódex óta változatlan becsületkoncepció érvényesül: a *becsület alkotóelemei az emberi méltóság és a tényleges érdemektől (a valóságtól) független társadalmi megbecsülés, jóhírnév*. Kálmán György emeli ki, hogy a becsület etikai értelemben a kötelességteljesítéssel kivívott társadalmi megbecsülést jelenti, a büntetőjog azonban ennél szélesebben vonja meg a védelem körét.²² Míg a Csemegi-kódex indokolása félreérthetően, nem a normaszö-

¹⁶ EDVI i. m. (3. lj.) 304–305., 438. Az itt írt példa szerint a bíróság nem ismerte el valóságnak, hogy a sértett hölgy a kocsisával folytat szerelmi viszonyt, pedig az való volt.

¹⁷ ANGYAL i. m. (4. lj.) 85. Máshol pedig azt írja, hogy ezáltal a törvény a becsületet favorizálja, és ezért állítja fel a valótlanság védelmét (uo., 16.).

¹⁸ Angyal szerint a rágalmozó minőségű tény *formailag valótlán*, és közömbös, hogy a valósága milyen okból nem bizonyított be (nem akart a vádlott bizonyítani, a bizonyítás nem volt sikeres, vagy a törvény azt kizárja). ANGYAL i. m. (4. lj.) 16.

¹⁹ A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Budapest, KJK, 1962. 455.

²⁰ HORVÁTH i. m. (6. lj.) 1309.

²¹ A 36/1994. (VI. 24.) AB határozat – nem túl konzekvens módon – nem semmisítette meg a valóság bizonyítására vonatkozó Btk.-szabályt (ehhez részletesen l. e tanulmány 3. pontját).

²² KÁLMÁN i. m. (12. lj.) 17. Hasonlóan HORVÁTH i. m. (6. lj.) 1295.

veg szellemében fogalmaz (l. 1.3.), addig az 1961. évi Btk. indokolása már félreérthetetlenül a faktuális értelemben vett jóhírnevet deklarálja: „A becsület az emberről, tulajdonságairól, magatartásáról a társadalmi környezetében kialakult *kedvező ítélet*. A becsület megtámadása: az emberek tudatában kialakult *kedvező ítéletnek* a megtámadása.”²³ Gyakorlatilag ugyanezt a szövegezést, a kedvező társadalmi ítéletre való hivatkozást olvashatjuk az 1978. évi és a 2012. évi Btk. indokolásában is.²⁴ A kedvező ítélet pedig a valóság tényeivel is támadható, csorbítható. „A büntetőjogi becsületfogalom független az ember szociális értékétől, attól, hogy az egyén milyen társadalmi megbecsülést vívott ki.”²⁵ Van olyan megfogalmazás is, amely pusztán az egyénről kialakított társadalmi értékítéléről ír, annak kedvező voltára nem utal.²⁶ A valóság/valótlanság kérdésének törvényi rendezése alapján azonban kijelenthető, hogy az egyén értékétől független, kedvező ítéletre utaló jogtárgyfelfogások a helyesek.²⁷

1.5. Kisebbségi álláspont: korai, komplex-normatív koncepciók

Érdekes megfigyelni, hogy annak ellenére, hogy a Csemegi-kódex is a szociológiai-faktuális becsületfogalom talaján állt, az egykorú irodalomban mégis olvashatók komplex-normatív álláspontok is. Finkey Ferenc szerint a becsület az ember általános emberi méltóságából (az erkölcsi méltóság jogából) és a korával, nemével, foglalkozásával, állásával járó erkölcsi és jogi kötelességek pontos teljesítése révén megszerzett társadalmi megbecsülésből (a jóhírnév jogából) áll.²⁸ Ha azonban a társadalmi megbecsülés a kötelességek pontos teljesítésétől függ, akkor ez a becsület normatív felfogását jelenti, azaz a jóhírnévhez való jog nem „automatikusan” illeti meg az egyént. Hasonlóan komplex-normatív Angyal megközelítése is: szerinte a becsület fogalmában az értékelés játssza a főszerepet: a becsület kifejezésre juttatja, hogy az ember a többi emberhez való viszonyában milyen értékkel bír. „A becsület lényegileg nem más, mint ennek *az értéknek a kifejezése*, mint az emberről tulajdonságai és egész viselkedése alapján kialakult társadalmi ítélet.”²⁹ Az érték kifejezése semmi esetre sem a faktuális értelemben vett jóhírnév.

A későbbi időszakban a szakirodalomban sem látjuk már a komplex-normatív megközelítésnek a nyomát, az uralkodó állásponttá az előbbi pontban írt szociológiai-faktuális felfogás válik.

²³ A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. (19. lj.) 451. (kiemelések tőlem).

²⁴ L. az 1978. évi IV. törvény 179. §-ához és a 2012. évi C. törvény 226. §-ához írt indokolást.

²⁵ BODGÁL Zoltán – PINTÉR Jenő: A szabadság és az emberi méltóság elleni bűncselekmények. In: FONYÓ Antal (szerk.): *Magyar büntetőjog. Különös rész*. Budapest, BM, 1981. 144.

²⁶ Így KÓNYA i. m. (6. lj.) 868.

²⁷ Ahogy Koltay fogalmaz: „nem [...] a társadalomnak az egyénre vonatkozó helyes (a valóságnak megfelelő) felfogását védi a jog.” KOLTAY András: 61. §. A véleménynyilvánítás és a sajtó szabadsága, a közérdekű adatok védelme. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja, II*. Budapest, Századvég, 2009. 2293.

²⁸ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, Politzer, 1905. 657.

²⁹ ANGYAL i. m. (4. lj.) 2. (kiemelés tőlem).

2. A valóság bizonyításának dogmatikai karaktere

A valóság bizonyítását szabályozó törvényi előírás jelen formáját az 1961. évi Btk.-ban nyerte el, azóta érdemi változás a szövegében nem történt, a jogintézményt a 2012. évi Btk. változatlan tartalommal tartja fenn. Mielőtt e büntethetőségi akadály dogmatikai karakterét közelebbről megvizsgáljuk, érdemes röviden áttekinteni a hatályos szabályozást,³⁰ és annak a bírói gyakorlatban rögzült alkalmazási feltételeit.

2.1. A valóság bizonyításának alkalmazási feltételei

A valóságbizonyítás tárgya *csak tényközlés* lehet, annak a rágalmazás tényállásában írt mindhárom magatartási formája (BH 1994. 356.). A becsületsértés és a kegyeletsértés körében értékelhető tényközlésnek nem minősülő értékítéletek esetén fogalmilag kizárt a valóság bizonyítása. Amennyiben a tény valónak bizonyul, akkor kizárt a tettes büntethetősége.

A valóság bizonyításának megengedhetőségét feltételhez köti a Btk. E szerint a becsület csorbítására alkalmas valós tényközlést közérdek vagy bárkinek a jogos magánérdeke kell hogy indokolja. A közérdekre példaként I. BH 2008. 81. (az önkormányzat szemétszállítási pályázati eljárásának és döntésének átláthatósága), EBH 1999. 87. (politikusok és más közéleti szereplők tevékenységének, múltjának, személyiségének megismerése). Magánérdek alatt pedig mind a személyi, mind a vagyoni jellegű érdek is értendő, továbbá ez az érdek nem csak a tényközlő érdeke lehet (pl. a tulajdonost tájékoztatja a szomszéd, hogy a bérlője prostitúciós tevékenységet folytat a tulajdonostól bérelt lakásában). Mind a jogos magánérdek, mind a közérdek esetén szükséges a logikai-oksági összefüggés, hogy ez az érdek ténylegesen indokolta tegye a tényközlést.

A valóság bizonyítása elrendeléséről a bíróság dönt, akár kérelemre, akár hivatalból, alakszerű határozat nélkül (BH 1992. 226.). Döntése során a tényközlés közérdek vagy jogos magánérdek általi indokoltságát a bíróság mérlegeli, ugyanakkor a bizonyítás lehetséges sikeressége nem mérlegelhető az elrendelés kapcsán (EBH 1999. 87.). Közszerplő sérelmére elkövetés esetén a bíróságnak nincs mérlegelési lehetősége, hanem a valóság bizonyítását kötelező elrendelni (BH 2000. 285.).

A valóság bizonyítása során nem érvényesül a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 4. §-a szerinti vádat terhelő bizonyítás elve (BH 1999. 540., BH 1998. 412.). *A bizonyítás sikertelenségét így a terhelt viseli*. Logikus és jellemző módon a vádlottnak kell bizonyítania azt, hogy az általa állított becsületcsorbításra alkalmas tény a valóságnak megfelel. Ugyanakkor – ahogy az elrendelés kérdésében is – a bizonyítás kérdésében is széles körű mozgásteret van a bí-

³⁰ Btk. 229. §: „(1) A 226–228. §-ban meghatározott bűncselekmény miatt nem büntethető az elkövető, ha a becsület csorbítására alkalmas tény valónak bizonyul. (2) A valóság bizonyításának akkor van helye, ha a tény állítását, híresztelését, illetve az arra közvetlenül utaló kifejezés használatát a közérdek vagy bárkinek a jogos érdeke indokolta.”

róságnak, az ezzel kapcsolatos indítványok nem kötik.³¹ Fontos tehát az a distinkció, hogy a vádlottnak a tényközlés valóságára nézve *nincs bizonyítási kötelezettsége*, ellenben a *bizonyítatlanság terhét* ő viseli.³²

Ha ez a bizonyítás sikeres, a vádlottat fel kell menteni. Többféle tényállítás esetén a büntethetőséget kizáró ok csak akkor érvényesül, ha valamennyi állított tény valóban bizonyult. A valóság bizonyítása akkor sikeres, ha a bizonyított tény a becsületcsorbítás súlyának megfelelően fő vonásaiban valóban bizonyult. A valóságbizonyítás eredményes lehet az állított és bizonyított tény teljesen pontos egybeesése nélkül is (pl. a tettes azt állította, hogy a sértett lopott, de a sértett cselekményének helyes minősítése valójában sikkasztás volt).

2.2. A valóságtartalom relevanciája dogmatikai megragadásának lehetséges módjai

Kálmán 1961-ben megjelent monográfiájában kimerítő, a magyar szakirodalomban egyedülálló elemzését adja a valóságbizonyítás lehetséges szabályozási modelljeinek.³³ Elemzésének lényegét és vázát feltétlenül érdemes áttekinteni. A lehetséges modellek meghatározásához szükséges kiinduló két alapkérdés a következő:³⁴ 1) Mi a jelentősége az állított tény valóságának vagy valótlanságának a bűncselekmény megvalósulása szempontjából, tényállási elem-e az állított tény valótlansága? 2) Milyen feltételek mellett van helye a valóság vizsgálatának? Az e kérdésekre adott válaszok kombinációjából állíthatók fel a különböző *dogmatikai modellek*, amelyek következményeit, továbbá előnyeit és hátrányait is elemzi Kálmán. Az első kérdésre adható lehetséges válaszok és azok következményei:³⁵

1. a) A tényközlés valótlansága *tényállási elem* (tényállási modell). Ennek következménye, hogy a valóságtartalomra kiterjedő szándékosság – sőt jogalkotói döntéstől függően akár a gondatlanság is – vizsgálendő.³⁶ Ebből fakad hátránya is, azaz a valótlanság és a tudattartalom kötelező, vádló általi bizonyítása és annak nehézsége. A tudattartalom bizonyítatlansága ténybeli tévedésként értékelendő, és kizárja a felelősséget.

³¹ Az officialitás elve a valóság bizonyítására is érvényesül. KÁLMÁN i. m. (12. lj.) 188–189.

³² A bizonyítási kötelezettség és a bizonyítási teher elhatárolásához l. ERDEI Árpád: A bizonyítás. In: HACK Péter (szerk.): *Büntetőeljárás jog I.* Budapest, ELTE Eötvös, 2014. 141.

³³ KÁLMÁN i. m. (12. lj.), témám szempontjából különösen 167–173.

³⁴ Uo., 162–163. A modellek háttérének magyarázataként utalni érdemes arra, hogy azok a bűncselekmény négy elemből felépülő fogalma keretében értelmezhetők. E szerint a bűncselekmény fogalmi elemei: a cselekmény, a tényállásszerűség, a jogellenesség és a bűnösség. A tényállási (1. a) és a jogellenességi modell (1. b) a bűncselekmény fogalmán belül kezeli a valóság/valótlanság kérdését, az objektív modell (1. c) pedig a bűncselekmény fogalmi körén kívül szűkíti a büntetőjogi felelősség körét.

³⁵ Vö. uo., 167–173. Az itt kifejtett három válaszlehetőségen túl Kálmán további másik kettőt is említ, ezek azonban vagy elméletileg problémásak, vagy gyakorlatilag kivitelezhetetlenek, ezért ismertetésüktől eltekintek.

³⁶ Figyelemmel a bűnösségen alapuló felelősség elvére és a bűncselekmény törvényi fogalmára.

1. b) A tényközlés valósága *jogellenességet kizáró ok* (jogellenességi modell). Ez esetben a törvényi tényállás való tényközlés esetén is megvalósul, viszont a tények valósága esetén a cselekmény nem jogellenes. A bizonyítási teher azonban megfordul, az elkövetőnek a felelősség alóli kimentés körében kell bizonyítania, hogy a közölt tények valóságok.³⁷

Fontos azonban, hogy valótlan tényközlés esetén is sor kerülhet a büntethetőség kizárására, ha az elkövető bizonyítja jóhiszeműségét, azaz hogy a tényeket alapos okkal valósnak vélte. Kálmán e tévedést ténybeli tévedésként specifikálja,³⁸ ez a megállapítása azonban már 1961-ben is vitatható volt, még ha csak konkrét *de lege lata* vonatkozás nélküli elméleti modellről beszélünk is. A normatív háttérről elmondható, hogy a jogellenességet kizáró okban való tévedést az 1950. évi II. törvény („A Büntető Törvénykönyv Általános Részéről”, Btá.) időszaka óta *társadalomra veszélyességben való tévedésként* kell megítélni,³⁹ korábban is legfeljebb a ténybeli tévedés analóg, semmi esetre sem közvetlen alkalmazása jöhetett szóba.⁴⁰ A ténybeli tévedés ugyanis egy büntethetőséget megalapozó (tényállásban rögzített) körülmény nem ismeretét jelenti, s mivel a tényközlés valósága közömbös a törvényi tényállás szintjén, ténybeli tévedésről ilyen esetben nem beszélhetünk. A szándékosság megállapításához szükséges tényekkel az elkövető tehát tisztában van, a tényközlés valósnak feltételezésével viszont téved a jogellenességet kizáró ok alkalmazhatóságával, azaz cselekménye jogellenességével (társadalomra veszélyességével) kapcsolatban.

A valóságtartalomra kiterjedő tudat tehát ennél a megoldásnál is jelentőséghez jut, viszont a bizonyítási teher megfordul. Fontos hangsúlyozni, hogy bár a társadalomra veszélyesség tudata a szándékosság eleme (*Vorsatztheorie*), az ezzel kapcsolatos bizonyítás másképp működik, mint a tények tudata esetén. Míg a ténybeli tévedés megállapításához elegendő a tények tudatával kapcsolatos bizonyítási kétség (mert a szándékosság, pontosabban annak tudati oldala pozitíve bizonyítandó, l. még az 1. a pontot), addig a tények tudatának megléte esetén a társadalomra veszélyességben való tévedéshez a törvény rendelkezése folytán alapos ok bizonyítása

³⁷ Míg a törvényi tényállás objektív és szubjektív elemeinek megvalósulását a vádlónak kell bizonyítania, addig – mivel a tényállásszerűség a jogellenesség indiciuma – a tényállás megvalósulásának bizonyítása ellenében a jogellenesség hiányát már a vádlottnak kell bizonyítania. A valós tények vonatkozásában ezért fordul meg a bizonyítási teher a tényállási modellhez képest.

³⁸ KÁLMÁN i. m. (12. lj.) 168.

³⁹ Btá. 14. §, 1961. évi Btk. 24. § (2) bek. Mindezen nem változtat az, hogy a Btá. egyébként még a *Schuldtheorie* alapján kezelte a társadalomra veszélyesség tudatát és az abban való tévedést, míg az 1961. évi Btk. váltott a ma is irányadó *Vorsatztheorie*-ra, azaz a társadalomra veszélyességben való tévedés már nem pusztán a bűnösséget, hanem egyenesen a szándékosságot zárja ki; TOKAJI Géza: *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban*. Budapest, KJK, 1984. 224. A jogellenességet kizáró okok ténybeli alapjában való tévedéshez mint társadalomra veszélyességben való tévedéshez általában l. NAGY Ferenc – TOKAJI Géza: *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest, Korona, 1998. 177. Más, konkrét példaként a vélt jogos védelemhez és a vélt végszükséghez mint társadalomra veszélyességben való tévedéshez l. TOKAJI Géza: *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban*, 265., 270–271. Nem szerencsés egyébként, hogy a vélt jogos védelem kapcsán korábban a 15. irányelv és újabban a 4/2013. BJE is megkerüli a pontosabb dogmatikai állásfoglalást, és csak általában a tévedés szabályainak alkalmazását írja elő. Ennek ellenére a publikált eseti döntések között található olyanok, amelyek kifejezetten a társadalomra veszélyességben való tévedésnél helyezik el a vélt jogos védelmet (így BH 2001. 409., BH 1997. 427., BH 1997. 271.).

⁴⁰ TOKAJI i. m. (39. lj.) 293.

szükséges, így a bizonyítási terhet az elkövető viseli. Alapos ok sikeres bizonyítása hiányában a tények tudatára alapítva vélelmezzük a társadalomra veszélyesség tudatát.

1. c) A tényközlés valósága *objektív büntethetőséget kizáró ok* (objektív modell). Ebben az esetben a bizonyítási terhet – a jogellenességet kizáró ok koncepciójához hasonlóan – megfordul, és a valóság sikeres bizonyítása esetén az elkövető mentesül a büntetőjogi felelősség alól. Abban viszont lényegesen különbözik ez a koncepció a jogellenességi modelltől, hogy mivel objektív – és a bűncselekményi fogalmi elemeit nem érintő – büntethetőségi akadályról van szó, ezért az elkövető tudattartalma közömbös, a büntethetőség a tényközlés objektív valótlan-ságához fűződik. Ez a modell teljesen kiküszöböli a tudattartalommal kapcsolatos bizonyítási nehézséget, ugyanakkor – ennek következményeként – a jóhiszeműen tett valótlan tényközlést parifikálja a rosszhiszeműen tett tényközléssel.

A második kérdésre adható válaszok:⁴¹ 2. a) Az első megoldás, amikor a valóság vizsgálatának lehetőségét semmilyen korlátozáshoz nem kötjük. A tényállási modell esetén a valótlan-ság bizonyítása egyenesen kötelező, míg a jogellenességi és az objektív modell esetén a valóság bizonyítása – fordított bizonyítási terhet mellett – további feltételekhez nem kötött lehetőség.

2. b) A valóság bizonyítása nem korlátlan, hanem feltételekhez, tipikusan valamilyen érdek kimutatásához kötött. Ez a megoldás értelemszerűen nem fér össze a tényállási modellel, kizárólag a jogellenességi és az objektív modell esetén képzelhető el. A – 36/1994. (VI. 24.) AB határozat által is figyelembe vett – hatályos büntetőjogi szabályozás ezt a variánst követi, mivel a valóság bizonyításának megengedhetőségét a tényközlés közérdek vagy jogos magánérdek általi indokoltságához köti.

Elképzelhető olyan – ettől eltérő megoldás is – amely érdek kimutatása nélkül engedi a valóság bizonyítását, viszont megtiltja azt akkor, ha a tényközlés negatív értékítélet alá eső motívumból történt.⁴²

2.3. A valóság bizonyítása mint objektív büntethetőségi akadály – az objektív modell *de lege lata*

A régebbi szakirodalomban egyértelmű állásfoglalások találhatók arról, hogy a valóság bizonyítása objektív jellegű büntethetőségi akadály. Angyal kifejezetten elveti a jogellenességi modellt, amikor kimondja, hogy a valóság bizonyítása nem a jogellenességet zárja ki, hanem büntethetőségi feltétel hiánya címén a büntethetőséget akadályozza.⁴³ Elveti a tényállási modellt is: „a tény valótlan-sága nem tényállási elemi, hanem a büntethetőségi előfeltétel.”⁴⁴ Mindkét megállapításában az látható, hogy a tény valótlan-sága büntethetőségi feltétel lenne, véleményem szerint azonban pontosításra szorul ez a megfogalmazás. Ha a tényközlés valótlan-sága büntethetőségi

⁴¹ Vö. KÁLMÁN i. m. (12. lj.) 167–173.

⁴² Uo., 174.

⁴³ ANGYAL i. m. (4. lj.) 24.

⁴⁴ Uo., 85–86. Előfordult ugyanakkor ezzel ellentétes gyakorlat is, maga Angyal is említ olyan régi kúriai döntést, amely való tény közlése esetén tényállási elem hiányában zárta ki a büntethetőséget, és ilyen címen hozott felmentő ítéletet.

feltételt mint a felelősség pozitív feltételét képezné, akkor a valótlanságot a vádlónak kellene bizonyítania. Ez azonban már a Csemegi-kódexszel sem fért össze, mert annak 263. §-a, továbbá az 1914. évi XLI. törvénycikk (becsületvédelmi novella) 13. és 16. §-ai – a maihoz hasonlóan – megfordították a bizonyítási terhet. Ez alapján ki kell mondani, hogy *való tényállítás esetén és a valóság bizonyításának megengedhetősége esetén* is fennáll a büntetőjogi felelősség, ha a valóság bizonyítása sikertelen.⁴⁵ A tényközlés valótlansága tehát nem büntetethetőségi feltétel, hanem büntetethetőségi akadály.⁴⁶

Egyértelműen objektív büntetethetőségi akadálynak tekinti a valóság bizonyítását Kálmán és Horváth Tibor.⁴⁷ Előbbi szerző felidézti az 1961. évi Btk. tervezetének miniszteri indokolását, s ezzel a legpontosabb magyarázatot adja a valóság bizonyításának dogmatikai besorolására. „A »valónak bizonyul« kifejezés nem azonos értelmű a való kifejezéssel. Az ily módon való szövegezés a büntetethetőség kizártságát attól *az objektív körülménytől teszi függővé*, hogy a tárgyalás során bizonyossággal *bebizonyították-e* az inkriminált állítás valóságát. Ez a megoldás eleve tárgyalanná teszi a ténybeli tévedésre irányuló védekezést, s így gyakorlati értékű védelmet nyújt a felelőtlen rágalmozókkal szemben anélkül, hogy a komoly, megalapozott bírálatot megakadályozná.”⁴⁸ Érdemes megjegyezni, hogy ez a megoldás nemcsak a ténybeli, hanem a társadalomra veszélyességben való tévedésre hivatkozást is tárgyalanná teszi.

A recens szakirodalomban Hollán Miklós foglal egyértelműen állást, amikor a valóság bizonyítását *másodlagos büntetethetőséget kizáró oknak* minősíti,⁴⁹ ezzel utalva arra, hogy a büntetethetőségi akadály egyrészt nem érinti a bűncselekmény fogalmi elemeit, másrészt az elkövető tudattartalma az alkalmazás szempontjából közömbös. Más szerzők a törvényi besorolásra utalva büntetethetőséget kizáró oknak tekintik a valóság bizonyítását, de ettől pontosabb dogmatikai minősítést nem tesznek.⁵⁰ A jogintézmény elemzéséből azonban e szerzők esetében is kiolvasható, hogy nem jogellenességet kizáró oknak, hanem objektív büntetethetőségi akadálynak tekintik

⁴⁵ „[C]sak a becsület csorbítására alkalmas tényállítás bebizonyítottan valós volta eredményezheti a büntetendőséget kizáró ok megállapítását.” BELOVICVS Ervin: Az emberi méltóság és egyes alapvető jogok elleni bűncselekmények. In: BELOVICVS Ervin – MOLNÁR Gábor Miklós – SINKU Pál: *Büntetőjog II. Különös rész.* Budapest, HVG-ORAC, 2012. 266.

⁴⁶ Erre rímel a recens szakirodalomból az a megállapítás, amely szerint nem szünteti meg a bűncselekményi minőséget, ha a bíróság a valóság bizonyítása elrendelhetőségének hiányában szerez tudomást a tény valóságáról. BÉKÉSZ Ádám: Az emberi méltóság és egyes alapvető jogok elleni bűncselekmények. In: POLT Péter (szerk.): *Új Btk. Kommentár, IV.* Budapest, Nemzeti Közsolgálati és Tankönyvkiadó, 2013. 138.

⁴⁷ KÁLMÁN i. m. (12. lj.) 173.; HORVÁTH i. m. (6. lj.) 1309. Bár Horváth egy helyen a tényállítás valótlanságát objektív büntetethetőségi feltételnek is nevezi.

⁴⁸ KÁLMÁN i. m. (12. lj.) 173.; A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, i. m. (19. lj.) 457. (kiemelések tőlem).

⁴⁹ KIS–HOLLÁN i. m. (7. lj.) 110.

⁵⁰ BELOVICVS i. m. (45. lj.) 266. (a cselekmény büntetendőségét kizáró ok); HORNYÁK Szabolcs: Az emberi méltóság és egyes alapvető jogok elleni bűncselekmények. In: TÓTH Mihály – NAGY Zoltán (szerk.): *Magyar Büntetőjog – Különös Rész.* Budapest, Osiris, 2014. 196–197. (büntetethetőséget kizáró ok); KÓNYA i. m. (6. lj.) (büntetethetőséget kizáró ok).

a valóság bizonyítását. Így fontos annak kimondása, hogy nem kell, hogy a valóságról az elkövető a tényközlés időpontjában tudjon, elegendő, ha azt utóbb sikerül bizonyítania.⁵¹ Azaz a valóság bizonyítása olyannyira objektív karakterű, hogy *rosszhiszemű rágalmazó esetén is büntetlenséget biztosít*, ha az elkövető tévesen valótlannak vélte az állított tény, de utóbb annak valótát sikeresen bizonyította.

Ugyanígy a szigorúan objektív jelleget támasztja alá az, hogy a jogos magánérdek (mint a bizonyítást megengedő feltétel) fennállása esetén közömbös, hogy az elkövető szubjektív indítéka egyébként elítélendő jellegű (pl. nyereségvágy, karriervágy stb.).⁵² Mindezek alapján, öszszegzésként megállapítható, hogy a valóság bizonyítása a magyar büntetőjogban az első kodifikáció, a Csemegi-kódex óta objektív büntethetőségi akadálnak tekinthető.⁵³

3. Az alapjogi megközelítés problematikája: a 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, a jogellenességi modell és a valóság bizonyítása

Az előző összegző megállapítás, azaz hogy a valóság bizonyítása *objektív büntethetőségi akadály*, a Btk.-ból kiindulva, a törvényi szabályozás dogmatikai karakterét kibontva tehető. Az alkotmányjogi összefüggésekre való áttérés előtt érdemes még ugyanakkor megemlíteni, hogy az a szakirodalmi kisebbségi vélemény, amely ettől eltérően jogellenességet kizáró oknak tekinti a valóság bizonyítását,⁵⁴ nem nélkülözi a (szakjogi) esetjogi alapot.

A BJD 6437. szám alatt közétett eseti döntésben a bíróság elvi éllel mondta ki, hogy amennyiben valamely sajtóközlemény a hatóság által közölt adatokon alapszik, akkor az újságírónak kötelessége a tudósítását a hatóságoktól kapott adatoknak, tájékoztatásnak megfelelően, ahhoz hűen megírni. Ha azután utóbb valamely állítás mégis tévesnek bizonyul, a cikk szerzője javára a tévedés szabályai alkalmazhatók, mert cselekménye társadalomra veszélyességét illetően – alapos okból – tévedésben volt.⁵⁵ Azzal, hogy a bíróság valóság-valótlanság kérdését a társadalomra veszélyességben való tévedéssel kapcsolta össze, *obiter dictum* az is következik, hogy a valóság bizonyítása e felfogás szerint jogellenességet kizáró ok (I. 2.2. 1. b).

⁵¹ KÓNYA i. m. (6. lj.) 898., korábban HORVÁTH i. m. (6. lj.) 1311.

⁵² KÓNYA i. m. (6. lj.) 896., korábban HORVÁTH i. m. (6. lj.) 1310.

⁵³ Ezzel revidéálom azt a korábbi álláspontomat, amikor a valóság bizonyítását jogellenességet kizáró oknak minősítettem. L. SZOMORA Zsolt: Az emberi méltóság és egyes alapvető jogok elleni bűncselekmények. In: KARSAI Krisztina (szerk.): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz*. Budapest, CompLex, 2013. 480. A legújabb szakirodalmomban szintén jogellenességet kizáró oknak tekinti még VIDA i. m. (7. lj.) 205. A szegedi büntetőjogi iskola véleménye e tekintetben tehát kisebbségi és korrekcióra szoruló vélemény.

⁵⁴ L. 53. lj.

⁵⁵ A bíróság itt a BJD 3049. sz. döntésre hivatkozik, adott számon azonban releváns döntés nem található, a hivatkozás nem tárható fel. Fontos észrevenni továbbá, hogy ebben az 1969-ben született döntésben a bíróság egészen hasonló gondolatmenetet fogalmaz meg a 36/1994. (VI. 24.) AB határozatban írt alkotmányos követelményhez, azaz hogy az elkövető mentesülhet a felelősség alól, ha a foglalkozási szabályaiból fakadó megfelelő gondossággal járt el.

Szintén a jogellenességi modellt követi a BH 1999. 540. számon közétett döntés. Az adott ügy vádlottja mint megyei tisztii főgyógyszerész úgy nyilatkozott egy újságban, hogy a Vöröskereszt a térítésmentes adományként kapott készítményt térítés ellenében árulja. Idézetek az ítélet elvi jellegű megállapításai közül:

„A rágalmozás törvényi tényállásának nem eleme a tényállítás valótlanágának a tudata, ezért a tényállítás valósága tekintetében történt tévedés (még ha az jóhiszemű is) büntetőjogilag közömbös. A rágalmozás esetén ugyanis csak a társadalomra veszélyességben való tévedés vagy az állított ténynek a becsület csorbítására alkalmasságában való tévedés vezethet ennek a büntethetőséget kizáró oknak a megállapítására. (...) A valóság bizonyításának a sikertelensége esetén tehát attól függetlenül fennáll a bűnösség, hogy az állított tény egyébként létező volt (csak nem sikerült bizonyítani) vagy nem volt való (létező), de az elkövető azt szubjektíve valónak tudta. (...) Miután értesült a Vöröskereszthez érkezett ingyenes adományról, nem vonhatta volna le ebből azt a következtetést, hogy az ingyenes szétosztásra szánt készítményeket is pénzért árusítja. Ez a következtetése alaptalannak bizonyult. Ugyanakkor a terheltnek – a hivatali tisztségében – módja volt arra, hogy a sajtónyilatkozatok megtrétele előtt meggyőződjék arról: az ingyenes szétosztásra szolgáló készítményeket is »pénzért« forgalmazza-e a Vöröskereszt. Ennek az ellenőrzése érdekében azonban még a legkézenfekvőbb és legegyszerűbb lépéseket sem tette meg. Az állapítható meg tehát, hogy a terhelt, ha cselekményének a társadalomra veszélyességét illetően tévedett is, erre a tévedésre nem volt alapos oka.”

Obiter dictum tehát e határozat is azt az álláspontot képviseli, hogy a valóság bizonyítása jogellenességet kizáró ok. Így lehet az elkövető valósággal kapcsolatos tudattartalmának mégiscsak relevanciája, a társadalomra veszélyesség tudata körében.

Mint korábban látható volt, az e bírói döntésekben megjelenő elvi állásfoglalások nem tekinthetők uralkodó nézetnek sem a szakirodalomban, sem egyébként a bírói gyakorlat alapján. A jogellenességi modell kérdését ugyanakkor mégsem lehet itt lezárni, mert az Alkotmánybíróságnak a közhatalmat gyakorló sérelmére elkövetett rágalmozás vonatkozásában irányadó és – a rágalmozó tényközlésekre nézve – a 13/2014. (IV. 18.) AB határozata által megerősített alaphatározata, a 36/1994. (VI. 24.) AB határozat (továbbiakban: AB határozat) a vélemény-szabadságból fakadó alapjogi követelményeket – legalábbis *prima vista* – a jogellenesség bűncselekmény-fogalmi elemén keresztül igyekszik becsatornázni a büntetőjogba.⁵⁶

⁵⁶ A sok helyen és sokszor idézett, az AB határozat rendelkező részében lefektetett, a rágalmozásra vonatkozó alkotmányos követelmény szerint: a hatóság vagy hivatalos személy, valamint közszereplő politikus becsületének csorbítására alkalmas „tényállítás, híresztelés, illetve ilyen tényre közvetlenül utaló kifejezés használata pedig csak akkor büntethető, ha a becsület csorbítására alkalmas tényről állító, híresztelő, illetve ilyen tényre közvetlenül utaló személy tudta, hogy a közlése lényegét tekintve valótlan, vagy azért nem tudott annak valótlanágáról, mert a hivatása vagy foglalkozása alapján reá irányadó szabályok szerint – az adott állítás tárgyára, a közlés eszközére és címzettjeire tekintettel – elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztotta.” (A határozat rendelkező részét tudatosan idéztem csonkán, a téma szempontjából most nem releváns, a tényközléstől különböző értéktételekre, azaz a becsületsértésre vonatkozó követelmény elhagyásával.)

A jogellenességi modell alapulvétele jól kirajzolódik a határozat alábbi megállapításaiban: „Önmagában sem a tény valósága, sem a tényközlés közérdekű célja vagy méltányolható motívuma nem zárja ki a magatartás jogellenességét.”⁵⁷ „A jogalkalmazói gyakorlat feladata annak meghatározása, hogy a véleménynyilvánítási szabadság gyakorlása mely közszereplők esetében zárja ki a cselekmény jogellenességét, továbbá, hogy a közvélemény formálásában hivatásszerűen részt vevők esetében a gondatlanság megállapításának melyek a kritériumai.”⁵⁸

Ezek a megállapítások az alapjogok lehetséges büntethetőségi akadályi szerepköréből kiindulva, általános dogmatikai megközelítésben helyénvalóak is volnának. Nagy Ferenc a következő meghatározást adja a jogellenességet kizáró okok elvi kérdéseit boncolgató alpművében:

„A jogellenességet kizáró okok alatt olyan írott vagy íratlan megengedő jogi tételek értendők, amelyek a tényállászerű cselekmény jogellenességének ellentmondanak, és ezzel a kifejtett vagy elmulasztott cselekmény jogszerűségét, azaz a jogrendnek való megfelelést megalapozzák és indokolják. (...) A jogrend tehát olyan *megengedő normákat* is ismer, amelyek a törvényi tényállásokban foglalt tilalmakat meghatározott feltételek mellett megszüntetik. Ezek a megengedő tételek tehát a tényállással szemben érvényesülnek.”⁵⁹

Az alkotmányos alapjogok pontosan ilyen jellegű normák, azaz elsőbbségük feltételeinek fennállása esetén felhatalmazást adhatnak egyébként büntető tényállásokba ütköző magatartások kifejtésére. A német szakirodalom elismeri és átfogó jelleggel is foglalkozik az alapjogok büntetőjog-ellenességet kizáró karakterével.⁶⁰

Az alapjogra épített általános jogellenességi megközelítés tehát helyes lehetne, kérdéses ugyanakkor, hogy *in concreto* a jogellenességi modell alkalmas-e arra, hogy a véleményszabadságot az Alkotmánybíróság által elvárt mértékben érvényesülni hagyja. Probléma adódik ugyanis abból, hogy bár az AB határozat pontosan érzékeli a valóság bizonyításának alkotmányos elégtelenségét,⁶¹ mégsem mondja ki, hogy e jogintézményt a bíróságok a releváns ügyekben nem alkalmazhatják. Sőt, végső megállapítása éppen arra utal, hogy a valóság bizonyítását kötelező elrendelni:

⁵⁷ ABH 1994, 219, 227.

⁵⁸ ABH 1994, 219, 231. Érdemes megemlíteni, hogy szintén a jogellenességi modellen alapul Tersztyánszky Ödön különvéleménye: „A rendes bíróságok a valóságbizonyítás mostani feltételrendszere segítségével alkotmányosan dönthetnek arról, hogy az adott esetben szabad véleménynyilvánításról van-e szó vagy a magánszférát sértő, társadalomra veszélyes cselekményről.” Nála a jogellenességi modell teljes képében fellelhető, hiszen annak szubjektív oldaláról, a jogellenességben való tévedésről is szó esik: „A tény valótlanságának tudata, az állított tény valóságában való tévedés a Btk. 27. § (1) bekezdése alapján büntetőjogilag valóban közömbös. A Btk. 27. § (2) bekezdése szerint azonban a hatályos jog szerint sem büntethető, aki a cselekményt abban a téves feltevésben követi el, hogy az a társadalomra nem veszélyes, és erre alapos oka van. A bírói gyakorlat alapján nem kizárt, hogy pl. sajtó útján elkövetett rágalmozás esetén a cikkíró az utóbbi tévesnek bizonyult állítással összefüggésben az alapos okból történt tévedésre sikerrel hivatkozzék (BH 3049, BJD 1970-73. 6437).” (ABH 1994, 219, 236.)

⁵⁹ Nagy Ferenc: A jogellenességet kizáró okok elvi kérdéseiről. *Acta Jur. et Pol. Szeged*, Tom. LIX., Fasc. 12. 6.

⁶⁰ Heiner Christian SCHMIDT: Grundrechte als selbständige Strafbefreiungsgründe. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 121 (2009/3.), 645–669.

⁶¹ Azaz hogy a bizonyítási teher megfordulásából eredő kockázat önmagában visszatartó erejű lehet akár a valóság közlése is.

„Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a tényállás alkotmányellenességét nem küszöböli ki a valóság bizonyításának lehetősége. A büntetőjogi szabályozás a valótlanosság vélelmén alapul. (...) Az eljáró hatóság mérlegelésétől függ, hogy az eljárás alá vont személy a büntetőeljárás folyamán lehetőséget kap-e a valóság bizonyítására, és bizonytalan, hogy sikerül-e a hatóságokat meggyőzni a tények valóságáról. (...) A közhatalmat gyakorlók, illetve a közéleti szereplők tekintetében a való tények feltárását, még ha az alkalmas is e személyek társadalmi megbecsülésének csorbítására, minden esetben közérdekűnek kell tekinteni; annak mérlegelését nem lehet a büntető ügyekben eljáró hatóságra bízni.”⁶²

Az AB határozat e kitételét a büntetőbíróságok úgy értelmezik, hogy a valóság bizonyítása e sértetti kör esetében kötelező, s e büntethetőségi akadály alkalmazásán keresztül próbálják érvényre juttatni az alkotmányos követelményt,⁶³ amelyről azonban láttuk, hogy nem jogellenességet kizáró ok, hanem objektív büntethetőségi akadály. Ezzel az AB határozat a saját rendelkező részében lefektetett alkotmányos követelményekkel hoz létre ellentmondást, azok érvényesülését saját maga gyengíti. Az alkotmányos követelmény úgy szól, hogy csak a tudva valótlan tényközlés vagy az adott személytől elvárt gondosság nem tanúsítása miatt tévesen valósnak vélt, ám valótlan tényközlés esetén van helye alkotmányos büntethetőségeknek. E követelményhez az Alkotmánybíróság semmilyen megszorítást nem fűz, azaz annak elvileg feltétel nélkül érvényesülnie kellene. Ehhez képest a valóság bizonyítása alkalmazásának lehetséges eredménye *nem fog feltétlenül korrelálni az AB határozat által előírt követelménnyel*:

- Amennyiben a vádlott való tényeket állított, tehát nem állított tudva valótlan tényeket a közhatalmat gyakorló személlyel szemben, *és e tények valóságát sikeresen bizonyítja*, mentesül a büntetőjogi felelősség alól. Büntetlenségének alkotmányos követelménye érvényesül.
- Amennyiben a vádlott való tényeket állított, tehát nem állított tudva valótlan tényeket a közhatalmat gyakorló személlyel szemben, *ám e tények valóságát nem sikerül bizonyítania*, akkor megállapítják a büntetőjogi felelősségét. A felelősség megállapítása ez esetben – az AB határozat értelmében – alkotmányellenes. Az alkotmányellenességet azáltal lehetne csak elkerülni, ha a büntetőbíróság nem a valóság bizonyításán keresztül vizsgálná a vádlott büntetőjogi felelősségét, hanem a *tényállási modell alapulvételével* [a tényállási modellhez l. 2.2. 1. a)]. A tényállási modell esetén a logikus bizonyítási sorrend, hogy először a tényállítás valótlanosságát kell bizonyítani, majd az erre kiterjedő szándékot (tudva valótlan). A „tudva valótlanra” vezetett fordított bizonyítás (tehát a jogellenességi modell) objektíve való tények esetén értelmezhetetlen: ha a tény objek-

⁶² ABH 1994, 219, 232.

⁶³ L. pl. BH 2000. 285. A legfrissebb gyakorlatból említhető az EBH 2014. B. 16. számú elvi határozat, amelyenél az alapul fekvő ügyben azért történt első körben hatályon kívül helyezés, mert az elsőfokú bíróság nem folytatta le a valóság bizonyítását, amit az AB határozat alapján kötelező lett volna lefolytatni (Siklói Városi Bíróság 4.B.113/2012/14.). Korábban kimutattam, hogy a büntetőbírói gyakorlat – a becsületsértéssel ellentétben – a rágalmazás vonatkozásában igyekszik követni az AB határozat mércéit, l. SZOMORA Zsolt: Az alkotmányos követelmények hivatkozási tipológiája becsületsértési és rágalmazási ügyekben hozott büntetőítéletekben. *Jogtudományi Közlöny*, 2014/10., 476.

tíve való, ám a valóság bizonyítása sikertelen, az elkövető második lépcsőben sem mentesülhet a felelősség alól a valósággal kapcsolatos tévedésre hivatkozva. Hogyan igazolja a tévedését és annak alapos okát akkor, amikor nincs tévedésben, hiszen a tény valós, csak éppen a valóságát nem sikerült bizonyítani? Ez az összefüggés jól mutatja, hogy az AB határozat által előírt alkotmányos követelmény nem kezelhető a jogellenességi modellel.

- Amennyiben a vádlott valótlán tényeket állított, és a valóság bizonyítása sikertelen volt, ezzel még – mivel a valóság bizonyítása *objektív büntethetőségi akadály* – nem kapunk választ arra, hogy a valótlanság állítására szándékosan vagy a kellő gondosság elmulasztása miatt került sor. Márpedig az AB határozat a büntetőjogi felelősség alkotmányos körének meghatározása szempontjából e kérdésnek is jelentősége volna, csakhogy a valóság bizonyítása körében ez a kérdés nem vizsgálható (így a büntetőbírói gyakorlat jellemzően nem is vizsgálja).

A bizonyítási teher megfordítása tehát önmagában ellentmond az alkotmányos követelményeknek. Az AB határozat által lefektetett körben a véleményszabadság kizárólag akkor tud maradéktalanul érvényesülni, ha a tényközlés tudva valótlán voltának bizonyítása a vádlót terheli. *Tudva valótlán tényközlés sikertelen bizonyítása esetén a vádlott felmentése nem alkotmányellenes. Ellenben való tényközlés esetén a valóság bizonyításának sikertelensége miatt a büntetőjogi felelősség megállapítása sérti az AB határozat mércéjét.*⁶⁴

4. Konklúzió: az AB határozat a dogmatikai modellek csapdájában

A fentieket végiggondolva az a meglepő kép rajzolódik ki, hogy az AB határozatban valójában mindhárom dogmatikai modell keveredik:

- a rendelkező részben írt követelmény a tényállási modell alkalmazását várja el;
- az indokolás egyes szövegrészei a véleményszabadságot mint jogellenességet kizáró okot említik, a jogellenességi modellre utalva ezzel;
- az indokolásban ellentmondásosan elhelyezett és értékelt valóság bizonyítása pedig az objektív modellt testesíti meg.

Jelen tanulmányban nem kívánok belebocsátkozni az ún. alkotmányos büntetőjog kategóriájának létezésével, értelmezhetőségével kapcsolatos vitába. Azt a meghatározást mindenesetre figyelemre méltónak tartom, hogy az „alkotmányos büntetőjog” egy értékelési formula, és mint

⁶⁴ Az AB határozat rendelkező részében a *New York Times v. Sullivan* döntéshez hasonló mércék jelennek meg: az AB határozat és a *Sullivan*-döntés összehasonlításához l. KOLTAY i. m. (2. lj.) 41–42. Fontos kiemelni, hogy a *Sullivan*-döntésben – az AB határozattal ellentétben – egyértelműen a tényállási modell érvényesül, mert a valótlanság bizonyítása a vádlót (adott polgári ügyben a felperest) terheli.

ilyen, alkotmányjog-dogmatikai kategória. Alkalmazásával az Alkotmánybíróság a büntetőnorma alkotmányosságáról foglal állást, *az adott jogterület dogmatikájának tiszteletben tartásával*.⁶⁵ A szakjogi dogmatika tiszteletben tartása – úgy gondolom – evidencia, hiszen enélkül maga az alapjogok érvényre juttatására hivatott szakjog válik alkalmazhatatlanná.

A fenti okfejtéséből kiindulva, a határozat rendelkező részének primátusát tiszteletben tartva, *a tényállási modell* érvényre juttatása lenne alapjogi szempontból kívánatos a büntetőbírói gyakorlatban. Annak elvárása ugyanakkor irreális, hogy a bíróság egyszerre tolja félre a rágalmazás tényállását, és most már a valóság bizonyítására vonatkozó törvényi rendelkezést is. Azzal, hogy az AB nem a jogellenességi modellt, hanem valójában a tényállási modell alkalmazását követeli meg a rendelkező részben, implicite új törvényi tényállást alkotott, amelyet nem lehet „a jogértelmezés köntösébe bujtatva eltakarni”, vagy – a büntetőjogban egyébként elfogadott – szokásjogi jogellenességet kizáró okként aposztrofálni.⁶⁶ Az AB határozat koherenciazavara abból fakad, hogy úgy alkotott a *Sullivan*-szabályhoz nagyon hasonló mércét (l. 64. lj.), hogy nem ismerte fel, hogy ez a mérce csak a *Sullivan*-döntésben előírt, a vádlót terhelő bizonyítás mellett képes maradéktalanul működni. Az AB határozat által kötelezően alkalmazni előírt valóság bizonyítása – ahogy e tanulmányban kimutattam – valójában objektív büntetheptő ségi akadály, s így a rágalmazó tudattartalmára érzéketlen.

⁶⁵ PALÁNKAI Tiborné: Alkotmányos büntetőjog. Néhány gondolat az Alkotmánybíróság büntető igazságszolgáltatást érintő határozatairól. In: GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára (szerk.): *Tanulmányok Szabó András 70. születésnapjára*. Budapest, Scholastica, 1998. 22. L. még LÉVAY Miklós: Büntetőhatalom és alkotmány, különös tekintettel a bűncselekménnyé nyilvánításra és a büntetésekre. In: DRINÓCZI Tímea – JAKAB András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011, I.* Budapest–Pécs, Pázmány Press, 2013. 203.

⁶⁶ Ennek fényében nyer különös jelentőséget Sólyom Lászlónak az a szintén sokszor idézett mondása, miszerint az Alkotmánybíróság e határozatával „beleírt a Büntető Törvénykönyvbe”. Vö. A „nehéz eseteknél” a bíró erkölcsi fel fogása jut szerephez. Sólyom Lászlóval, az Alkotmánybíróság elnökével Tóth Gábor Attila beszélgetett. *Fundamentum*, 1997/1. 40.

FÓRUM

A véleménynyilvánítás szabadsága és a blaszfémia – határvonalak a különböző kultúrákban

A konferencia előadásai alapján készült tanulmányok elé

Salman Rushdie, dán karikatúrabotrány, *Charlie Hebdo*. Ami talán elsőként eszünkbe jut ezekről, a vallási fanatizmus és a terror. Az igazolhatatlan gyilkosságok mögött azonban egy másik, jóval árnyaltabb és érzékenyebb kérdés is a közbeszéd tárgyává vált az utóbbi időben. Ez a blaszfémia megítélése, viszonya a szabad véleménynyilvánításhoz az internet korában, ahol az egy mástól távol lévő kultúrák közötti nézetkülönbségek egyre inkább a felszínre kerülnek az internet globalizáló hatása által.

A Franciaországi Ösztöndíjasok Egyesülete és a Magyar Tudományos Akadémia Médiatudományi Kutatócsoportja – együttműködésben a Budapesti Francia Intézettel – konferenciát szervezett a kérdéstről, melynek célja az volt, hogy a köznapi viták felszíne alá nézve, több aspektusból megvizsgálva segítsék elő a közös gondolkozást egy érzékeny és fontos társadalmi kérdésben: meddig terjed a véleménynyilvánítás szabadsága mint alapjog szemben a vallásnyilvánítás (blaszfémia) erkölcsi, illetve akár jogi tilalmával? Ezek a határvonalak minden kultúrában és jogrendszerben máshol húzódnak. A nagy kérdés, hogy miként kezelhető ez a rendkívül érzékeny probléma az internet korában, ahol megszűnnek a határok, ahol a kultúrák konfrontációja sok területen szinte elkerülhetetlennek tűnik.

A kérdés feltevése azt feltételezné, hogy egy pusztán jogi, alapjogi dilemmáról van szó. Ez azonban koránt sincs így. A kérdést kontextusába kell helyezni, meg kell vizsgálni filozófiai, történelmi szemszögből, és több kultúra szemüvegén keresztül egyaránt. A konferencia szervezőelve tehát a kérdés több oldalról való megközelítése lett, elhagyva a vita alapjának alkalmatlan talajt jelentő, prejudikációból táplálkozó általánosításokat.

A 2015. október 30-án a Budapesti Francia Intézetben megrendezett konferenciát Éric Fournier, Franciaország magyarországi nagykövete nyitotta meg. Az alapvetéseket Trócsányi László igazságügyi miniszter és egyetemi tanár, valamint Koltay András egyetemi docens plenáris előadása fektette le. Ezt követően a kérdést két panelbeszélgetés tárgyalta tovább. Első körben filozófiai, történelmi szempontok alapján közeledtek az előadók a blaszfémia kérdéséhez, a második pedig jogi szempontból vizsgálta, hogy az egyes államokban hol húzódik a határ a véleménynyilvánítás szabadsága és a blaszfémia között.

Az előadások alapján készült tanulmányokat pedig a következőkben közöljük.

BARTÓKI-GÖNCZY BALÁZS

elnök

Franciaországi Ösztöndíjasok Egyesülete

A véleménynyilvánítás szabadsága és a blaszfémia

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ
IGAZSÁGÜGYI MINISZTER NYITÓELŐADÁSA

Mindig hálás vagyok azokért az alkalmakért, amelyek segítenek megállni, együtt gondolkodni és elmélyedni olyan témákban, amelyeknek nem annyira azonnali, mint inkább hosszú távú jelentősége van. Szeretnék köszönetet mondani a felkérésért Éric Fournier nagykövet úrnak, Bartóki-Gönczy Balázs úrnak, a Franciaországi Ösztöndíjasok Egyesülete elnökének, és Koltay András docens úrnak, az MTA Médiatudományi Kutatócsoportja vezetőjének.

A következő néhány percben szeretném Önöknek elmondani, milyen – részben szubjektív – gondolatokat, képzettársításokat, emlékeket idéz bennem a rendezvény címe. Majd arról szólok, hogy hol helyezném el a sajtószabadságot és a blaszfémiát, illetve annak tilalmát az alapvető szabadságjogok védelmének rendszerében, valamint arról, hogy milyen feszültséget érzek a címben megjelenő két pólus között; végül arról, hogyan véli feloldani a magyar Alaptörvény és a jogrendszer ezt a feszültséget.

„A véleménynyilvánítás szabadsága és a blaszfémia: határvonalak a különböző kultúrákban” – elgondolkodtató, szinte provokatív cím és alcím. Szabad véleménynyilvánítás és blaszfémia: erős kontraszt, rövid mondatba tömörítve. A sajtószabadság egyértelmű, pozitív eszmény. Különösen olyan országokban van jelentősége, amelyekben a nem túl távoli múltban diktatúrák különböző formái valósultak meg. A véleménynyilvánítás szabadsága a demokratikus jogállam *sine qua non*-ja. Csaknem feltétlen alapjog. Csaknem – mert korlátját képezi mégis, hogy gyakorlásával nem sérthetem meg mások emberi jogait, szabadságát és méltóságát. De mi a teendő, ha a sérelem nem egyént, hanem közösséget ér? Lehet-e ez a közösség vallási közösség? Ha kritikával vagy gúnnyal illetnek valamilyen vallási tanítást, akkor az adott vallást követő egyén jogai is sérülnek? Jogvita tárgyává tehető-e a sérelem? Íme a feszültség, íme egy töréspont. A véleménynyilvánítás szabadsága mint anyajog pozitív tartalmú. A blaszfémia ezzel szemben negatív magatartást sugall, amit sokak szerint tiltani kell, akár a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozásával is. De korlátozhatja-e a szólásszabadságot a blaszfémia tilalma? Vagyis büntető- vagy polgári jogi védelemben lehet-e, kell-e részesíteni azt, amit egy adott vallás hívei szent dolognak tartanak? Többé-kevésbé ismert, hogy sok muszlim országban az állami büntetőjog szankcionálja, ha valaki az iszlám tanítását, Istent vagy Mohamed profétát káromolja vagy kigúnyolja. Bahrein¹ és a Maldív-szigetek alkotmányai² tartalmaznak például olyan rendelkezéseket,

¹ A Bahreini Királyság Alkotmányának (2002) 23. cikke.

² A Maldív Köztársaság Alkotmányának (1998) 25. cikke.

amelyek az iszlám tiszteletben tartása érdekében korlátozzák a szabad véleménynyilvánításhoz való jogot.³ Ám a dilemma nemcsak az iszlám jog talaján álló, hanem más formában más országokat is érint.

Írország alkotmánya⁴ például kimondja, hogy bűncselekménynek minősül az istenkáromló tartalmak közzététele. A Norvég Királyság alkotmánya⁵ a vallás megvetése elleni küzdelem érdekében korlátozni engedi a véleménynyilvánítás szabadságát. A görög büntető törvénykönyv⁶ például az Istennel, valamint a görög ortodox egyházzal vagy más egyházakkal szemben elkövetett istenkáromlást szabadságvesztéssel rendeli büntetni. A dán büntető törvénykönyv⁷ szankcionálja azt, aki gúnyt űz valamely törvény által elismert vallás hittételéből.

Még egyazon jogcsaládon belül sem könnyű egyensúlyt és egységes választ találni. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjoga e tekintetben széles mozgásteret enged a tagállamoknak, óvakodva attól, hogy e területen egységes európai mércét állítson fel.⁸ A Bíróság például egy 1994-es, az *Otto-Preminger-Institut v. Austria* ügyben⁹ hozott ítéletében elfogadta az osztrák állam érvelését, hogy a katolikus hívek jogainak védelme indokoltá teheti egy film forgalmazásának előzetes tiltását, és kimondta, hogy az Egyezményben biztosított vallásszabadság gyakorlása magában foglalja az állam azon tevéleges kötelezettségét is, hogy a hívőket megóvja a zaklatástól, és biztosítsa számukra a békés vallásgyakorlás lehetőségét – és ezáltal korlátozhatja a szólásszabadságot. A közéleti vitáknak ugyanakkor a strasbourgi bíróság széles teret enged, így állapította meg például tizenkét évvel később a *Klein v. Slovakia* ügyben,¹⁰ hogy az egyik legfőbb papi méltóság gyalázása nem a közösség hite, egyháza, hanem az érsek személye (vagy inkább magatartása) ellen irányult, és mint ilyen, a véleménynyilvánítás szabadságának védelmét élvezi. Az Emberi Jogok Európai Bírósága hangsúlyozza, hogy nincs megfelelő alap arra, hogy a blaszfémiát szankcionáló jogszabályok ellen általában fellépjen.

A globalizáció idején a különböző népek, eszmék, jogrendszerek, vallások, kultúrák találkozása elkerülhetetlen. Korábbi jogalkotóknak ezzel nem kellett számolniuk. Európában az előző két évszázad a szekularizáció kora volt. Az arab világban azonban elkezdődött a folyamat, de megtorpan. Az idősebbek még mint fordulópontra emlékeznek Khomeini ajatollah iráni iszlám forradalmára. És láthatjuk az iszlám jogának térnyerését az arab tavaszt követő egyes alkotmányozásokban is. Feszültségforrás, potenciális konfliktus lehet a mélyen szekularizált Nyugat találkozása az iszlámot soha meg nem tagadó Kelettel. A dolgot tovább bonyolítja, hogy Európa – talán éppen a bevándorlás hatására is – újra elkezdte magát önnön identitása felől faggatni. A vita az Alkotmányszerződés elfogadása, azaz el nem fogadása idején tört felszínre. Egyesek Európa zsidó-keresztény gyökereit hangsúlyozzák, míg mások a humanizmus és a felvilágosodás

³ L. még Jeroen TEMPERMAN: Istenkáromlás, vallásgyalázás és az emberi jogi előírások. In *Medias Res*, 2013/2. 267.

⁴ Írország Alkotmánya (1937) 44. cikkének (1) bekezdése.

⁵ A Norvég Királyság Alkotmányának 100. cikke.

⁶ A görög Büntető Törvénykönyv 198. és 199. cikke

⁷ A dán Büntető Törvénykönyv 140. cikke.

⁸ KOLTAY András: A gyűlöletbeszéd korlátozása és a közösségek védelme a gyűlölettel szemben. In: KOLTAY András – NYAKAS Levente (szerk.): *Magyar és európai médiajog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 2. kiad. 271.

⁹ *Otto-Preminger-Institut v. Austria*, application no. 13470/87, 1994. szeptember 20-ai ítélet.

¹⁰ *Klein v. Slovakia*, application no. 72208/01, 2006. október 31-ei ítélet.

eszmében és vívmányaiban találják meg a fő igazodási pontot. Jómagam a demokratikus átalakulás utáni első szabad választáson miniszterelnökké választott, néhai Antall Józseffel értek egyet, akinek szállóigévé vált mondása szerint Európában még az ateista is keresztény – nem vallási, hanem történelmi okokból. Hiszen még a felvilágosodás is a kereszténységtől kölcsönözte eszméit. Erre nem én, hanem II. János Pál pápa hívta fel a figyelmet utolsó, *Emlékezet és azonosság* című könyvében.¹¹ Ezek az értékek nem zárják ki egymást, hanem együtt növekedhetnek bennünk. De mi a helyzet a különböző vallások, civilizációk együttélésével?

Az elmúlt évben igazságügyi miniszterként két közel-keleti országban is volt alkalmam látogatást tenni. A napokban tértem vissza Jeruzsálemből. A város nevében van a béke: *shalom, szálem*. Az Óváros négy, arab, keresztény, örmény és zsidó negyedre oszlik. Évszázados, de törekény *status quo* ez. Béke egyelőre nincs a két nép, a palesztinok és az izraeli zsidók között. A konfliktus során ki-ki évezredes, vallási eredetű jogokra hivatkozik. Kié volt előbb a Templomhegy? A többfelekezeti, szomszédos Libanonban is feszültséggel terhes nyugalmat éreztem.

Annak idején pedig brüsszeli, majd párizsi nagykövetségként láttam, amint zárt közösségek alakulhatnak ki a nagyobb nemzeti közösségen belül, a maguk sajátos szabályaival. A nagyobb közösség értetlenül áll a jelenség előtt, amint a kisebb közösség sem feltétlenül érti, miért kellene szokásain, hagyományain változtatnia. Az elmúlt évtizedek nyugat-európai tapasztalatai szerint mintha az integrációs törekvésekben gyengülés jelentkezne. Ebből is konfliktus lehet. A társadalmi együttélésnek, integrációnak egymástól eltérő modelljei és gyakorlatai vannak Európában, köztük sikeres és sikertelen példákkal egyaránt. Nagyon sok múlik az érkezőkön és a fogadtatáson egyaránt.

Az eddigiek egy viszonylag sokat utazott embernek a reflexiói és impressziói voltak. Térjünk most vissza témánkhoz, amiről, mint kormánytagnak, van álláspontom. A blaszfémia tilalma és a sajtószabadság összeütközése kapcsán két példa juthat eszünkbe: az egyik Keletről, a másik Nyugatról. Több iszlám országban, ahol a jogrend alapjául a *saría* vagy annak valamilyen értelmezése szolgál, a blaszfémiát, vagyis az Istent, a Prófétát, a *Koránt* vagy más szent dolgot érő káromlást súlyos büntetőjogi szankció, esetenként halálbüntetés fenyegeti. Nem egy esetben a kisebbség, nem ritkán a keresztény közösségek ellen fordítják ezeket a rendelkezéseket. Nyugaton a helyzet összetettebb. A *Charlie Hebdo* szerkesztőségét ért merénylet kapcsán szembesültünk újra azzal, hogy ha a vallásos meggyőződés, szertartások, jelképek kigúnyolásával sérül az adott vallás híveinek érzékenysége, méltósága, akkor az erőszakos, elítélendő és meg nem engedett reakciókhoz is vezethet. Egy dán satirikus lap 2005-ben már jelentetett meg Mohamed-karikatúrákat. Nem sokkal később a több ezer kilométerre lévő törökországi Trabzonban egy ezen feldühödött, zavarodott tizenéves török fiú lelőtt egy olasz katolikus papot, Andrea Santoro atyát. A merénylő a keze ügyében lévő keresztényen akart elégtételt venni. Keveset számított neki, hogy a dán karikaturisták nem mint keresztények gúnyolták ki a Prófétát: lapjuk csakúgy, mint a *Charlie Hebdo*, aligha keresztényként határozza meg magát, így nyilvánvalóan nem kereszténysége folytán intézett támadást az iszlám ellen. De a tudatlanság és dezinformáció a globalizált, valós idejű kommunikációs csatornákkal együtt gyilkos kombinációt alkothatnak.

¹¹ II. JÁNOS PÁL PÁPA: *Emlékezet és azonosság*. Budapest, Európa, 2005. 113.

Ha azonban a sajtószabadságot abszolút prioritásnak tekintjük, akkor a jog nem részesítheti külön védelemben a vallásokat. Marad akkor az egyéni lelkiismeret és felelősség mint belső korlát?

Kell-e választanunk egyfelől a véleménynyilvánítás szabadsága és a vallásszabadság között, ha az utóbbi részének tekintjük a vallásos identitás és önkifejezés jogi védelmét is? Véleményem szerint nem. E kettő nem zárja ki egymást. A feszültség köztük feloldható. A magyar Alaptörvénynek és jogrendszernek sikerült megtalálnia azt a szintézist, amely a történelmi előzményeknek, a kor követelményeinek és jogi kultúránknak megfelel. Gondoljunk csak bele, hogy nemrég, a rendszerváltás előtt a vallásos érzületet mint tudománytalan, kihalásra ítélt csökevényt szabad, sőt ajánlatos volt gúnyolni Magyarországon.

Az Alaptörvényben az „Alapvetések” után rögtön a „Szabadság és felelősség” cím következik. Ez rögzíti a véleménynyilvánítás és a sajtó szabadságát. Ám hozzáfűzi, hogy ezek gyakorlása nem irányulhat bizonyos közösségek, többek között vallási közösségek méltóságának a megsértésére. Az Alaptörvény – merészen – a közösséghez tartozó személyek számára biztosítja az *actio popularis* is: ők jogosultak a közösséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni. Ezt fejt ki az új Polgári Törvénykönyv az alábbiak szerint:

„A közösség bármely tagja jogosult a személyisége lényeges vonásának minősülő, a magyar nemzethez, illetve valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösséghez tartozásával összefüggésben a közösséget nagy nyilvánosság előtt súlyosan sértő vagy kifejezésmódjában indokolatlanul bántó jogselelem esetén (...) személyiségi jogát érvényesíteni.”¹²

A bírói joggyakorlat fogja kimunkálni e tényállás elemeinek pontos jelentését, felállítani a köztük lévő egyensúlyt. Mi minősül a személyiségi jog lényeges elvonásának? Mit tekintünk súlyosan sértőnek, vagy éppen indokolatlanul bántónak?

A Ptk.-ban most említett új szabályozás paradigmaváltást jelent a korábbi szabályozáshoz képest. Addig ugyanis a bírói gyakorlat nem tudott mit kezdeni az olyan megszólalásokkal, amelyeknél a gyűlöletkeltés egy adott közösség, csoport ellen nyilvánvaló volt ugyan, de konkrét, személyhez kötődő sérelemre nem lehetett hivatkozni. Ezzel a Ptk. implementálja az Alaptörvényben megjelenő, már említett *actio popularis*: a közösség védelmében annak bármely tagja felléphet immár. A Ptk.-val és az Alaptörvénnyel összhangban szabályozza a kérdést a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló törvényünk, amely kimondja, hogy „a médiatartalom nem lehet alkalmas valamely nemzet, közösség, nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbség, (...) továbbá (...) vallási közösség elleni gyűlölet keltésére, sem kirekesztésére”. A Btk.-nak a gyűlöletbeszéd tilalmára, a közösség elleni uszítás tényállására vonatkozó szakasza egyebek között a valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoport elleni gyűlöletre uszítást rendeli büntetni, ha nagy nyilvánosság előtt történik.

A globalizáció, az internet, a közösségi oldalak korában ennek a szabályozásnak is megvan a nyilvánvaló korlátai. Ha valaki gyűlöletbeszédrel milliókat akar elérni az interneten, nem

¹² 2013. évi V. törvény, 2:54. § (5) bekezdés.

kell mást tennie, mint egy olyan országból szolgáltatni ezt a tartalmat, ahol ez nem ütközik törvénybe, és a szolgáltatás leállítása alig leküzdhető akadályokba ütközik akkor is, ha egyébként a jogsérelem nálunk valósul meg. Nagy jelentősége lenne tehát a nemzetközi, ezen belül az európai együttműködésnek, jogharmonizációnak, valamilyen globális, de legalább európai anyagi és eljárási keret kialakításának.

Szeretném egyértelműen leszögezni, hogy a kormány a gyűlöletbeszéd iránti zéró tolerancia elvét vallja. E jelenséggel szemben eddig is fellépett még az Alaptörvény szintjén is, illetve az új Ptk. és az új Btk. sajátos rendelkezéseivel. A kormány továbbra is fellép, ha kell, jogalkotás kezdeményezésével, vagy más intézkedésekkel. Jövőre az Igazságügyi Minisztérium az izraeli tárcával közösen szervez nemzetközi konferenciát az online gyűlöletkeltés elleni küzdelem témájában.

Végezetül hadd utaljak vissza ismét az Alaptörvényre. Ebben véleményem szerint három olyan kulcsfogalom van, amelyek együtt segítenek eligazodni, helyes jogszabályokat alkotni és helyes ítéleteket hozni – ezek pedig a szabadság, a felelősség és az emberi méltóság. Ha ez a három védendő érték békében él egymással, akkor fognak az egyének és a közösségek is békében élni. Az ember szabadságához és méltóságához is hozzátartozik, hogy hitét, vallását, identitását tiszteletben tartsák. Ezek is védendő értékek tehát.

Mindehhez azonban mindenkinek az egyéni lelkiismeretére is szükség van: az alkotmány, a jogrendszer is csak a kereteket teremtheti meg. A főszereplő a jogait gyakorló személy. És itt lép be újra a vallás, a kultúra. Ezek formálják a lelkiismeretet. Itt lép be az arany szabály, amely valamilyen formában minden vallás tanításában ott van, és amely nem egyes civilizációk, hanem *az* emberi civilizáció alapja: ne tedd azt a másikkal, amit nem szeretnéd, hogy veled tegyenek, de tedd azt a másikkal, amit szeretnéd, hogy veled tegyenek! Vedd úgy a másik szabadságát, mint a sajátodat; örködj a másik méltóságán úgy, mint a sajátodon! Ősi recept, de a 21. században érdemes lesz újra elővenniük és alkalmazniuk nemcsak az egyéneknek, hanem a közösségeknek és népeknek egyaránt.

Szólásszabadság és blaszfémia eltérő kultúráinkban

LILIA BENSEDRINE-THABET*

1. Bevezetés

Ön arra kér, hogy a szólásszabadság és a blaszfémia egymástól eltérő kultúráinkban betöltött szerepéről folytassunk eszmecsere-t, és ezt szeretném megköszönni. Ez a téma összetett, és mindenképpen elvezet minket a vallás és a szentség kérdésköréhez. A jelen tragikus eseményei mutatják, hogy e téren milyen nagyfokú az érzékenység, és milyen hatalmasak a feszültségek. Annál is nehezebb erről beszélni, mivel olyan világban élünk, amelyben minden kapcsolatban áll mindennel. Egyes tudósok kifejezetten azt állítják, hogy a világ nem válságban, csak változóban van, a kölcsönös összekapcsolódás és a kölcsönös függés jellemzi.¹

A téma több szempontból is kihívás elé állítja a vizsgálódót. Hogyan határozható meg a blaszfémia? A *Larousse*-szótár a blaszfémiát a következőképpen definiálja: „az istenséget, a vallást, vagy a tiszteletre méltónak, illetve szentnek tartott dolgokat sértő szó vagy beszéd.” Létezik-e blaszfém kijelentés vagy tett abszolút értelemben véve? A blaszfémia csak belülről értelmezhető: egy valláson, egy hiten vagy egy vallási közösségen belül. Egy kijelentés vagy tett blaszfém jellegű és ennek súlyát csak annak függvényében mérhetjük fel, mit védelmez adott hit, illetve adott vallás, hogy milyen kontextusban hangzik el a kijelentés, vagy megy végbe a tett, illetve hogyan fogadják azt. Így például egy muszlim tagadhatja a keresztény szentháromságot, egy keresztény pedig kétségbe vonhatja az iszlám prófétájának próféta voltát. Egyes országokban ezt megengedi a szólásszabadság. Más helyeken más kontextusban más szereplők ugyanezeket a kijelentéseket provokációnak, sőt blaszfémiának tekintenek.

Egy másik hasonló jellegű példa, amikor az iszlám prófétáját turbán helyett bombával a fején ábrázolják.² A francia bírák úgy ítélték meg, hogy a szólásszabadság ezt megengedi.³ A muszlimok nagy része úgy fogta fel, hogy ez a karikatúra bántja, sérti hitüket, ezért sértés-ként, sőt egyenesen támadásként élték meg. Ez pedig azt a kérdést veti fel, hogy vajon elhatárolható-e egymástól az európai emberi jogi bíróság joggyakorlata szerint a szólásszabadság körébe

* Egyetemi tanár, Université de Strasbourg. E-mail: lilia.bensedrine@wanadoo.fr

¹ Michel SERRES: *Petite Poucette*. Paris, Le Pommier, 2012. 84.

² A dán *Jyllands-Posten* című napilap 2005. szeptember 30-án publikált egy olyan karikatúrát, amely Mohamed prófétát turbán helyett bombával a fején ábrázolta. Ezt a rajzot a *Charlie Hebdo* c. hetilap 2006. február 8-án újra-közölte.

³ Az ítélet adatai: Párizsi Fellebbviteli Bíróság, 11ème chambre A, 2008. március 12., RG no. 07/02873.

sorolt gondolatok és vélemények,⁴ amelyek sértők, megbotránkoztatók és felzaklatók lehetnek, valamint az egyén joga ahhoz, hogy vallási érzületét ne sértsék meg, illetve a mások megsértésének tilalma.⁵ Hol húzódik a határ a (francia és európai jog által elfogadott) tiszteletlen kritika és a (tiltott) szidalmazás⁶ között? Hogyan állapítható meg, hogy a jogi értelemben azonos értékkel rendelkező alapjogok közül melyik előbbre való? Hiszen tulajdonképpen mindig egy szabadság áll a többi szabadsággal és egy jog a többi joggal szemben. Hogyan hozható összhangba az Emberi Jogok Európai Egyezménye 10. cikkelyében megfogalmazott véleménynyilvánítás szabadsága és ugyanezen egyezmény 9. cikkelyében fellelhető gondolat- és vallásszabadság? Különböző országok akár Európán belül is különböző, sőt teljesen eltérő módon foghatják fel, érthetik, értelmezhetik jogilag és szankcionálhatják büntetőjogilag a vallási érzékenységet sértő kritikus vagy akár provokatív megnyilvánulásokat.

Ezek az érdekesítő kérdések hosszabb kifejtést érdemelnének. Idő hiányában engedjek meg, hogy röviden bemutassam, hogyan állnak a blaszfémia és a véleménynyilvánítás szabadsága kérdéséhez két országban: Franciaországban és Tunéziában.

2. Blaszfémia és szólásszabadság Franciaországban

A francia jog egyértelmű: senki sem vádolható blaszfémiával. A blaszfémia vétségét az 1789-es forradalom alatt szüntették meg, a Restauráció idején, 1825-ben újra bevezették,⁷ majd 1830-ban hatályon kívül helyezték. A sajtószabadságról szóló 1881. július 29-i törvényben a blaszfémia végleg eltűnt a vétségek listájáról. Mindazonáltal a francia törvénykezés két alapjog között ingadozik: a lelkiismereti szabadság és a vallási meggyőződések tisztelete, valamint a véleménynyilvánítás szabadsága között. A vallási meggyőződések tisztelete alkotmányos jog. Az 1958. október 4-i alkotmány a következőképpen rendelkezik: „Franciaország (...) biztosítja valamennyi állampolgár törvény előtti egyenlőségét származási, faji, vagy vallási hovatartozásra való tekintet nélkül. Tiszteletben tart minden hitet.” Az 1789-es Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata szintén biztosítja a lelkiismereti szabadságot, hiszen kimondja: „Senkit meggyőződése, vallási s egyéb nézetei miatt háborgatni nem szabad, feltéve, hogy e meggyőződés s e nézetek megnyilvánulása a törvényes rendet nem sérti.” Törvényi szinten az 1905. december 9-i, az egyházak és az állam szétválasztásáról szóló törvény kimondja, hogy „A köztársaság biztosítja a lelkiismereti szabadságot. Garantálja a vallások szabad gyakorlását.” Így a két részre, (az egyén szintjén) lelkiismereti szabadságra és (társadalmi szinten) a vallásgyakorlás szabadságára osztható vallásszabadságot Franciaországban biztosítani, valamint büntetőjogilag védeni is kell. A véleménynyilvánítás szabadsága is alkotmányos jog. Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának 11. cikkelye kimondja, hogy „A gondolatok és vélemények szabad közlése az embernek egyik legér-

⁴ *Handyside v. UK*, no. 5493/72, 1976. december 7-i döntés, A sorozat, no. 24, 49. bekezdés.

⁵ Com EDH, 1982. május 7., *Gay News and Lemon v. UK* (1983) 5 EHRR 123.

⁶ Az 1981. július 29-i sajtószabadságról szóló törvény 29. és 33. cikkelye.

⁷ Az 1825. április 20-i, szentséggyalázásról szóló törvény.

tékesebb joga; ennél fogva minden polgár szabadon szólhat, írhat s nyomtathat ki bármit, felelősséggel tartozván viszont e szabadsággal való visszaélésért a törvény által meghatározott esetekben.⁷

Az Európa Tanács szintjén is figyelembe veszik ezt a kettős elismerést. Az Európai Emberi Jogi Egyezmény 9. cikkelye a gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadságot, a 10. cikkely pedig a véleménynyilvánítás szabadságát mondja ki. Ezek alapvető szabadságjogok. Mindazonáltal nem abszolútak. Különbőféle megszorítások és korlátozások alá eshetnek és azonos értékűek. Ennek következtében, amikor egy megnyilatkozás, egy rajz, egy karikatúra vagy bármely más közlés alkalmas a hívők érzékenységének megsértésére, el kell döntenet, melyik szabadságjog érvényesüljön. Ilyenkor a bíró feladata az, hogy egyensúlyt teremtsen a véleménynyilvánítás szabadsága és a hívők érzékenységének tiszteletben tartása között.

Bár a francia jog nem ismeri a blaszfémia fogalmát, többféle vétség ismeretes: a szidalmazás,⁸ a rágalmazás, az erőszakra, a gyűlöletre, a diszkriminációra⁹ való uszítás. Ezeket hozhatják fel a hívők, ha vallási érzületükben sértve érzik magukat. Manapság a francia bírúk azt igyekeznek elkülöníteni, hogy a kérdéses közlés a vallásra és annak gyakorlására vonatkozik-e, amely esetben megengedett,¹⁰ vagy a hívőkkel szemben ellenséges, amely esetben tiltott.¹¹

3. Blaszfémia és szólásszabadság Tunéziában

A 2011. január 14-i forradalmat követően egyfajta szabadság kezdte jellemezni a művészi alkotást. Egy, a La Marsala negyedben található Abdellia palotában rendezett festészeti kiállítás, valamint Marjane Satrapi *Persepolis* című rajzfilmjének vetítése kapcsán tüntetések és erőszakos zavargások törtek ki.¹² A film egyik kockáját, amelyben egy kislány álmában Istent felhőn üldögélő fehér szakállas bácsinak látja, szentséggyaláznak fogták fel, ezért blaszfémianak minősítették, lévén, az iszlám tiltja Isten képi ábrázolását. A tüntetők megpróbálták felgyújtani a rajzfilmet sugárzó tévécsatorna székhelyét, valamint a csatorna igazgatójának magánlakását. A zavargásokat követően az akkor hatalmon lévő párt javaslatot tett a szentséggyalázás büntetőségére. Benyújtott egy törvénytervezetet a büntető törvénykönyv módosítására. Ezzel egy időben az első alkotmánytervezet is tartalmazott a szentséggyalázással kapcsolatos büntető rendelkezéseket.

E terveket sokan elleneztek. Ez a reakció a civil társadalomból érkezett, képviselők, politikai pártok, jogi szakértői bizottságok¹³ részéről, rámutatva arra, milyen nehéz meghatározni

⁸ Az 1881. július 29-i, sajtószabadságról szóló törvény.

⁹ Az 1972. július 1-i 72-546 sz. törvény.

¹⁰ Párizsi Büntető Törvényszék, 17ème chambre, 2007. március 22. Párizsi Fellebbviteli Bíróság (3. lj.).

¹¹ Amandine CAPITANI – Marcel MORITZ: La liberté de caricature et ses limites en matière religieuse. *Lamy Droit de l'immatériel*, 2006. március, 75–82.

¹² Több műalkotást tönkretettek, összeszabdaltak vagy felgyújtottak 2011 októberében, 2012 júniusában pedig egyes rendőrök, illetve politikai pártok több helyiségét kifosztották.

¹³ Ez a jogi szakértőkből álló bizottság 2011-ben tevékenykedett a Yadh Ben Achour elnöklete alatt működő, a forradalmi célok megvalósítására létrejött hatóság keretében.

azt, mi a szent. Hogyan határozható meg a szentséggyalázás fogalma? Ki fogja meghúzni az áthághatatlan határvonalat? Milyen kritériumok alapján? Vajon nem vetül-e a gyanú árnyéka ezentúl a legkisebb szellemeskedésre vagy a legártatlanabb pajkos megjegyzésre is? Ki ítélkezhet a művészetek felől? A művészek? Az egyházi emberek? A bíróságok? Hol lesz a határ? Milyen értékek mentén döntünk afelől, történt-e szentségsértés?

Sokan szólítottak fel a szólásszabadság védelmére és arra, hogy a lelkiismereti szabadság kerüljön be a tunéziai alkotmányba. Ez a jelentős mozgósítás meghiúsította a szentséggyalázás büntethetőségének bevezetésére tett kísérleteket. Ez vezetett 2014. január 26-án a kiváló jogász, Yad Ben Achour által kompromisszumosnak nevezett alkotmányhoz. Meglátását a 6. cikkkelylel támasztotta alá, amely így fogalmaz:

„Az állam védi a vallást, biztosítja a vallás, a lelkiismeret, valamint a vallásgyakorlás szabadságát. Garantálja, hogy a mecsetek és a vallásgyakorlás színterei ne szolgálhassanak pártérdekeket. Az állam elkötelezi magát az önmérséklet és a tolerancia mellett, valamint védi a szentséget az ellene irányuló bármiféle támadás ellen. Kötelessége tiltani és megakadályozni a hittagadás vádját, valamint bármiféle gyűlöletre és erőszakra való uszítást.”

Most először szerepel a lelkiismereti szabadság az alkotmányban. Ugyanakkor ez a cikkely arra kötelezi az államot, hogy a szentséget védje minden sérelemtől, bár igaz, hogy nem szankcionálja a szentségsértést. Achour kiemelte,¹⁴ hogy az államnak meglehetősen nehéz lesz összeegyeztetnie vallás- és szentségvédő szerepét a lelkiismereti szabadság és a szólásszabadság védelmezőjének szerepével.

4. Összegzés

Engedjék meg, hogy felszólalásomat egy tunéziai jogász, az ügyvéd, az emberi jogok védelmezője és szabadságjogi harcos Chokri Belaid¹⁵ szavaival zárjam! A szabadságjogok védelme melletti elkötelezettségéért életével fizetett.

„A 2011-es forradalom két kulcsszava »szabadság« és »méltóság«. Márpedig szabadság nem létezhet a nélkül az alapvető érték nélkül, amit sokszínűségünk és sokféleségünk jelent. Mindkét fogalom a gondolat szabadságán, a véleménynyilvánítás szabadságán, valamint a lelkiismeret és a hit megválasztásának szabadságán nyugszik. És a legjelentősebb kérdés az információkhoz való szabad hozzáférés joga, a tudományos kutatás szabad végzésének joga, és mindenekelőtt a szabad alkotáshoz való jog. (...) Az alkotás nem minősíthető. Értékét csak a szakmai kritika határozhatja meg, a bíróságok azonban nem. Demokrácia nem képzelhető el a szabad, plurális és demokratikus tájékoztatás nélkül.”

FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

¹⁴ Yadhba.blogspot.com/2014/09/le-compromis-historique-entre-etat.html

¹⁵ Ő védte többek közt a Nessma televíziós csatornát, amely a *Persepolit* sugározta.

Blaszfémia – a szólásszabadság határa?

SCHANDA BALÁZS*

Régen a szitkozódások is művesebbek voltak. S a szitkozódások között az emberek sajátosan viszonyultak a káromkodáshoz, Isten, szentek vagy szent dolgok ellen irányuló durva, olykor trágár kifejezésekhez. A régi jogrendszerek általában kriminalizálták a káromkodást, és ha nem is éltek minden esetben a büntetés eszközével, a büntetőjogi fenyegetettség a legsúlyosabb, főbenjáró bűnök közé sorolta a káromkodást. Tették ezt bibliai alapon, hiszen a tízparancsolat világosan fogalmaz: „Az Úrnak, a te Istenednek hiába ne vedd a nevét! Mert az Úr nem hagyja büntetlenül azt, aki káromolja nevét.”¹

A mai jogrendszerek általában nem védik Istent. Ugyanakkor védik az emberi méltóságot, ami a hívő ember számára a hitétől el nem választható. A káromkodás, a blaszfémia verbális erőszak a hívő ember ellen, és hatásait tekintve ehhez hasonló megítélés alá esik a vallási tisztelt tárgyának képi meggyalázása is. A feltett kérdés a versengő alapjogok hagyományos kérdése – a választ nyilvánvalóan az alapjogkorlátozás tesztje adja –, amennyiben van korlátozás. Az alábbi írás arra keres választ, hogy a vallásszabadság, mások méltóságának/vallási érzéseinek védelme mennyiben lehet jogos alap a véleményszabadság korlátozásához, illetve milyen eszközei vannak az államnak arra, hogy a társadalom vallási békéjét előmozdítsa.

„Mindannyian egyetértünk a jogokban, azzal a feltétellel, hogy senki sem kérdezi az okát!” – ahogy azt Jacques Maritain, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát fogalmazó bizottság francia tagja megfogalmazta.² Szüksége van az emberi jogoknak alapra? Létezhetnek alap nélkül? Mary Ann Glendon találó meglátása szerint „a mai kor központi politikai kérdése az emberi jogokkal kapcsolatos vitákban nem a jogok, hanem az emberi fogalma”.³ Folytatva a sort,

* Egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar. E-mail: schanda.balazs@jak.ppke.hu

¹ MTörv. 5,11.

² Mary Ann Glendon idézi Jaques Maritaint Janne Haaland Matlary kötetéhez írt bevezetőjében: Janne HAALAND MATLÁRY: *When a might becomes a human right. Essays on Democracy and the Crisis of Rationality*. Leominster, Gracewing, 2007. xii. Eredetileg: Jaques MARITAIN: *L'Homme et l'État*. Párizs, Presses Universitaires de France, 1965. 70. Idézi: TURGONYI Zoltán: A természetjog rehabilitálása felé – Gondolatok Frivaldszky János új könyvének kapcsán. *Jogelméleti Szemle*, 2012/1.

³ MATLÁRY i. m. (2. l.) viii.

hivatkozhatunk az Egyetemes Nyilatkozatot fogalmazó megidézett bizottság libanoni tagjára, Charles Malikra: „Ha nincs közöttünk egyetértés az emberi jogokkal kapcsolatban, akkor ez azért van, mert nem értünk egyet abban, hogy mit jelent az emberi természet.”⁴ Lehetséges, hogy ebben ne értenék egyet?

Úgy tűnik, az emberi személy áll az emberi jogokkal kapcsolatos viták középpontjában.⁵ Napjaink eleven tapasztalata, hogy az emberi személy létevel kapcsolatban váratlan kérdések válnak bizonytalanná, miközben paradox módon az emberi jogi nyelvezet egyre erőteljesebb, uralkodóbb jellegű lesz. Olyan kort élünk, amikor az emberi jogok eszméje egyre inkább elválik az emberi jogok alapjától, és így az emberi jogok egyre ellentmondásosabbak lesznek: az alapjuktól megfosztott jogok néha úgy hatnak, mint az elszabadult hajóágyú. A vallásszabadság és a véleményszabadság ütközései szomorú példát szolgáltathatnak erre is.

1. A káromkodás tilalma

A történelem során évszázadokon át végigkísérhetjük, hogy a káromkodás ellen a büntetőjog eszközeivel is fellépett a hatalom.⁶ A káromkodást – Isten, szentek vagy szent dolgok átkozódó vagy trágár említését – nemcsak az egyén üdvösségét veszélyeztető cselekedetnek tartották, hanem a közösségre való hatását is mérlegelték: nincs áldás azon a közösségen, ahol a káromkodó beszéd elterjed. Ahogy Apor Péter írja Erdély nagy romlásáról:

„Bezzeg régen, mivelhogy nem valának ezek az éktelen, Istent méltó haragra indító káromkodások, mégpenig híre-helye sem vala, édes hazánkon is vala az Isten áldása. (...) Az éhség előtt számtalan nemzetség takarodik vala édes hazánkban, vala az Isten áldása, mind pénzesedék, mind népesedék vala hazánk; de miolta az éktelen Isten ellen való káromkodás bójóve, micsoda inségekre s nyomoruságokra jutál, gondold meg, ó, Erdély országa!”⁷

A felekezeti viszályok irodalmi magasságokba emelték a hitvitákat, ugyanakkor az igényesebb vitapartnerek ügyeltek arra, hogy szitkaik ne lépjenek át határokat: Pázmány Péter ekként vág vissza Alvinczi Péter kassai protestáns lelkipásztornak: „Vallyon Alvinczi, neveztelek-é én valaha tégedet disznónak? Kurvának? Pellengér alá valónak? Paráznának? Világ latrának? Te pedig arcátlan nyelvedéssel (...) mind ezeket s több hozzád illendő rútságokat kérődöl reám; (...) Tök az agyad s más az agyad veleje.”

Bár a szigorú büntetéssel való fenyegetés többnyire laza gyakorlattal járt együtt, radikális fellépésre még Mária Terézia uralkodása alatt is látunk példát: „F. Péternek nyelve kivonatván,

⁴ Uo., 4.

⁵ FRIVALDSZKY János: Az emberi személy és annak méltósága jogfilozófiai perspektívában – különös tekintettel a jogalanyisághoz és az élethez való jog aktuális kérdéseire. *Acta Humana*, 2014/1. 7–73.

⁶ MEZEY Barna: *A káromkodás bűncselekménye a feudális büntetőjogban*. In: DUNAY Pál – MEZEY Barna (szerk.): *Fiatal Oktatók Műhelytanulmányai* 8. Budapest, ELTE ÁJK, 1985. 5–21.

⁷ APOR Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Bukarest, Kriterion, 1978. 138–139.

elmeccetett, azután az akasztófára szegeztetett, végre feje vétetett az Isten ő Felseje ellen való rendkívülvaló sokszori káromkodásáért.”⁸ Az alapos munkáról szóló beszámoló a karcagi református egyházközség anyakönyve őrizte meg.

Ha a modern korra, az alapvető jogok korára tekintünk, egyes jogrendszerek ma is tiltják a blaszfémiát, hasonló módon ahhoz, ahogy Magyarországon első modern büntető törvényköve, a Csemegi-kódex is tette:

„190. § A ki a 171. §-ban meghatározott módon Isten ellen intézett gyalázó kifejezések által közbotrányt okoz, a ki az állam által elismert vallás szertartását erőszakkal megakadályozza, vagy megzavarja: vétséget követ el és egy évig terjedhető fogházzal és ezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetetik. A kísérlet büntetendő.”⁹

Bár tényállási elem a közbotrány okozása, azaz önmagában a káromkodás nem volt bűncselekmény, a védett tárgy a blaszfémia hagyományos tényállása szerint a Csemegi-kódexben természetfeletti: maga Isten. A fejezetcím is arra utal, hogy nem pusztán a vallásgyakorlás szabadságát kívánja védeni a jogalkotó, hanem magát a vallást is („A vallás és ennek szabad gyakorlata elleni büntettek és vétségek”). A büntető törvénykönyv hivatkozott rendelkezése a kommunista hatalomátvétel nyomán hatályon kívül került.

2. A vallási érzések védelme

A büntetőjog ma nem az Isten, hanem az ember oldaláról közelít: nem Istent, nem a vallást, hanem a vallásgyakorlás szabadságát védi a szabad vallásgyakorlást erőszakkal vagy fenyegetéssel akadályozó magatartást kriminalizálásával,¹⁰ illetve az emberi méltóságot a gyűlöletbeszéd szankcionálásával. A szabálysértési jog a vallási tisztelet tárgyát, a vallási szertartások végzésére szolgáló tárgyakat is védi, illetve büntetni rendeli a vallásgyakorlásra rendelt helyen okozott nyilvános botrányt.¹¹ A mai szabályozás jellemzően nem a blaszfémia, hanem a vallási érzések védelme felől közelít: a védett tárgy nem a transzcendens, hanem a személy méltóságának egy sajátosan érzékeny vetülete. Bár a véleménynyilvánítás szabadsága kitüntetett helyet foglal el az alapjogok között, a személy méltóságának védelme indokolhat korlátozásokat. A szólásszabadsággal szemben nem a vallásszabadság áll (szidalmak, sértések önmagukban nem korlátozzák az érintettek szabad vallásgyakorlását), hanem az emberi méltóság, a vallásszabadság összefüggésében. A személy méltóságát súlyosan sérti, ha vallási meggyőződése vagy hovatartozása miatt éri verbális vagy képi agresszió. Sérti az is, ha az agresszió célpontja nem a személye, hanem a vallása, valamilyen számára szent dolog.

⁸ *A Magyar Néprajzi Lexikon* „káromkodás” szócikke a karcagi református egyház anyakönyvéből idézi 1745. évi feljegyzésként.

⁹ 1878. évi V. tc.

¹⁰ 2012. évi C. tv. 215. §.

¹¹ 2012. évi II. tv. 188. §.

A szólásszabadság vonatkozásában az elmúlt két évtized hazai vitáit alapvetően az Alkotmánybíróság közösség elleni izgatással kapcsolatos döntése határozza meg: az új Alaptörvény és a Polgári Törvénykönyv ugyanúgy a határozat által létrehozott helyzetre keres választ – annak meghaladására vagy megkerülésére törekszik –, ahogy az elmúlt évtizedekben több törvénymódosítás is tette. A határozat mögött ott van a vélekedés, ami szerint: „Ahol sokféle véleménnyel találkozhatnak az emberek, a közvélemény toleráns lesz; míg zárt társadalmakban sokkal inkább felkavarhatja a köznyugalmat egy-egy szokatlan hang is.”¹² E – jogon kívüli – hipotézis igaz lehet, megközelítésünk szerint ugyanakkor a törvény rendeltetése nem az elvont köznyugalom, hanem a személy méltóságának védelme. Az 1990-es évek elején még közeli volt a tapasztalat, hogy a szocialista rendszer évtizedei alatt a közösség elleni izgatás tényállása éppen a személy méltóságával is ellentétes, diktatórikus célokat, a szabad véleménynyilvánítás elfojtását szolgálta.

3. A büntetőjogon túl

A büntetőjog *ultima ratio*. A verbális agresszió ellen kevésbé alkalmas eszköz a büntetés, illetve a büntetéssel való fenyegetés. A közlés korlátozása lassíthatja az ordas gondolatok terjedését, esetleg egy második nyilvánosság felé tereli őket, azonban létüket nem szünteti meg. Az alapkérdés az, hogy egy toleráns társadalmi közeg, melyben magától értetődő a személy tisztelete, miként alakítható ki és miként tartható fenn. Alighanem sokkal inkább proaktív politikára van ehhez szükség, mint a visszaélések megbüntetésére. Számos területen felmerülhet a vallási meggyőződés, a vallási érzések és érzékenység védelmére való törekvés. Így pl. gondolhatunk a médiaszabályozásra, ami szerint a sértő tartalmakra előzetesen fel kell hívni a nézők vagy hallgatók figyelmét:

„14. § A vallási, hitbéli vagy más világnézeti meggyőződést sértő, az erőszakos vagy más módon a nyugalom megzavarására alkalmas képi vagy hanghatások médiaszolgáltatásban történő bemutatása előtt a nézők vagy hallgatók figyelmét erre a körülményre fel kell hívni.”¹³

A köznevelési intézményekben is hangsúlyt kap a gyermek, a tanuló, a szülő és a pedagógus vallási, világnézeti meggyőződésének tiszteletben tartása,¹⁴ és a vallási, világnézeti szempontból semleges neveléshez való jog garanciái,¹⁵ míg az értéksemlegességet a törvény koncepciója határozottan elutasította.¹⁶

Tisztelni csak a létező meggyőződést, identitást lehet. Az emberi méltóság tisztelete nem változó hangulatok, hanem az önazonosság tiszteletben tartását jelenti. A tisztelet kultúráját

¹² 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

¹³ 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról.

¹⁴ 2011. évi CXC. tv. 3. § (3) bek.

¹⁵ 2011. évi CXC. tv. 74. § (3) bek.

¹⁶ <http://www.kormany.hu/hu/nemzeti-eroforras-miniszterium/oktatassert-felelos-allamtitkarsag/hirek/a-nemzeti-koznevelesrol-szolo-torveny-koncepcioja>

nem az identitások fellazítása, hanem elmélyítése szolgálja: az agresszió a bizonytalan identitás következménye, legyen szó nemzeti, vallási vagy kulturális önazonosságról. A lelkiismereti szabadság lényege éppen a személyiség integritásához való jog: „Az állam nem kényszeríthet senkit olyan helyzetbe, amely meghasonlásba vinné önmagával, azaz amely összeegyeztethetetlen a személyiségét meghatározó valamely lényeges meggyőződéssel.”¹⁷ Tudatosabb, saját értékeikkel tisztában lévő polgárok kevésbé támadnak másokra, mint a manipulációra hajlamosabb, tájékozatlan, így bizonytalan emberek. Más nézőpontból: a személyiség alakulása szempontjából kulcskérdés, hogy a személy rendelkezzen meggyőződéssel.

A társadalom szekularizációja nyomán – amihez az egyházak önszekularizációja¹⁸ is hozzájárul – a vallási megnyilvánulások egyre ritkábbá váltak a nyilvános térben, ezért a társadalom és a jog is egyre bizonytalanabban és bizalmatlanabban fogadja őket. A megértés hiánya nem mellékes a vallási megnyilvánulások jogi kezelése szempontjából sem. Azzal, hogy a társadalom szigorúan magánügyként kezeli, kiszorítja a nyilvános térből a vallásosság szinte minden megnyilvánulását, a vallásokat ismeretlenné, esetleg ijesztővé teszi a kívülállók számára (jól mutatja ezt az a vita, amely az elmúlt években Németországban zajlott a fiúgyermekek vallási okból történő körülméletlésének jogi megítélése kapcsán). Az egészséges pluralizmus nem mellékes hozadéka lehetne, hogy a különböző vallások jelenléte a társadalomban természetessé válik: a hitelesen megélt vallás más vallások követői iránt is megértővé és türelmesebbé tesz.

4. Je ne suis pas Charlie

A téma aktualitása megkerülhetetlenné teszi a *Charlie Hebdo* ügyében történő állásfoglalást. Nem lehet nem elítélni az ízléstelen francia satirikus lap ellen elkövetett terrorcselekményt. Az elkövetőket nem menti, hogy adott esetben nem találomra kiválasztott ártatlan áldozatok voltak a célpontok, hanem éppen ellenkezőleg: nagyon is pontosan kiválasztott áldozatok sérelmére követték el szörnyű tetteiket. Cselekményük bizonyos értelemben önbíráskodás: az áldozatok iránti kegyelet sem teszi mellékessé azt a körülményt, hogy a lap a véleménynyilvánítás szabadságát maga előtt tartva, anyagi érdekektől nem mentesen, rendőri védelmet élvezve, mások méltóságának legérzékenyebb vonatkozásain élcelődött. A véleménynyilvánítás szabadsága természetesen a provokátort is megilleti, azonban a megismert képanyag alapján más európai országokban nem tekintették volna indokolatlannak a lappal szembeni hatósági vagy bírósági fellépést.¹⁹ A sértő tartalmak korlátozása európai mércével nem jelentette volna a véleménynyilvánítási szabadság szükségtelen és aránytalan korlátozását. Mindez nem csökkenti az elkövetők felelősségét szörnyű tetteikért. Ahogy a láthatósági mellény hiánya sem jelenti a kerékpáros beleegyező nyilatkozatát a gázolásba, úgy nem kérdés az sem, hogy a felelős – és szabályos –

¹⁷ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, 4/1993. (II. 12.) AB határozat.

¹⁸ A német teológiában kialakult fogalmat XVI. Benedek pápa is használta. (http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2009/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20090907_ad-limina-brasile.html)

¹⁹ KOLTAY András: Visszatérés a blaszfémiahoz – A *Charlie Hebdo* gyilkosságok után. *Jogtudományi Közlöny*, 2015/12.

magatartás az áldozattá válás lehetőség szerinti kerülését követeli meg. A konfliktusok kerülése felelősebb a provokálásnál – az üzletszerű provokáció aligha tekinthető rendeltetésszerű joggyakorlásnak. Az „öncenzúra” bénító és káros, ha egy diktatúra félelme váltja ki, ahogy kirekesztővé, ezáltal a szabad véleménycserét bénítóvá válhatnak a politikai korrektség diktátumai is. Az önkorlátozás azonban nem a véleményszabadság ellen hat, ha mások tisztelete motiválja.

Szólásszabadság és blaszfémia

A jogi megközelítés megkerülhetetlen összetettségéről

TÖRÖK BERNÁT*

Az arról való közös gondolkodás, hogy mit kezdjünk a blaszfémiával, a szólásszabadság felől nézve kétségkívül az egyik legizgalmasabb témáról szól. Az izgalmat ebben az értelemben elsősorban nem a *Charlie Hebdo* szomorú tragédiája miatti aktualitás jelenti, hanem az, hogy a blaszfémia páratlanul sokszínűen veti föl a közvetlenül a szólásszabadságra, közvetett módon viszont azon jócskán túlmutató kérdéseinket. Azon nagy témák egyike, amelyekkel jól demonstrálható, hogy a szólásszabadság kérdései mindig túlmutatnak önmagukon: a véleményszabadságot vizsgálva demokráciánk állapotáról, minőségéről, jellemzőiről kapunk képet. A véleményszabadság és a nyugati civilizáció jó ideje bensőséges kapcsolatban állnak egymással, ezért a véleménynyilvánítás határait keresve saját magunkról mint társadalomról, demokratikus közösségről is újból és újból megfogalmazzuk alapvető gondolatainkat. Ezekben a közös gondolkodásokban pedig értelemszerűen éppen az érzékeny kérdések feldolgozása a legtanulságosabb, mivel azok fedik fel leginkább az érvelések mélyén nyugvó megfontolásokat. Ilyen érzékeny kérdés az, hogy mit kezdjünk a blaszfémiával, van-e dolga vele jognak és állami kényszernek.¹

Az elején szeretném tisztázni, hogy az én értelmezésemben ennek a gondolkodásnak mi is a tárgya, mi a blaszfémia. Érdeemes talán azzal kezdeni, hogy mi nem az: nem tárgya a vallási csoport elleni gyűlöletkeltés problémaköre, de még a vallásosokkal szembeni gyalázkodás sem. Nem azokról a megnyilvánulásokról beszélek tehát, amelyek közvetlenül támadnak egy társadalmi csoportot, személyeket, valamely vallás követőit vagy egyház híveit. A blaszfémia esetében magát a vallást, annak hittételeit, tisztelt személyeit sértő, kifigurázó, gyalázó megnyilvánulások állnak a középpontban. Az nem kérdés számomra, hogy a vallásos embereket ugyanolyan védelem illeti meg az uszítással (egyes esetekben pedig – például a médiaszabályozásban – a gyalázkodással) szemben, mint bármely más, a személyiség valamely lényeges vonása alapján azonosítható társadalmi csoportot.

* Főtanácsadó, Magyar Alkotmánybíróság, E-mail: torok@mkab.hu

¹ Az előadás néhány ponton egy korábbi írásomra támaszkodott. L. TÖRÖK Bernát: Védhetjük-e a vallás(os)okat a blaszfémiától? In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 187.

A konferencia felépítése egy másik alapvető szempontra is rögtön az elején felhívja a figyelmünket. A szervezők a mai diskurzust két részre bontották (filozófiai-történeti, illetve jogi megközelítésre), hangsúlyozva ezzel a téma sokrétűségét. A magam részéről nagyon örülök ennek, mert bár ezek a rétegek nyilván nem választhatók vagy választandók le egymásról, mégis fontos hangsúlyozni az egyes aspektusok sajátos logikáját, elveit. A jogi megközelítés esetén kifejezetten fontosnak tartom ezt a tisztázást: ebben a körben a blaszfémia jogi kezelésének, az állami kényszer lehetőségének és az esetleges hatósági beavatkozás mértékének a kérdését vizsgáljuk. Bár ez nem független az ilyen tartalmú megszólalások morális vagy kulturális megítélésétől, mégis határozottan sajátos dimenziót jelent. Az, hogy államilag kikényszeríthető jogi norma adott esetben nem állítható fel, nem jelenti azt, hogy ne lenne más – a jelen esetben mindenekelőtt erkölcsi – természetű, nagyon is világos és követendő elvárás egy cselekvésre. A blaszfémia kapcsán általában, a *Charlie Hebdo* tragédiája kapcsán pedig konkrétan is megfigyelhető volt hazánkban, hogy odáig viszonylag könnyen eljutott a párbeszédet folytatók túlnyomó többsége, hogy nem helyes mások méltányolandó érzékenységét sértő rajzokat publikálni. „Tessenek máshogy kifejezni magukat!” – szölte a többségi álláspont. A nehéz kérdés azonban éppen akkor jön a jogász számára, ha valaki mégis így fejezi ki magát. Hogyan és meddig igazolható a jog válasza erre? Az alapjogi gondolkodás középpontjában ugyanis most sem állhat más, mint az igazolhatóság: mércéinket és lépéseinket ebben a körben nem elég egyéni meggyőződéseink és érzéseink szerint alakítani, hanem olyan megoldásra kell törekednünk, amely minél inkább belátható és kiszámítható minden érintett számára. Törekednünk kell tehát arra, hogy a blaszfémia adandó jogi válaszunk minél koherensebben illeszkedjék alkotmányos tételeink közé. Ebben a rövid előadásban mindössze annyi a célom, hogy egy-két olyan szempontot felvillantsak, amelyet különösen hangsúlyosnak látok e törekvés számára.

1. A blaszfémiával okozott bántalom

Döntő jelentőségű kérdés, hogy beszélhetünk-e a blaszfém kifejezések által okozott sérelemlről, és ha igen, akkor kit ér ez a sérelem, és miben ragadható meg. A szólásszabadság kiemelt alkotmányos védelme mellett érvelők egy csoportjának hangsúlyos érve, hogy ezt a szabadságot azért vagy azért is védhetjük különös erővel, mert a szólás eleve kevésbé ártalmas, mint más cselekedetek, nem tud olyan sérelmet okozni, mint a materiálisan megragadható hátránnyal járó egyéb tettek.² Ahogy a gúnyolódásra válaszoló angol gyerekmondóka fogalmaz: „Összetörhetsz követ, bottal, de nem árthatsz nekem szóval.”³ Különösen fontos elemmé tud válni ez az érvelés azoknak az individualista igazolásoknak a számára, amelyek a szólásszabadság lényegét az egyéni önkifejezésben és autonómiában látják.

² A „mérsékeltbb ártalom” gondolata változatos formákban és hangsúlyokkal jelenik meg a szakirodalomban. L. pl. Martin H. REDISH: *Freedom of Expression: A Critical Analysis*. Charlottesville, Michie, 1984. 5.; vagy Ronald DWORKIN: *Taking Rights Seriously*. London, Duckworth, 1977. 200–203.

³ „Sticks and stones may break my bones, but names will never hurt me.”

A szólásszabadság legátfogóbb, a hozzá tapadó tételeket legkoherensebben magyarázó igazolás azonban nem ez, hanem a véleménynyilvánítás szabadságának a modern demokráciában, a demokratikus közvéleményben és társadalomban betöltött sajátos szerepe.⁴ Ennek a felfogásnak a meghatározó szerepe a magyar joggyakorlatban (is) egyértelműen kimutatható, ami ugyanakkor nem jelenti azt, hogy teljesen el kellene vagy el lehetne felejtenünk az individuális érveket.⁵ Ha innen közelítjük meg a szólásszabadság kérdéseit, akkor nem vagyunk rászorulva arra, hogy „a szólások ártalmatlanságának feltevéséből” induljunk ki. Ez annál inkább üdvözlendő, mivel ez a feltevés ebben az általánosító formájában inkább tévesnek tűnik számomra, mint hogy kiindulópontként fogadjam el. Ha az emberi személyt a maga teljességében, testi-lelki-szellemi egységében szemléljük, akkor be kell látnunk, hogy a beszéddel okozott immateriális ártalmak valóságosak és akár fájdalmasak is lehetnek. A szózással okozható lelki sérelem, bántalom léte – bár más természetű, mint a fizikai fájdalom vagy egyéb materiális következmények – nem tagadható. A szólásszabadság demokratikus igazolásán alapuló doktrína nem is teszi ezt: nem a kifejezések ártalmatlan voltára (is) hivatkozva oltalmazza azokat, hanem éppen a bántalmak ellenére, amelyeket okozhatnak.⁶ Egyes sérelmek esetén, legyenek azok akár döntően lelki, érzelmi megrázkódtatások, a jog fellép a véleményszabadsággal szemben, más ártalmakra viszont – annak érdekében, hogy a szólásszabadság betölthesse a demokráciában nélkülözhetetlen szerepét – helyesebbnek, megfelelőbbnek látja az állami kényszeren kívüli társadalmi válaszokat.

A jogi megközelítés szempontjából tehát az első dolgunk az, hogy körbejárjuk: a blaszfémiaival okozott sérelem hol helyezkedik el a jogi értékelés mércéi alapján. Ennek során a következő szempontokra mindenképpen figyelemmel kell lennünk. Egyrészt azok a közlések, amelyekről – a korábban adott definíció értelmében – most beszélek, nem érintik a vallásszabadságból eredő alanyi jogok gyakorolását. Abban az esetben kétségkívül fennáll a jogvédelem szükségessége, ha valaki úgy ad hangot vallásellenes nézeteinek, hogy azzal hívó emberek joggyakorlását akadályozza, nehezíti, zavarja (például körmenet mellett üvöltözik, vagy más szertartást megzavar). A blaszfém közlések pusztá közzététele további körülmények híján nem tartozik ebbe az esetkörbe.

Másrészt a blaszfém megnyilvánulások abban a tekintetben sem sértenek alanyi jogokat, hogy konkrét személyek séртеgetését jelentenek: ez esetben az ártalom jogi kezelése megint csak általánosan elfogadott. De ennél többről is szó van. Bár kétségkívül adódhatnak nehéz elhatárolási helyzetek, a blaszfémia önmagában egyéb tekintetben sem irányul közvetlenül a hívók mint

⁴ Ez az igazolás maga is kétféle megközelítést fed le. Az egyik a szólásszabadság értékét abban látja, hogy elengedhetetlen a demokrácia lényegét jelentő közös, tájékozott döntéshozatalhoz; Alexander MEIKLEJOHN: *Free Speech and its Relation to Self-Government*. New York, Harper, 1948; Robert H. BORK: *Neutral Principles and Some First Amendment Problems*. 1 *Indiana Law Journal* (1971) 20. A másik megközelítés a szólásszabadság értékét mindenekeleltt abban ragadja meg, hogy mindenki számára megnyitja a lehetőséget a demokratikus közösség életébe való bekapcsolódásra; Robert POST: *Részvételi demokrácia és szólásszabadság*. In *Medias Res*, 2014/1.

⁵ L. részletesen: TÖRÖK Bernát: *A közlések alkotmányos alapértéke a szólásszabadság magyar koncepciójában*. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 2*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 203.

⁶ Frederick SCHAUER: *Harm(s) and the First Amendment*. *The Supreme Court Review* (2012) 81. Magyarul l. in: Frederick SCHAUER: *A demokrácia és a szólásszabadság határai. Válogatott tanulmányok*. (Szerk.: Koltay András.) Budapest, Wolters Kluwer, 2014.

társadalmi csoport ellen abban az értelemben, hogy valamely vallás követőit személyükben támadná – úgy, ahogy a rasszista beszéd teszi a társadalom valamely csoportjával. Nem tudjuk tehát mechanikusan felhívni a rasszista beszéddel szembeni jogi megoldásokat. Ezek a megoldások azonban annyiból még így is érdekesek számunkra, hogy rámutatnak arra: a jog bizonyos esetben reagál a szólás pusztá meghallgatásából eredő bántalmakra, lelki sérelmekre (ilyen megoldás például a magyar jogban a „foglyul ejtett közönség”⁷ vagy az „átsugárzás”⁸ intézménye).

Harmadrészt a blaszfémia alapesetben a vallási meggyőződés egyes elemeiről (dogmáiról, személyeiről) beszél úgy, hogy az sértő, gúnyoló, bántó. A kérdés tehát az, van-e érvünk arra, hogy jogi lépést igénylő vagy engedő ártalomként, lelki fájdalomként tekintünk arra a még közvetetebb átsugárzásra, amit a hívők éreznek akkor, amikor a meggyőződésüket éri sérelem. Megállapíthatjuk, hogy a jog általában nem véd a meggyőződésünk ellen irányuló közlésektől. Politikai vagy kulturális meggyőződésünk vagy esztétikai „meggyőződésünk”, érzékünk háborítatlanságát nem kívánjuk jogi eszközökkel biztosítani, holott lelki bántalmat igenis érezhetünk az általunk felháborítónak, provokatívnak gondolt megnyilvánulások hatására.⁹

Ennek ellenére azt gondolom, lehet érvünk arra, hogy a vallási meggyőződéssel másképp bánjunk. A jogi igazolás szükségessége, a jog racionalitása nem zárhatja ki azt, hogy a valóságot, az emberi természetet kihagyjuk a mérlegelésből: a vallásosság a hívő emberek identitásának sajátos eleme, az ember, ha van neki, minden más meggyőződésénél mélyebben és teljesebben kötődik a hitéhez. A vallás az ember lelki, szellemi, erkölcsi valójának egészét átjárja, minden más gondolatnál vagy eszménél bensőségesebben határozza meg a személyiségét. A vallás az ember méltóságának különösen intim szférája.¹⁰ Nem véletlen, hogy a vallásszabadság kialakulásának meghatározó szerepe volt az alapvető jogok elismerésében, és a történeti hagyomány a vallást az önkifejezés más formái fölé helyezte. Ez oda vezetett, hogy a vallást kiemelték a gondolat egyéb formái közül, és védelmét külön szabályokban garantálják a nemzetközi emberi jogi dokumentumok és az alkotmányok.¹¹ A magyar Alkotmánybíróság is rámutatott arra, hogy – a vallásszabadság és az emberi méltóság szoros összefüggéséből következően – a vallási meggyőződés vagy az abból fakadó cselekedet különös alkotmányos védelmet igényel és érdemel.¹² Mindezek alapján azt gondolom, hogy a blaszfémiával összefüggésben – bár sajátosan közvetett módon jelentkezik, de – van olyan ártalom, amelyre a jog reagálhat valamilyen sajátos formában.

⁷ 95/2008. (VI. 23.) AB határozat.

⁸ 96/2008. (VII. 3.) AB határozat.

⁹ Ne becsljük le e tekintetben még az esztétikai érzéket se! Az építészeti szépsége és társadalomformáló ereje iránt elkötelezettekkel könnyen megeshet például, hogy fizikai fájdalommal felérő negatív érzésekkel kénytelenek végigsétálni városaink utcáin, kifogásaink mégsem tudnak jogi eszközökkel érvényt szerezni.

¹⁰ Jogos kérdésként vehető fel, hogy adott esetben más lelkiismereti meggyőzések mellett is felhozhatók-e hasonló érvek. A blaszfémia kapcsán ez a kérdés nyitva hagyható, és az tűnik relevánsnak, hogy a vallásos hitre egészen biztosan igazak ezek a megállapítások.

¹¹ PACZOLAY Péter: A lelkiismereti és vallásszabadság. In: HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003. 532.

¹² „Az általános személyiségi jogból folyó cselekvési szabadságnak különös súlyt ad, ha a személyiség lényegét érintő lelkiismereti vagy vallási meggyőződésből fakad a cselekedet.” 4/1993. (II. 28.) AB határozat, indokolás, A) I.1. a) pont.

2. A jogi megközelítés mérlegelendő szempontjai

Ha el is ismerjük a blaszfémmel okozott bántalom létét, és látunk is lehetőséget valamilyen jogi válasz kidolgozására, még mindig számba kell vennünk azokat a szempontokat, amelyek döntő mértékben befolyásolják, hogy mit kezdjünk jogilag ezzel az ártalommal. Úgy is mondhatnám: a jogi értékelésben milyen érvek árnyalják a „ne tessék ilyeneket mondani, mert senkinek ne tessék ártani semmilyen mértékben” erkölcsi igazságát? A következő érveket feltétlenül ilyenek látom.

Először is be kell látnunk, hogy nagyon nehéz mércét találni ennek a lelki fájdalomnak a meghatározásához. Még annál is nehezebb, mint az általánosító (vagyis nem konkrét személy ellen irányuló) rasszista beszéd esetében. Utóbbi körben a minden ember egyenlő méltóságának alkotmányos követelményéből hamarabb bonthatók ki azok az elemek, amelyek szerint egy megnyilatkozás objektív értelemben is sérelmesnek tekinthető. A blaszfémmel okozta fájdalom, egyáltalán: egy közlés „blaszfémmel” minősítése, sokkal inkább függ egyéni vagy csoportos érzékenységektől.¹³ Egészen biztos, hogy a szólásszabadság korlátozását nem szabad különös érzékenységekre szabni. Mindezzel együtt jogalkalmazóinkra rá kell tudnunk bízni, hogy objektív kapacitásokat találjanak.

Másodszor, senki nincs felmentve az alól, hogy a közlést igyekezzen úgy érteni, ahogy közölték. Azt értem ezen, hogy a megszólalást a maga kontextusában kell értékelnünk. Nem lehet például megalapozott véleményt mondani egy karikatúráról, ha csak az ember orra elé dugják, hogy háborodjon föl rajta, miközben ő semmit nem tud megszületésének körülményeiről. A jogalkalmazóknak ezt az elvárást különösen szigorúan kell venniük, nekik kifejezetten érzékenynek kell lenniük a közlő objektíve megállapítható szempontjaira, mivel mérlegelésük a közlő alapjogát érinti.

Ha eleget teszünk az előbbi elvárásnak, azaz nem „öncélúan kiemelve”, hanem kontextusában értékeljük a megnyilvánulásokat, akkor sokszor be kell ismernünk, hogy a blaszfémmel megfogalmazások mögött nem az „öncélú sértegetés vagy megbotránkoztatás” szándéka húzódik meg, hanem olyan indíték, amely magas alkotmányos védelmet kap, mivel szoros kapcsolatban áll a szólásszabadság igazolásával. Az ilyen megszólalások sokszor kötődnek valódi közvitához, demokratikus társadalmi párbeszédhez. Érdemes fontolóra venni, hogy ez abból az alapállásból nézve törvényszerűen van így, amely szerint a vallás nem magánügy: ez az állítás nemcsak az egyházak társadalmi szerepére vonatkozik, hanem arra is, hogy a hívők részéről legitimnek tekintendő a világnézeti, vallási érvek képviselése a közéletben, ami ugyanakkor a velük vitatkozókat is feljogosítja ezeknek az érveknek a támadására. A legszélsőségesebb, ámde éppen a *Charlie Hebdo* tragédia kapcsán sajnos nem teoretikus példával élve: ha valaki az istene nevében megöl másokat, akkor az miért ne lenne állítható, akár kihívóan is, hogy márpedig ilyen isten nincs. És még ha nincs is a legszorosabban vett közügy, amelyhez az adott közlés kapcsolódna, a vallásokat érintő beszéd sok esetben akkor is a szélesebb értelemben vett közvita, társadalmi párbeszéd része.

¹³ Harold J. Laski figyelemre méltóan fogalmaz: „A történelem megtanított rá, hogy jóformán nincs olyan nézet, amelyet vallásos emberek bizonyos körülmények között ne tekinthetnének istenkáromlásnak.” Harold J. LASKI: A szellem szabadsága. In: LUDASSY Mária (szerk.): *Az angol-szász liberalizmus klasszikusai II.* Budapest, Atlantisz, 1992. 14.

Végül a blaszfémiával kapcsolatban is sokszor hallható érv a szólásszabadság korlátozása mellett, hogy korlátaink voltaképpen nem is a tartalmat, hanem csupán a véleménynyilvánítás stílusát, formáját érintik. Ez az érvelés értelemszerűen adottnak veszi, hogy a véleménynyilvánítás tartalma és stílusa elválasztható egymástól és külön kezelhető. Úgy látja, hogy ha csak a formát korlátozzuk, akkor a tartalom sértetlen maradhat. Óvatosnak kell lennünk ezzel. A tartalom és a stílus közti különbségtétel hangsúlyozása azt feltételezi, hogy minden állítást lényegi jelentésváltozás nélkül ki lehet fejezni sértő vagy nem sértő formában is. Ez azonban nem általánosítható: gyakran, sőt talán legtöbbször, a vélemény tartalma és a kifejezés stílusa egészen szorosán, szétválaszthatatlanul összekapcsolódik, és együtt adja ki magát a véleménynyilvánítást.¹⁴

3. Egy lehetséges jogi válasz

A számba vett szempontok alapján álláspontom szerint a blaszfém közlések esetére szabott állami beavatkozás nem jelenthet generális tiltást, különösen nem jelentheti annak legszigorúbb formáját, a büntetőjogi szankcionálást. Igazolhatónak, azaz alkotmányos elveinkkel és a szólásszabadság mércéivel összeegyeztethetőnek látom azonban, ha a jog a vallásos meggyőződés kitüntetett helyére tekintettel plusz figyelmet, körültekintést vár el a közlőtől. A blaszfémiával szembeni fellépésnek ez esetben az a legitim célja, hogy az emberi méltóság alapján óvja a hívő emberek vallásos szféráját. Senkinek ne lehessen „csak úgy” az arcába vágni, hogy az, ami számára a legszentebb, az egyébként sértegetés, gúny tárgyává tehető. Ez a védelem ugyanakkor már azzal is elérhető, ha a vallásos emberek – akaratuk ellenére – nem válhatnak célpontjává a vallási meggyőződésükre nézve sértő megnyilvánulásoknak. A kitűzött legitim cél érdekében ennyire van szükség, nem többre. Arra már senki nem tarthat jogosan igényt, hogy ne kelljen azzal a tudattal élnie, hogy valakik valahol az ő vallását gúnyoló kifejezésekkel élnek. Olyan szabályozás kialakítását látom indokolhatónak, amely biztosítja a hívőknek, hogy – ha szeretnének, akkor – kitérjenek az ilyen vélemények, kifejezések elől. Egy ilyen szabályozás az esetek döntő többségében nem tilalomként jelenne meg, hanem sokkal inkább a szólásszabadság gyakorlásának tömegkommunikációs eszközök szerint változó formai követelményeként. Hasonló következtetésre jutott a Velencei Bizottság is, amely a blaszfémia szabályozásáról 2008-ban megfogalmazott átfogó jelentésében úgy fogalmaz: „Bár kétségtelen, hogy egy demokráciában (a gyűlöletkeltés kivételével) minden gondolatot, legyen az meghökkentő vagy zavaró, védelem illet, nem mindegyik gondolat érdemli meg, hogy terjesszék.”¹⁵ Vagyis a terjesztés, a társadalom széles rétegeihez való eljutás szabályozható, feltételek közé szorítható, amiben kitüntetett szereppel bírhat a médiaszabályozás. Ez azonban már nagyon más állítás ahhoz képest, ha ezeket a

¹⁴ Bár kicsit sántít a hasonlat, mondható, hogy a zeneművészet szabadságával kapcsolatban is nehéz lenne védeni azt az állítást, mely szerint mindenkinek szabad zenét szereznie, de csak úgy, ahogy Mozart vagy Bartók tette.

¹⁵ Report on the relationship between freedom of expression and freedom of religion: The issue of regulation and prosecution of blasphemy, religious insult and incitement to religious hatred. Adopted by the Venice Commission at its 76th Plenary Session (2008. október 17–18, Velence).

gondolatokat (pontosabban azok közzétételét) eleve be akarnánk tiltani. Akkor is más, ha ezek a megfontolásaink egyébként bizonyos tömegkommunikációs eszközök, például a köztéri plakátok esetében akár tiltást is alátámaszthatnak.

Két megjegyzéssel zárnam rövid áttekintésemet. Az egyik azt a kérdést próbálja mélyebben megragadni, hogy egy ilyen visszafogott, az alkotmányossági követelmények szerint arányosnak tekinthető fellépéssel mit nyerünk meg a magunk számára. Meggyőződésem szerint sokat. Neville Cox arra a következtetésre jut, hogy a blaszfémia korlátozása körüli vitában végső soron a szekuláris nyugati társadalmak vallásokkal szembeni ellenérzése kerül napvilágra.¹⁶ Az említett szabályozás kialakítása kitör ebből, és a jog eszközeivel is elismeri, hogy nincsenek ilyen ellenérzéseink. Sőt ennél többet is tesz: kifejezi, hogy nem is vagyunk közömbösek a vallásokkal, azok társadalmi szerepével, a hívők vallási meggyőződésével szemben.¹⁷ Olyan megoldás ez továbbá, amely egyensúlyt teremt az egyéni szólásszabadság és a hitbeli kérdésekhez kötődő sajátos közösségi érdek között. A társadalmi pluralitás olyan tiszteletben tartását tükrözi, amely senki jogát nem vonja kétségbe egyéni (akár meghökkentő) nézeteinek közlésére, de figyelemmel van jól körülírható és igazolható közösségi szempontokra is. Rowan Williams morális érvelése nyomán mondhatjuk: ez a szabályozás a jogilag igazolható mértékben kifejezi, hogy a másik „jelen van”, és fontosnak tartjuk a szempontjait.¹⁸

A másik megjegyzés – amelynek azonban most nem járok utána – az, hogy a fenti általános megoldás mellett azért nem zárhatók ki olyan speciális helyzetek, amelyekben további tényállási elemek nyomán el lehet jutni akár szigorúbb fellépési lehetőséghez is. A blaszfémia kapcsán nem zárható ki eleve sem az, hogy kiélezett társadalmi szituációban a közrend komoly veszélyeztetése merülhet föl, sem az, hogy egy súlyosan obszcén ábrázolás a közerkölcsbe ütközhet. Ezek azonban már a szólásszabadság más jellegű, nagy óvatossággal kezelendő korlátozási indokai.

¹⁶ Neville COX: *Blasphemy, Holocaust Denial, and the Control of Profoundly Unacceptable Speech*. 62 *The American Journal of Comparative Law* (2014), 756–759.

¹⁷ Az állam világnézeti semlegességének és az állam közömbösségének megkülönböztetésére I. SCHANDA Balázs: *Magyar állami egyházjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2000. 58–63.

¹⁸ Rowan WILLIAMS: A vallási gyűlölet és a vallás megsértése. In: uő.: *A hit szerepe a mai világban*. Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2014. 165–179.

Adalékok a blaszfémia szólásszabadság-jogi megítéléséhez

KOLTAY ANDRÁS*

1. Bevezetés

A blaszfémia mint szólásszabadság-jogi kérdés nem új keletű, a vallások, vallási szereplők, hit-tételek védelme a szólásszabadság legősibb korlátjának számított a nyugati jogrendszerekben is.¹ Mivel azonban a huszadik században ezeket a korlátokat az államok fokozatosan lebontották, és a mai Európában alig-alig hallani blaszfémia miatti elítélésekről, a szólásszabadság „nagy” kérdései (jó hírnév- és becsületvédelem, a magánélet védelme, gyűlöletbeszéd, médiaszabályozás stb.) között manapság nem szoktuk emlegetni a blaszfémia korlátozását.

Ugyanakkor a kérdés, bár háttérbe szorult, nem tűnt el teljesen. A brit jogászok az 1977-es *Lemon*-eset² óta figyelnek újra e kérdésre, Európa többi része pedig legkésőbb Salman Rushdie *Sátáni versek* c. kötetének 1988–89-es botrányakor figyelt fel ismételten a problémára.³ Az elmúlt évtizedekben időről időre fellángolt a vita, az utóbbi időben elsősorban a radikális iszlám és Európa tisztázatlan kapcsolata, másodsorban a vallások általános védelme melletti és a szekuláris európai államok libertárius megközelítéséhez kapcsolódó érvek összeütközése vonatkozásában. Ez a vita új lendületet kapott az elmúlt évtized tragikus következményekkel járó blaszfémiaesetei, sorrendben a dán karikatúrák, majd a YouTube-on közzétett Mohamed-videó ügye, illetve a *Charlie Hebdo* szerkesztősége elleni terrortámadás következtében.

2. Kaphat-e speciális védelmet a vallási meggyőződés?

Kaphat-e különleges, más védendő érdekektől, értékektől eltérő, azokhoz képest erősebb – a szólásszabadságot erőteljesebben korlátozó – védelmet a vallási meggyőződés? Vajon elismerhető-e a vallási meggyőződés kivételezett jellege jogi értelemben, más meggyőzésekhez,

* Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar. E-mail: koltay.andras@jak.ppke.hu

¹ Leonard W. LEVY: *Blasphemy: Verbal Offense Against the Sacred, From Moses to Salman Rushdie*. New York, Alfred A. Knopf, 1993.

² *R. v. Lemon* [1979] AC 617.

³ Lisa APPIGNANESI – Sara MAITLAND (szerk.): *The Rushdie File*. Syracuse, Syracuse University Press, 1990.

az emberi személyiséget formáló más erőkhöz, értékekhez képest? Különleges-e jellegénél fogva a vallási meggyőződés? Olyan, amit lehet erősebben védeni más meggyőzésekénél, személyiségalkító jegyeknél? Ha igen, mi az a vallás, hogyan lehet meghatározni, és hogyan lehet megkülönböztetni az egyazon alapjog által védett világnézeti/lelkiismereti meggyőződéstől? A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a vallási meggyőződés az egyén legintimebb, legbensőbb szférájához tartozik, személyiségét és cselekedeteit alapvetően és a személyiség egészére kiterjedően határozza meg, itatja át létezését minden pillanatban. Az egyes személyeknél biztosan találunk olyan, más típusú meggyőzéseket, amelyek hasonló erővel hatnak az egyén életére (lehet ilyen akár a politikai meggyőződés, patriotizmus, nem-vallásos világnézet stb.), de az egyének szintjétől elemelkedve, társadalmi szinten, ráadásul a történelmi időkbe visszanyúlóan létező, hasonló befolyással bíró meggyőzést nem biztosan.

Neville Cox arra hívja fel a figyelmet, hogy Európa iszlámmal kapcsolatos problémája éppen a vallási meggyőződés meg nem értéséből fakad. A modern nyugati társadalmak jórészt elvesztették kapcsolódásukat a vallásokhoz, és így sokan nem értik meg, milyen szerepet játszik az egyén életében a vallási meggyőződés.⁴ Hozzátehetjük, hogy Európában ez a helyzet egy hosszú, több évszázados – máig le nem zárult – folyamat eredményeképpen állt elő. Az európai társadalmakban éppen ez a lezáratlanság okozhatja a zavarodottságot: a ma élő emberek már olyan államokba születtek bele, ahol a vallás jelentősége tudatos állami politika által elősegítve jelentősen csökkent (igaz ez a volt kommunista diktatúrákra és a szekuláris nyugati társadalmakra egyaránt), a vallásgyakorló emberek száma is jelentősen kevesebb lett, és ezt mind az egyházak, mind a vallásos közösségek tagjai békésen túrték. Ehhez képest mégis vannak olyanok – nem európaiak, de akár már bevándorlók Európában született leszármazottai is –, akik olyanira fontosnak tartják a vallást, hogy ölni és halni is tudnának, sőt akarnak érte.

A vallási meggyőződés eltérő kezelése ellen bőven felhozható érv. A *Charlie Hebdo*-gyilkosságok után több helyen közzétett vélemény szerint nem megengedhető valakit pl. a származása, testi adottságai miatt gúnyolni, mert ezekről az ember nem tehet, ezeket döntésével megváltoztatni képtelen. Ellenben a vallási meggyőződés, a hit alapvetően más: a vallásos ember választja a hitét, azaz a vallási meggyőződés tudatos és folyamatosan megerősítendő döntés eredményeképpen létezik, amelyről a származásunkkal szemben „tehetünk”.⁵

Igaz lenne mindez? Attól függ egy személyiségjegy „ereje”, „fontossága”, hogy mennyire tudatosan vállaljuk? További kérdés: biztosan igaz – általános értelemben – a fenti, a szabad választással kapcsolatos eszmefuttatás a vallásra? A vallási meggyőzést sokan születésüktől „készen kapják”, és nem kételkednek az igazságában, legalábbis nem kerülnek olyan helyzetbe, hogy az egyházból való kilépésről döntsenek. Itt most nem a csecsemőkori keresztelesekre gondolok, hanem arra a fajta vallásosságra, ami még mindig széles körben elterjedt, amely egy kisebb helyi közösség (család) szokásain alapul, kevésbé tudatos, mintsem inkább eleve adottnak tekintett és megszokott módon követett. (Hogy ez jó vagy sem, milyen mély és megalapozott

⁴ Neville COX: *Blasphemy, Holocaust Denial, and the Control of Profoundly Unacceptable Speech*. 62 *The American Journal of Comparative Law* (2014), 739., 756–759.

⁵ L. ezt az érvelést Guy HAARSCHER: *Free Speech, Religion, and the Right to Caricature*. In: András SAJÓ (szerk.): *Censorial Sensitivities. Free Speech and Religion in a Fundamentalist World*. Utrecht, Eleven International Publishing, 2006. 324.

az ilyen vallásosság, és mennyiben veszi jó vagy rossz néven az ilyesfajta vallásosságot egy-egy egyház, az más kérdés, és nem érinti ezt az érvelést.) Azaz, vitatom azt, hogy a vallási meggyőződés minden esetben tudatos választás eredménye, ugyanakkor azt állítom, hogy a védelmének szükségessége felőli döntés nem függ a „készen kapástól” vagy a „tudatos döntéstől”. Ez a döntés azon múlik, hogy milyen erővel határozza meg a vallásos ember személyiségét, mennyire tekintjük védendőnek a vallásos ember személyiségének ezen aspektusát.

A vallási meggyőződés követése az ilyen eseteken túlmenően sem biztos, hogy szabad választás kérdése: egy hívőnek nem feltétlenül tűnik úgy, hogy lehetne más „választása” is, mint egy adott vallás követése. Itt nem a vallásgyakorlás egyes közösségekben tapasztalható társadalmi kényszerére vagy a védelemre nem érdemes bigott vakhitre utalok: ha valaki abban hisz, hogy vallásának hittételei igazak és üdvözítők, ráadásul az egyedül igazak és egyedül üdvözítők, akkor – még ha tudatos keresés és választás nyomán talált is rá erre az igazságra – nem tűnik számára nagyon észszerűnek vagy elvárhatónak más választások után nézni, más meggyőződéseket keresni, kételkedni a megtalált igazságban, vagy csak megpróbálni megszabadulni a megtalált igazságtól. A vallási meggyőződés olyan erővel határozhatja meg a hívő személyiségét, amely nem teszi értelmezhetővé számára azt a felvetést, hogy neki a hitét folyamatosan, újból és újból választani kell – megvallania, megerősíteni esetleg igen, de minek válassza ki újból, ha az már megtörtént? A hívő számára a hit nem választás kérdése.⁶ Ez természetesen nem zárja ki az egészséges kételkedés lehetőségét, a hívőt időről időre elérő elbizonytalanodást, vagy az igazságnak gondolt tételek újbóli megerősítésének szükségességét, amire John Stuart Mill is utalt. Hiszen, mint Mill állítja, ha egy nézet a folytonos vita hiányában bevett, meg nem kérdőjelezett igazsággá válik, hamarosan csupán megszokásból fogadják azt el, és halott dogmává kövül. Az igazságnak, mielőtt felismerik, nem egyszer át is kell mennie az üldöztetésen, és bár kegyes hazugság, hogy minden üldöztetés ellenére diadalmaskodik, de „az idők során mindig lesznek emberek, akik újra felfedezik (...), s annyira megerősödik, hogy már ellent tud állni az elnyomás további próbálkozásainak”.⁷ A szabad vita tehát még a felismert igazságnak is a javára szolgál.

A „tudatosan vállalt” és „születésünktől fogva adott” személyiségjegyek közötti különbségtétel annak érdekében, hogy utóbbiaknak (mivel azokról „nem tehetünk”) erőteljesebb védelmet adjunk, nem tűnik elvi alapon kikezdehetetlennek. A hajszínetet, labdaérzékemet, hangterjedelmemet bárki szabadon illetheti sértő megjegyzésekkel, különösebben nem zaklatna fel. Nyilván más lenne a helyzet a személyiséget alapvetően meghatározó, változhatatlan jellegzetességekkel, mint pl. a nemzetiség, anyanyelv, szexuális orientáció. De biztosan van olyan „adott” személyiségjegy (a szemem színe), amelynek sértegetése kisebb mértékű fájdalmat okoz, mint valamely „választott” személyiségjegyé (a vallásom sértegetése). Következésképpen tehát ezek éles szétválasztása a blaszfémia korlátozása szempontjából nem lehetséges.⁸

A vallási meggyőződés kiemelt kezelése elleni másik érv szerint a vallásoknak, a vallási meggyőződésnek, az egyházaknak a magánszféra területén kell maradniuk. A vallásszabadság alapvetően a négy fal közötti (otthoni vagy zárt közösségbeni) vallásgyakorlás szabadsága,

⁶ L. erről bővebben Cox i. m. (4. lj.), 761–763.

⁷ John Stuart MILL: *A szabadságról*. Budapest, Századvég, 1994. 36–38.

⁸ Cox i. m. (4. lj.), 760–761.

a magánélet része.⁹ Ha tehát a hívő kimerészkedik az utcára, a közéletbe, az egyház világi befolyásra tör, akkor el kell tűrnie a blaszfémiát is; jobban teszi, ha ki sem megy, mert akkor ilyen bonyodalom sem állhat elő, illetve akkor féltő, hogy megsérti a szekuláris állam rendjét. Ezzel szemben azt gondolom, hogy a vallási meggyőződés, illetve az egyházak mint személyegyesítő közösségek (jogi személyek) a legtöbb vallás esetében eleve csak a közéleti aktivitásuk mellett létezhetnek és válnak értelmezhetővé. Alapvető jellegzetességük, hogy – számos módon, pl. a vallás nyilvános gyakorlásával, a vallási megalapozottságú érvek közéletben való használatával, televíziós műsorokkal stb. – hatni kívánnak a társadalom működésére, híveket gyűjteni és megváltoztatni a világot. E jogukat, az erre tett kísérlet lehetőségeit pedig az állam biztosítja számukra, minden vallásos és nem vallásos meggyőződés számára. A vallásgyakorlásnak természetesen van intim, másra nem tartozó része, de szükségszerűen létezik nyilvános eleme is,¹⁰ azaz nem minden elemében magánügy, akkénti értelmezése lényegadó elemétől fosztaná meg a vallást, és csorbítaná így a vallásszabadság mint alapjog tartalmát.

3. Az egyéni (közösségi) érzékenység, a vallásos érzület védelme

A *Charlie Hebdo*-tragédia kapcsán sokszor emlegették az egyébként is gyakran idézett, Voltaire szájába adott mondást: „Nem értek egyet azzal, amit mond, de halálomig védelmezni fogom azon jogát, hogy kimondja.”¹¹ Ez lenne vajon ténylegesen a szólásszabadság „arany szabálya”? A mai jogrendszerek számára E. B. Hall kreálmanya valószínűleg nem értelmezhető, hiszen a szóláskorlátozás szükségességének megítélésekor a vizsgálandó szempont nem az „egyet nem értés”-ből fakadó, a korlátozást előírányzó következmények megengedettsége vagy elfogadhatatlansága, hanem a Milltől eredő ún. „ártalom-elv”, mely alapján a szólásszabadság szükséges korlátja ott húzódik, ahol a vélemény kifejtése másoknak kárt (ártalmat) okoz.¹²

Egyes érvek szerint a *Charlie Hebdo* csak a bigott vallási fanatikuson viccelődött, ezért értelmetlen „a muszlimok”, „a zsidók” vagy „a keresztények” vallási érzékenységének sérelmére hivatkozni (ahol fát vágnak, ott hullik a forgács, azaz ahol a fundamentalistákat támadják, ott lesznek járulékos veszteségek, jelen esetben a „nem-fundamentalista” hívők érzékenysége). De kérdés, hogy lehet-e különbséget tenni a sértés „célpontjai” között úgy, ha a vallás alapjait, hőseit támadjuk, amelyek közösek a szélsőséges „fundamentalisták” és mindenki más (tisztességes, mérsékelt vallásgyakorló) esetében is. Elvárható-e, hogy mindenki megfelelően értse a sértő véleményt, és ne lássa meg benne saját sérelmét?

⁹ HALMAI GÁBOR: *A vélemény szabadság határai*. Budapest, Atlantisz, 1994. 113–115.

¹⁰ SCHANDA BALÁZS: *Állami egyházjog*. Budapest, Pázmány Press, 2012. 33–36.

¹¹ Voltaire soha nem mondott ilyesmit, a kedvelt idézet egy róla és kortársairól szóló, 1906-ban megjelent könyvből származik. Az idézet eredeti forrása E. Beatrice HALL (Stephen G. TALLENTYRE álneven írt) *The Friends of Voltaire* (London, Smith, Elder, 1906) c. könyve, 198–199.

¹² Frederick SCHAUER: John Stuart Mill *A szabadságról* című műve első és második fejezetének kapcsolatáról. In: uő: *A demokrácia és a szólásszabadság határai. Válogatott tanulmányok* (szerk.: Koltay András). Budapest, Wolters Kluwer, 2014.

Egy másik, a *Charlie Hebdo*-gyilkosságok után hangoztatott érv szerint a sértő véleményektől való távolságtartás a megfelelő válasz a sértésre, illetve a megfelelő eszköz a sérelem elkerülésére. Egyszerűbben: „ha nem olvasod, nem zavarhat, nem sérthet.” De ennek az érvek az ereje megkérdőjelezhető – az internetes gondolatközlés világában nemigen lehet elkerülni a sérelem bekövetkeztét, a gyalázkodásról való tudomásszerzést, csak ha valaki elvágja magát a külvilágtól. A sértő online tartalmak esetében nemigen lehet félrefordítani a fejünket, amelynek lehetősége a régi, klasszikus érv volt a televíziós-rádiós és a nyomtatott sajtóbeli tartalmak szabályozásában található eltérések mellett (a sajtóban az olvasó maga választ, hogy mit olvas, mibe lapoz bele, a televízió esetében akarata ellenére is szembesülhet számára vagy kiskorú gyermeke számára sérelmes tartalmakkal¹³). A sérelmes tartalomról akkor is tudomást szerzünk részletes leírások, másolatok formájában, ha kifejezetten el akarjuk is azokat kerülni, a nyomtatott sajtóban megjelent tartalmakat azonnal beszkenyelik, digitálisan terjesztik, a zsebünkben lévő készülékek által egy gombnyomással elérhetjük őket, hiába tartózkodunk attól, hogy az újságosnál belelapozzunk az adott sajtótermékbe. Erre lehet azt mondani, hogy aki viszont ki merészkedik a szabad világba, rendelkezik internetkapcsolattal, az új tömegkommunikációs eszközökhöz való hozzáféréssel, és nem habozik használni azt, az viselje az ezzel járó személyes sérelmek kárát, kockázatát.

Abban azonban nem lehet vita, hogy a hívőknek biztosan nincs joguk ahhoz, hogy megkímélődjenek azon pusztá információtól is, mely szerint valaki valahol az ő vallásukat sértegette, bántotta.

A blaszfémia korlátozásának kérdése nem csak azért bonyolult, mert nehéz meghatározni, hogy ki/mi az a jog, jogos érdek, amelyet a blaszfém vélemények sértenek. Ha elfogadnánk azt, hogy a vallási érzület megsértése alapja lehet a szóláskorlátozásnak, azzal a problémával szembesülnénk, hogy e sérelem mércéjének általános meghatározása szinte lehetetlen, mert a vallás olyan szoros közelségben van az egyén személyiségének legbelső magjával, olyan fontos személyiségképző erő lehet, illetve olyan változatos és sokféle lehet a hívő egyének hozzáállása is a valláshoz, hogy igen nehéz széles körben elfogadható, általános jogi mércét felállítani a vallási érzület védelmére, sem egy adott vallás híveire vonatkozóan, akik eltérően gondolkodnak e kérdéstről, pláne nem az egyes, különböző vallások híveire vonatkozóan, akik esetében már a sértésekhez való hozzáállás kiindulópontja is eleve eltérhet.

Lehet a blaszfémia megengedettsége kérdésében egyáltalán – a jogi szabályozás szükségyszerű velejárójaként – általános, széles körben elfogadható álláspontra helyezkedni? A gyakorlat tapasztalható, sokféle és olykor erőszakos tettek formájában is kitörő egyéni érzékenység vagy a szekuláris államot védő érvelések hevülete nem éppen annak a bizonyítéka, hogy a vallási meggyőződés „más”, eltér az egyéb meggyőződésektől? Azaz, más módon tiszteljük a vallást, és más módon – erőteljesebb intenzitással – gyűlöljük vagy kritizáljuk is? A keresztény hívő általában nem öl újságírókat, de a blaszfémia miatti lelki sérelme ettől még lehet jelentős. A szólás- szabadság-jogi kérdés pedig nem szabad, hogy aszerint nyerjen választ, hogy van-e a kérdező kezében Kalasnyikov vagy sem, azaz nem a különböző vallások híveinek eltérő érzékenysége (a hívek közti erőszakos kisebbség léte vagy nemléte, végső soron a terrorizmus eszközeinek alkalmazására való hajlandósága intenzitása) dönti el a szóláskorlátozás kérdését.

¹³ Eric BARENDT: *Broadcasting Law. A Comparative Study*. Oxford, Clarendon Press, 1995. (2. kiad.)

Ha a vallási érzékenység védelme miatti szóláskorlátozás lehetőségeit járjuk körbe, eljuttunk annak megállapításáig, hogy ha a demokratikus nyilvánosságot és a közügyek vitáit védeni akarjuk, akkor semmiképpen sem korlátozhatjuk általában a blaszfém vélemény tartalmát, hanem legfeljebb a vélemény kifejezésének a módját tekinthetjük korlátozhatónak. Még Robert Post, a közéleti vita szabadságának erőteljes védelmezője is megállapítja, hogy a demokráciától nem idegen bizonyos „udvariassági normák” betartásának előírása, amelynek megfelelően az indokolatlanul sértő vallásgyalázás korlátozható.

Az „indokolatlan sértés” mint a szóláskorlátozást megalapozó tényálláselem nem idegen a szólásszabadság más területeitől sem; a becsülethez való jog védelme pl. szintén ismeri; a magyar Polgári Törvénykönyv hasonlóan határozza meg a becsülethez való jog sérelmének legfontosabb esetét [2:45. § (1) „A becsület megsértését jelenti különösen a más személy társadalmi megítélésének hátrányos befolyásolására alkalmas, kifejezésmódjában indokolatlanul bántó véleménynyilvánítás.”].

4. A jog és a vele járó felelősség kérdése

Robert Kahn szerint különbség van a First Amendment védelmének terjedelme és egy újság felelőssége között.¹⁴ Az amerikai lapok túlnyomó többsége megtagadta a dán karikatúrák közlését 2005–2006-ban – ahogyan a *Charlie Hebdo* rajzai esetében is történt 2015-ben –, és emiatt a vélt „gyávaság” miatt erőteljes kritikák érték az amerikai, valamint a hozzájuk hasonlóan eljáró európai sajtót. A szerkesztők számára ez nem öncenzúra, hanem szerkesztői döntés volt. Az érv azt alátámasztandó olykor a lap munkatársainak biztonsága volt, de legtöbb esetben a vallási közösségek megsértésének elkerülésére hivatkoztak. Sokak szerint gyáva és etikátlan döntés a rajzok nem-közlése, ami nem a vélemény tartalmával való egyetértést, hanem a lap munkatársai iránti szolidaritást fejezte volna ki.

Kahn szerint a szélsőséges vélemények közlői az amerikai jogi felfogás szerint nem a szólásszabadság „hősei”, hanem elviselendő velejárói. Holmes bíró nem azért írt különvéleményt az *Abrams*-ügyben,¹⁵ mert hősként ünnepelte a szórólapot osztogató kommunistát 1919-ben, hanem azért, mert a „szegény, jelentéktelen senki” nem jelent veszélyt a társadalomra.¹⁶ Ha kissé erőltetett analógiával élünk, akkor a *Charlie Hebdo* rajzolója legfeljebb azért érdemelhetnek fokozott tiszteletet, mert a halálos fenyegetés árnyékában sem tettek le szólásszabadságuk gyakorlásáról, de ettől még maga a – számos vallási közösséget mélyen sértő – vélemény, amit kifejtettek, aligha lehet ünneplés tárgya.

A dán karikatúrákat elsőként közlő Flemming Rose szerint viszont egyenesen erkölcsi kötelesség fellépni az iszlámmal szemben, azaz a felelősség éppen ellentétes irányú, és szükségsze-

¹⁴ Robert A. KAHN: The Danish Cartoon Controversy and the Rhetoric of Libertarian Regret. 16 *University of Miami International & Comparative Law Review* (2009), 151., 163.

¹⁵ 250 U.S. 616 (1919).

¹⁶ Robert A. KAHN: Flemming Rose, the Danish Cartoon Controversy, and the new European Freedom of Speech. 40 *California Western International Law Journal* (2010), 253., 275.

rúvé teszi az e közösséget sértő karikatúrák közlését.¹⁷ A vallási érzések sérelme az az ár, amelyet a muszlimoknak el kell fogadniuk az európai társadalmakba való befogadtatásért cserébe.¹⁸ Ez a gondolat már igen messze áll a „felelős szólásszabadság” felfogásától.

A Fehér Ház álláspontját a YouTube-on elérhető Mohamed-filmet követő terrortámadások után a sajtótitkár 2012-es – a *Charlie Hebdo*ra is kitérő – nyilatkozata foglalta össze legfrappánsabban:

„Igen, tisztában vagyunk azzal, hogy egy francia magazin egy Mohamed prófétára emlékeztető figurát ábrázoló karikatúrákat közölt le, és természetesen megkérdőjelezhetőnek tartjuk a döntést, hogy ilyesmit megjelentetnek. Tudjuk, hogy az ilyen jellegű képek mélységesen sértőek lesznek sokak számára, és potenciálisan lázító hatásúak is lehetnek. Ám többször beszéltünk már arról, milyen fontos fenntartani a szólás Alkotmányba foglalt szabadságát. Más szóval, nem a jogot kérdőjelezzük meg, hogy ilyesmit leközöljenek, csupán a döntés mögött húzódó mérlegelés helyességét.”¹⁹

Vajon összefér-e egymással az, hogy a jogot védem, de a gyakorlatot nem, sőt elítélem a szerkesztői döntést? A joggyakorlás lehetőségének és tényleges gyakorlásának megítélése nem feltétlenül jár együtt, hanem elválasztható egymástól? Egyes nézetek szerint nem védhető a jog a gyakorlat védelme nélkül.²⁰ Azaz, ha a jogrendszer biztosítja a szólásszabadságot, beleértve a blaszfémia szabadságát is, akkor senki ne csodálkozzon, ha valaki él e szabadságával. Jonathan Chait úgy véli, hogy a jogi tiltás és a társadalom szintjén jelentkező morális elítélés hasonló eredményre vezet: a vélemények közzétételének elmaradására. Azaz, a jog biztosítása mellett gyakorlásának lehetőségét is biztosítani kell, illetve ha valaki ténylegesen gyakorolja (a blaszfémiahoz való jogát), akkor nem szabad emiatt nem-jogi eszközökkel sem meghurcolni.²¹

Ez a felfogás bizonyonnyal nem jelenti azt, hogy a sértő, gyalázkodó vélemények gazdáit ne lehetne megpróbálni meggyőzni, ne lehetne velük vitatkozni, de annyit jelent, hogy el kell viselni az ilyen vélemények közéletben való jelenlétét. Ezen elviselés, ha úgy tetszik, valamiféle alapvető tisztelet megadását jelenti bármely vélemény kifejtőjének irányában, amellyel az illető részt vesz a nyilvánosságban, és amelynek kifejtésére joga van.

Nehéz lenne következetes és a szólásszabadságot tiszteletben tartó módon meghatározni, hogy hol húzódik a más vélemények, életformák, szabadsággyakorlások iránti kötelező és kölcsönös minimális tisztelet határa (oda-vissza a vallásosok és a vallásgyalázók felé), ha ezt a kérdést jogilag kezelni akaránk; ezért helyesebb, ha e tolerancia inkább csak erkölcsi parancs marad, mintsem hogy jogi normává váljon.

¹⁷ Uo., 270–279.

¹⁸ KAHN (2009) i. m. (14. lj.), 165.

¹⁹ Press Briefing by Press Secretary Jay Carney, 2012. szeptember 19. <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2012/09/19/press-briefing-press-secretary-jay-carney-91912>

²⁰ Jonathan CHAIT: Charlie Hebdo and the Right to Commit Blasphemy. *Nymag.com*, 2015. január 7. <http://nymag.com/daily/intelligencer/2015/01/charlie-hebdo-and-the-right-to-commit-blasphemy.html>

²¹ Uo.

5. Következtetések

A blaszfémia korlátozása felőli döntés előkérdése, hogy tudunk-e kellően erős érveket hozni annak igazolására, hogy a vallás erősebben védendő érték más meggyőződésekhez, személyiségjegyekhez képest. Ha a vallási érzület védelmét nem a vallásszabadság, hanem az emberi méltóság egyik aspektusának tekintjük, komoly érveket tudunk állítani a szóláskorlátozás mellett. De, ha a demokratikus nyilvánosságot és a közügyek vitáit védeni akarjuk, akkor semmiképpen sem korlátozhatjuk általában a blaszfém vélemény tartalmát, hanem legfeljebb a vélemény kifejezésének a módját tekinthetjük korlátozhatónak.

A szólásszabadság etikai alapú megítélésében a jogosultság tartalma (határai) és gyakorlásának felelőssége egymástól elválik, és utóbbi egy eltérő normarendszer szerint ítélendő meg. Az erkölcs – mint a jogtól független normarendszer – bevonása a blaszfémia által jelentett gondok kezelésébe mindenképpen helyeslendő.

Nevetés, karikatúra és vallás

RENÉ NOUAILHAT*

1. Bevezetés

Felszólalásomban a humorról, a karikatúráról és a vallásról fogok beszélni a szólásszabadság és a blaszfémia kérdésének érintésével. Idén januárban a *Charlie Hebdo* rajzolóinak meggyilkolása után néhány héttel rendezett angoulême-i képregényfesztiválon Jean-Pierre Molina protestáns lelkész bemutatta a keresztény vallásról készített karikatúráit. Egyikük, amit a templom közepén állítottak ki, Jézust ábrázolja a kereszten, feje fölött a hagyományos „INRI” felirat helyett az „istenkáromló” kifejezés olvasható. Vád, ami Krisztus elítélésének indítékául szolgált.

Sokféle nevetés létezik. Van bárgyú humor, van módszeres gúnyolódás. Ezt űzi rengeteg televízió és rádió, az aktuális mókamesterek és a szórakoztató műsorok műsorvezetői – a kacagás majd szétveti a médiát. Gyakran „ostoba és gonosz” nevetésről van szó, ezt a fordulatot annak idején egy satirikus lap önironikusan magára vette, hogy éppen az említett bárgyú humoron próbáljon kifogni. Van, hogy zavarunkban nevetünk, vagy önvédelemből. Másképp nevetnek Kínában vagy Amazóniában, hiszen a komikum mindig egy adott kultúra terméke. A japán istennő kozmikus nevetése és a bororó indiánok romboló vagy győzedelmes nevetése rámutat a nevetésnek a vallási mítoszokban betöltött ambivalens szerepére.¹ Van felszabadító nevetés is, amely kiragad naiv képzeleteink közül. Mivel a kritikának nyit teret, az élet és a szabad szellem sajátja. A humor az értelem iskolája. A baj az, hogy nem mindenki fogja fel ugyanúgy. Főként a vallás terén, ami a szentség kitüntetett területe.

Ami szent, azon nem nevetünk. Azt tekintjük szentnek, amin nem szabad nevetni, s ha mégis, az blaszfémia. A hit szent terében számtalan olyan dolog lehet, amelyet a hétköznapi vallásosság szentnek tekint, ily módon óvva azt a gúnyos kritikától, amely megbotránkozást keltené. Későbbi fejlődés eredményeképp e dolgok elveszíthetik szent jellegüket, azután pedig már bárki szabadon gúnyolódhat rajtuk.²

A monoteista vallások legfőbb szentsége Isten szava, bármilyen formában nyilatkozzék is meg: Isten szava törvénné lett a zsidók számára; a keresztények számára Isten igéje Krisztus személyében testesül meg; a muszlimok a Könyvben (a *Koránban*) lelik fel. Ez a szentség egy abszolútumból, Isten igéjéből ered, ami e három vallás számára háromféleképpen nyilatkozik

* Egyetemi tanár, Centre Universitaire Catholique de Bourgogne. E-mail: rene.nouailhat@free.fr

¹ Amaterasu japán istennő nevetésével kapcsolatban l. Pierre LÉVÉQUE: *Colère, sexe, rire. Le Japon des mythes anciens*. Paris, Les Belles Lettres, 1988; a braziliai bororó indiánokról pedig Claude Lévi-Strauss műveit.

² Vö. Régis DEBRAY: *Jeunesse du sacré*. Paris, Gallimard, 2012.

meg. Ugyanakkor a szentség nem zárja ki a kritikai, sőt a blaszfém hozzáállást sem: ennek az abszolútumnak, amit oly sokszor állítottak a hatalomszerzés szolgálatába, lehet deszakralizáló szerepe is, és szabadító elvként működve felülírhatja megannyi bigott képzetünket.³

2. Nevetés a kereszténységben

Vizsgáljuk meg először is Krisztus esetét. A keresztény világot kezdetben a képi kifejezéssel szemben érzett bizalmatlanság, később pedig a képek mértéktelen használata jellemezte.⁴ A képi ábrázolás nem képezte a keresztény igehirdetés fő irányát. Sem Jézust nem rajzolták le, sem ő nem rajzolt (hacsak nem János evangéliuma 8. fejezetének 8. sora szerint a homokba), sem róla, sem az első apostolokról nincs képi ábrázolás. A Jézusról készített első rajz blaszfémia. Egy 2. vagy 3. századi graffiti, amely egy keresztre feszített szamárféjú embert ábrázol.

Constantinustól kezdődően a „császári zsinatok” során formálódó keresztény diskurzusban Jézus Krisztust „valódi Istennek és valódi embernek” mondták ki, ami ugyancsak megnehezítette az ábrázolását: hogyan jelenítsék meg az emberit az isteniben és az istenit az emberiben? Félelmetes kihívás volt ez, amely az összes létező vélekedést felszínre hozta: a leginkább képgyűlölőtől (ikonofóbia), sőt képprombolótól (ikonoklázia)⁵ kezdve egészen a képszeretelig (ikonofília), képtiszteletig (ikonodulia) és képimádattig (ikonolátria).⁶

Bár a megtestesülés dogmája szerint Jézus Krisztus „valóságos ember”, mégsem ábrázolják soha nevetés közben. A hellenisztikus és a római hieratikus ábrázolások hatását magán viselő ikonográfiai és spirituális hagyomány a szentvelenséget a szentség jeleként állította be. Még olyan teológusok is voltak, akik egyenesen azt állították, hogy Krisztus sohasem nevetett. A kis Jézus pedig valószínűleg ugyanúgy mulatott, mint a többi korabeli gyermek, de ezt kevés ábrázoláson érhetjük tetten. Emberségét illusztrálandó inkább szenvedését ábrázolták (főként a 13. századtól kezdve). Jézus evangéliumokban elbeszélte tettei és viselkedése alapján egy vallásának rítusaihoz igen szabadon viszonyuló zsidó képe tárul elénk. Bizonyos vallási magatartás kétszínűségét metsző ironiával kritizálta, ami számos karikaturistát is megihletett.⁷ A hagyományos judaizmus szemszögéből szavai egyenesen istenkáromlók.⁸

³ A korlátainkat ismerő tudatból fakadóan „a megtérés egyetemes imperatívuszaként” működik – írja Stanislas Breton (*L'Avenir du christianisme*. Paris, DDB, 1999. 243).

⁴ René NOUAILHAT: *Les avatars du christianisme en bandes dessinées*. Coll. „Divin et Sacré”, Brüsszel, EMS, 2014.

⁵ A keresztény császárság kezdetén számtalan esetben romboltak le pogány templomokat, és tettek tönkre heterodoxnak, illetve eretneknek ítélt keresztény ábrázolásokat is.

⁶ Vö. François BOESFLUG: *Caricaturer Dieu? Pouvoir et danger de l'image*. Paris, Bayard, 2006; François BOESFLUG – Françoise BAYLE: *Les monothéismes en images. Judaïsme, christianisme, islam*. Paris, Bayard, 2014.

⁷ Átvételek általában a tartalmának parodizálására, mint pl. Michel CLÉVENOT a *Le Contre-Evangile d'Anatole*-ban (Paris, Idoc-France, 1975) vagy TRONCHET (Didier VASSEUR) a *Sacré Jésus*-ben (Paris, Delcourt, 1993).

⁸ Attól kezdve, hogy Istent atyjának nevezi, egészen addig, hogy elítéli a templomban folytatott kereskedést, Jézus szavai kemények. Vö. Mt 23, 23–27: „Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert tizedet adtok a mentárból, a kaporból és a köményből, de elhagytátok mindazt, ami a törvényben ezeknél fontosabb: az igazságos ítéletet, az irgalmasságot és a hűséget; pedig ezeket kellene cselekedni, és azokat sem elhagyni.” „Vak vezetők: kiszűrítetek a szü-

Nyugaton az életmódbeli és világnézeti változások során a nevetés közege nagymértékben átalakult.

Nyugat-Európában és Québecben a társadalom hagyományos vallási kereteinek összeomlása a társadalom tömeges szekularizációját eredményezte, utat nyitva a szabados kritika előtt, amely élvezettel vetette magát a karikatúrarajzolásba: a *Charlie Hebdo* újság ebből a tiltás határait feszegető mozgalomból született.

Egy keresztény kultúrára épülő társadalomban mindenféle karikatúrához hozzászórtak az emberek. A gúnyos rajzok környezetünk részei. Maguk a keresztények hamarabb gúnyolták ki a klérust, mint a világiak.⁹ A papviccek közszejön forognak a katolikus plébániákon, akárcsak a zsidó anekdoták a rabbik között. A vallást támadó kritika a felvilágosodás óta igencsak felerősödött,¹⁰ és főként igaz ez a 19. és 20. századi grafikára.¹¹ Az „istentelenség” erkölcsstelenségét taglaló katolikus szatírák sem voltak éppen kíméletesek. Az egyházellenes karikatúrák a klérus dominanciájának, valamint az *ancien régime*-mel való kiegyezésének leleplezésére törekedtek, a köztársaság-ellenes karikatúrák pedig a vallást romboló szabados gondolkodás romlottságát támadták. Az indulatok felkorbácsolása végül ahhoz vezetett, amit Émile Poulat a „két Franciaország háborújának”¹² nevezett.

Manapság inkább „két világ háborújáról” kellene beszélnünk, két olyan világéről, amely ugyanazon a bolygón él együtt egymástól évszázados távolságokra lévő világfelfogásokkal, olyan háborúról, amely a globalizálódó világban és az információk folyamatos áradásában egyre erősödik. Mivel a kritikának ez a válfaja, amit tabukat nem ismerő gúnyból és végletes tiszteletlenségből gyúrtak, páratlan a civilizáció történetében. François Boespflug szerint „úgy tűnik, hogy az emberiség történetében egyedülálló jelenségnek vagyunk tanúi (...). Társadalmunk úgy döntött, és ez viszonylag friss fejlemény, hogy felhagy, vagy csaknem felhagy a képek bármiféle cenzúrázásával. Magát a cenzúra gondolatát cenzúrázza, a blaszfémia pedig elavult fogalomként tekint. Fel sem fogjuk, mennyire szokatlan ez a helyzet a civilizáció történetében.”¹³ Egyébként ennek is megvannak a maga határai, ahogy azt Oscar Panizza esete bizonyítja,¹⁴ vagy ahogy azt egyes, vallásuk szentségét gondosan védő vallási csoportok által blaszfémnek minősített előadások és plakátok esetén visszatérő jelleggel tapasztaljuk. Ahogy azt a Dániában 2005-ben, illetve a *Charlie Hebdo*-nál 2012-ben megjelent Mohamed-karikatúrákkal való példátlan

nyogot, a tevét pedig lenyelitek.” „Jaj, nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert megtisztítjátok a pohár és a tál külsőjét, belül pedig tele van rablásvággyal és féktelenséggel.” „Vak farizeus, tisztítsd meg először a pohár és a tál belsejét, hogy azután a külsője is tiszta legyen!” „Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert hasonlók vagytok a meszelt sírokhoz, amelyek kívülről szépnek látszanak, de belül tele vannak halottak csontjaival és mindenféle tisztátalansággal.” (Magyar Bibliatársulat új fordítású Bibliája)

⁹ Ahogyan azt egy 13. századi kódexben láthatjuk, a *Bible de Saint Louis*-ban, ami egy meztelen püspököt ábrázol egy nővel együtt egy ágyban. A főpapot a süvegéről lehet megismerni, amit nem volt ideje levenni...

¹⁰ L. pl. Voltaire-tól: *Ima Istenhez*, vagy Diderot *Apácáját*, vagy Flaubert *Szent Antal megkísértését*...

¹¹ Daumier-től és Poulbot-tól egészen a *Charlie Hebdo*-ig, Félicien Ropson és az olyan újságok illusztrátorain keresztül, mint a *Calotte*, a *Carillon* vagy a *Corbeaux*. Vö. Michel DIXMIER – Jacqueline LALOUETTE – Didier PASAMONIK: *La République et l'Église. Images d'une querelle*. Paris, La Martinière, 2005.

¹² Ezt a kifejezést Émile Poulat az *Eglise contre bourgeoisie* (Paris, Casterman, 1977) c. művében használta.

¹³ Les Actes de la Desco: *L'enseignement du fait religieux*. Paris, Scéren, 2002. 271. és 173.

¹⁴ *Das Liebeskonzil* c. művéért 1895-ben Bajorországban Oskar Panizzát egy év börtönbüntetésre ítélték.

(politikai) visszaélés mutatja, igen hamar újra felállhat egy képcenzúra. A fel-felbukkanó antiszemizmus elítélése éppúgy ösztönözhet arra, hogy új büntetési arzenált követeljenek egy aggodó, illetve felháborodott népszerűség kérésére.¹⁵ Nem biztos, hogy a jövőben a vallások kritikája és a rajtuk való nevetés joga olyan magától értetődő lesz, mint a képpromboló humor mestereinek csúfolódásaitól hangos elmúlt évtizedekben.

3. Karikatúrát rajzolni a Próféta-ról

A síita muszlimok világában a Próféta ábrázolása nem mindenhol volt tabu: a 13–14. századi kéziratokon, érméken vagy török, afgán és indiai szönyegeken számos ábrázolását fedezhetjük fel, igaz, ezek mindig tiszteletet parancsolók. Ugyanakkor a szúfizmus és a vahhabizmus követői nem tűrik el, és azt a Próféta személye elleni támadásnak tartják. Szentsége nem tűr semmilyen ábrázolást, következésképp gúnyos karikatúra sem készíthető róla. Az ember kizárólag a *Korán* szent szövegére támaszkodhat.

A *Vie de Mahometet* megrajzoló Charb és a gúnyolódásban vele egy húron pendülő *Charlie Hebdo*-beli cimborái számára pedig éppen a minden kritikai elemet nélkülöző olvasat volt a gúny tárgya. Charb ezt kifejezetten nevelő szándékkal tette, hogy némi kritikai értelemmel ruhazza fel azt, ami a betű szerinti értelmezés során csakis ostoba kommentárokhoz vezethet.¹⁶ Rajzának „betű szerinti szöveghűsége” leleplezi a Mohamed próféta-ról terjesztett régi ábrázolások túlságosan primer értelmezéseit.¹⁷ A könyv előszava humorral tárja eléink ezt a szándékot: „Mohamed életét a régi muzulmán krónikák alapján, hozzáadott humor nélkül szedtük képbe. Még ha a forma egyesek számára blaszfémnek is tűnik, maga a lényeg teljesen *halal*. (...) A próféta tetteit és megnyilvánulásait egy az egyben a muzulmán történetírók leírásai alapján rajzoltuk meg.” Charb figyelmeztetett rá, hogy az úgynevezett szó szerinti olvasat mindig nevetséges, és hogy néhány kontextusából kiragadott kép gyakorlatba ültetésének semmi értelme sincs. Magyarázatul néhány provokatív példát hozott. „Kedves olvasónóm, kedves olvasóm, jól vigyázz! Meg ne próbáld utánozni otthon azt, amit a könyv lapjain Mohamed tesz! (...) Ő talán a 7. században élt, de te nem. Így tehát ne végy feleségül hatéves kislányt! Ne köpj bele az újszülöttek szájába, ne gyilkolj zsidókat! (...) Ne vedd szó szerint azt, amit Mohamed tesz, vagy tenned parancsol!”¹⁸

¹⁵ Amikor Manuel Valls belügyminiszter Dieudonné M'bala M'bala antiszemita kirohanásai kapcsán „a törvény szigorításával” fenyegetőzött, Jack Lang egykori miniszter aggodalmát fejezte ki e „súlyos visszaesés miatt, amely egyfajta preventív rendszert, sőt mi több, előzetes morális cenzúrát jelentene a szólásszabadság rovására” (*Le Monde*, 2014. január 13.).

¹⁶ A képregény erénye az, hogy két regiszteren játszik. A képek láthatóvá teszik azt, amit a szavak akarnak kifejezni, a kíséző szöveg pedig azt, amit a képek próbálnak megjeleníteni.

¹⁷ CHARB–ZINEB: *La Vie de Mahomet*. *Charlie Hebdo* különszáma, 2012–2013.

¹⁸ Uo.

Bölcs tanács ez. Óvakodnunk kell attól, hogy naiv módon a jelen valóságába ültessünk át egy régi szöveget. Egy régi szöveggel kapcsolatban akkor járunk el helyesen, ha mindig a saját kontextusában vizsgáljuk meg, és újraértelmezzük (újraírjuk az értelmét) jelen helyzetünkre. Ha valaki erről megfélemedezik, azzal egy olyan ostoba olvasatba zárkózik, amely nem vesz tudomást a régi szöveg jelentéséről, és a legjobb esetben is mulatságos.

A *Charlie Hebdo* illusztrátorainak meggyilkolása után egy rajzoló közölt egy karikatúrát, amelyen egy csuklyás gyilkos Kalasnyikovját remegve az általa lelőtt ember holttestére szegezve azt hebegi: „A ce... a ceruzájával fenyegetett!”¹⁹ Egy másik rajz pedig egy halott karikaturistát ábrázol, aki sírjából kimászva így kiált: „Csak vicc volt!”²⁰ Ezt a két rajzot szintén csupán viccnek szánták, bár alkotóik, akik ebben a megrázó időszakban, amely tömegekkel mondatta ki egyszerre, hogy „Je suis Charlie”, egyáltalán nem voltak vicces kedvükben. A két karikatúrán a gyilkos és áldozata közt kialakuló síron túli párbeszéd humora néhány szó és pár ceruzavonás révén képes magába sűríteni a helyzet tragikumát: a Próféta karikatúrája csak vicc volt, és ezt illendő lett volna komolyan venni.

Ez a tragikus esemény megmutatja, hogy a humor és a vallás összekapcsolásának problémája a kép befogadásának módjában rejlik. A rajz lehetővé teszi az „elvonatkoztató” olvasatot, mivel nem azonos az ábrázolt dologgal. „Ez nem pipa” – olvashattuk Magritte festményén. A karikatúra sem azonos az ábrázolt személlyel, nem más az, mint annak „kép-mása”.

A baj csak az, hogy a vallás területe kiemelten szimbolikus tér: hogyan másképp fejezhető ki a kimondhatatlan, mint szimbólumokban, hogyan láttatható a láthatatlan? Az ábrázolások természetüknél fogva nem kielégítőek, kivéve, ha úgy gondoljuk, hogy a túlvilág csak félelmünk és vágyaink képzeletbeli kivetülése. Egy szent dologra vonatkozó bármiféle ábrázolás jelentésének konkrét megvalósítása nem egyéb, mint blaszfémia.

FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

¹⁹ *Spirou*, 2015. január 16. 38.

²⁰ *La Croix*, 2015. január 13. 9. L. a világ valamennyi tájáról érkezett rajzok gyűjteményét: *La BD est Charlie*. Grenoble, Glénat, 2015. január. Cavanna, a *Charlie Hebdo* egyik alapítójának előszavával (egy 2012-es szöveg alapján): „A humor felér egy orrba vágással.”

A blaszfémia válfajai és büntetése a hagyományos muszlim vallásjog szerint

SZOMBATHY ZOLTÁN*

1. Hírhedt blaszfémiaügyek

Az utóbbi évtizedekben a nyugati sajtóban több ízben is találkozhattunk olyan esetekkel, amelyek ráirányították a figyelmet az iszlám kultúra blaszfémiával kapcsolatos fogalmaira és fölfogására. Érthető módon különösen hírhedtté vált egy-két eset, amikor muszlim vallású személyek fenyegetően vagy erőszakosan reagáltak a vélt vagy valóságos blaszfémia, vallásgyalázás eseteire, amelyek az iszlám világon kívül történtek. Ilyen volt például a Salman Rushdie-ügy, ahol egy Angliában, angol nyelven alkotó világhírű író fenyegetett meg halálbüntetéssel egy közel-keleti politikai vezető,¹ illetve legújabban a *Charlie Hebdo* francia satirikus lap szerkesztője elleni véres merénylet. Ám annak ellenére, hogy Európában ezek az incidensek a legismertebbek, nem kell sokáig keresgélni, ha valaki további hasonló eseteket keres az elmúlt években. Említhetjük például Naszr Hámid Abú Zajd² neves egyiptomi gondolkodó és író ügyét, amelynek eredményeképpen menekülni kényszerült szülőhazájából, a Nobel-díjas Nadzsíb Mahfúz elleni hecckampány és merényletkísérlet szomorú esetét, amelynek ürügyül *Aulád háratiná* c. regényét használták föl, vagy két további arab író megpróbáltatásait írásaik miatt: ‘Alá Hámidot 1992-ben, Hajdar Hajdart 2000-ben érték hasonló támadások.³

De nemcsak az utóbbi egy-két évtized fejleménye az ilyen ügyek megjelenése a politikai és kulturális színtéren. Régebbi korokban, sőt még a Közel-Keleten kívül eső muszlim területek történetében is találhatunk példát az említettekhez hasonló ügyekre. 1918-ban például a *Djawi Hisworo* című, jávai nyelven megjelenő folyóirat egyik cikke váltott ki elemi fölháborodást az akkori Holland Kelet-Indiában (a mai Indonéziában), mivel az olvasók egy része szerint a cikk

* Tanszékvezető egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. E-mail: szombathy.zoltan@btk.elte.hu

¹ Tanulságainak különösen átgondolt és intelligens elemzését adja Richard WEBSTER: *A Brief History of Blasphemy. Liberalism, Censorship and „The Satanic Verses”*. Southwold, Orwell, 1990.

² Minthogy e folyóirat olvasóinak zöme vélhetőleg nem az iszlám kultúrával foglalkozó szakember, eltekintettem az arab szavak és nevek tudományos igényű, fonetikailag pontos átírásától, helyett a magyar kiejtés szerinti átírást adok, amely alapján az arab nyelvet ismerők úgyszintén többnyire visszakövetkeztethetnek az eredeti szóalakra. Az egyetlen kivételt az úgynevezett ‘*ajm*’ torokhang, amelynek még hozzávetőleges megfelelője sincs az európai nyelvekben – ezt a szokásnak megfelelően a ‘*c*’ betűvel jeleztem.

³ Sajnos akár egy rövid internetes kereséssel is bővíthető a lista. Hasonló esetekről l. még Hamadi REDISSI: *Les politiques en Islam: le Prophète, le Roi et le Savant*. Paris, L’Harmattan, 1998. 137–139.

Mohamed próféta elleni gyalázokodásként volt értelmezhető.⁴ De a középkorba visszamenve is föl-fölbukkannak – ha nem is sűrűn – olyan esetek, amelyek hasonló vallási érzékenységről vagy türelmetlenségről árulkodnak. A következő incidens erre jó példa. Az eset leírását al-Wansariszi (meghalt 1508) észak-afrikai szerző hatalmas jogi gyűjteményében találjuk: egy bizonyos költő munkásságát erősen kritizálták a környezetében, mígnem egyszer egyik ismerőse felkereste, és elmesélte neki egy álmát. Az illetőnek álmában megjelent a Próféta, és azt üzent a költőnek, hogy hagyjon föl a versek írásával. (Megjegyzendő, hogy a korabeli hiedelmek szerint a Prófétáról szóló álmokban valóban a Próféta jelenik meg.) A költő azonban rá sem rántott a Próféta neki szóló üzenetére, sőt sokak füle hallatára erre a pimasz válaszra ragadtatta magát: „Szegény Mohamed próféta, hogy kénytelen volt Medinából egészen idáig fáradni[, hogy engem kioktasson].” Erre botrány tört ki, bíróságra került az ügy, ahol a költő azzal védekezett, hogy csak amiatt használta a „szegény Mohamed próféta” tiszteletlen kifejezést, mert a Próféta a hagyományok szerint maga is dicsérő szavakkal illette a szegényeket. Hiába, a bíró szerint érdektelen, a költő valójában mire gondolt, ugyanis teljes mértékben felelőssé tehető a szavak primer értelméért. A mondat azonban első hallásra egyértelműen sértő a Prófétára, így – a középkori bíró döntése szerint – halál jár a kijelentésért, s az ítéletet az uralkodónak áll jogában végrehajtatni. Forrásunk arról nem szól, hogy erre valóban sor került-e.⁵

A blaszfémiával és vallásgyalázással kapcsolatos ügyek tehát semmiképpen sem csak a 20. század vége és a 21. század fejleményei az iszlám kultúrában, noha elmondható, hogy az utóbbi évtizedekig ezek az esetek inkább kivételt, semmint szabályt jelentettek.⁶ Újabban azonban figyelemre méltó módon gyarapodik a gyászos és ijesztő lista.

2. A blaszfémia fogalmának megfelelői az iszlám vallásjogban

A fentebbiek fényében talán meglepő, mégis igaz, hogy a blaszfémia fogalmának tulajdonképpen nincs is pontos arab nyelvű megfelelője. Annak, amit magyarul blaszfémiának nevezünk, *különböző arab fogalmak* felelnek meg. A blaszfém megnyilvánulások válfajait leíró arab szavak és szókapcsolatok egyik része homályos tartalmú, nehezen megfogható, más részük azonban egészen pontos leíró terminus. Az előbbi típusra példa az *isztihzá* (gúnyolódás) szó vagy éppen a *tadzswir Alláh* (Isten igazságosságának tagadása) kifejezés, az utóbbira pedig a következők: *isztikbfáf bil-Qurán* (a *Korán* lekicsinylése/tiszteletlenül kezelése) vagy *isztikbfáf bil-muszhaf* (a *Korán*-kötet lekicsinylése/tiszteletlenül kezelése), *szabb Alláh* (Isten gyalázása), *szabb al-maláika* (az angyalok gyalázása), *szabb al-anbijá* (a próféták gyalázása), *szabb al-raszúl* (a Pró-

⁴ KOENTJARANINGRAT: *Javanese Culture*. Singapore, Oxford University Press, 1985. 82.

⁵ A kijelentések szó szerinti értelmének alapulvétele, illetve a mögöttes szándék mérlegelése fontos és vitatott kérdés az iszlám vallásjogban, amire alább még visszatérünk. Az említett esetről I. Abúl-Abbász Ahmad al-WANSARISZI: *Al-Mi'jár al-mu'rib wal-dzsámi' al-mughrib 'an fatáwi abl Ifriqijja wal-Andalusz wal-Maghrib*. Rabat, Wizárat al-Auqáf was-Suún al-Iszlámijja, 1981. 2. kötet, 364–365.

⁶ Az irodalmi önkifejezés korlátairól a premodern muszlim társadalmakban I. SZOMBATHY Zoltán: Freedom of Expression and Censorship in Mediaeval Arabic Literature. 7 *Journal of Arabic and Islamic Studies* (2007) 1–24.

féta [ti. Mohamed] gyalázása) stb. Ahogy említettem, az *isztihzá* (szarkazmus, gúnyolódás) szó tartalma igencsak nehezen megfogható, s a magyar fordítás félrevezető annyiban, hogy egyáltalán nem képes visszaadni az arab szó fölöttébb baljóslatú jelentésárnyalatait. Amikor valaki ellen vádként ezt a fogalmat hozták föl, az különösen veszélyes helyzetet eredményezhetett, aminek legalább két oka van. Egyrészt éppen az, hogy nagyon homályos, nehezen definiálható a szó tartalma, s így sok helyzetre ráhúzható, másrészt – s ez még fontosabb – a *Korán*ban is több helyen fölbukkan ez a szó, amikor a Prófétával ellenséges hitetlenek viselkedését jellemzik vele. Ennek köszönhetően az *isztihzá* rendkívül negatív tartalmú szóvá vált, s mivel – mint az imént említettem – egyáltalán nem nyilvánvaló, konkrétan milyen viselkedést ír le, kellően szigorú (vagy rosszindulatú) értelmezéssel bármilyen, az iszlámmal, a *Koránnal* vagy a Prófétával kapcsolatos szarkasztikus megnyilvánulásra ráhúzható.⁷ Azt azonban itt is (mint az iszlám kultúrával kapcsolatban szinte minden témában) hangsúlyozni kell, hogy minden értelmezés kérdése, s kevés eleme van a muszlim vallásnak és vallásjognak, amelyben ne élnének egymás mellett szigorúbb és megengedőbb értelmezések.

Amikor a muszlim vallás jogtudósai egy sértőnek tűnő szóbeli vagy írásbeli megnyilvánulást vizsgáltak, mindenekelőtt azt igyekeztek tisztázni, hogy a kijelentés tartalma az iszlám tagadásának (*kufi*, a. m. hitetlenség), vagy csupán erkölcstelenségnek, morálisan elítélendőnek (*fiszq*) minősíthető. Ezt a kérdést az úgynevezett *alfáz al-kufi* (hitetlenségről árulkodó kijelentések) témájú vallásjogi művek tárgyalják részletesen, illetve egyes átfogó vallásjogi munkákban is találunk rövid részeket, amelyek szólnak erről a témáról.⁸ Mindez korántsem pusztán szószálhasogatás volt, ugyanis míg az utóbbi kategória jellemzően csak enyhe büntetést vonhatott maga után, az előbbi elméletileg egészen súlyos büntetéseket kívánt (adott esetben a halálbüntetést is beleértve, l. alább). A blaszfémia fönt említett arab megfelelőinek többsége a *kufi*, azaz az iszlám tagadásának minősült, s muszlim elkövető esetén elvileg egy sor drasztikus következménnyel járt, bár mint rövidesen szólok róla, a jogi gyakorlat sokszor nagyon eltért a jogi munkákban lefektetett elméleti előírásoktól és elvektől.

A továbbiakban ebben az írásban elsősorban a Mohamed prófétára vonatkozó gyalázkodó megnyilvánulásokkal (*szabb ar-raszúl*) foglalkozom. Azért teszek így, mert az Európában, ezen belül Magyarországon is hírhedtté vált incidensek valamilyen módon mindig a blaszfémianak ezzel a sajátos válfajával, a Mohamed próféta elleni sértő megnyilvánulásokkal álltak kapcsolatban. E kérdés tárgyalásakor érdemes fölfigyelni egy érdekes, sőt akár ellentmondásosnak is nevezhető jelenségre. Miközben Mohamed próféta az iszlám vallás tanításai szerint teljes mértékben emberi lénynek számít, azaz egyáltalán nem állítható párhuzamba Jézus Krisztus szerepével a keresztény hagyományban (aki, mint jól tudjuk, keresztény szemszögből egyszerre isteni és

⁷ Bővebben erről l. SZOMBATHY Zoltán: *Mujān: Libertinism in Mediaeval Muslim Society and Literature*. Oxford, Gibb Memorial Trust, 2013. 183–184.

⁸ A kérdéskörrel bővebben l. még: Intisar A. RABB: *Society and Propriety: The Cultural Construction of Defamation and Blasphemy as Crimes in Islamic Law*. In: Camilla ADANG – Hassan ANSARI – Maribel FIERRO – Sabine SCHMIDTKE (szerk.): *Accusations of Unbelief in Islam: A Diachronic Perspective on Takfīr*. Leiden–Boston, Brill, 2015. 434–464.

emberi lénynek számít), a muszlim hagyomány mégis különösen durva cselekménynek tekinti a Mohamed személyére irányuló sértő szövegeket. Sőt mi több, önmagában már a Próféta képi ábrázolását is többnyire megengedhetetlennek tekinti a muszlim hagyomány. Az életéről készült filmekben például különböző ötletes módokon kerülik el, hogy megjelenjen a filmvászonon (például a kamera az ő szemszögéből követi az eseményeket). A középkori muszlim miniatúra-festészetben is igyekeztek elkerülni, hogy Mohamed alakját ábrázolják a képen, így például adott esetben csak egy sziluett jelezte, hol lenne a Próféta az ábrázolt jelenetben.⁹

Mindennek fényében talán meglepő, hogy a Mohamed prófétára vonatkozó sértő megnyilvánulásokat igen kevés mű tárgyalja részletesen. Az ok talán az lehet, hogy ezt egy fontos szerző fontos műve már megtette a 12. században, s a továbbiakban ezt az alpművet használta szinte mindenki más, ha erről a témáról szolt. Ez az alpmű al-Qádi 'Ijád al-Jahsubi (meghalt 1149) andalúziai jogtudós és bíró *Kitáb as-sifá bi-ta'rif huqúq al-Musztafá* című munkája. Ez részletesen tárgyalja a Mohamed személyével kapcsolatban betartandó szabályokat, és az ezek megsértőire érvényes büntetéseket. Az, hogy ez a munka milyen alapvető forrássá vált a későbbi szerzők számára, máig ható módon problémássá tette az egész kérdést, ugyanis ez a mű a viszonylag szigorúnak tekinthető málikita jogi iskola körében született, és következetesen a legszigorúbb megközelítések pártján áll szinte minden kérdésben. Emiatt a fő forrás, amit a kérdés-körben mindenki használ, egy igencsak intoleráns megközelítést tart helyesnek.

3. Az iszlám vallásjogi megközelítés egy fontos sajátossága

Modern nyugati szemmel olvasva a hagyományos iszlám vallásjog alapvető forrásait a blaszfémia és hasonló jelenségek megítéléséről, egy egészen sajátos jellemzőt figyelhetünk meg: ezek a művek gyakorlatilag sohasem vizsgálják egész művek tartalmát, amikor a blaszfémia jeleit keresik. Egy irodalmi mű 'általános szellemisége' túl általános, jogi szempontból értelmezhetetlen fogalom számukra, így inkább konkrét mondatokat, kijelentéseket keresnek, amikor egy munkáról azt kívánják kimutatni, hogy az istenkáromló, vagy éppen tagadni kívánják ezt a vádat. Tehát nem egész műveket, hanem motívumokat, egyes mondatokat vizsgálnak. Megint más szóval: egy irodalmi mű minden egyes mondatát, kifejezését önálló kijelentésnek (*statement*) fogják föl, amelyet önállóan és bármely mindennapi, szóbeli megnyilvánuláshoz hasonlóan értékelni próbálnak. A muszlim jogtudósok ugyanígy például különböző műfajok között sem tettek különbséget jogi szempontból. Így például egy versnek is minden egyes sora önállóan értékelhető 'kijelentésként' fogható föl ebben a szemléletmódban, pont úgy, mint egy mindennapi kijelentés. Ezt a megközelítést foglalja össze as-Sáfi'í (meghalt 820), egy kiemelkedő muszlim vallástudós a következő szavakkal:

⁹ A festészet megítéléséről az iszlám kultúrában l. Thomas W. ARNOLD: *Painting in Islam. A Study of the Place of Pictorial Art in Muslim Culture*. New York, Dover, 1965.

„A költészet [egyfajta] beszéd: egy jó [vers] olyan, mint [bármilyen] jó beszéd, és a rossz [vers] olyan, mint [bármilyen] rossz beszéd (*as-sʿr kalám, haszanuhu ka-haszan al-kalám wa-qabihuhu ka-qabih l-kalám*). Pusztán csak [annyi a különbség, hogy a költészet] tartós és közismert szöveg, s ennyi az, ami plusz van benne [más szövegfajtákhoz képest].”¹⁰

4. A blaszfémia büntetése

4.1. Hudúd és ta^zír büntetések

Az iszlám vallásjog különbséget tesz a büntetések két fajtája között. Egyrészt ott vannak azok a bűncselekmények, amelyekre a *Korán* szövege egyértelműen megemlíti az előírt büntetés módját (ezek az úgynevezett *hudúd* büntetések). Minthogy a *Korán*ban a muszlim fölfogás szerint maga Isten szól az emberekhez, ezek a büntetések nem lehetnek emberi megfontolás tárgyai, azaz elvileg nem módosíthatók, hanem automatikusan alkalmazandók minden olyan esetben, amikor az adott bűncselekmény elkövetése bizonyítást nyert. Az általánosan elfogadott nézet szerint öt ilyen bűncselekmény van, s ezek a következők: lopás (*szariqa*), útonállás (*qat^c at-tariq*), borivás (*surb al-khamr*), házasságon kívüli nemi kapcsolat (*ziná*) és hamis vád (*qadzif*). Mint látható, ezek között nem találjuk ott a blaszfémia egyetlen válfaját sem. Más szóval, a blaszfémia büntetését illetően a *Korán* nem ad egyértelmű útmutatást, nem ír elő semmilyen konkrét büntetést. Másfelől azonban ott van a büntetések másik típusa, az úgynevezett *ta^zír*. Ez a szó azokat a büntetéseket jelöli, amelyek a bíró belátása szerint szabhatók ki, noha természetesen figyelembe kell vennie a vallásjogi hagyományt is. Mivel a blaszfémiaért járó büntetés ebbe a kategóriába sorolható, fontos megjegyezni, hogy elvileg semmi akadály a toleránsabb megközelítéseknek. Ám mint látni fogjuk, a *ta^zír* büntetések sem föltétlenül enyhébbek a másik típusnál. A különbség a két kategória között nem a szigorúságban keresendő, hanem abban a tényben, hogy a *ta^zír* büntetések emberi belátás és döntés dolgának számítanak, s mint ilyeneknek, vitatható a mértékük.¹¹

¹⁰ Muhammad ibn Idrisz AS-SÁFICÍ: *Kitáb al-Umm*. Al-Manszúra, Dár al-Wafá, 2008. 7. kötet, 513. Egy másik forrás ezt az alapelvet (nagyjából ugyanebben a megfogalmazásban) egyenesen a Profétára vezeti vissza; I. Abú-^cAbbász Ahmad ibn Muhammad AL-HAJTAMÍ: *Az-Zawádzsir^c an iqtiráf al-kabáir*. Bejrút, Dár al-Ma^crifa lit-Tibá^ca wan-Nasr, 2011. 2. kötet, 215. Egy neves későbbi jogtudós, Ibn Muffih (megh. 1362) ugyan egy másik szunnita jogi iskolát, a hanbalitát követte, ezt az alapelvet lelkesen átveszi; I. Samsz ad-Dín Abú ^cAbdalláh Muhammad IBN MUFLIH AL-MAQDISZÍ: *Kitáb al-furú^c fi fiqh al-imám Ahmad ibn Hanbal*. Bejrút, Dár al-Kitáb al-^cArabi, 2002. 3. kötet, 638.

¹¹ A *hudúd* büntetésekről I. Joseph SCHACHT: *An Introduction to Islamic Law*. Oxford, Clarendon, 1964. 175–181; a muszlim büntetőjog további válfajairól uo., 181–187.

4.2. Eltérő szigorúságú megközelítések

Az iszlám vallásjogban természetes és mindennapos jelenség, hogy úgyszólván minden kérdésben számos, akár egymással teljesen ellentétes megközelítés létezik, s ezek mindegyike legitimnek számít. Tekintettel arra, hogy a szunnita iszlámban nem létezik hierarchikusan fölépülő vallási klérus, s ezért nincs, aki előírhatná, mi legyen az egyedül érvényes vélemény bármely kérdésben, a vélemények sokfélesége elkerülhetetlen és természetes helyzet.

Al-Qádi ʿIjád már említett alapműve azonban – mint arról már szóltam – szinte egyeduralkodó szerepet játszik a Prófétaival kapcsolatos sértő megnyilvánulások témájában, márpedig sajnálatos módon ez a munka többnyire *a legszigorúbb értelmezések felé hajlik*. Arra az alapelve támaszkodik, hogy aki bármilyen módon gyalazza vagy tiszteletlenül, gúnnyal kezeli a Próféta személyét, az halálbüntetést érdemel. Sőt, ennél is tovább megy, és azt mondja: még a visszavonás és megbánás lehetőségét (*isztitába*) sem szabad fölkinálni az elkövetőnek, noha egyébként ezt a lehetőséget föl kellene kínálni például a hitét elhagyó muszlimnak is. A legkeményebb büntetés – azaz a halálos ítélet – al-Qádi ʿIjád véleménye szerint ráadásul egyaránt érvényes a muszlim és a nem muszlim elkövetőkre. Ennek a szélsőségesen szigorú nézetnek az alátámasztására bizonyos *Korán*-részletek rendkívül erőltetett értelmezését adja, illetve néhány *hadísz*t (a Próféta-ról szóló, nem okvetlenül hiteles beszámolót) közöl, amelyek szerint a Próféta egyes ellenségeit halállal büntették.¹²

Ez az ijesztő szigorúság elgondolkodtató. Vajon mi lehet az oka annak, hogy al-Qádi ʿIjád ennyire súlyosan és kíméletlenül büntetni rendeli a Próféta emlékének bárminemű megsértését? Nos, egy lehetséges ok talán az lehet, hogy a muszlim közösséget érő külső fenyegetések idején gyakran megfigyelhető, hogy az iszlám szigorúbb értelmezései kerülnek előtérbe. Márpedig a korabeli Andalúziában a Reconquista fokozódó lendülete miatt a muszlim közösség határozottan veszélyeztetett, ostromlott közösségnek érezte magát. Ehhez hozzátehetjük azt, hogy az Ibériai-félsziget muszlim területein valóságos divatja lett annak, hogy fanatikus keresztény hívők szándékosan és nyilvánosan gyalázták az iszlám hitet, a Próféta-t és az iszlám Istenét, ezzel igyekezve elérni a mártíromság dicsőségét. Mindez a fenyegetettség érzését keltette a korabeli andalúziai muszlim közösségekben.¹³ Talán nem elhanyagolható szempont, hogy ez az „ostromlott vár” hangulat ma is általános az iszlám világban, s ezen belül különösen az arab világban. Ezt az érzést ma több tényező szerencsétlen összejátszása táplálja: egyfelől ott vannak a Közel-Keletet teljesen földülő, egyes nyugati hatalmak (főleg az Egyesült Államok) által különböző ürügyekkel indított háborúk (érdemes tisztában lennünk azzal, hogy a muszlimok ezeket gyakran „keresztes háborúknak” hívják), másfelől az iszlám világ szélteiben-hosszában tevékenykedő, igen agresszív amerikai protestáns fundamentalista hittérítő csoportok tevékenysége – függetlenül attól, hogy valóságos eredménye elhanyagolható – rendkívül erős ellenérzéseket szül.

¹² al-Qádi ʿIjád ibn Múszá AL-JAHSZUBÍ: *Kitáb as-sifá bi-taʿrif huqúq al-Musztafá*. Bejrút, Dár Szádir, 2006. 343–344.

¹³ Hogy ez az érzés mennyire volt indokolt, az témánk szempontjából mellékes kérdés. A muszlim uralom végső megszűnésére, majd az iszlám (és az izraelita) vallás teljes betiltására csak három évszázaddal később került sor az Ibériai-félszigeten.

Ezek a szempontok talán magyarázhatják (noha persze nem teszik elfogadhatóvá) al-Qádi 'Ijád figyelemre méltóan intoleráns nézeteit. Könyve nagy befolyása ellenére azonban mindig is léteztek más, türelmesebb megközelítések is. Erre itt csak egy konkrét példát hoznék. A muszlim vallástudósok szerint külön megfontolás tárgya az a speciális helyzet, amikor nem muszlim, hanem úgynevezett *dzimmi* (védett státuszt élvező nem-muszlim, praktikusán többnyire keresztény vagy zsidó) gyalázza a Próféta-t vagy az iszlám szentségeit. Al-Qádi 'Ijád és a legtöbb irányzat szerint az ilyennek halállal kell lakolnia.¹⁴ Vannak azonban az iszlám vallásjognak olyan szakértői és irányzatai, amelyek ezt másként gondolják. A *hanafita* irányzat¹⁵ és több korai tekintély szerint nem kell halálbüntetést kiszabni a Próféta-t sértegető keresztényre vagy zsidóra, hiszen az iszlám vallás egészének elutasítása önmagában súlyosabb tévelygés, mint a Próféta szidalmazása vagy bármilyen blaszfémiaszámba menő kijelentés, s ezt mégis tolerálja az iszlám. Ergo: ha az iszlám jog elfogadja – márpedig elfogadja –, hogy egy *dzimmi* a maga vallását kövesse, akkor rá nem vonatkozhatnak a muszlimra érvényes szankciók a blaszfémia esetében sem.¹⁶

A toleránsabb megközelítéseket pártoló vallástudósok leggyakoribb módszere azonban eljárásjogi alapokon nyugszik. A lényege az, hogy a súlyos büntetések létjogosultságát elviekben ugyan elismerik, ám eljárásjogi okokból a gyakorlatban nem tartják alkalmazandóknak vagy alkalmazhatóknak ezeket a kiszabott büntetéseket. Ilyenkor tulajdonképpen az elmélet és a gyakorlat közti – mindig is hatalmas – különbséget használják ki, amely eljárást az iszlám vallásjog teljes mértékben lehetővé teszi.

4.3. Jogelmélet és -gyakorlat különbsége: eljárásjogi megfontolások

A súlyos büntetések eljárásjogi alapú enyhítésének vagy éppen érvénytelenítésének törekvése egyenesen Mohamed próféta-ra megy vissza. A legtöbb *hadisz*-gyűjteményben (azaz Mohamed próféta-ról szóló beszámolók gyűjteményeiben) megtaláljuk azt a történetet, ahol a Próféta kimondottan fölszólítja követőit erre a gyakorlatra. A híres fölszólítás szövege így hangzik: „Érvénytelenítsétek az előírt büntetéseket a kétségek által (*idraü l-hudüd bis-subuhát*).” Vagyis a Próféta gyakorlatilag felszólít arra, hogy igyekezzünk *ne végrehajtani* a szigorú (és elvileg a *Korán* szövege által előírtnak tekinthető) büntetéseket.¹⁷ Ez a lehetőség tehát még inkább adott a nem is egyértelműen előírt büntetések esetében. Az iszlám vallásjogban egyébként egész műfajjá fejlődött annak tudománya, hogyan lehet kikerülni a jog kellemetlen gyakorlati következményeit úgy, hogy betű szerint betartjuk, a valóságban azonban kicselezzük az előírásokat (*hijal*, a. m. „trükkök”).

¹⁴ AL-JAHSZUBÍ i. m. (12. lj.) 368–371.

¹⁵ Történetesen a legnépesebb szunnita vallásjogi irányzat, amelyet Indiától és Kínától Közép-Ázsiáig, a Közel-Kelet központi területeiig és a Balkánig követnek.

¹⁶ AL-JAHSZUBÍ i. m. (12. lj.) 369.

¹⁷ Erről a jogi alapelvről l. Maribel FIERRO: *Idraü l-hudüd bi-l-shubuhät: When Lawful Violence Meets Doubts*. 5 *Hawwa* (2007) 208–238; Intisar A. RABB: *The Islamic Rule of Lenity*. 44 *Vanderbilt Journal of Transnational Law* (2011) 1299–1351.

Hogy a jogi gyakorlat nagymértékben eltért a jogi előírásoktól (különösen a szigorúbb előírásoktól), azt egy konkrét példával szeretném itt illusztrálni. Az egyik legnagyobb középkori arab költő, Abú Nuwász költészete valósággal hemzseg a blaszfémianak minősíthető részletektől, olyannyira, hogy az ilyenekből több szerző is egész válogatást állított össze „Abú Nuwász istentelen vesszora” (*Kufrijját Abi Nuwász*) címmel.¹⁸ Nos, Abú Nuwász természetes halállal halt meg, s bár többször és több okból is ült börtönben élete során, nincs nyoma annak, hogy valaha is komolyan fenyegette volna a halálbüntetés (ami, mint láttuk, sokak szerint a blaszfémiaért járó megfelelő büntetés lenne).

A blaszfémia témájáról olvasva újra és újra szembetaláljuk magunkat az iszlám vallásjog egy fontos eljárási előírásával: a szándék mérlegelésével. Az iszlám vallásjog a jogalkalmazás számos területén alapvető szempontnak tekinti azt, hogy egy cselekedet vagy egy szóbeli megnyilvánulás esetében mi volt az elkövető valóságos szándéka.¹⁹ A muszlim jogtudósok többsége szerint a mögöttes szándék (*nijja*) mérlegelése a blaszfémiagyánús szövegek elbírálásánál is elengedhetetlen.

Megjegyzendő egyébként, hogy al-Kádi ‘Ijád itt is merev álláspontot képvisel: ő a szándékot nem tekinti mérlegelendő szempontnak. Szerinte az ember felelős azért, amit kimondott, és nincs joga azzal védekezni, hogy mondjuk csak viccelt vagy éppen részeg volt.²⁰ De az uralkodó értelmezés nem ez volt, hanem az, hogy igenis számít a szándék. Például a viccelődést általában határozottan megkülönböztették az ártó szándéktól. „A muszlimok szavait a lehető legjobb indulattal kell értelmezni (*juhmalu kalám al-muszlimin ‘alá ahszanibi wa-adzsmalibi*)”, ahogy egy hanafita vallástudós fogalmaz.²¹ Ugyanezt az alapelvet egy másik vallástudós, az egyik legnagyobb késő középkori muszlim szerző, asz-Szujúti (meghalt 1505) így fejezi ki: „Ha eltér egymástól a szív és a nyelv szándéka [azaz: mást ért az ember a szavain, mint amit látszólag jelentenek], akkor a lényeges az, ami a szívben van (*wa-idzá khtalafa nijjat al-qalb wal-liszán fal-‘ibra bil-qalb wa-má fíhi*).”²² Ez a szemlélet ma is tovább él. Muhammad Szajjid Tantáwí, Egyiptom főmuftija (1986–1996) például azt hangsúlyozta a Salman Rushdie-ügy kapcsán, hogy a Khomeini ajatollah által kimondott halálos ítélet érvénytelen és jogtalan, mert senki sem vizsgálta meg Rushdie szándékát, márpedig anélkül tilos ítéletet hozni. Mint mondja, nagyon is lehetséges, hogy ha a szerző elmondhatná, mit is akart tulajdonképpen kifejezni, akkor az nem minősülne blaszfémianak vagy a Proféta sértegetésének.²³

¹⁸ Muhalhil ibn Jamút IBN AL-MUZARRAC: *Szariqát Abi Nuwász*. Kairó, Dár al-Fikr al-‘Arabí, 1957. 144–146; I. még két másik hasonló válogatást két másik szerzőtől: ABÚ NUWÁSZ: *Díwán Abi Nuwász al-Haszan ibn Háni al-Hakamí*. Berlin, Klaus Schwarz, 2003. 5. kötet, 458–460; al-Qádi Abul-Haszan ‘Alí AL-DZSURDZSÁNI: *Al-Waszáta bajna l-Mutanabbí wa-kbuszúmbi*. Kairó, Dár Ihjá al-Kutub al-‘Arabijja. 63–64.

¹⁹ A mögöttes szándék mérlegelésének szerepéről az iszlám jogban I. Paul R. POWERS: *Intent in Islamic Law. Motive and Meaning in Medieval Sunni Fiqh*. Leiden–Boston, Brill, 2006; Y. Linant DE BELLEFONDS: *Volonté interne et volonté déclarée en droit musulman*. 10 *Revue internationale de droit comparé* (1958) 510–521.

²⁰ AL-JAHSZUBÍ i. m. (12. lj.) 353, 386–387.

²¹ Abul-Fath Zahir ad-Dín ‘Abd ar-Rasíd AL-WALWÁLIDZSÍ: *Al-Fatáwí al-Walwálidzsi*. Bejrút, Dár al-Kutub al-‘Ilmijja, 2003. 5. kötet, 417.

²² Dzsálál ad-Dín ‘Abd ar-Rahmán ASZ-SZUJÚTÍ: *Al-Asbáh wan-nazáir fi qawá‘id wa-furú‘ fiqh as-Sáfi‘ijja*. Bejrút, Dár Ibn Hazm, 2005. 39–40.

²³ Malise RUTHVEN: *A Satanic Affair: Salman Rushdie and the Wrath of Islam*. London, Hogarth, 1991. 84–85, 115–117.

Az a nézet, hogy a kijelentéseknek nemcsak az elsődleges jelentése számít, hanem vizsgálni kell a mögöttes szándékot, egyenesen Mohamed prófétára is hivatkozhat – minthogy az iszlám kultúráról van szó, hivatkozik is. Főntebb már szó esett a humoros és komoly kijelentések megkülönböztetéséről. Az, hogy egy kijelentés nem komolyan, hanem csak viccből hangzott el, az egyik leggyakoribb mentő körülménynek számított blaszfémiagiányús kijelentések esetén, s ilyen esetekben gyakran előkerült az az érv, hogy számos beszámoló (*hadisz*) tanúsága szerint Mohamed előszeretettel viccelődött követőivel. S valóban, valószínűleg Mohamed az egyetlen próféta, akiről maradtak fenn olyan történetek – nem is kis számban –, amelyekben viccelődik és humoros megjegyzéseket tesz, illetve legalább ötven olyan beszámoló, amelyekben mások viccein nevet. Ezeket a muszlimok gyakran szokták idézni a humor, az irónia védelmében. Ha tehát a Próféta viccelhetett – még vallásos témában is! –, akkor miért ne tehetné ezt az egyszerű ember is?

A megfélemlítés (bullying) szabályozása Magyarországon és külföldön

PARTI KATALIN*

1. Bevezetés, módszer

Napjainkban a megfélemlítés, bántalmazás (*bullying*) jelensége mind a napi sajtóban, mind a társadalomkutatók érdeklődési körét tekintve egyre inkább előtérbe kerül. Jelen tanulmány célja annak áttekintése, hogy a hatályos magyar és külföldi szabályozás lefedi-e a *bullying* körébe sorolható magatartásokat, és ha nem, akkor szükséges-e új büntetőjogi tényállás megalkotása, esetleg egyéb jogterületek szerinti konkrétabb szabályozás biztosítása. A kutatás körében áttekintjük néhány európai uniós tagállam jogi szabályozását, valamint a nemzetközi és a tengerentúli ítélkezési gyakorlatot. A kutatás célja a *bullying* és a *cyberbullying* (cybermegfélemlítés) szabályozási modelljeinek megismertetése is.

A büntetőjogban ismert megoldások mellett áttekintjük a közigazgatási és a civil jogi megoldásokat is, ahol ez fellelhető, különös tekintettel a jó gyakorlatokra. Részletesen bemutatjuk az egyes országok közoktatási törvényeiben lefektetett megoldásokat. Tárgyaljuk az elkövető és a neveléséért, felügyeletéért, gondozásáért felelős személy, illetve – ahol ez adott – az iskola felelősségre vonhatóságát. Az alternatív megoldások körében ismertetjük az internetszolgáltatók *cyberbullying*ért viselt felelősségét. Összefoglaljuk a jelenlegi szabályozás hiányosságait, illetve a legjobb gyakorlatokat.

A kutatás során kérdőívet küldtünk az Európai Unió tagállamai jogalkalmazó szerveinek (ügyészségek, nyomozó hatóságok), valamint számos egyetemnek, kutatóintézetnek, illetve szakmai szervezetnek. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az egyes tagállamok és tagállami várományosok jogi szabályozása külön tényállásként tartalmazza-e a *bullying*, illetve a *cyberbullying* fogalomkörébe tartozó magatartásokat. Arra kértük a válaszolókat, listázzák a megfélemlítéssel kapcsolatba hozható büntetőjogi, szabálysértési tényállásokat, és a kapcsolódó más jogági megoldásokat, osszák meg a *bullying* definícióját – ha van –, fogalmi elemeit, a gyakorlatban használatos értelmezési kereteit. Az adott tagállam bírósága által tárgyalt emblemikus esetekre azért voltunk kíváncsiak, mert megfélemlítés esetén a bírói gyakorlatnak az átlagosnál fontosabb szerep jut a jogértelmezésben. A bíróságokra igen nagy nyomás nehezedik egyfelől az esetek technikai újdonságtartalma miatt (itt kifejezetten a cybertérben lejátszódó esetekre gondolva), másfelől a jogértelmezési gyakorlat kimunkálansága miatt. Rákérdeztünk arra, a válaszoló ismer-e olyan speciális *bullying*-kezelő programokat, amelyek a primer prevenció eszközei lehetnek.

* Tudományos főmunkatárs, Országos Kriminológiai Intézet. E-mail: parti@okri.hu

A kérdőíves kutatás mellett összesen hét magyarországi és négy külföldi szakemberrel készítettünk irányított kérdéseken alapuló interjút, akik különböző szakterületeken – egyetem, kutatóintézet, nyomozás, felderítés, védképviselő, civil szféra – dolgoznak, ezáltal egymást nemcsak megerősítő, hanem kiegészítő információval is bírnak a témában. Ezen túl áttekintettük a magyar és külföldi szakirodalmat, és felhasználtuk tematikus konferenciákon elhangzott előadások anyagait.

2. Konceptualizálás – a bullying és a cyberbullying definíciója

A vizsgált országokban nincs elnevezése a *bullying* ernyőterminológiájával illetett magatartásoknak. Jobb híján az angol kifejezést hívják segítségül. Angol terminológiával nevezik meg és azonosítják a *bullying* egyes elkövetési magatartásait,¹ megvalósulási közegeit, mint amilyen a felnőttek közötti munkahelyi zaklatás (*workplace mobbing*), az erőszakos szexuális közeledést is magában foglaló *harassment* vagy a tinédzserek közti, megszegyenítő videómegosztás, a *slut shaming*. Az angol terminológiától eltekintve Európában csak néhány skandináv nyelvben van külön szó a *bullyingra*, ezen kívül a magyarországi kriminológiában az utóbbi években a megfélemlítés kezd elfogadottá válni (l. pl. a Megfélemlítés Elleni Programot).²

A *bullying* definíciója a szakirodalom szerint három konjunktív elemet tartalmaz:³

- fizikai, verbális vagy pszichológiai támadás vagy megfélemlítés, amelynek célja félelem, stressz vagy egyéb ártalom okozása;
- a (fizikai vagy pszichikai) erőegyensúly hiánya, amelyet kihasználva az erősebb személy (vagy személyek) nyomást gyakorolnak a gyengébbre;
- rendszeresen ismétlődő vagy huzamosabb időn keresztül folyamatosan fennálló helyzet két személy vagy személyek között.

Következésképpen, nem *bullying*, hogyha két ugyanakkora (fizikai, pszichikai vagy verbális) erővel rendelkező vagy azonos hatalmi pozícióban lévő személy egyszeri konfliktusba kerül egymással. Megkülönböztetünk felnőttek közötti (pl. munkahelyi) és gyermekközösségekben előforduló (ún. iskolai) *bullyingot*. Ezek további attribútuma, hogy történhet akár a közösségi intézmény, szolgálati hely, munkahely stb. területén vagy azon kívül – idetartozik iskola esetén az odafelé vagy a hazafelé vezető út, iskolabusz, továbbá olyan, az intézmény dolgozói vagy diákjai között előforduló *bullying*, amely hatását az intézményben érezteti – a munkahelyi vagy iskolai békés munkavégzési vagy tanulmányi légkör bomlasztásában.

¹ Marilyn A. CAMPBELL – Ales ZAVRŠNIK: Should Cyberbullying be Criminalized? In: Peter K. SMITH – Georges STEFFGEN (szerk.): *Cyberbullying Through the New Media: Findings from an International Network*. London – New York, Psychology Press, 2013. 65–82.

² <http://www.megfelemlites.hu/>

³ Dan OLWEUS: *Bullying at School. What We Know and We Can Do*. Oxford, Blackwell, 1993; Maria M. TTOFI – David P. FARRINGTON: Effectiveness of School-Based Programs to Reduce Bullying: A Systematic and Meta-Analytic Review. 7 *Journal of Experimental Criminology* (2011) 27–56.

Az EU-OSHA 2009-ben kiadott, munkahelyi erőszak és zaklatás jelentése szerint⁴ a *bullying* olyan rendszeresen ismétlődő, ok nélküli, egy vagy több munkavállaló vagy kolléga elleni támadó magatartás, amelynek célja a célszemély vagy célszemélyek viktimizálása, megfélemlítése, karrierjük vagy előmenetelük aláásása vagy megfélemlítése.

A *bullying* interneten, online környezetben is elkövethető, de elektronikus eszközzel internet nélkül – telefonhívással, rövid szöveges vagy képzületben (*cyberbullying*) – is megvalósítható. A *cyberbullying* definíciója további kiegészítésekre szorul, amennyiben egy vagy több személy által is elkövethető ugyanaz a cselekmény,⁵ és ettől függetlenül egyetlen cselekménnyel is megvalósítható. Nincs szükség tehát a tett ismétlésére, hiszen például egy online megjelenő, rágalmozó, lejárató üzenet vagy hír egy aktussal posztolható – itt a sérelem annál nagyobb, minél többen látják, osztják meg, kommentelik vagy tetszikelik a posztot. Elkövethető internet-csetszobában, tematikus online csoportokban, online közösségi oldalon (Facebook, Myspace, Twitter, Instagram stb.), Instant Messenger alkalmazáson, video- vagy képmegosztó applikációval (YouTube, Picasa stb.), mobiltelefonnal (SMS, MMS stb.).

A másik jelentős definíciós elem, amely ugyan nem hiányzik, de más kontextusban és értelmezési keretben jelenhet meg a cybertérben, az erőegyensúly hiánya. A cybertérben az erőegyensúly hiánya adódhat csupán abból, hogy a sértett nem azonosítja, illetve nem ismeri az elkövetőt, aki anonimitását az online felületnek köszönhetően őrzi meg. A cybertér egyes gondolkodói szerint az utóbbi – ti. amikor az áldozat nincs tisztában az elkövető kilétével – nem is *cyberbullying*, hanem egy másik helyzet, *cyber harassment*, azaz cyberzaklatás – ekkor azonban hiányzik a klasszikus megfélemlítési szituáció, tehát nem *bullying*ról, hanem a *bullying* egyik elkövetési magatartásáról van szó.⁶

A kriminológusok és *bullying*-kutatók között vita folyik arról, hogy a *cyberbullying* önálló cselekmény, vagy a *bullying*nek az online közegben megvalósuló egyik válfaja. Akik az önálló cselekmény iskolához tartoznak,⁷ azzal érvelnek, hogy a *cyberbullying* merőben másfajta képességeket kíván, és másfajta visszaélés. Így pl. deszenzitizál (immunitás tesz a sértett érzelmeinek felismerésére), az anonimitás adta előnyök kihasználására tanít (az elkövető védettnek érzi magát, így nincs, ami visszatartsa tettének folytatásától), továbbá a sértettet saját privát közegében (tipikusan otthon, a szobájában) teszi kiszolgáltatottá, így a folytonos kitettség képtelenné teszi a stresszfeldolgozásra. Míg a konzervatív iskola képviselői az online térben elkövetett *bullying*ot

⁴ European Agency for Safety and Health at Work: Workplace Violence and Harassment (2011). A European Picture. European Risk Observatory Report. <https://osha.europa.eu/en/publications/reports/violence-harassment-TERO09010ENC/view>

⁵ Peter K. SMITH – Jess MAHDAVI – Manuel CARVALHO – Neil TIPPETT: *An Investigation into Cyberbullying: Its Forms, Awareness, and Impact, and the Relationship between Age and Gender in Cyberbullying*. London, University of London, 2006.

⁶ Robert SLONJE – Peter K. SMITH: Cyberbullying: Another Main Type of Bullying? 49 *Scandinavian Journal of Psychology* (2008) 147–154; Michael A. FAUMAN: Cyber-Bullying: Bullying in the Digital Age. 165 *The American Journal of Psychiatry* (2008) 780–781; Heidi VANDEBOSCH – Katrien van CLEEMPUT: Defining Cyberbullying: Qualitative Research into the Perceptions of Youngsters. 11 *Cyberpsychology & Behavior* (2008) 499–503.

⁷ Peter K. SMITH: Cyberbullying: Challenges and Opportunities for a Research Program. A Response to Olweus. 9(5) *European Journal of Developmental Psychology* (2012) 553–558.

nem tekintik speciálisnak, szerintük elegendő az iskolákat és a szakembereket a *bullying* jelenségére általánosan felkészíteni, ezáltal a cybertérbeli elkövetés is csökkenni fog (ezt vallja pl. Olweus).⁸

Habár a *bullying* és a *cyberbullying* magatartásának szankcionálására a vizsgált országok büntető törvénykönyvei nem tartalmazzak önálló tényállást, azok eszköz-, illetve előkészületi cselekmények lehetnek. Így tehát szankcionálásuk jelenleg is biztosított, csak éppen a jogalkalmazó szorult kreatívabb gondolkodásra a cselekmények besorolását illetően, különös tekintettel a napjainkban a fejlett világban tapasztalható túlszabályozás és kriminalizálási tendencia (*juridicisation*)⁹ súlyosbításának elkerülése érdekében. A cselekmények tényállástani besorolásán túl szükség van morfológiájuk és az általuk okozott – rövid és hosszú távú – lelki sérülés mibenlétének és feloldhatóságának megértésére is, hiszen így nemcsak az elsődleges prevenció (iskolapszichológus, tréner, intervenció program szakértő) szakemberei, hanem a jogalkalmazók (bírák) is teljes képet kaphatnak a sérelem mértékének megítéléséről.

3. A *bullying* és a *cyberbullying* magatartásaira vonatkozó büntetőjogi szabályok

A *bullying* és a *cyberbullying* magatartása önálló tényállásban nem szabályozott egyik, a mintába került ország (Németország, Szlovénia, Horvátország, Románia, Bulgária, Szlovákia, Olaszország, Csehország, Litvánia, Finnország, Portugália, Spanyolország, Brazília) büntető törvénykönyvében, illetve igazgatási jogszabályában sem. A büntető törvénykönyvek azonban számos olyan tényállást tartalmazzak, amelyek megfelelnek a megfélemlítés eszközcselekményének vagy valamely megjelenési formájának. Ilyen pl. a zaklatás (*harassment, stalking, dangerous pursuing*) vagy a fenyegetés (*intimidating, threatening, dangerous threatening*).

A magyar törvényalkotó elnevezésében nem, de egyes tényállási elemeit tekintve önálló tényállásként szerepelteti a Btk.-ban a *bullying* magatartását. Ez a magyar Btk.-ban a zaklatás (az angol terminológiában a magyar Btk.-ban szereplő önálló tényállásnak leginkább a *harassment* vagy a *stalking* felel meg). Elemei a fizikai sérelemokozással fenyegetés vagy a félelemléltetés, a szándékosság, a huzamosabb időn keresztül ismétlődés, de nem eleme az erőegyensúly-eltolódás. A zaklatás sokszor volt partnerek között valósul meg, amikor az egyik fél nem képes lezárni a kapcsolatot, és üzeneteivel folyamatosan próbálja meggyőzni áldozatát a kapcsolat folytatásának relevanciájáról. Olyan magatartássorozat, amely, ha azokat egymástól elkülönítjük, legfeljebb kellemetlen, zavaró, de nem büntetendő cselekményekből áll. A zaklatás súlyosabban minősül, ha a célszemélyt vagy hozzátartozóját személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó cselekménnyel fenyegetik, vagy ezt a látszatot keltik. Még súlyosabb a szankció, ha a volt vagy jelenlegi élet- vagy házastárs nevelése, felügyelete, gondozása alatt álló személy sérelmére követik el.

⁸ Dan OLWEUS: Comments on Cyberbullying Article: A Rejoinder. 9(5) *European Journal of Developmental Psychology* (2012) 559–568.

⁹ Ales ZAVRŠNIK: *Legal Aspects of Cyberbullying: A Comparative Analysis of Criminal Law Frameworks in Seven Countries*. Kézirat. 2015. 2.

A *bullying*tól eltérően, a tényállásnak alapesetben nem eleme az erőegyensúly-eltolódás, így két, fizikai vagy pszichikai szempontból egyenrangú személy között is megvalósulhat, pl. egymástól elvált személyek között, akik közül az egyikük célja a válás vagy szakítás ellenére a kapcsolat fenntartása. Ám ha a cselekményt hatalmi vagy befolyási helyzettel visszaélve követik el – pl. munkahelyen a felettes a beosztottja sérelmére –, a cselekmény súlyosabban minősül. A tényállás alapesete tehát nem tartalmazza a *bullying* minden fogalmi elemét, továbbá a joggyakorlat ki-egyensúlyozatlan az egyes tényállási elemek értelmezésében. Így pl. nem tisztázott, mi minősül rendszeres vagy tartós háborgatásnak, vagy hogy az egyes társadalmi alá-főlé rendeltségi viszonyok megfelelnek-e a *bullying* fogalmi elemeként aposztrofált erőegyensúly-eltolódásnak.

Az alábbi táblázat az egyes országok által a *bullying*, illetve a *cyberbullying* körébe sorolt magatartások büntető anyagi jogi szabályozását mutatja be vázlatosan. A táblázatban felsorolt magatartások nem fedik le teljes mértékben a *bullying* és a *cyberbullying* területét, tehát a felsoroltakon kívül nyilvánvalóan léteznek még tényállások, amelyek a *bullying* eszközeül szolgáló magatartásokat rendelik büntetni, illetve olyanok, amelyek a *bullying* határterületén helyezkednek el. A felsorolás tehát nem kizárólagos, másfelől viszont fontosnak tartottunk megemlíteni minden olyan tényállást, amely – ha csak gyengén is – kapcsolatot mutat a *bullying*gal. A könnyebb azonosíthatóság érdekében az egyes tényállásokban felfedezhető *bullying*-definíciós elemeket is feltüntettük. Emellett utalunk az egyezés fokára: eszerint az országok által említett tényállás gyenge, közepes vagy erőteljes egyezést vagy hasonlóságot mutat a *bullying* magatartásával.

1. táblázat: A *bullying* körébe sorolható tényállások fogalmi és definíciós elemei¹⁰

A tényállás megnevezése	Fogalmi elemek	A <i>bullying</i> mely definíciós eleme található meg a tényállásban; a definíciós egyezés szintje	Ország
Gyenge fokban egyező tényállások			
Bántalmazás (<i>Insult</i>)	– szándék; – minősített eset, ha tömegmédiában, az interneten vagy egyébként olyan megosztási felületen követik el, amelyhez jelentős tömeg hozzáfér	A megfélemlítés csak az eredmény lehet, de nem feltétlen. Gyenge egyezés (alá-főlé rendeltségi viszony, ismétlődés vagy folyamatosság nem feltétel). Megjegyzés: jogszabály által közelebbről meg nem határozott magatartás!	HR, BG, IT, PT, BR, DE

¹⁰ A táblázat azokat a bűncselekményeket listázza, amelyeket az adott ország jogalkalmazói a *bullying*, illetve a *cyberbullying* körébe tartozónak tekintettek – a kérdőív, az interjúk, avagy a szakcikkek tanulsága szerint. Ilyen módon a felsorolás nem teljes, de világosan jelzi, hogy a jogalkalmazók mely cselekményekkel azonosítják a *bullying* jelenségét.

A tényállás megnevezése	Fogalmi elemek	A <i>bullying</i> mely definíciós eleme található meg a tényállásban; a definíciós egyezés szintje	Ország
Hivatali pozícióval visszaélve elkövetett emberi méltóság megsértése (<i>Violation of human dignity by abuse of official position</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – hivatali pozícióval visszaélve; – szándékosan; – megaláz, sérteget, könnyű testi sértést okoz 	<p>Alá-fölé rendeltségi helyzetet kihasználva; megfélemlítő (megalázó) helyzet teremtése.</p> <p>Gyenge egyezés (csak specifikus személy követheti el, és nem követelmény a rendszeresség vagy folyamatosság).</p>	SI
Gyermekkel ismerkedés szexuális kizsákmányolás céljából (<i>Child enticement for the purpose of satisfying sexual needs</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – 15 évet be nem töltött személlyel online ismerkedés szexuális vágyak kielégítése céljából, vagy a sértett személyes adatainak továbbítása a bűncselekmény elkövetése céljából 	<p>A megfélemlítés csak mint eredmény lehet (nem feltétlen).</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	HR
Erőszakos és durva magatartás (<i>Violent and rude behavior</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – fizikai erő alkalmazására provokálás vagy egyébként erőszakos, durva és bántalmazó magatartás tanúsítása vagy más zaklatása, – aminek következtében a sértett megalázó vagy félelemteli helyzetbe kerül 	<p>A megfélemlítés mint eredmény.</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	SI
Profillopás (<i>Identity theft</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – valamely harmadik fél félrevezetése érdekében más, meglévő személynek adja ki magát az online kommunikáció során; – ezzel anyagi vagy egyéb, meghatározó veszteséget okoz 	<p>A megfélemlítés csak mint eredmény.</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	FI
Kényszerítés (<i>Coercion</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – erőszak vagy ellenállhatatlan fenyegetés alkalmazásával arra kényszerít valakit, hogy valamit tegyen, ne tegyen, vagy eltűnjön; – szándék; – minősített esetként jelenik meg az etnikai, nemzetiségi, vallási, szexuális vagy egyéb csoport-hovatartozás miatti kényszerítés 	<p>A megfélemlítés mint eredmény lehetséges.</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	HR, BG, SK, IT, PT, ES, HU

A tényállás megnevezése	Fogalmi elemek	A <i>bullying</i> mely definíciós eleme található meg a tényállásban; a definíciós egyezés szintje	Ország
Zsarolás (<i>Extortion</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – abból a célból, hogy magának vagy másnak anyagi előnyt szerezzen; – erőszak vagy ellenállhatatlan fenyegetés alkalmazásával arra kényszerít valakit, hogy valamit tegyen, ne tegyen, vagy eltűnjön 	<p>A megfélemlítés mint eredmény lehetséges.</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	HR, BG, SK, HU
Magánélethez fűződő jog megsértése személyes adatok engedély nélküli megszerzésével vagy közzétételével (<i>Gathering or dissemination of information violating personal privacy / unlawful use of personal data</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándékosan (engedély nélkül); – a tömegmédia használatával, vagy a sértett személyes adatainak más közzétételével, vagy a személyes adatok illetéktelen megszerzésével; – a sértettnek kárt vagy szenvedést okoz; – a közzétételnél minősített eset, ha a sértett a társadalom ismert, elismert tagja 	<p>A megfélemlítés csak mint eredmény lehet (nem feltétlen).</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	FI, HR, BG, CZ, LT, PT, DE, HU
Engedély nélküli hang- vagy képfelvétel készítése (<i>Unlawful recording of audio or images</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándékosan; – engedély nélkül hangfelvétel vagy video(kép)-felvétel készítése a beszélő vagy jelenlévő engedélye nélkül 	<p>Nincs megfélemlítés.</p> <p>Gyenge egyezés (nincs ismételt vagy folyamatos elkövetés, nincs erőpozícióval visszaélés).</p>	PT, HU
Rágalmazás (<i>Defamation</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándékosan; – hamis információ terjesztése; – aminek következtében a sértettet kár vagy szenvedés éri 	<p>A megfélemlítés csak mint eredmény lehet (nem feltétlen).</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	FI, HR, CZ, SK, LT, IT, PT, ES, BR, DE, HU
Becsületsértés (<i>Bringing shame on another</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – olyan tény állítása vagy megosztása harmadik személlyel, amely alkalmas a sértett hírnevének rontására; – minősítő körülmény, ha a tömegmédiában vagy nagy tömegek által elérhető felületen hangzik el az állítás 	<p>A megfélemlítés csak mint lehetséges eredmény (nem feltétlen).</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	HR, BG, BR, HU

A tényállás megnevezése	Fogalmi elemek	A <i>bullying</i> mely definíciós eleme található meg a tényállásban; a definíciós egyezés szintje	Ország
Öngyikosságban közreműködés (<i>Abetting or procuring a suicide</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – kegyetlen vagy csalárd tettel – közreműködik a sértett öngyilkossági szándékának kialakulásában 	<p>A megfélemlítés csak mint lehetséges eredmény (nem feltétlen).</p> <p>Gyenge egyezés (az alá-fölé rendeltségi helyzet és a rendszeresség, folyamatosság nem eleme, és a megfélemlítés is csak az eredménye, nem pedig célja a cselekménynek).</p>	LT, HU
Nemzeti, etnikai, vallási vagy más csoport elleni izgatás (<i>Incitement against any national, racial, ethnic, religious or other group of persons</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – speciális csoport ellen; – a csoport lekicsinylésére, – megalázására vagy egyéb módon ellene gyűlölet keltésére szolgáló dolgot (pl. képet, videót, nyilatkozatot) tesz közzé 	<p>Gyenge egyezés (nincs folyamatosság vagy ismétlődés, és nincs erőegyensúly-eltoldódás).</p> <p>Megjegyzés: csak csoport – és nem egy személy – ellen követhető el.</p>	LT, HU
Közepes fokban egyező tényállások			
Fenyegetés (<i>Threat, threatening, dangerous threatening, menace</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék (a megfélemlítés vagy felmérgetés szándéka); – fizikai támadással vagy a személyes szabadság csorbításával vagy vagyontárgyának megrongálásával, elpusztításával – a sértett vagy hozzá közelálló személy ellen 	<p>A félelemkeltés szándéka.</p> <p>Közepes fokú egyezés (mivel az erőegyensúly-eltolódás és az ismétlődés vagy folyamatosság nem eleme a tényállásnak).</p> <p>Megjegyzés: a <i>stalking</i> definíciójával mutat nagyobb egyezést.</p>	SI, FI, HR, CZ, SK, IT, PT, ES, DE
Kínzás (<i>Torture</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – másnak fizikai vagy pszichikai fájdalom okozása; – célzat (információ vagy saját terhelő vagy harmadik személyre nézve terhelő vallomás megszerzésére); – az alá-fölé rendeltségi viszony kihasználása vagylagosan jelenik meg 	<p>A félelemkeltés szándéka;</p> <p>az alá-fölé rendeltségi viszony megjelenhet, de nem feltétel.</p> <p>Közepes egyezés (nincs ismétlődés vagy folyamatosság, illetve a cselekmény célzata túlmegy a <i>bullying</i> kizárólagos célzatán, amely a megfélemlítés).</p>	SI

A tényállás megnevezése	Fogalmi elemek	A <i>bullying</i> mely definíciós eleme található meg a tényállásban; a definíciós egyezés szintje	Ország
Szexuális célzattal elkövetett zsarolás (<i>Sextortion, sexual duress</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – erőszak alkalmazásával vagy súlyos hátrány okozásával kényszerít; – szexuális aktus (pl. maszturbálás) végzésére, ruhátlan vagy hiányos öltözötű felvételek készítésére vagy más hasonló cselekményre; – minősítő körülmény, ha alá-fölé rendeltségi viszonyban (pl. büntetés-végrehajtási intézetben) követik el, ha a sértett addikcióját kihasználva, ha gyermek ellen, ha több személy ellen, ha fegyverrel vagy csoportosan követik el; – az előkészület büntetendő 	<p>A megfélemlítés mint eredmény lehetséges.</p> <p>Közepes egyezés (az alá-fölé rendeltségi viszony csak minősítő körülmény, de alapesetben – zsarolási helyzet – is feltételezhető; az ismételt vagy folyamatos elkövetés nem nevesített).</p>	CZ
Erőteljesen egyező tényállások			
Munkahelyi zaklatás (<i>Mobbing, workplace mobbing</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék (degradálás vagy fenyegetés); – munkahelyen vagy munkavégzéssel összefüggésben; – szexuális zaklatással, fizikai sérelemkøozással vagy rossz bánásmóddal; – minősített eset, ha a fenyegetés nyomán a fizikai sérelem, a pszichikai vagy pszichoszomatikus megbetegedés vagy a munkavégzés minőségének romlása bekövetkezik 	<p>A megfélemlítés szándéka; ismétlődő vagy folyamatos elkövetés.</p> <p>Erőteljes egyezés (a sértett alárendelt pozíciója nem tényállási elem, de általában adott; viszont a <i>bullying</i>től eltérően csak felnőttek között valósul meg a tényállás).</p>	SI, BG, ES
Zaklatás (<i>Harassment, stalking</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – folyamatos vagy ismétlődő; – kontaktusteremtés, megfélemlítés, megfigyelés vagy más módon való zavarkeltés; – minősített eset, ha volt házastárs- vagy élettárs követi el, vagy a sértett gyermeke ellen követik el 	<p>Megfélemlítés, folyamatosság vagy ismétlődés.</p> <p>Erőteljes egyezés (az alá-fölé rendeltségi viszony nem feltétel).</p>	FI, HR, RO, CZ, IT, HU

A tényállás megnevezése	Fogalmi elemek	A <i>bullying</i> mely definíciós eleme található meg a tényállásban; a definíciós egyezés szintje	Ország
Alárendelt pozícióban levők bántalmazása (<i>Maltreatment of subordinates</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – erőpozíció kihasználása; – megalázó helyzetbe hozás vagy egyéb rossz bánásmód 	<p>Alá-fölé rendeltségi helyzetet kihasználva; megfélemlítő (megalázó) helyzet teremtése.</p> <p>Erőteljes egyezés (nem követelmény a rendszeresség vagy folyamatosság).</p> <p>Specifikusan hierarchikus szervezetben valósítható meg, pl. katonaság, igazságszolgáltatási szervek tagjai között.</p>	SI, HU
Gondozói kötelezettség megszegésével elkövetett kizsákmányolás (<i>Ill-treatment or misuse of subordinates</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – szándék; – erőpozícióból eredő kötelezettség megszegése; – ismételten vagy folyamatosan elkövetett fizikai vagy pszichikai bántalmazás, vagy a gondozási kötelezettség megszegése; – spec. elköv. magatartás: az alárendelt pozícióban lévő személlyel veszélyes vagy embertelen munka végeztetése vagy munkára kényszerítése 	<p>A megfélemlítés nem eleme, de eredménye lehet.</p> <p>Erőteljes egyezés.</p> <p>Megjegyzés: az alá-fölé rendeltségi viszony felnőtt–felnőtt vagy felnőtt–gyerek között valósul meg.</p>	PT, HU (HU: szabálysértés)
Erőszakos tett (<i>Violent conduct</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – testi sérelem vagy fájdalom okozása, megalázó helyzetbe hozás, üldözés vagy egyébként a személyi szabadság korlátozása, a sértett munkavégzésben akadályozása, vagy az egyenlő jogok gyakorlásában erőszakkal való akadályozása; – szándék 	<p>Megfélemlítő (megalázó) helyzet teremtése.</p> <p>Erőteljes egyezés. (Ha az alá-fölé rendeltségi helyzettel visszaélést a tényállás konkrétan nem is tartalmazza, de feltételezi. Ugyanígy, ha a tényállás konkrétan nem is említi a folyamatos vagy rendszeres elkövetést, ez impikálódik.)</p>	SI, HR (csak szabálysértés)

A tényállás megnevezése	Fogalmi elemek	A <i>bullying</i> mely definíciós eleme található meg a tényállásban; a definíciós egyezés szintje	Ország
Családi erőszak, kapcsolati erőszak (<i>Family violence</i>)	<ul style="list-style-type: none"> – testi sérelem vagy fájdalom okozása, megalázó helyzetbe hozás, üldözés vagy egyébként a személyi szabadság korlátozása, a sértett munkavégzésben akadályozása, vagy az egyenlő jogok gyakorlásában erőszakkal való akadályozása; – szándék 	<p>Megfélemlítő (megalázó) helyzet teremtése.</p> <p>Erőteljes egyezés. (Ha az alá-fölé rendeltségi helyzettel visszaélést a tényállás konkrétan nem is tartalmazza, de feltételezi. Ugyanígy, ha a tényállás konkrétan nem is említi a folyamatos vagy rendszeres elkövetést, ez impikálódik.)</p> <p>Megjegyzés: csak családban követhető el.</p>	SI, HU ¹

¹ BG: Bulgária, BR: Brazília, CZ: Csehország, DE: Németország, ES: Spanyolország, FI: Finnország, HR: Horvátország, HU: Magyarország, IT: Olaszország, LT: Litvánia, PT: Portugália, RO: Románia, SI: Szlovénia, SK: Szlovákia.

A *bullying* típusú magatartások tehát megtalálhatók a vizsgált országok büntetőjogában, de általában speciális elkövetői körre, illetve viszonyra érvényesek. Ilyen például a munkahelyi zaklatás, a hivatali pozícióval visszaélve elkövetett bántalmazás, a hierarchikus szervezetben elkövetett megfélemlítés, a családi (kapcsolati) erőszak. A tényállásoknak eleme a szándékos elkövetés. A megalázó, félelemkeltő vagy egyébként a szabad mozgást vagy munkavégzést akadályozó helyzet létrehozását célként vagy eredményként aposztrofálják. A hierarchikus pozíció kihasználása és a rendszeresség vagy folyamatosság ha nem is jelenik meg kifejezetten, de feltételezhető, hogy az adott bűncselekmény csak alá-fölé rendeltségi viszonyban levők között – az alárendelt pozícióban levő sérelmére – és rendszeresen tanúsított magatartással valósítható meg, amely akadályozza a sértettet a nyugodt, stresszmentes mindennapi életvitelben, az egyenlő jogok gyakorlásában vagy a munkavégzésben.

A felnőttek közötti vagy munkahelyi zaklatás (*mobbing, workplace mobbing*) az egyik, a *bullying*hoz leginkább hasonló tényállás a vizsgált országokban, amennyiben eleme a szándékosság, az alá-fölé rendelt pozíció, valamint az ismétlődő vagy folyamatos elkövetés. A tényállás megvalósítható fizikai vagy pszichikai sérelemközossággal, vagy azzal való fenyegetéssel. Problémát okozhat azonban – ahogyan ezt az interjúalanyok is elmondták – annak bizonyítása, hogy a keletkezett pszichikai (esetleg pszichoszomatikus) sérelem a zaklatás hatására következett be. Az egyén életében számos olyan, a munkahelytől, munkavégzéstől független esemény történik, amely közreható valamely testi sérelem bekövetkezésében, avagy a mindennapos munkateljesítmény szignifikáns romlását okozhatja. Ilyen esetekben tehát a bíróság nemcsak a sértett orvosi leleteit, hanem magánéleti mozzanatait is részletesen, visszamenőleg vizsgálja.

Egyes országok nem büntetőjogi, hanem más ágazati jogban – így pl. munkajogi rendelkezések között – gondoskodnak a dolgozók nyugodt, békés és egyenjogúságot biztosító helyeze-

téről. Norvégiában a 2005. június 17-től hatályos munkaügyi törvény (2005, 62. törvény, 3–4. szakasz) rögzíti az egészséges pszichoszociális körülmények munkahelyi megteremtésének és fenntartásának követelményét. Nevesíti, hogy a dolgozók semmilyen körülmények között nem lehetnek zaklatás vagy más, rájuk nézve sérelmes eljárás áldozatai.

Számos olyan magatartás büntetendő önálló tényállás formájában, amely a megfélemlítés határmezsgyéjén helyezkedik el, vagy elkövetési magatartása a megfélemlítés eszközcselekménye. Ilyen a személyes adattal visszaélés, a rágalmazás, a becsületsértés. A finn Btk. pl. a személyes adattal visszaélés egyik eseteként, de önálló tényállásban szabályozza az identitás- vagy profillopást, amikor az elkövető hamis online közösségi profilt létesít valamely létező személy adatainak felhasználásával, hogy a nevében üzeneteket küldhessen, megjegyzéseket posztolhasson stb. Ez tehát nem egyszerűen adatokkal visszaélést jelent, hanem ennél tovább menve, alkalmas a sértett hírnevének rontására – éppen ezért a közéleti személyiségek elleni elkövetés súlyosabban minősül az alapesetnél –, illetve üzleti veszteség okozására is.

A *bullying* eszközcselekménye lehet a magánlaksértés, az online kommunikációs eszközök lehallgatása, az identitás- (vagy profil-) lopás, a személyes adatok (fotók, videók) engedély nélküli készítése és közzététele (pl. a *cyberbullying* irodalom által *revenge porn*, *slut shaming* néven illetett megszégyenítő videóké), az online becsületsértés és rágalmazás. Ezek a büntető törvénykönyvek által a magánélet védelmére létrehozott olyan tényállások, amelyek a magánszférának az internet és a 21. századi mobilkommunikációs technológia fejlődésével előállt új szinterei (pl. online közösségi oldalak) lehetséges kockázatait egyenlítik ki. Ezeket a magatartásokat önálló tényállásként számos válaszadó ország büntető kódexe tartalmazza. Magyarországon ebbe a körbe sorolható új büntetőjogi tényállás a 2013 óta hatályos „Becsület csorbítására alkalmas hamis hang- vagy képfelvétel készítése, illetve annak nyilvánosságra hozatala”. (A cselekménnyel kapcsolatos értelmezési anomáliákról l. később.)

A *bullying* egyik formájának (*slut shaming*) előkészületi cselekménye lehet az engedély nélküli hang- vagy videofelvétel készítése (*unlawful recording of audio or imagery*). Ezt a magatartást a portugál Btk. önálló tényállásban szabályozza. Rendszeresen előfordul, hogy a tanulók az osztályteremben, óra alatt a tanárról mobiltelefonnal videofelvételt vagy gif képet készítenek, hogy azt később online közzétéve és esetleg hangot hozzáadva a tanárt vicces vagy megalázó helyzetbe hozzák. Ez a magatartás önmagában még nem *bullying*, ám a felvétel közzététele után az ábrázolt személy ellen megindul pletyka- és megszégyenítő kommentáradat könnyen a sértett kirekesztéséhez vezethet. Van, hogy a fiatalok az áldozatról készítenek videókat házibulikon, partykon, miután drogot tettek az italába. Az áldozat nem tud magáról, így ilyenkor a videokészítésbe sem egyezhet bele, tehát a bűncselekményt máris elkövették ellene. Más kérdés, hogy az áldozat valószínűleg nem tesz feljelentést, nehogy önmagát még szégyenteljesebb helyzetbe hozza, vagy mert nem tudja bizonyítani, hogy a felvételt az engedélye nélkül készítették. A köznyelvben csak „ringyógyalzásnak” (*slut shaming*) nevezett cselekmény során ugyanez zajlik, azzal a kiegészítéssel, hogy az elkábult áldozatot le is vetköztetik, és szexuális erőszakot is elkövetnek ellene. Mindezt videóra veszik és közzéteszik. A cél a leitatott/elkábított sértett megalázása és végső soron közösségi létének ellehetetlenítése.

Az egyes országok jogában szereplő félelemkeltés (*threat, threatening, dangerous threatening, menace*) a sértett hosszú időn át tartó ‘üldözése’ az ő vagy más, hozzá közeli személy testi épsége elleni támadással fenyegetéssel, társaságának fizikai vagy elektronikus eszköz útján való keresésével, vagy személyes adatainak jogellenes megszerzésével kapcsolatteremtés céljából, és az

‘üldözés’ alkalmas az alapos félelemkeltésre (a sértett alappal következtethet arra, hogy üldözje testi sérülést okoz a jövőben). Magánindítványra üldözendő, azaz a sértettnek kell kezdeményeznie a büntetőeljárást, és neki vagy jogi képviselőjének kell képviselnie a vádat.

A *bullying* eszközcselekménye lehet az öngyilkosságban közreműködés (*abetting or procuring suicide*). A cselekmény kegyetlen vagy csalárd tettel követhető el, amelynek folyamatossága vagy ismétlődő volta nem tényállási elem, ám az öngyilkossági szándék súlyára tekintettel feltételezhető a folyamatosság. Ezen túl az egyensúlyt veszített erőpozíció sem feltétlenül adott egy ilyen helyzetben, továbbá a megfélemlítés is csak lehetőség, nem pedig feltétele a bűncselekménynek. Ennek ellenére megállapítható, hogy a legtragikusabb kimenetelű *bullying*-ügyek világszerte a sértett öngyilkosságával vagy erre irányuló kísérlettel végződnek. Ugyanakkor a joggyakorlatról megállapítható, hogy a legritkább esetben hozható összefüggésbe az öngyilkosság elkövetésével a *bully* (az elkövető) cselekménye, amely általában – egyszerű *bullying* esetében – nem ilyen súlyos végkifejletre irányul, hanem csupán a sértett közösségi megalázására, kiközösítésére. Így pl. a New Brunswick-i kerületi bíróság által 2012-ben tárgyalt *Tyler Clementi* ügyben a bíróság csak a szexuális alapú hátrányos megkülönböztetést és a személyes adatokkal visszaélést állapította meg. Az elkövető szándéka azonban nem volt összefüggésbe hozható az öngyilkosság elkövetésével.¹¹ Még ha el is hangzik az elkövetők szájából, hogy a sértett halálát kívánják – ahogy történt ez a *Rebecca Sedgwick* esetben¹² –, a közvetlen kapcsolat az öngyilkosság és a *bullying* között nem állapítható meg. Ennek egyik oka, hogy tinédzserekről van szó, akik között az online kommunikáció néha extrém formákat ölt, másrészt pedig ebben az életkorban a bíróság általában a belátási képesség korlátozott mivoltát állapítja meg, vagy bizonyítékok hiányában felmenti a vádlottakat.

Speciális típusú *bullying* a szexuális kizsákmányolási célú zsarolás (*sextortion, sexual duress*), amit Csehország büntetőjoga önálló tényállásként szabályoz. A zsaroláshoz képest ez azért speciális, mert az elkövető szexuális cselekmény (pl. maszturbálás) végzésére, ruhátlan vagy hiányos öltözöt felvételek készítésére vagy más hasonló cselekményre kényszeríti a sértettet egy már birtokában lévő szexuális tartalmú felvétel közzétételével zsarolva őt. Az elkövető általában valamely munkalehetőség hirdetése kapcsán, online ismerkedik meg a sértettel, akinek privátim végzendő feladatot kell ellátnia megbízási jogviszony keretében, így például gyerekekre, kutyára kell felügyelnie, vagy házvezetői feladatokat kell ellátnia. A találkozó után az elkövető közli a sértettel, hogy bár az eredetileg felkínált munkát nem ő kapja, de ha a sértett küld magáról szexuális tartalmú képet/videót, akkor az elkövető szerez neki egy sokkal jövedelmezőbb munkát – ami általában webes, fizikai kontaktus nélküli szexuális szolgáltatást jelent. A sértett az ígért fizetség reményében elkészíti a felvételeket, majd megosztja azokat az elkövetővel, aki megkezdi a zsarolást.¹³ A cselekmény alapesete (a cseh Btk. szerint) ugyan nem feltételezi az alá-fölé

¹¹ Michael KOENIGS – Candace SMITH – Christina NG: Rutgers Trial: Dharun Ravi Sentenced to 30 Days in Jail. *ABC News*, 2012. május 21. <http://abcnews.go.com/US/rutgers-trial-dharun-ravi-sentenced-30-days-jail/story?id=16394014>

¹² Rachel QUIGLEY – Ryan GORMAN: „I did Nothing Wrong”: Girl, 13, Accused of Bullying Suicide Victim Rebecca Sedgwick Speaks Out after Charges were Dropped. *Daily Mail*, 2013. november 21. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2511202/Katelyn-Roman-accused-bullying-Rebecca-Sedgwick-did-wrong.html>

¹³ Az eset részletes leírását a magyar nyomozóhatóság tagjai osztották meg velem. Magyarországon sem elszigetelt jelenség a *sextortion*: tavaly minden megyére legalább egy ilyen zsarolási eset jutott. (Interjú a magyar nyomozóhatóság tagjaival.)

rendeltségi viszonyt, ám ez a körülmény minősítőként megjelenhet (pl. ha büntetés-végrehajtási intézetben követik el). A megfélemlítés is csak eredménye, nem pedig feltétele lehet a bűncselekménynek, így tehát a *bullying* attribútumai nem azonosíthatók maradéktalanul a tényállásban. Az mindenesetre a hasonló esetek elszaporodottságára utal, hogy a cseh jogalkotó önálló tényállásban szabályozza a *bullying* eme eszközcselekményét.

4. A *bullying* és a *cyberbullying* fogalmi elemei a jogban

Mivel a vizsgált országok törvényei nem tartalmazzák a *bullying* önálló tényállását, a jogban definíciót sem találunk hozzá. Ellenben van olyan ország, ahol az alkalmazott programok alapján szolgáló felmérések, hatástanulmányok meghatározzák a *bullying* fogalmi elemeit (ilyen pl. Szlovénia vagy Horvátország). A vizsgált országokban alkalmazott kriminológiai definíció szerint a *bullying* elkövethető online vagy offline környezetben, szándékos, folyamatos vagy ismételt és sokszínű magatartással valósítható meg, mint amilyen:

- a magánéletbe és a mindennapi életbe való beavatkozás;
- az emberi méltóság csorbítása;
- az önbecsülés csorbítása (ez lehet pl. a munkahelyi zaklatás eredménye, amely csökkent munkavégzési képességben vagy akár szomatikus, testi tünetekben kanalizálódhat);
- egyéb módon sérelem vagy károsodás okozása.

Specifikus – és egyben minősített – elkövetési formái lehetnek:

- a csoportos elkövetés;
- az erőpozícióval visszaélés (pl. családban, hierarchikus szervezetben elkövetés vagy hivatali helyzettel visszaélve elkövetés);
- a gyermek- vagy fiatalkorú elleni elkövetés (pl. családban);
- a gyermek- vagy fiatalkorú ellen felnőtt általi elkövetés;
- a családtag sérelmére való elkövetés;
- a vallási, etnikai, nemzetiségi, szexuális vagy a sértett más speciális hovatartozása miatti elkövetés;
- a hivatali pozícióval visszaélve való elkövetés;
- ha a sértett a cselekmény hatására öngyilkosságot követ el vagy kísérel meg (öngyilkosságban közreműködés tényállásában foglalt magatartásként jelenik meg);
- hierarchikus szervezetben (pl. katonaságnál, igazságszolgáltatási szervezetben, büntetés-végrehajtási intézetben stb.) való elkövetés.

Egyes országok (pl. Szlovénia) a gyermek sérelmére elkövetett *bullying* körében nevesítették a gondozás elmulasztása, valamint a kiskorú veszélyeztetése tényállását. Ezeknek eleme a hierarchikus pozícióban lévő személy általi elhanyagolás (amely manifesztálódhat pl. koldulásra kényszerítésben), a félelemkeltő helyzetbe hozás (pl. gondozói kötelezettséget megszegve gyermek jelenlétében italozás), valamint csak rendszeresen vagy folyamatosan követhető el. Ezek a cselekmények azonban csak közvetetten eredményezhetik a megfélemlített helyzet kialakulását, míg a *bullying*nak éppen hogy célja az ilyen helyzetek létrehozása. A *bullying* továbbá ön-

álló tényállásként éppen az eredményt megelőző megfélemlített helyzetet kriminalizálná, így tehát a gondozás elmulasztását és a kiskorú veszélyeztetését nem sorolhatjuk a *bullying* körébe.

A fent felsorolt elkövetési magatartások, formák, illetve eszközök általában csak a *bullying* eredményezte helyzet kialakítását kriminalizálják. A vizsgált országok büntető vagy szabálysértési kódexeiben tehát nincs olyan tényállás, amely a *bullying*ért – azaz a sérelmes helyzet kialakulását megelőző helyzet létrehozásáért – vonna felelősségre.

5. Joggyakorlat

A vizsgált országok ügyészségeinek, nyomozó hatóságainak már van gyakorlata felnőttek közötti, specifikusan munkahelyi megfélemlítési (*mobbing*) ügyekben (pl. Szlovénia, Finnország, Csehország). Az egyik emblematikus eset munkahelyi zaklatáshoz fűződik. Finnországban 2013-ban a szállítók szakszervezetének vezetőjét pénzbírságra ítélte a bíróság a szakszervezet kommunikációs vezetőjének, valamint titkárnőjének megfélemlítése miatt. A megfélemlítés 2006-ban kezdődött, a vádlott kiabált a sértettel, túlságosan általánosan fogalmazta meg utasításait (így azok teljesíthetetlenek voltak), végül már nem is beszélt vele. A vádlott annak ellenére folytatta ezt a magatartást két alkalmazottjával szemben, hogy harmadik féltől figyelmeztetést kapott, valamint a sértettek külön is felszólították: ha nem hagy fel viselkedésével, feljelentik a rendőrségen. A vádlott védekezésében előadta, hogy két alkalmazottja inkompetens volt feladatai ellátására. A bíróság kifejtette, hogy bár az udvariatlan viselkedést a törvény nem bünteti, de a vád tárgyává tett magatartás folyamatosan, huzamos időn keresztül zajlott, ami negatívan befolyásolta a sértettek egészségi állapotát. A vádlott rendszeresen, a nagyközönség előtt is megalázóan bánt a két sértettel, és elszigetelte őket a munkahelyi közösségtől. Egy alkalommal pedig nem fogadta a sértett köszönését.¹⁴

Az olasz nyomozó hatóság a *Cipriani*-ügyet említette mint a *bullying* jelenségére való figyelemfelhívó esetet. 2007-ben egy iskolához közeli játszótéren gyerekcsoport támadott meg egy egyiptomi származású fiút, és rugdalással, ütlegeléssel számos súlyos testi sérülést okozott neki. A fiatalokat a bíróság első fokon 2 év 9 hónap, fiatalkorúak börtönében letöltendő szabadságvesztésre ítélte. Az elkövetőknek ezenkívül kompenzálniuk kell a tettük nyomán előállt sérelmeket. Az ítélet nem jogerős. Az eset jól mutatja, hogy még mindig az offline, iskolához kötődő bandakonfliktusok, nem pedig az internethasználattal összefüggő *cyberbullying*-esetek kerülnek inkább az igazságszolgáltatás látókörébe. Ugyanakkor az elkövetés pillanatában még csak súlyos testi sértés okozása miatt volt lehetséges felelősségre vonni az elkövetőket, ám azóta a *bullying* nem fizikai sérüléseket okozó egyik formájának, a zaklatásnak (*stalking*) önálló tényállása is a Btk.-ba került Olaszországban (2014-ben). A jogalkotó igyekezetétől függetlenül azonban az idézett esetben a zaklatás a folyamatosság vagy ismételt elkövetés hiánya miatt nem lett volna megállapítható.

¹⁴ Susanna REINBOTH: AKT's Ex-Chairman Convicted of Work Safety Offences and Assault. *Helsinki Times*, 2014. január 27. <http://www.helsinkitimes.fi/finland/finland-news/domestic/9112-akt-s-ex-chairman-convicted-of-work-safety-offences-and-assault.html>

Portugália két *cyberbullying*-esetet említett. Az egyik a fent bemutatott olasz esethez hasonló, azzal a különbséggel, hogy a fizikai sérülésokozást videóra is vették, és a YouTube videomegosztó csatornán közzétették, ellehetetlenítve ezzel a sértett közösségi státuszát. A másik esetben ugyancsak társuk fizikai bántalmazását örökítették meg és tették közzé a Facebook közösségi portálon az elkövető tanulók. Az ítélet mindkét esetben még várat magára, mindenestre az ügyész súlyos testi sértés, engedély nélküli felvételkedés és becsületsértés miatt nyújtotta be a vádiratot az ügyekben.

5.1. A joggyakorlat tisztázatlan kérdései

A *cyberbullying* tényállástani besorolásával valószínűleg még hosszú ideig adós lesz a joggyakorlat. Hogyan, mely meglévő tényállásokba lehet besorolni pl. az olyan, a technikai fejlődéssel megjelenő új magatartásokat, mint amilyen a meztelen vagy hiányos öltözetű emberekről készített képek, videók bosszúból való online megosztása (*revenge porn*)? Milyen – eredetileg az offline közegre szabott – tényállás alá illeszthető be a személyes adatok engedély nélküli megosztása? Ezeket a magatartásokat csak kevés tagállam joga szabályozza önállóan (pl. Finnország és Horvátország), ha viszont nincs önálló tényállás, nehezen sorolhatók a cselekmények más büntető tényállások körébe.

Kevés vizsgált ország belső joga tartalmaz specifikus tényállást a technikai fejlődés eredményeként megjelenő cselekményekre. Ilyen kivétel pl. a sértettről lejárato és becsületsértő videó készítése és online közzététele (*happy slapping*) – ezt tartalmazza a német büntető törvénykönyv (§ 131 StGB), de más vizsgált ország büntetőjoga nem.

Noha az online rágalmozások és becsületsértő kijelentések terjedése indokolhatja a fokozott prevenciót, nem egyértelműen szükséges a személyiség online „lenyomatának” védelmére új, speciális tényállások beiktatása. Ilyen a magyar büntetőjogban a becsület csorbítására alkalmas hamis kép- vagy hangfelvétel nyilvánosságra hozatala, amelynek tényállásszerű magatartását a rágalmozás tényállása eddig is lefedte, ugyanakkor a 2013 novemberétől hatályos új tényállás értelmezési és bizonyítási kérdéseket vet fel. A közzétett tartalomnak hamisnak, hamisítottnak vagy valótlannak kell lennie. Ez utóbbi, a „valótlan tartalom” értelmezése és gyakorlati bizonyítása okoz problémát. Ilyenkor ugyanis a bűncselekmény megvalósításához (magánindítványra indítható büntetőeljárásról van szó) elég az, ha a sértett szerint a képi anyag tartalma nem felel meg a valóságnak – mert pl. kontextusából kiragadott mozzanatot ábrázol, ami csak a sértett szerint alkalmas a becsülete csorbítására. E helyütt merül fel az online újságírásban, blogolásban elfogadott animált gifek problematikája,¹⁵ amelyek szintén kimeríthetik a tényállásban leírt magatartást.

¹⁵ A gifek olyan hangulateltő, rövid, összevágott videók, amelyek lényegi eleme a történet eredeti környezetétől való megfosztottság, a tartalmi kreatív összemérés – konzekvensen esetükben nem értelmezhetők a „hamis”, „hamisított” jelzők, emellett mára az online véleménynyilvánítás bevett eszközei. A gifek példája csak egy az innovatív online kifejezőeszközök közül, amelyek értelmezési kereteit a jogalkalmazás fogja kijelölni, miközben azonban ügyelni kell a szabad véleménynyilvánítás követelményének érvényesülésére is.

A bántalmazás (*insult*) tényállását a horvát, a bolgár, az olasz és a portugál büntetőjog is tartalmazza. A bántalmazás a zaklatással (*harassment, stalking*) mutat közelebbi szemantikai rokonságot, ám a tényállás nem tér ki arra, mit jelent közelebbről ez a magatartás, nem határozza meg a „bántalmazás” jelentését sem taxatív, sem példázó felsorolással. Súlyosabban minősül a cselekmény, ha az elkövető a tömegmédiában – televízióban, rádióban, interneten – vagy egyébként nagy tömegek számára elérhető módon teszi közzé a bántalmazó megjegyzést. Tehát a joggyakorlatra vár annak meghatározása, 1) milyen magatartások sorolhatók a bántalmazás körébe, és 2) mi minősül „nagy tömegnek”. A cselekménynek nyilvánvalóan csak következménye lehet (és ez nem feltétlen következmény) a megfélemlítés vagy bántalmazás.

A gyermekekkel ismerkedés szexuális kizsákmányolás céljából (*child enticement for the purpose of satisfying sexual needs*) önálló tényállásként jelenik meg néhány európai ország büntetőjogában, a 2011/92/EU irányelv követelményei szerint.¹⁶ Az irányelv szerint a tagállamoknak biztosítaniuk kell egyebek mellett a gyermekkel (a sértett életkorát a tagállam büntetőjogában a szexuális beleegyezési korhatár határozza meg) való online kapcsolatteremtés büntetéssel fenyegetését, hogyha az ismerkedés célja a szexuális vágyak kielégítése. Az irányelvnek ezt a rendelkezését a tagállamok a direktívában meghatározott határidőig (2013. december 17.) átültették belső jogrendszerükbe, azonban a tagállamokra vár a joggyakorlat kidolgozása az olyan kérdésekben, mint hogy mi minősül gyermekkel való kapcsolatteremtésnek (pl. kapcsolatteremtés-e a gyermek online közösségi profiljának „tetszikelése”, vagy szükséges a személyes, esetleg anonimi üzenet, azaz Instant Message formájában való elérés). Tisztázni kell tehát, milyen mozzanatok vezethetnek az eredményhez (a szexuális visszaéléshez), amelyek meglétét feltételezni kell az online térben is (pl. ilyen lehet a beszélgetés kezdeményezése, vagy a találkozó helyszínében való megállapodás a sértettel).

A kontinentális (civil) büntetőjog általában nem engedi meg a nyomozó hatóságoknak, hogy csapdaállítást, ún. beugratást (*entrapment*) útján szerezzenek bizonyítékot valamely bűncselekmény elkövetéséről vagy annak előkészületeiről. Ennek hiányában azonban a tagállamoknak kell megtalálniuk azokat a módszereket, amelyekkel bizonyítani tudják az olyan előkészületi bűncselekmények elkövetését, amilyen pl. a gyermekkel való online ismerkedés szexuális visszaélés céljából.

Csehország a megoldandó kérdések körében a fenyegetés (*threat, threatening, dangerous threatening, menace*) tényállását említi. A bűncselekmény a sértett fenyegetésével szándékosan követhető el. A fenyegetés irányulhat a sértett vagy a hozzá közel álló személy elleni fizikai támadásra, vagy a személyes szabadság csorbítására, vagy a sértett vagyontárgyának megrongálására, elpusztítására. Ezen belül konkrétan a fenyegetés intenzitásának megítélése, az ide sorolható elkövetési magatartások részletezése vár a joggyakorlatra.

¹⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2011/92/EU irányelve (2011. december 13.) a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, valamint a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról. OJ L 335, 17.12.2011, 1–14. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32011L0093>

A vizsgált országok tehát biztosítják – ha nem is a *bullying*, de – a *bullying* határmezsgyéjén mozgó súlyosabb magatartások, valamint az eszköz- és előkészületi cselekmények szankcióval fenyegetését. Az interjúalanyokkal beszélgetve azonban világossá vált, hogy a kialakult joggyakorlat hiányában a feljelentést felvevő, illetve az ügyben eljáró nyomozó nem mindig képes a cselekmény beazonosítására és a Btk. megfelelő tényállásának alkalmazására. Ez főleg akkor kellemetlen, ha a feljelentést azért utasítja el a hatóság, mert a hatóság tagja nincs tisztában azzal, hogy az adott magatartást a törvény az országában bünteti. Magánvádas bűncselekmények esetében, amilyen a rágalmozás, a becsületsértés (mint a *bullying* elő- vagy eszközcselekménye), a cselekmény súlyának felismerése még inkább fontos, hiszen itt csak a *bullying* egyetlen láncszemét képező cselekmény feljelentése történik meg, ám ilyenkor a nyomozónak kell felismernie, hogy a háttérben súlyosabb fejlemények is lehetnek. Ilyenkor nemcsak hogy fel kell venni a feljelentési jegyzőkönyvet, hanem az eljárás során meg is kell keresni az érintett tanulók iskoláját a háttérben nyugvó elhúzódó, esetleg nagyobb közösséget érintő konfliktusok feltárására.

Amennyiben mégis kiderül, hogy nem bűncselekményről van szó, a nyomozó hatóság tagjának – általános bűnmegelőzési tevékenysége körében – fel kellene tudnia ajánlani az iskola részére az országában zajló *antibullying*-programokat, illetve a megfelelő egyéni vagy csoportos intervenciók lehetőségeit. Hazánkban az iskolával kapcsolatot tartó iskolai bűnmegelőzési tanácsadó (iskolarendőr) ideálisan betölthetné a hatóság és iskola közti közvetítő szerepet, és olyan esetekben, amikor nem történt bűncselekmény, az iskolát vagy tanulót eltéríthetné a büntetőjogi feljelentéstől, továbbá felajánlhatná a segítséget a megfelelő *antibullying* felkészítő program megkeresésében, a szakemberekkel való összekötésben. Az iskolarendőr erre irányuló feladata, funkciója azonban hazánkban még nem alakult ki, nem vált gyakorlattá segítségül hívása *bullying*-ügyekben.

5.2. Az *antibullying*-programok ismerete jogalkalmazói körökben

Annak ellenére, hogy a büntetőjog még nem fogadta be önálló tényállásként a *bullying*ot, és nem sikerült megegyezni abban, hogy mely meglévő tényállásokba sorolhatók be a *bullying* egyes elkövetési magatartásai, a megkérdezett országok kiterjedt *antibullying* prevenció programokkal rendelkeznek.

A legtöbb válaszoló ország tagja az Európai Bizottság Biztonságosabb Internet Programjának (Safer Internet Program – SIP), és ennek keretében helyi oktatófelületek jöttek létre az internet biztonságos használatának tanítására. (Magyarországon a Safer Internet Program a Nemzetközi Gyermekektől Szolgálat által vezetett konzorcium keretében működik, és tagja a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság által üzemeltetett hotline, valamint a Kék Vonal helpline.)¹⁷ A probléma az, hogy a SIP nem specifikusan az (online) *bullying* kezelésére dolgoz ki programokat, hanem általánosan az online felületek, eszközök biztonságosabb használatára és etikusabb kommunikációra tanít. A speciálisan *bullying*- és *cyberbullying*-helyzeteket bemu-

¹⁷ <http://saferinternet.hu/>

tató és kezelő programokra azért lenne szükség, mert kutatások igazolták, hogy hiába a *bullying* a legtrikábban előforduló online veszély, a gyerekek számára éppen a cybertérben elszenvedett sérelmek a legnehezebben leküzdhetők.¹⁸

Némileg meglepő, hogy a norvég ügyészség válaszelevele nem említi a Norvégiából kiinduló és az 1980-as évek óta az egész világon sikerrel alkalmazott *antibullying* intervenciót, az Olweus Bullying Prevention Programot (OBPP).¹⁹ Az egész iskolát megcélzó *antibullying*-programokat Dan Olweus első bergeni tanulmánya inspirálta. Olweus olyan többrétegű megközelítést vezetett be,²⁰ amely az általános és középiskolás (8–18 éves) tanulók, az osztályok, valamint az iskolák számára különböző intervenciók komponenseket tartalmazott.²¹

Hasonlóképp nem említi a bolgár jogalkalmazó a Szófiában és néhány vidéki iskolában 2011 és 2015 között, európai bizottsági forrásból működő TABBY (Threat Assessment of Bullying Behavior in Youth) programot.²² A TABBY nyolc ország részvételével zajló komplex, iskola alapú *antibullying*-program, amelynek elemei: 1) előtte-utána adatfelvétel a célpopuláció (általános és középiskolás tanulók) *bullying*ba való bevonódási formáinak és mértékének felmérésére; 2) pedagógustréning a jelenség felismerésére és kezelésére, valamint 3) diákmentorképzés. Bár a program 2015-ben hivatalosan befejeződött, annak minden produktuma (kézikönyvek, ismertető, szabályok, javaslatok) nyolc nyelven rendelkezésre áll, és szabadon letölthető a honlapról. A program Bulgáriában a Center for the Study of Democracy koordinálásával zajlott, amelyhez az oktatási minisztérium engedélye volt szükséges. Tehát habár a programban az állami szféra érdemileg nem vett részt, a program keretében zajló széles körű kampány miatt az állami szférának is el kellett ismernie, illetve ismernie kellett azt.

Csehország ugyancsak nem tesz említést Michal Kolár országos *antibullying*-programjáról, amely talán még a világszerte kipróbált OBPP-nél is jobb mutatókat produkált az intervenció első évében a cseh általános és középiskolai tanulók körében.²³ A Kolár nevével fémjelzett programot az oktatásügyi minisztérium támogatta és felügyelte.

A kérdőívre válaszoló országok közül Finnországban fejlesztették ki a legfrissebb, kifejezetten *antibullying*-programot, a 2006-ban az oktatási minisztérium felkérésére a Turku Egyetem által az általános és középiskolák (1–9. évfolyamra járó diákok) számára létrehozott KiVa-t. Finnországban ma már minden iskolában alkalmazzák, de számos országban, pl. Hollandiában,

¹⁸ Maria E. SOZIO – Cristina PONTE – Inéz V. SAMPAIO – Fabio SENNE – Kjartan ÓLAFSSON – Suzana J. ALVES – Camila GARROUX: *Children and Internet Use: A Comparative Analysis of Brazil and Seven European Countries* (2015), <http://netchildrengomobile.eu/>; Sonia LIVINGSTONE – Lucyna KIRWIL – Cristina PONTE – Elisabeth STAKSRUD – EU Kids Online Network: *In Their Own Words: What Bothers Children Online?* (2013), <http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20III/Reports/Intheirownwords020213.pdf>

¹⁹ Ehhez képest Litvánia részletesen taglalja a program helyben elért sikereit.

²⁰ Dan OLWEUS: *Bully/Victim Problem Among School Children: Basic Facts and Effects of a School-Based Intervention Program*. In: Debra J. PEPLER – Kenneth H. RUBIN (szerk.): *The Development and Treatment of Childhood Aggression*. Hillsdale, Erlbaum, 1991. 411–448.

²¹ Dan OLWEUS – Susan P. LIMBER: *The Olweus Bullying Prevention Program: Implementation and Evaluation over Two Decades*. In: Shane R. JIMERSON – Susan M. SWEARER – Dorothy L. ESPELAGE (szerk.): *The International Handbook of School Bullying*. New York, Routledge, 2003.

²² A magyar részt vevő fél az ESZTER Alapítvány volt; www.tabby.eu

²³ Interjú Michal Kolárral: <http://beyondbullies.org/2012/02/program-deals-with-epidemic-in-schools/>

Belgiumban, az Egyesült Királyságban és az USA-ban is átvették.²⁴ Ezenkívül Finnország még hat különböző prevenció programot nevezett meg, amelyek vagy tisztán *antibullying* célzatúak, vagy *antibullying* komponenst is tartalmaznak. Ilyen a VERSO,²⁵ egy iskolai mediációs alapú konfliktusmenedzsment, amely a tanulók közti problémákra fókuszál. A mediációt felnőtt vezeti, de vannak kortárs mediátorok is, és a résztvevőknek maguknak kell megoldást kitalálniuk a problémákra. A VERSO bevezetése mögött a finn oktatási minisztérium áll. A Daghemutanmobbing az óvodások közti bántalmazást kezelő figyelemfelhívó program, amely az óvószemélyzet részére is tartalmaz gyakorlati anyagokat. A Tukioppilas²⁶ elnevezésű program az általános iskolák felső tagozataiban képez ki gyerekmediátorokat. A program 1972 óta működik, összesen 70 trénerrel. Az új médiafogyasztókkal interakcióba lépő rendőrség példája ugyancsak a finn Nettipoliisi,²⁷ amelynek keretében virtuális rendőrök lépnek fel bűnüldözőként, és beszélnek meg az online etikettel és a cyberbűnözéssel kapcsolatos ügyeket az online közösséggel. Az egyik speciális egységük *cyberbullying*gal kapcsolatos problémákkal foglalkozik. A Syrjinnastavapaaalue-kampanja keretében szervezetek és munkahelyek fejezhetik ki törekvésüket a diszkriminációmentes és egyenlőségpárti közösségi tér létrehozására.²⁸ A kampány célja olyan átlátható tér létrehozása, amely alkalmas a nemek, az etnikum, a vallás, az életkor, a vélemény, az egészségi állapot vagy a szexuális orientációtól független, egyenlő bánásmód kifejezésére.

A felnőttek közti *bullying* kezelésére speciális programok indulnak, mint amilyen a munkahelyi zaklatás elleni program (Szlovénia, vagy Magyarországon a Megfélemlítés Elleni Program),²⁹ a családi erőszakot, valamint a nőellenes erőszakot kezelő programok. Utóbbiak közül említést érdemel a VESNA, amely a szlovén munka-, családügyi, szociális és esélyegyenlőségi minisztérium, valamint a legfőbb ügyészség kezdeményezésére indult 2014-ben, célja az általános figyelemfelhívás mellett tréningek tartása az áldozatvédelem területén dolgozók számára.³⁰

A programok általában több helyi országos szervezet – elsősorban a rendőrség és az állam – támogatásával zajlanak, de az oktatási intézmények maguk is indítanak *antibullying* prevenció programokat. A külföldi források közül az Európai Bizottság Daphne és Safer Internet Programját említették, amelyek több tagállam együttes kezdeményezéseit támogatják (pl. a Magyarországon 2011 és 2015 között zajló TABBY-programot).

A vizsgált országok közül néhány erőteljes munkaügyi szabályozásról is beszámolt, így pl. Szlovénia, ahol a munkaügyi egészség és biztonság törvénye kötelezi a munkáltatókat a dolgozók munkahelyi vagy a munkavégzéssel összefüggő erőszak, zaklatás, megalázó bánásmód vagy pszichoszociális kockázatok megelőzésére és kezelésére. A jogszabály értelmében, ha a munkáltató elmulasztja ez irányú kötelezettsége teljesítését (azaz nem tesz meg minden tőle tel-

²⁴ Magyarországon 2015 tavaszán történt meg a programbevezetést előkészítő első preteszt felvétele. Az eredményekről l. http://iskon.opkm.hu/admin/upload/KIVA_adaptacios_tanulmany.pdf. JÁRMI Éva – PÉTER-SZARKA Szilvia – FEHÉRPATAKY Balázs: *A KiVa program hazai adaptálásának lehetőségei*. Budapest Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2015. http://iskon.opkm.hu/admin/upload/KIVA_adaptacios_tanulmany.pdf

²⁵ <http://www.ssf-ffim.com/vertaissovittelu/>

²⁶ http://www.mll.fi/en/peer_support_in_schools

²⁷ https://poliisi.fi/finnish_police/police_in_the_social_media

²⁸ http://www.yhdenvertaisuus.fi/kampanjat/syrjinnasta_vapaa_alue

²⁹ <http://www.megfelemlites.hu>

³⁰ A VESNA online kampányáért l. <https://www.youtube.com/watch?v=R3G0Tgzvp-o>

hetőt a megelőzés érdekében, és nem avatkozik be észrevétel esetén), szabálysértést követ el, és 2–40 ezer euró közötti bírságot köteles fizetni. A munkáltató köteles megbízni egy, az egyenlő bánásmódot felelős alkalmazottat, aki közvetíti a dolgozók panaszait. A munkáltató a törvény értelmében köteles biztosítani a dolgozók részvételét *mobbing*ellenes szemináriumokon, előadásokon.

A rendőrség maga is gondoskodik internetbiztonsági, közösségi megfélemlítés elleni, valamint gyerekek és fiatalok elleni erőszak megelőzését biztosító továbbképzésekről, valamint a közösség számára felelősségfejlesztő és áldozatsegítő weboldalt tart fenn. Egyes válaszoló országok (pl. Finnország) megjegyzik, hogy bár a megelőzésben a rendőrségnek is nagy szerepe lehet, a gyerekeket és fiatalokat érintő megelőzési kérdéseket inkább az iskola – a pedagógusok, a nevelők és a szülők – kompetenciájába sorolják, így a rendőrség csak marginális szerepet kell hogy játsszon a felkészítésben.

Horvátország jó példája az állami szintű proaktív és reaktív fellépésnek, amennyiben már 2004. október 12-én elfogadtak egy felső szintű akcióttervet a gyermekek és fiatalok közötti *bullying* és *cyberbullying* elleni fellépésre. A horvát legfőbb ügyészség közvetlenül is részt vesz a programban: itt zajlik a fiatalok körében elkövetett *bullying*- és *cyberbullying*-esetek monitorozása, amely kiterjed a bejelentett esetek számára, az elkövetés típusára, az elkövetők és az áldozatok karakterisztikájának rögzítésére, valamint a büntetőeljárás kimenetelének figyelemmel kísérésére, különös tekintettel a bíróság döntésénél figyelembe vett körülmények vizsgálatára. Az adatgyűjtés célja a döntési folyamat megkönnyítése, az eljárási irányelvek meghatározása – tekintettel a gyermek- vagy kiskorú sértett és a fiatalkorú elkövető speciális védelmi igényű társadalmi csoportjára.

Ugyancsak Horvátországban a Gyermekkorúak Jogainak Védelmét szolgáló Nemzeti Stratégia 2014–2020. évekre elfogadott akcióttervének keretében az ifjúságpolitikai és társadalmi minisztérium, a tudományos, oktatásügyi és sportminisztérium, valamint a Horvát Köztársaság Gyermekügyi Tanácsa együttműködik egyébekkel mellett a következő kérdésekben:

- minden gyermekekkel foglalkozó intézmény dolgozói számára megfelelő tájékoztatás, illetve továbbképzés nyújtása a *bullying* és *cyberbullying* korai felismerése, kezelése és megelőzése ügyében;
- állami és helyi, regionális szintű támogatás biztosítása a gyerekek elleni erőszakkal kapcsolatos programok indítására;
- az állami, helyi és regionális szintű erőfeszítések koordinálása a feladatok hosszú távú és összehangolt teljesítése érdekében;
- az iskolák autonóm igazgatásának és döntési szabadságának biztosítása annak érdekében, hogy a helyi igényeknek megfelelő programok kerülhessenek az iskola tanrendjébe;
- a fiatalok részvételének biztosítása az iskola tananyaggal és az egyes *bullying*-ügyekkel kapcsolatos döntéshozási folyamataiban.

A visszajelzések arra engednek következtetni, hogy néhány üdítő kivételtől eltekintve a jogalkalmazók nincsenek tisztában az országukban fellelhető iskolai *antibullying*-programok létevel, valamint azok relevanciájával, pedig a jogalkalmazók – különösen a nyomozó hatóság, valamint az iskolarendőr – generális prevencióban vállalt szerepe megkívánná, hogy ismerjék az iskolák és munkahelyek számára ajánlható alternatív megelőzési és kezelési módszereket.

5.3. Büntetőjogon kívüli megoldások és az iskola felelőssége

A büntetőjog csak legvégső megoldásként (*ultima ratio*) szerepel a *bullying*- és a *cyberbullying*-ügyek elbírálásánál. Ezt indokolja, hogy a *bullying* és a *cyberbullying* legtöbbször súlyosabb cselekmények előkészületi vagy eszközcselekményei, amelyek közül általában csak az enyhébbek szándékossága bizonyítható. Ugyanakkor az iskoláskorú gyerekek körében előforduló esetekben az iskola mint szocializációs színtér felelősséggel tartozik az esetek megoldásáért és megelőzéséért – ha ezt néhol jogszabály nem is rögzíti. Európában és a világon számos olyan megoldás létezik, amely a fiatalok kriminalizációja helyett a nevelést, az iskolai szintű, illetve oktatással kapcsolatos szankciókat tartja elsődlegesnek. Kriminológiai kutatások szerint a fiatalokban elkövetett bűncselekmények miatti, elzárással járó büntetésnek nincs preventív hatása, sőt a fiatalok kriminalizálása a felnőttkori kriminalitás előszobája lehet. Ehelyett a személyes bocsánatkérésen és az okozott kár megtérítésén alapuló jóvátételi eljárás a legjobb visszatartó erő a további bűncselekmények elkövetésétől.

A fiatalok elkövetők dekriminalizálása és ezzel párhuzamosan oktatási szintű szankcionálása mellett teszi le voksát például a görög, a spanyol, a szlovén és – a kontinenst elhagyva – a brazil jogrendszer. A magyarral ellentétben, Görögországban a büntető törvénykönyv kimondja, hogy a szülők és a pedagógusok nevelési kötelezettségük elmulasztása miatt felelősségre vonhatók a nevelésükre bízott fiatalok által elkövetett bűncselekményekért. Ez alól csak az az eset kivétel, ahol a fiatalok elkövető személyisége és szellemi érettsége okán a neveléséért felelős személy által tett korlátozó vagy egyéb erőfeszítések ellenére nagy valószínűség szerint elkövetné az adott bűncselekményt. Itt az igazságügyi minisztériumban működő Gyermekkori Kriminalitás Megelőzése és Reformpolitikája elnevezésű osztályon egy, filozófusokból, teológusokból, jogászokból, közgazdászokból, pszichológusokból, szociológusokból és szociális munkásokból álló interdiszciplináris szakértői csoport méri fel a gyermek szellemi és mentális fejlettségét, családi és egyéb társadalmi körülményeit, és az így készült „környezetanalízis” ad támpontot a fiatalok bíróságának arról, hogy megállapítható-e a fiatalok (büntetőjogi) felelőssége az elkövetett tettetért. Alapesetben a civil jog szerint is felelősségre vonhatók a felnőttek a nevelésükre bízott fiatalok által elkövetett cselekményekkel okozott kárért. Ilyenkor a nevelő (szülő, gondozó vagy pedagógus, illetve az iskola) a 18. életévét be nem töltött fiatal által elkövetett tettetért az elkövető életkorától függetlenül felelős, de a felperesnek kell bizonyítania, hogy a cselekmény közvetlen következménye volt annak, hogy a nevelő személy vagy az iskola elmulasztotta felügyeleti kötelezettsége teljesítését.³¹

Spanyolországban hasonlóan alakul a szülő és a pedagógus (és végső soron az iskola) felelőssége: itt a 2005–2006-os események³² nyomán a spanyol legfőbb ügyészség kiadott egy utasí-

³¹ ZAVRŠNIK i. m. (9. lj.) 11.

³² 2005 végén, 2006 elején a spanyol sajtó hívta fel a figyelmet néhány nagyon súlyos kortárs megfélemlítési esetre, amelyben a gyerekek a mobilkommunikációs eszközöket és az online közösségi oldalakat használták fel egymás lejáratására. Juan CALMAESTRA – Rosario ORTEGA – Antonio R. MALDONADO – Joaquín A. MORA-MERCHÁN: Exploring Cyberbullying in Spain. In: Joaquín A. MORA-MERCHÁN – Thomas JÄGER (szerk.): *Cyberbullying: A Cross-National Comparison*. Landau, Empirische Pädagogik, 2010.

tást, amely a *bullying*-ügyek kezelésének végrehajtási szabályait tartalmazza.³³ A fiatalkorúak által elkövetett *bullying* típusú bűncselekmények esetén az utasítás lehetővé teszi a jóvátételi eljárást. Ennek leggyakoribb – és elsődleges – eszköze az elkövetés helyeként szolgáló online közösségi oldal nyilvánossága előtt az áldozattól való bocsánatkérés, és a bűn beismerése. Az utasításnak célja a büntetőjogi és az azon kívüli (pl. társadalmi és oktatási szintű) kezelési szintek erőfeszítéseinek összehangolása, a büntetőjog mint utolsó lehetőség helyett az iskolai és a közösségi kárhelyreállítás ösztönzése, és súlyosabb esetekben a büntetőjogi és a társadalmi szankciók együttes alkalmazásának előmozdítása. A nevelők – szülők és pedagógusok – azon a címen (is) felelősségre vonhatók a polgári jog szerint a fiatalkorú által okozott sérelemért, ha nem tettek meg minden tőlük elvárható a fiatal infotechnológiai felkészítése érdekében, és ezáltal növelték a fiatal online viselkedésének kockázatait. Spanyolországban a *cyberbullying* kifejezetten speciális kockázati tényező, amelynek megelőzésére és kezelésére az iskoláknak fel kell készülniük. A gyermekek jogi védelmére született törvény (1/1995, 13–14. cikkely) szerint a *cyberbullying* azon kiemelt kockázati helyzetek közé sorolható, amelyeket az iskolavezetésnek a gyermekvédelmi felelős felé jelentenie kell, és minden rendelkezésre álló erőforrást igénybe kell venni a helyzet megoldására.

A spanyol közoktatási törvény (2006) kimondja, hogy az iskola prioritása a demokratikus együttélés előmozdítása, az egyéni különbségek tiszteletben tartása, a szolidaritás előmozdítása és a diszkrimináció elkerülése. Ebben a szellemben 2008 óta minden iskolában kötelező olyan terv kidolgozása, amelynek célja az erőszak megelőzése. Ebben a körben a közoktatási törvény külön említi a *bullying* és a *cyberbullying* problematikáját, amelyre az iskolának *antibullying*-programot kell bevezetnie. Baszkföld 2010-ben elfogadta Spanyolország első kötelező Cyberbullying Protokollját, amely az online megfélemlítési esetekben az iskolák eljárását, az adminisztratív válaszlehetőségeket, emellett a polgári és büntetőjogi válaszokat is tartalmazza.³⁴ A tanulók jogairól és kötelezettségeiről szóló rendeletcsomag az egész iskolát érintő kötelezettségek között listázza a *bullying* és a *cyberbullying* problematikáját. Egyes régiók (pl. Galícia) külön jogszabályokat fogadtak el az iskolai erőszak és a *bullying* kezelésére, valamint joggyakorlati útmutatókat adtak ki a *bullying* és a *cyberbullying* kezelése céljából.³⁵

Brazíliában széles körben elfogadott, hogy a *cyberbullying*ba bevonódó és ilyenként másnak kárt okozó gyermek szülei vonhatók (polgári jogi) felelősségre, mert az antiszociális viselkedés megelőzése érdekében nem biztosították gyermeküknek a társadalmi és pénzügyi helyzetüknek megfelelő felkészítést.³⁶ Habár a pedagógusok közvetlenül nem felelősek a tanulók által másnak okozott kárért, az iskola perelhető ezért.

A szlovén büntetőjog négy életkori kategóriába sorolja a fiatal elkövetőket: 1) gyerekek (0–14 éves korig); 2) fiatalabb kiskorúak (14–16 évesek); 3) kiskorúak (16–18 évesek) és 4) fiatal felnőttek (18–21 évesek). A gyerekek nem büntethetők, még nevelési szankciók sem

³³ ZAVRŠNIK i. m. (9. lj.) 22.

³⁴ Rosario Del REY – Jorge FLORES – Maialen GARMENDIA – Gemma MARTÍNEZ – Rosario ORTEGA – Ofelia TEREJINA: *Protocolo de actuación escolar ante el cyberbullying*. Bilbao, EMICI, 2010.

³⁵ Ún. E-legales, I. Ofelia TEJERINA – Jorge FLORES: *E-legales. Guía para la gente „legal” de Internet*. Bilbao, Edex, 2009.

³⁶ ZAVRŠNIK i. m. (9. lj.) 24.

szabhatók ki ellenük. A delikvens gyerekekkel a munka-, család- és társadalomügyi minisztérium által felügyelt szociális segítő centrumok foglalkoznak – 69 ilyen található az országban. A fiatalabb kiskorúakkal szemben csak nevelési szankciók szabhatók ki. Az (idősebb) kiskorúakkal szemben, büntetőjogi felelősség megállapítása esetén, nevelési szankcióval járó pénz- vagy szabadságelvonási szankció szabható ki (az utóbbi a fiatalkorúak intézetében hajtandó végre), de elzárással járó szankció ellenük is csak kivételes esetben alkalmazható. A fiatal *cyberbully* ellen leggyakrabban kiszabott szankció is nevelési, mivel a cél a fiatal személyiségének fejlesztése és felelősségteljes életmódra nevelése. A szankció az elkövetett *cyberbullying* típusú cselekmény súlya szerint lehet: *a)* bocsánatkérés a sérelmet elszenvedett személytől; *b)* a sértett pénzügyi kompenzálása; *c)* munkaalapú jóvátétel, amelyet ugyancsak a sértett számára kell teljesíteni, és *d)* nevelési, szakmai, pszichológiai vagy más konzultáción való részvétel vagy társadalmi munka végzése. Kizárólag a legsúlyosabb *cyberbullying*-esetekben lehetséges szabadságelvonással járó szankció kiszabása. Pénzbüntetés csak kiskorúakra vagy idősebbekre (18 éven felüliek) szabható ki, a Btk. által felsorolt további feltételek fennállása esetén.

A *cyberbullying*ért polgári eljárásban felelősségre vonható személy általában maga az elkövető. De a tanulók közti *cyberbullying* esetén speciális szabályok érvényesülnek: elsődlegesen a kiskorú elkövető (18 évet be nem töltött személy) felel a tettéért. A 7 éven aluliak nem vonhatók felelősségre, a 7–14 évesek csak abban az esetben, hogyha bebizonyosodik, hogy szellemi fejlettségük képessé tette őket tettük következményeinek előrelátására, a 14–18 év közötti elkövetők felelőssége pedig az általános szabályok szerint alakul. A szülők felelőssége a gyermekük életkora szerint változik. Amennyiben a szülők nem biztosították gyermekük számára a megfelelő szellemi és erkölcsi nevelést, felelőségük akkor is megállapítható, ha a fiatal már felelősségre vonható. Megjegyezzük, hogy a fiatal *bullying* vagy *cyberbullying* tette miatt szülőt eddig még nem vontak felelősségre Szlovéniában. Az iskola felel a nevelésére bízott fiatal által iskola-időben, az iskola területén elkövetett cselekményért, kivéve, ha a felügyeletet a tőle elvárható gondossággal gyakorolta, illetve a kár enélkül is bekövetkezett volna.³⁷

Az iskola felelőségét erősíti a német büntetőjog azzal, hogy nemcsak a 18. évét be nem töltött sértett vagy törvényes képviselője kezdeményezheti a büntetőeljárás megindítását, hanem maga az iskola, a pedagógusok és a kortársak is, akik tanúi az eseménynek. A feljelentés megtehető a nyomozó hatóságon vagy közvetlenül az ügyészségen is (§ 158 StPO).³⁸

Ebben a körben szükséges kitérni a magyar pedagógusok és az iskola felelőségére, ami a fent bemutatott megoldásokhoz képest meglehetősen kidolgozatlan. A magyar iskolák prevencióstratégiája – iskola által adoptált program híján – abban merül ki, hogy az iskolai házirendbe bekerül a személyhez kötött információs és kommunikációs technikai eszközök (IKT – pl. mobiltelefon, iPad stb.) használatának tilalma, illetve az, hogy az ilyen eszközökön elért tartalmakért vagy az online felületeken elszenvedett sérelmekért az iskola nem vállal felelősséget. A magyar iskolák legfeljebb a látható, szigorúan az iskola területén, iskolaidőben megvalósuló *bullying* típusú magatartások nyomán bekövetkező fizikai sérülésekért (minimum könnyű testi sértés) vállalnak felelősséget. Ilyenkor felmerülhet a kiskorú veszélyeztetése és/vagy a foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés mint a pedagógus büntető felelősségre voná-

³⁷ ZAVRŠNIK i. m. (9. l.) 16–19.

³⁸ Uo., 6.

sának alapja. A magyar iskolákban hiányzik az anyagi ráfordítás a pedagóguskompetenciák fejlesztésére (hogyan használja biztonságosan az IKT-eszközöket, hogyan készítse fel a diákokat a biztonságos internethasználatra és a net-etiketre), az iskolák IKT-eszközökkel való ellátására, valamint az *antibullying*-programok bevezetésére. Utóbbi terület amiatt is hiányos, mert még abban az iskolában sem lenne biztosított a programok feletti szupervízió és a programevalváció, amely esetleg (kötelezően előírt program helyett önszorgalomból) implementálna valamilyen *antibullying*-programot, hiszen a programok száma hazánkban limitált, általában csak az írásos anyagok tölthetők le a honlapokról, és a programok folyamatossága sem biztosított.

5.4. Alternatív megoldások a cyberbullyingért való felelősség megállapítására

Az Európai Unióban az internetszolgáltatók (Internet Service Provider – ISP) felelőssége az értesítési-levételi eljárás (az elektronikus kereskedelemről szóló 2000/31/EC számú európai irányelv) keretében kiterjed a sérelmes tartalmak hozzáférhetetlenné tételére. Emellett a tagállamok belső joga fekteti le a részletes szabályokat, hogy milyen esetekben, milyen eljárási protokollal zajlik az eljárás (Magyarországon ilyen a 2001. évi CVIII. törvény az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről). A szolgáltató nem köteles ellenőrizni az általa közvetített tartalmat, ezért nem felelős azért a tartalomért, amelynek közzétételét nem ő kezdeményezte, és amelyről nem volt, illetve nem is kellett hogy legyen tudomása. Ha azonban bármilyen módon tudomást szerezne a jogellenességről, akkor köteles a tartalmat eltávolítani vagy hozzáférhetetlenné tenni. Az irányelv különbséget tesz adatátvitelt végző, hozzáférés-szolgáltató, ideiglenes másolatot tároló szolgáltató, valamint tárhelyszolgáltató között. Csak az utóbbinak van levételi kötelezettsége – a többieknek nincs felelőssége, amennyiben bizonyos feltételeknek megfelelnek. Az adatátvitelt végzők és a hozzáférés-szolgáltatók esetében ilyen feltétel az, hogy nem ők kezdeményezték az átvitelt, nem ők választották ki annak címzettjét, és nem módosították a közvetített információt.³⁹

Az ISP-ket érintő felelősség szabályozása Európán kívül nem teljesen megoldott, így pl. Brazília – a gyerekek közötti *cyberbullying* elleni készültség ellenére – csak konszenzusszerű megoldást implementált. Ennek lényege, hogy az ISP-k az új online platformok és szolgáltatások (instant üzenetküldésre és képmegosztásra alkalmas oldalak, pl. Snapchat) hozzáférhetővé tételével új lehetőségeket teremtenek a gyerekeket érő online veszélyek terjedéséhez, így a szigorú felelősség elve szerint viselniük kell az általuk kínált szolgáltatások lehetséges negatív következményeiért való felelősséget is. Ebbe a körbe tartozik a *cyberbullying* miatt elszenvedett károkért vállalt felelősség a brazil polgári törvénykönyv (927. cikk), valamint a fogyasztóvédelmi törvény (14. cikk) alapján.⁴⁰ A törvények gyakorlati megítélése azonban még nem egységes. Kevésbé szigorú értelmezés szerint ugyanis az ISP-k csak akkor tartoznak (és perelhetők) felelősséggel a *cyberbullying* által okozott károkért, hogyha annak közvetlen felelőse (maga a *bully*) nem azonosítható, vagy felelőssége nem állapítható meg.

³⁹ BAYER Judit: *A háló szabadsága. Az internet tartalmának szabályozási problémái a véleménynyilvánítás szabadsága tükrében*. Doktori értekezés (2004). <http://mek.oszk.hu/03800/03845/03845.htm#16>

⁴⁰ ZAVRŠNIK i. m. (9. lj.) 25.

5.5. A bullying és a cyberbullying szabályozása az Egyesült Államokban

A *bullying* és a *cyberbullying* szabályozása különböző jogterületeken jelenik meg, alkothatunk szabályt rá a büntetőjog, a polgári jog vagy az igazgatási jog területén. A különböző jogterületek kollíziójának érzékeltesére az egyik legalkalmasabb az angolszász jogrendszer, ezen belül is az Egyesült Államok joggyakorlata, ahol nemcsak számos jogterület érintett a kérdés szabályozásában a precedensjogon keresztül, hanem az egyes, *bullying*gal kapcsolatos kérdéseket több évtizedes bírói gyakorlat tisztázza.

Az Egyesült Államokban eseti jelleggel, egy-egy fiatal öngyilkosságának hatására került a jogalkotás homlokterébe a kérdéskör, amikor az esetek hátterében húzódo okok között az iskolai vagy online megfélemlítés is szerepelt.⁴¹ Így történt ez a Ryan Halligan és a Vermont's Bully Prevention Law, vagy Megan Meier és a Megan Meier Cyberbullying Prevention Act, és végül, de nem utolsósorban Tyler Clementi és a Tyler Clementi Higher Education Anti-Harassment Act⁴² esetében.⁴³ Az USA nagyot lépett előre az elmúlt években a *cyberbullying* elleni küzdelem terén. Napjainkra az 50 tagállamból 49-ben van elfogadott *antibullying*-törvény, s ezek közül 22 nevesítve rendelkezik a *cyberbullying*ról⁴⁴ mint a *bullying* virtuális térben megvalósuló típusáról.

A *cyberbullying* során a leggyakoribb kollízió a véleménynyilvánítás szabadságának védelme és az iskola biztonságos környezet teremtési kötelessége között áll fenn. Az iskola kötelezettsége a biztonságos és békés tanulási környezet kialakítása – ennek érdekében a rendzavaró diákokat felfüggesztheti vagy eltanácsolhatja. Ellenben a diákokat is megilleti a szabad véleménynyilvánítás joga (az Egyesült Államokban az Első Alkotmánykiegészítés és az abban foglalt véleményszabadság kiemelt alkotmányos védelemben részesül), amely bizonyos esetekben felülírja az iskolai békés tanulási környezet kialakítására irányuló kötelezettségének teljesítését. További kérdés, hogy az adott rendzavaró esemény iskolában, iskolai rendezvényen, vagy iskolaidőn és az iskola területén kívül, szabadidőben, esetleg online történik-e. Ugyanazon vélemény minőségét befolyásolja-e annak eredete, s ha igen, az iskola jogosult-e kiterjeszteni hatáskörét a diák

⁴¹ A tinédzser-öngyilkosságok, illetve az iskolai lövöldözések hátterében az esetek többségében elhúzódo kor-társkonfliktus áll. Megjegyzendő azonban, hogy a *bullying* (vagy annak online formái) önmagában nem tekinthető ezen fatális esetek kiváltó okának. Az okok között számos külső és belső tényező szerepel, mint például a szülők válása vagy a célszemély valamilyen – testi vagy lelki – fogyatékosága. Ezek a faktorok ugyan elősegíthetik, de nem vezetnek direkt módon az áldozat auto- vagy heteroagresszív megnyilvánulásához. (KULCSÁR Gabriella: *Az iskolai átokfutások etiológiája és a prevenció lehetőségei*. PhD értekezés, PTE, 2014. <http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/kulcsar-gabriella/kulcsar-gabriella-vedes-ertekezés.pdf>.2014)

⁴² Elérhető: <http://www.leg.state.vt.us/docs/legdoc.cfm?URL=/docs/2004/acts/ACT117.HTM>; <https://www.govtrack.us/congress/bills/111/hr1966/text>; <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/482/text>

⁴³ PONGÓ Tamás: *Cyberbullying, az ellenség, amely köztünk él. Ügyvédvilág*, 2015. április 21. <http://www.ugyvedvilag.hu/rovatok/publikaciok/cyberbullying-az-ellenseg-amely-koztunk-el>

⁴⁴ Sameer HINDUJA – Justin W. PATCHIN: *State Cyberbullying Laws: A Brief Review of State Cyberbullying Laws and Policies* (2015). <http://www.cyberbullying.us/Bullying-and-Cyberbullying-Laws.pdf>

szabadidőben gyakorolt véleménynyilvánítására? Kérdés végül, hogy a már kialakult offline véleménynyilvánítási tesztek alkalmazhatók-e az elektronikus beszédre is, tekintettel annak eltérő karakterisztikájára.⁴⁵

Az Egyesült Államokban az egyik legfontosabb alapjog a szólás- és véleménynyilvánítás szabadsága. A Legfelső Bíróság az ún. Watts-tesztben részletezi a szólásszabadság érvényesíthetőségétől való eltekintés kritériumait – vagyis amikor a hírnévrontásra alkalmas online *bullying*-esetekért való felelősségre vonás nem esik a szólásszabadság védelmének áldozatául. A Legfelső Bíróság a *Watts v. US* és a *Brandenburg v. Ohio* ügyekben azonosította a „valódi fenyegetést” (*true threat*), amely felülírja az első kiegészítés védelmét. Valódi fenyegetésről akkor beszélünk, ha 1) egy szavahihető/megbízható ember szerint, 2) a közlést a megcélzott társadalmi réteg (a hallgatóság) 3) sérelemkötésre utaló súlyos fenyegetésként interpretálja, 4) az esetet annak teljes komplexitásában véve, 5) attól függően, hogy a közlő félnek szándékában és lehetőségében állt-e a fenyegetés, 6) amit szándékosan és annak következményeit felfogva nyilvánított ki, 7) tekintettel a veszély távolságára és a lehetséges bekövetkezés helyére, alkalmas a megfélemlítés kifejtésére.⁴⁶

A *bullying* jelenségére az Egyesült Államok majd' minden tagállamában alkottak törvényt, mindeközben a *bullying*- és *cyberbullying*-esetek lassú csökkenésének lehetünk a tanúi. A jogszabályok azonban nem önmagukban felelősek az örvendetes fejleményekért. Az oktatási tárca (Department Of Education, DOE) három kritériumot határozott meg, amely egy jogszabályt a *bullying*ellenes felkészülésben használhatóvá tesz. Először is az a jogszabály hatékony, amely meghatározza azokat a komoly normaszegéseket, amelyekben már a rendőrséget kell segítségül hívni, viszont meghatározza azokat az eseteket is, amelyekben az iskolának nemcsak hogy kompetenciája, hanem kötelessége is fellépni *bullying* esetén (így pl. az iskola területén és az iskola-időn kívüli ügyekben az iskola köteles közbelépni, hogyha az befolyásolja a békés tanulási légkört). Másodszor, a jogszabály hatékony, ha meghatározza a tiltott magatartások komponenseit, definícióját. Ennek lehetnek életkori szintjei, pl. mi az elfogadható magatartás kisgyermekkorban és pubertáskorban. Harmadszor, az a jogszabály alkalmazható jól, amelyik előírja, hogy az iskolák a jogszabályok kiegészítésére programot, stratégiát kell hogy elfogadjanak – pl. a *bullying* prevenciójának céljára.

A kutatók azt találták, hogy azokban az államokban csökkent a *bullying* elkövetése legalább 24 és a *cyberbullying* elkövetése (bejelentések) legalább 20%-kal, ahol ezekből a kritériumokból legalább egy megvalósult.⁴⁷ A kutatások megjegyzik, hogy a jogszabályok működhettek jól a gyakorlatban, de ehhez két feltétel szükséges: 1) ha prevencióstratégiákkal,

⁴⁵ Részletesen I. PONGÓ i. m. (43. lj.) és PONGÓ Tamás: Anglo-Saxon Approaches to Students' Freedom of Speech and Cyberbullying: Constitutional Foundations for a Comparative Analysis. (Előadás kézirat.) International Conference of PhD Students in Law, 2015. május 15. Temesvár.

⁴⁶ Alison V. KING: Constitutionality of Cyberbullying Laws: Keeping the Online Playground Safe for both Teens and Free Speech. 63 *Vanderbilt Law Review* (2010) 845–884; Matthew C. RUEDY: Repercussions of a MySpace Teen Suicide: Should Anti-bullying Laws be Created? 9 *North Carolina Journal of Law and Technology* (2008) 323–346.

⁴⁷ Mark L. HATZENBUEHLER – Laura SCHWAB-REESE – Shabbar I. RANAPURWALA – Marci F. HERTZ – Marizen R. RAMIREZ: Associations between Antibullying Policies and Bullying in 25 States. 169(10) *JAMA Pediatrics* (2015).

programokkal egészítjük ki azokat, és 2) ha az iskolák a helyi igényekhez igazíthatják a fellépésüket, illetve maguk dönthetnek abban, hogy milyen prevenció programot alkalmaznak.

A jogszabályalkotásnál létre kell hozni egy kényes egyensúlyt, elkerülendő mind az alul-, mind a túlszabályozást. Az Egyesült Államokban azokban az államokban, ahol az iskolákat bármilyen kis súlyú *bullying* esetén is a rendőrség (seriff, békebíró) értesítésének kötelezettsége terheli, drasztikusan csökken a bejelentések száma. Ez azonban nem az esetek valódi csökkenéséről, hanem a hírnévesztéstől való félelemtől szól, amit az iskolák szeretnének elkerülni.⁴⁸ Másfelől viszont a kutatók azt – a látszólagos abmivalenciát – is megfigyelték, hogy az iskolai *antibullying*-programok bevezetését követő első évben a *bullying* elkövetési mutatói visszaesnek, a viktimizációs mutatók azonban emelkednek. Ez annak köszönhető, hogy a figyelem a jelenségre terelődik, és egyre többen kezdik felismerni, hogy sértő, ami velük történt. A túlzott bejelentések azonban mind az elkövető, mind az áldozat oldalán stigmatizációhoz vezethetnek.

Az európai kontinensen éppen ellenkezőleg, a jelenség jogi szabályozása hiányának (de legalábbis hiányosságainak) lehetünk tanúi, és iskolai szinten sem állnak rendelkezésre megfelelő prevenció csomagok, ami a jelenség ignorálását eredményezheti. Az EU Kids Online kutatás szerint az európai szülők közül a közép- és kelet-európai szülők a gyermeküket ért *cyberbullying* veszélyét (illetve az elszenvedett sérelem nagyságrendjét) kisebbre értékeli saját gyermekeiknél. Ez a megelőző és kezelő kampányok és programok hiányának, a felvilágosítás szegényes mi voltának tudható be.⁴⁹

5.6. A *bullying* és a *cyberbullying* nemzetközi joggyakorlata Európában

Az Európai Emberi Jogi Bíróság első és eddig egyetlen iskolai *bullying* kapcsolatos ügyében, a *Vejdeland and Others v. Sweden* ügyben (2012) hozott döntésével az oktatási intézményeknek a tanulók egészséges szellemi és erkölcsi fejlődéséért vállalt felelősségére hívja fel a figyelmet.⁵⁰ A történeti tényállás szerint a felperesek (Vejdeland és társai) egy, a svédországi Göteborgban található középiskolába mentek be, és az ott tanuló 16–19 éves diákok szekrényekre ragasztották, illetve szekrényeikbe helyezték el homoszexualitással kapcsolatos figyelemfelhívó szórólapjaikat. A szórólapokon a homoszexualitást bíráló propaganda volt olvasható: a HIV-vírust és az AIDS-betegség megjelenését a homoszexuálisok állítólagos „promiszkuitásával” hozták kapcsolatba, továbbá felhívták a figyelmet a „homoszexuális lobbitevékenységre”, amely megpróbálja „bagatellizálni” és normalizálni a pedofília elfogadását. Vejdelandot és társait az iskola által indított kereset nyomán a kerületi bíróság nemzeti és etnikai csoport elleni uszításért elítélte. A felperesek azzal védekeztek, hogy szórólapjaikkal nem valamely csoport el-

⁴⁸ Christina MARCOS: House Lawmakers Push School Bullying Prevention. *The Hill*, 2015. július 6. <http://thehill.com/blogs/floor-action/house/246969-house-lawmakers-push-school-bullying-prevention>; Frank ELZMAN: N. Y. Prosecutor Questions Low School Bullying Numbers. *The Daily Gazette*, 2015. július 3. <http://www.dailygazette.com/news/2015/jul/03/low-numbers-school-bullying>

⁴⁹ Sonia LIVINGSTONE – Leslie HADDON – Anke GÖRZIG – Kjartan ÓLAFSSON: *Risks and Safety on the Internet* (2010). [http://www.lse.ac.uk/media%40lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20\(2009-11\)/EUKidsOnlineIIReports/D4FullFindings.pdf](http://www.lse.ac.uk/media%40lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20(2009-11)/EUKidsOnlineIIReports/D4FullFindings.pdf)

⁵⁰ *Vejdeland and Others v. Sweden*, Application no. 1813/07, 2012. február 9-i döntés.

leni uszítást vagy gyűlöletet akartak kelteni, csak vitát akartak indítani a homoszexuális jogokkal kapcsolatban, és indirekt módon kritizálták, hogy az iskola nem biztosít fórumot ennek megbeszélésére. A másodfokú bíróság felmentette őket a szólás- és vélemény szabadság prioritásával érvelve, majd az ügyész fellebbezésére a Legfelső Bíróság elítélte őket ugyancsak nemzeti és etnikai csoport elleni gyűlöletkeltés miatt. Vejdelandék ezután fordultak a Strasbourgi Bírósághoz, amely megállapította, hogy a Svéd Legfelsőbb Bíróság ítéletével nem sértette meg a Római Egyezmény 10. cikk 2. bekezdésében foglalt, a szólás és vélemény nyilvánítás szabadságára vonatkozó alapjogot, mivel a felperesek nem közterületen, hanem egy olyan iskolában terjesztették szórólapjaikat, ahová nem volt szabad bejárásuk, ugyanakkor a szekrényeken, illetve szekrényekben elhelyezett szórólapok közönsége, a tanulók nem maguk döntöttek úgy, hogy elolvassák a szórólapokat, hiszen nem volt választásuk, hozzájuk közvetlenül juttatták el azokat a felperesek. A Bíróság hangsúlyozta az iskola felelősségét és jogait a szólás- és vélemény szabadsággal kapcsolatos alapjog korlátozására, és a tanulók megfelelő, részrehajlásmentes tájékoztatására. A Bíróság az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának a *Bethel School District v. Frazer* ügyben⁵¹ hozott döntésére hivatkozva kinyilvánította az iskola belső házirendjének elsődlegességét a szólásszabadság általános védelmével szemben. A bíróság szerint az iskola speciális közeg, ahol:

- a tanulók befolyásolható és fogékony életkorban vannak;
- úgy helyezték el a szórólapokat, hogy azokat nem tudták nem elolvasni a diákok;
- az iskola a kiegyensúlyozott és részrehajlásmentes tájékoztatással felelősséggel tartozik a tanulók szellemi és erkölcsi fejlődésének biztosításáért (l. *Bethel School District v. Frazer* ügy);
- a szórólapok ugyan közvetlenül nem szólítottak fel gyűlöletre és a homoszexuálisok elleni diszkriminatív fellépésre, e vulnerábilis társadalmi csoportra nézve – amellyel szembeni *bullying* a kutatások szerint a diákok és a tanárok részéről is proliferál – degradáló és megosztó, tényeknek beállított véleményeket közöltek.

Az Európai Emberi Jogi Bíróság a *Handyside v. UK* ügyben⁵² kinyilvánította, hogy „a szólásszabadsághoz való jog nemcsak a szívesen fogadott és nem támadó információk és gondolatok esetében védett, hanem a támadó, sokkoló vagy egyébként zavarkeltésre alkalmas esetekben is”.⁵³ Az ítélet szerint a szólásszabadság korlátja, 1) ha a jog kifejezetten a korlátozásáról rendelkezik; 2) ha más, kifejezett jogok, amilyen pl. az egészséges és erkölcsös élethez való jog vagy a hírnév védelméhez fűződő jog gyakorlásába ütközik, és 3) ha korlátozása az állam demokratikus működéséhez szükséges. (Emberi Jogok Európai Egyezménye, 19. cikk, 2. bek.) A szólásszabadság tehát sem az Egyesült Államokban, sem Európában nem abszolút jog, és az iskola belső rendje, valamint a tanulók egészséges erkölcsi és szellemi fejlődéséért vállalt felelősség felülírja a szólásszabadság védelméhez való jogot. Vegyük észre, hogy ezekben az esetekben nem egyszerűen a két jogrendszer közeledéséről van szó, hanem az iskola felelősségének a hangsúlyozásáról a *bullying* megelőzése terén!

⁵¹ *Bethel School District v. Frazer*, 478 US 675 (1986).

⁵² *Handyside v. the United Kingdom*, 1976 december 7, Series A no. 24.

⁵³ CAMPBELL–ZAVRŠNIK i. m. (1. lj.).

6. A jog szerepe a bullying szabályozásában

A jog különböző szerepeket tölthet be egy társadalom szabályozásában:

- lehet a sankció, a büntetés és az elégtétel eszköze;
- visszatartó erő a normaszegéstől, illetve a sérelemokozástól;
- a kompenzáció, azaz a sértettnek fizetendő elégtétel eszköze, valamint
- valamely társadalmi jelenség stratégiai szabályozásának eszköze.⁵⁴

Az elsődleges akadály a jog alkalmazásának útjában az olyan komplex jelenségek esetén, mint a *bullying*, hogy nehéz meghatározni a jelenség definícióját. A *bullying* – és különösen a *cyberbullying* – a technikai fejlődéssel, az újabb és újabb hordozható eszközök és alkalmazások megjelenésével folyamatosan új elkövetési magatartásokkal bővül, és következményei is egyre komplexebbek lesznek – a fizikai sérüléstől kezdve a lelki detrimenciáig és azon túl, a tömeges leszámolásokig (*mass shootings*).⁵⁵ A jog mint visszatartó erő sokszor amiatt nem releváns, hogy a *bullying* esetében az elkövetők (és az áldozatok, valamint a néma szemlélők és közreműködők) szintén fiatalok, illetve kiskorúak, akik esetében az elrettentés mint olyan nem működik. Az elrettentés másik akadály a online anonimitásba vetett hit, amely komolytalanná teszi az online bűnelkövetéstől való távartó funkció érvényesülését az online devianciák esetében *en bloc*. Nem nehéz annak belátása sem, hogy a sértettnek és az áldozatoknak nyújtott kompenzáció eszközeként a jog csak akkor működne, ha a jog megengedné a *bullying* (vagy az annak megfelelő, a Btk. által büntetni rendelt magatartások) esetén is a jóvátételt. Ez nem minden jogrendszerben adott. A jog továbbá funkcionálhat a társadalmi normák jelzőkarójaként, azonban itt szimbolikus jelentéssel bír, azaz csak „jelzi”, milyen normákat kellene betartani, ám a valóságban a társadalom minden tagja tisztában van azzal, hogy alacsony társadalmi veszélyességű ügyek az eljárási hierarchiában legalábbis háttérbe szorulnak.⁵⁶

A jogi szabályozás akadály a *bullying* esetén éppen a jelenség komplexitásában rejlik: a *bullying* számos okozati összefüggésből tevődik össze, és definíciós elemeit – az ismétlődést, az erőegyensúly-eltolódást és a megfélemlítést – külön-külön is nehéz tartalommal megtölteni. Ezt a jelenséget Eva Lievens pilótafülke-jelenségnek vagy jéghegyeffektusnak hívja, amelyben csak a legutolsó vagy legszembevetőbb láncszem látható, de az azt megelőző és a sérelemhez hozzáadódó mozzanatok az utastérben (vagy a víz alatt) láthatatlanok maradnak.⁵⁷ A *bullying* eleme sokszor az absztrakt veszély, az előkészületi jelleg és a sérelemokozás indirekt szándéka, amely a meglévő büntetőjogi tényállásokba nehezen illeszthető be, és a joggyakorlat nehezen talál rajta fogást.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ KULCSÁR i. m. (41. lj.)

⁵⁶ Susan P. LIMBER – Mark A. SMALL: State Laws and Policies to Address Bullying in Schools. 32 *School Psychology Review* (2003) 445–455.

⁵⁷ Eva LIEVENS: *Bullying and Sexting in Social Networks from a Legal Perspective: Between Enforcement and Empowerment*. ICRI Working Paper 7/2012. Leuven, Interdisciplinary Centre for Law and ICT, KU.

6.1. A jogszabályi kikényszeríthetőség akadályai

A *bullying* esetében tehát olyan komplex magatartás-együttessel állunk szemben, amely önmagában megnehezíti a jogszabályi kikényszeríthetőséget – még abban az esetben is, amikor az uniós tagállamok büntetőjoga kínálna rá kifejezett, önálló tényállást. Melyek tehát a kikényszeríthetőség akadályai?

Nincs a *bullying*nek a jog által elfogadott definíciója, éppen ezért azt is nehéz meghatározni, milyen magatartást kívánunk szankcionálni, illetve megfelelő stratégiákkal kezelni. A *bullying* definíciója a kriminológiában és más társadalomtudományokban jelenleg kialakulóban van, de amíg nem születik konszenzus az összetevőket illetően, nehéz a jelenségre legalább társadalmi szintű szabályokat alkotni.

Nagy a szakadék a *bullying* és a *cyberbullying* között, és míg a *bullying*ot főleg az elkövető szándéka és az ismételt magatartása szerint ítéljük meg, addig a *cyberbullying* esetében ez nem így van: annak nem mindig eleme a szándék, sem az erőmegosztottság, sem az ismétlődő elkövetés, mert ezt a feladatot „elvégezi” az online környezet maga. Itt elsősorban olyan magatartásokra gondolunk, amelyek a *bully* által egyszeri alkalommal való megosztásban (posztolásban) merülnek ki. Ilyen lehet pl. valamely személyes információ, kép, videó stb. engedély nélküli megosztása, amely a megosztás után önálló életet kezd élni azzal, hogy a közösség tagjai letöltik, „tetszikelik”, újra megosztják azt. A sérelem az online reagálások és megosztások számával egyenes arányban vagy exponenciálisan növekedhet.

Mind a *bullying*, mind a *cyberbullying* magatartásán az elkövető szándéka és tettei felől találna fogást a büntetőjog, de ezeket a tetteket valójában a sértett véleménye (érzései) határozzák meg: lehet, hogy a megcélzott személy az adott cselekedetet – pl. képeinek megosztását, kommentelését – sértésnek érzi, holott nem ez volt az elkövető szándéka. További probléma az elkövető szándékának bizonyítása – még azokban az esetekben is, amikor nyilvánvaló, hogy az elkövető szándéka a sérelemokozásra irányult (pl. a *Rebecca Sedgwick* esetben, ahol két barátnő folyamatosan offenzív és degradáló kommentekkel illette a sértettet, és gondoskodtak arról, hogy erről az osztálytársaik is tudomást szerezzenek). A fiatalkorú elkövetők általában a sérelemokozás szándékának hiányával védekeznek, és előadják, hogy csak viccnek, ugratásnak szánták a cselekményüket. Ezekben az esetekben hiába feltételezzük a sérelemokozás szándékának meglétét, nagyon is lehetséges, hogy az elkövetők tényleg nem fogták fel tetteik következményeit. Lehet, hogy az elkövetők életkoruknál fogva olyan mentális fejlettségi szinten állnak, amikor még képtelenek a tettük nyomán előálló hosszú távú következmények felismerésére és értékelésére. A szándék meglétének vizsgálatánál mérlegelni kell azt is, hogy az elkövetők részeseültek-e *bullying*ellenes érzékenyítésben, programokban. Ha a felsorolt kérdések megítélése bizonytalan, akkor a sérelemokozás szándéka sem állapítható meg egyértelműen.

Pszichológiai kutatások szerint vitatott, hogy a gyerekkori *bullying* természetes része-e a felnőtté válásnak, a közösségi státuszkeresésnek, a dominanciaharcnak, az önállósodásnak. Emiatt nem született konszenzus arról, hogy *a)* mely életkorban szükséges a *bullying*ellenes programok bevezetése, és vitatott, *b)* mely magatartások számítsanak „még megengedhetőnek” a felnőtté válási folyamat természetes részeként, és melyek kerüljenek tiltólistára. Amíg ezekben a kérdésekben nem születik konszenzus, addig a magatartások jogi szabályozása sem lehet egyértelmű. Ehhez a problematikához kapcsolódik, hogy nem lehet elválogagosan meghúzni a határt az ártatlan viccelés (*teasing*) és a sérelemokozásra irányuló megfélemlítés (*bullying*) között.

Idé kapcsolódik a mikroagresszió kérdése, amely elszigetelten jelentkezik, és csak a hiperszenzitív áldozatok érzékelik és tartják sérelmesnek azt. Derald Wing Sue pszichológus szerint a mikroerőszak „rövid, rendszeres, mindennapi üzenetváltásokban realizálódik, amelyeket néhány érzékenyebb személyiségű ember sértőnek, lekicsinylőnek vagy degradálónak vél – jórészt valamely csoporthoz tartozása miatt”. Sue szerint a mikroerőszak a domináns kultúrához tartozó egyének érzékenységi küszöbe alatt marad. A mikroerőszak a kifejezett, erőteljes, nyílt erőszakos megnyilvánulásoktól – amilyen a nemi, etnikai, nemzetiségi, szexuális, vallási vagy egyéb csoporthoz tartozók elleni kirekesztő jellegű megnyilvánulások – különbözik. Ennek oka, hogy a mikroerőszakot elkövető (abban részt vevő) embereknek nem célja az erőszak, a sérelem okozása, illetve nem fogják fel, hogy tetteikkel sérelmet okozhatnak. Ilyenek lehetnek pl. valamely kisebbségre, szubkultúrára vonatkozó sztereotipikus megjegyzések, amelyek az uralkodó kultúrát „normálisnak”, és ehhez képest a szubkultúrát „abnormálisnak” állítják be.⁵⁸ A mikroagresszióval kapcsolatban tehát ugyancsak az a kérdés merül fel, hol húzható meg a társadalom nagy tömege által sérelemokozónak tekintett (ezáltal tilalmi listára kerülő) és a csak kevesek által sérelemokozónak tekintett (ezért tilalmi listára nem kerülő) magatartások köre.

A fent bemutatott problémákra tekintettel azt javasoljuk, hogy elsősorban primer prevencióval előzzük meg a *bullying* és *cyberbullying* jelenségét. Ennek eszközei lehetnek a felvilágosító és érzékenyítő programok, amelyek fő alkalmazási területe az iskola kell hogy legyen. Az iskoláknak viszont foglalkozniuk kell a témával, lehetőleg a közösség bevonásával, és csak a legsúlyosabb esetekben történjen meg a rendőrség bevonása.

Amint láttuk, az uniós tagállamok jogában már eleve kriminalizáltak azok a súlyosabb cselekmények, amelyekhez a *bullying* vezethet, pl. öngyilkosságban közreműködés, súlyos testi sérülés stb. A *bullying* egyes elkövetési magatartásai, mint a zaklatás, szintén kriminalizált a vizsgált országok többségében. Ha magát a *bullyingot* is kriminalizáljuk, egyfelől számolnunk kell a bizonyítási problémákkal, másfelől beleesünk a szimbolikus jogalkotás csapdájába, hiszen nyilvánvaló lesz, hogy a gyakorlatban nem lehetséges kikényszeríteni egy olyan tényállást, amelynek nincs elfogadott definíciója.

7. Javaslatok

1. Ha a kriminalizálási tendenciát követjük – ahogy tették eddig az államok a *bullying* eszköz- és előkészületi magatartásainak fokozatos büntetendővé tételével –, és még több, speciálisan a *bullying* és a *cyberbullying* területére eső magatartást teszünk büntetendővé, óvakodjunk a túlszabályozás csapdájától. A jogszabálynak kellően absztraktnak kell lennie ahhoz, hogy minden utólag azonosított vagy megjelenő magatartás szankcionálására alkalmas legyen. Kellően általánoson kell megfogalmazni a tényállást, amelybe a *bullying* később megjelenő magatartási formái is illeszkedhetnek.

⁵⁸ Derald W. SUE: *Microaggressions in Everyday Life: Race, Gender, and Sexual Orientation*. London, Wiley and Sons, 2010.

A jogszabályokat a meglévő szabályokhoz igazodva kell megalkotni, elsősorban a szuverén tagállamok alkotmányában és az Európai Unió és a nemzetközi emberi jogi normákban lefektetett szabályok tiszteletben tartásával (pl. szólás- és véleményszabadság). A legalitás elvének kétélű garanciaként kell működnie, amely egyfelől a káros és jogellenes tartalom elleni harc eszköze, másfelől viszont a társadalomra kevésbé veszélyes cselekmények üldözése elleni védelem eszköze. (Így pl. nem vonható felelősségre a társát az online közösségi oldalon kiközösítő gyerek a sértett öngyilkosságáért.)

1. Elkerülendő a *bullying*ba bevonódó fiatal korosztály stigmatizálását, a joggyakorlatot úgy kell alakítani, hogy az elkövető csak az enyhébb cselekmény elkövetéséért legyen felelős, és a tettet követő, de más körülményekkel együttállásban kialakult tragikus eredményért (pl. öngyilkosság, iskolai ámokfutás) az elkövető felelőssége továbbra se legyen megállapítható.

2. Ha maradunk a *bullying* eszköz- és előkészületi jellegű cselekményeinek jelenlegi szintű kriminalizálásánál, akkor mindenképpen fejleszteni kell a joggyakorlatot aképpen, hogy azok beilleszthetők legyenek a meglévő tényállásokba. Ennek érdekében biztosítani kell az igazságszolgáltatási rendszer különböző szereplőinek képzését, továbbképzését, és a tudás folyamatos frissítését az új médiahasználatról (hogyan és milyen célokra használják a fiatalok az online felületeket, az okostelefon stb.), valamint a *bullying* és a *cyberbullying* jelenségéről. Ebben a körben a jogalkalmazók az alapvető megértés szintjére kell hogy jussanak a *bullying* szereplőit, dinamikáját, az elkövetési szándékot és a jóvátételi/szankcionálási célokat és lehetőségeket illetően. A nyomozó hatóság tagjait ki kell képezni a *bullying* körébe tartozó magatartások feljelentéskor történő felismerésére, és a feljelentett cselekmények megfelelő minősítésére, valamint az áldozatok megfelelő tájékoztatására, a segítségnyújtó szervezetek ismeretére.

3. Létezik egy harmadik megoldás, mégpedig a *bullying* és a *cyberbullying* jogi szabályozása a büntetőjogon kívüli területen, nevezetesen az igazgatási és az oktatási jog területén. Ennek lényege az iskolák felelősségének növelése, és kötelezésük arra, hogy *antibullying*-programot implementáljanak, és mindennapi gyakorlatukban készüljenek fel a *bullying*-esetek kezelésére, valamint a megfelelő prevenció stratégia elfogadásával biztosítsák a tanulók és a pedagógusok békés és kiszámítható szabályok szerinti egymás mellett élését.

4. Akármelyik fent vázolt forгатókönyv mellett döntünk, a definíció elemeit illetően konszenzusra kell jutniuk az elméleti és a gyakorlati szakmáknak. A szakirodalom alapján ugyanis egyik sem lehet sikeres a másik nélkül: a közösségi alapú puha szabályok nem működnek az azok kikényszerítését lehetővé tevő helyi iskolai vagy jogi szabályok nélkül.

5. Elkülöníteni és tisztázni kell az igazságszolgáltatás, az oktatási intézmények, valamint a közösség – benne a társadalom és a szülők – szerepét és teendőit a *bullying* megelőzése és kezelése terén. Az *antibullying*-programok csak akkor bizonyultak sikeresnek, ha azokban aktív szerepet vállalt az egész iskola, a lakóközösség, valamint a szülők is.

Újságírás a Wikileaks után

Adatbázisok, informátorok és demokrácia

TÓFALVY TAMÁS*

1. Bevezetés¹

„A politikai nyelvet arra találták ki, hogy a hazugságot igaznak tüntesse fel, a gyilkosságot tiszteletre méltónak, és még a szélnek is szilárd megjelenést kölcsönözzön” – fekete alapon fehér betűkkel szedve, ezzel a George Orwelltől idézett mondattal indul a Wikileaks által 2010. április 5-én, *Collateral murder* címmel nyilvánosságra hozott felvétel.² A videó első pár perce halk rádiós zörejekkel aláfestve, szövegekkel kísért állóképekben bemutatja azt a két, a *Reuters* alkalmazásában állt újságírót, akik egy 2007. július 12-i, bagdadi légitámadásban veszítették életüket több más áldozattal együtt. Saeed Chmagh és Namir Noor-Eldeen halálának körülményeivel kapcsolatban sem a hadsereg, sem a kormányzat nem adott felvilágosítást, nem került nyilvánosságra semmilyen felvétel, ami fényt deríthetett volna arra, mi történhetett. „Egészen eddig” – zárul a kijelentéssel a videó első szakasza, hogy a szöveg helyét átvegye egy Apache katonai helikopter kamerája által rögzített mozgókép, feliratozva. A célkeresztben embereket látni, közöttük a két, fegyvertelen újságírót is. A rádión hallani, ahogy a helikopterben ülők a központtal megbeszélik a látottakat – fegyvernek gondolva a kamerafelszerelést –, majd engedélyt kérnek a tűz megnyitására, és az engedélyt megkapva több hullámban is csapást mérnek a járókelőkre. A videó nézői látják, ahogy menekülnek az áldozatok, ahogy becsapódnak a golyók, felcsap a porfelhő, és hogy miután leüledett, holttestek és sebesültek borítják az utcát.

A videó közzététele természetesen rendkívül erős visszhangot váltott ki nemcsak az Egyesült Államokban, hanem globálisan is. Politikai hatása megkérdőjelezhetetlen volt, újrakeregette az Egyesült Államok által elkövetett háborús bűnökről szóló közbeszédet, amelynek hatása máig tart. A politika mellett a média világában és a média természetéről szóló közbeszédben is központi szerepet kapott a Wikileaks.³ Az akkor már négy éve létező, titkos, de általuk közérdekűnek ítélt dokumentumok kiszivároztatására specializálódott szervezetet 2010 áprilisát követően egyszerre nevezték a régi médiarend felbolygatójának, egy új típusú újságírás meghonosítójának, az addig ismert újságírás felszámolójának, megmentőjének és jövőjének.

* Egyetemi adjunktus, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar. E-mail: tamastofalvy@gmail.com

¹ A tanulmány megírását az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportja támogatta. Köszönöm Bodó Baláznak, hogy felhívta a figyelmem a Wikileaks fontosságára az újságírás jelenlegi demarkációs vitáiban.

² Wikileaks: *Collateral Murder*, 2010. <https://collateralmurder.wikileaks.org/>

³ Alexis C. MADRIGAL: How to Think About WikiLeaks. *The Atlantic*, 2010. <http://www.theatlantic.com/technology/archive/2010/12/how-to-think-about-wikileaks/67689/>

Mi valójában a Wikileaks? Egyszerűen egy forrás? Aktivista szervezet? Újságírói csoport? Nonprofit médiavállalat? Egyik sem, vagy mindezek együttesen? És bármelyik legyen is, milyen viszonyban áll a tradicionálisnak nevezett újságírással, és milyen hatással lehet az újságírás jövőjére nézve? Mindezekre a kérdésekre az elmúlt években számos, egymással ellentétes válasz született. Az ellentmondásos értelmezések és a Wikileaks médiában betöltött szerepe körüli vita intenzitása nem véletlen. Egyfelől a demokratikus berendezkedés, a szakmai etika és értékek,⁴ valamint a kultúra erőterében az újságírás állandó öndefiníciós diskurzusokkal küzd, folyamatosan értelmezve szerepét. Belső és külső demarkációs harcokban tárgyalódik folyamatosan újra és újra, hogy mi minősül újságírásnak és mi nem, és hogy ezzel összefüggésben mi az újságírás legfőbb feladata és szerepe a demokratikus társadalmi berendezkedésben. Másfelől a technológia is állandó szereplő az újságírás határmunkálataiban, és jelenleg is egy különösen erős narratíva szól arról, hogy a technológia és újságírás interakciója miképpen változtathatja meg az újságírás szerepét és gyakorlatát a demokratikus világban,⁵ részben a digitális és print újságírók, részben a bloggerek és újságírók közötti diszkurzív határmunkálatok hagyományainak folytatásaként.⁶ Ebben a tanulmányban e két fő önreflexiós szempont felől szeretném megvizsgálni, hogy a Wikileaks – illetve általában a Nagy Adat (Big Data) alapú információsziárogtatás – milyen szereplőként és jövőképként értelmezhető az újságírás és a demokrácia interakciójában.

⁴ Chris W. ANDERSON: Journalism: Expertise, Authority, and Power in Democratic Life. In: David HESMONDHALGH – Jason TOYNBEE (szerk.): *The Media and Social Theory*. Abingdon, Routledge, 2008. 248–264; Meryl ALDRIDGE – Julia EVETTS: Rethinking the Concept of Professionalism: The Case of Journalism. 54(4) *British Journal of Sociology* (2003) 547–564; Amitai ETZIONI: *The Semi-Professions and their Organization*. New York, The Free Press, 1969; Svennik HØYER – Epp LAUK: The Paradoxes of the Journalistic Profession. 2 *Nordicom Review* (2003) 3–16; Tamara WITSCHGE – Gunnar NYGREN: Journalism: A Profession Under Pressure? 6(1) *Journal of Media Business Studies* (2009) 37–59.

⁵ TÓFALVY Tamás: „Ostrom alatt”: Mit mond el az újságírás legújabb átalakulása a technológia, kultúra és média viszonyáról? *Élet és Irodalom*, 2015. október 2. 15; TÓFALVY Tamás: Digitális technológia, kultúra és az újságírás határai: Hogyan formálja a kultúra technológiát? *Médiakutató*, 2015. ősz, 55–65; TÓFALVY Tamás: „A személyes és a nyilvános titokzatos keveréke”: szakmai határok és az újságírás ideológiája. In *Medias Res*, 2015/1. 160–172.

⁶ Thomas F. GIERYN: Határmunkálatok és a tudomány elhatárolása a nemtudománytól: feszültségek és érdekek a tudósok szakmai ideológiáiban. In: KUTROVÁTZ Gábor – LÁNG Benedek – ZEMPLÉN Gábor (szerk.): *A tudományon innen és túl. Replika*, 54–55 (2006) 173–194; Thomas F. GIERYN: *Cultural Boundaries of Science: Credibility on the Line*. Chicago, University of Chicago Press, 1999; Bolette B. BLAAGAARD: Shifting Boundaries: Objectivity, Citizen Journalism and Tomorrow's Journalists. 14(8) *Journalism* (2013) 1076–1090; Seth C. LEWIS: The Tension Between Professional Control and Open Participation: Journalism and its Boundaries. 15(6) *Information, Communication & Society* (2012), 836–866; Wilson LOWREY – Jenn B. MACKAY: Journalism and Blogging: A test of a Model of Occupational Competition. 2(1) *Journalism Practice* (2008) 64–81; Erin A. MEYERS: „Blogs Give Regular People the Chance to Talk Back”: Rethinking „Professional” Media Hierarchies in New Media. 14(6) *New Media & Society* (2012) 1022–1038; AN NGUYEN: Facing „the Fabulous Monster”: The Traditional Media's Fear-Driven Innovation Culture in the Development of Online News. 9(1) *Journalism Studies* (2008) 91–104; Henrik ÖRNEBRING: *The Two Professionalisms of Journalism: Journalism and the Changing Context of Work*. Oxford, Reuters Institute for the Study of Journalism Working Paper, 2009; Henrik ÖRNEBRING: Anything You can Do, I can Do Better? Professional Journalists on Citizen Journalism in Six European Countries. 75(1) *The International Communication Gazette* (2013) 35–53; Julie JONES – Itai HIMELBOIM: Just a Guy in Pajamas? Framing the Blogs in Mainstream US Newspaper Coverage (1999–2005). 12(2) *New Media & Society* (2010) 271–288; Jay ROSEN: Why „Bloggers vs. Journalists” is Still With Us. *Pressthink*, 2011. március 4. <http://pressthink.org/2011/03/monsters-of-the-newsroom-id-why-bloggers-vs-journalists-is-still-with-us/>

2. A három Wikileaks: 2006–2015

Ennek az interakciónak a vizsgálatában kulcsfontosságú szempont, hogy a Wikileaks alapítása óta folyamatosan változik, átalakulóban van, így az újságíráshoz és a demokratikus rendhez való viszonya is más jelenleg, mint akár a kezdetekkor, vagy 2010 után volt. Minimum három korszakot lehet elkülöníteni a Wikileaks közel egy évtizedes történetében, amelyekben egy alaptevékenységre (titkosított dokumentumok kiszivároztatása) támaszkodva különböző módon kommunikált és definiálta tevékenységét.⁷

Az első korszak a Wikileaks 2006-os alapításától a 2010 áprilisáig tartó időszakot öleli fel. Ekkor a Wikileaks – ahogy a neve is jelzi – egy Wiki-alapú rendszerben szivároztatott ki dokumentumokat, amelyeket az olvasóközönség kommentelhetett, szerkeszthetett, illetve további anyagokkal bővíthetett. Ekkor még *bottom-up* elven működött a Wikileaks, a közösségi szerkesztés határozta meg, mi lesz az anyagok sorsa, de *top-down* jellegű, klasszikus szerkesztésnek nem lettek az anyagok alávetve. Ebben a korszakban szivároztatott ki a Wikileaks pl. többek között a kenyai kormányzat által titkosként minősített dokumentumokat.⁸

Ez a felállás alapvetően megváltozott 2010. április 5-én, amikor publikálták a bevezetőben bemutatott *Collateral murder* című videót. A Wikileaks ettől kezdve már nem pusztán gyűjtőhelyeként működött a kiszivároztatott fájloknak, nem egyszerűen forrásként, hanem sajtóorgánusként, médiaként jelenítette meg magát, és annak is egy speciális fajtájaként. A rövidebb, pillanatok alatt milliókhoz eljutó videó egyfelől már nem nyers, vágatlan dokumentum, hanem egy erősen szerkesztett, feliratokkal, magyarázatokkal ellátott felvétel. Másfelől értelmezést – abból is meglehetősen radikális és explicit fajtát – is közöl, nem pusztán információkat, tehát a videó szerkesztésének és közlésének módja értelmezhető egyfajta politikai üzenetnek, kiáltványnak is, nem pusztán publikációnak, és pláne nem egyszerű szivároztatásnak. (Az erős ideológiai motiváció természetesen már a kezdetektől fogva alapvetően fontos volt a szervezetben, de ez 2006 és 2010 között nem jelent meg közvetlenül magukban az anyagokban, illetve azok táralásában.) Fontos körülmény, hogy az attitűdjének átalakulását jelző videóval került igazán a globális érdeklődés fókuszába a szervezet, tehát értelemszerűen a Wikileaksnek ez a változata vált a legtöbbek számára alapértelmezetté.

2010. július 25-től kezdte el a Wikileaks az afganisztáni háborúról szóló úgynevezett *Afghan War Diary* dokumentumok publikálását, ami egy harmadik korszakot nyitott meg a szervezet stratégiájának alakulásában. Bár a Wikileaks alkalmanként már korábban is együttműködött például a *Guardiannal* vagy a *New York Timesszal*, az *Afghan War Diary* dokumentumokkal egy jóval szorosabb, partneri kapcsolat⁹ kezdődött meg a szervezet és az úgymond tradicionális média néhány legjelentősebb képviselőjével, a *New York Timesszal*, a *Guardiannal* és a *Spiegel*lel, amelyeknek a Wikileaks még a teljes anyag publikálása előtt hozzáférést adott az adatbázishoz.

⁷ Jonathan ZITTRAIN – Molly SAUTER: Everything You Need to Know About Wikileaks. *MIT Technology Review*, 2010. <http://www.technologyreview.com/news/421949/everything-you-need-to-know-about-wikileaks>

⁸ A szervezet története során kiszivároztatott dokumentumok teljes listája megtalálható a Wikipedia több oldalán, l. <https://en.wikipedia.org/wiki/WikiLeaks>; https://en.wikipedia.org/wiki/Information_published_by_WikiLeaks

⁹ David CARR: Behind „War Logs”, a New Kind of Alliance. Media Decoder. *New York Times*, 2010. július 26. http://mediadecoder.blogs.nytimes.com/2010/07/26/behind-war-logs-a-new-kind-of-alliance/?_r=1

A Wikileaks ebben a máig terjedő időszakban publikálta még több, nagy sajtóvisszhangot kiváltó anyagát, pl. az iraki háborúval kapcsolatos dokumentumokat tartalmazó *War Logs* adattomeget, vagy a guantanamoí (Guantanamo Bay Files) dokumentumokat. A nagy lapokkal folytatott közös munka minőségi újdonsága a korábbi együttműködésekhez képest leginkább két tényezőben nyilvánult meg: egyfelől a Wikileaks kommunikációjának hangnemváltásában, másfelől a szerkesztési folyamatok kiszervezésének mélységében és nagyságrendjében.

A Wikileaks kommunikációjában beállt változás egyértelműen az erős, egyoldalú politikai üzenetek elhagyását hozta magával, és – részben visszatérve az első korszak hagyományához – magán a szivárogtatáson keresztüli politikai aktivitás előtérbe helyeződését, a szerkesztési folyamat pedig az együttműködéssel jóval megfontoltabbá és alaposabbá vált.¹⁰ A lehetséges kockázatok figyelembe vevő vágás és az esetlegesen szenzitív adatok eltávolítása, megváltoztatása a publikált anyagban (*redaction*), valamint az alapos szerkesztési folyamat (*editing*) mellett kiterjedt ellenőrzési folyamatokon mentek keresztül a dokumentumok, egyfajta kurátori munka keretében. Ahogy például Kirchner idézi a *Guardian* ismertetőjét a szerkesztési folyamatról:

„Oknyomozó újságírók egy csoportja, regionális szakértők és adatbázis-specialisták heteket töltöttek azzal, hogy az anyagot a közérdeklődésre számot tartó dolgokért átfésüljék. Miután rögzítették a jelentését több mint 400 rövidítésnek és katonai szakkifejezésnek, azonosítani tudták az egyes iratokat más anyagokkal való összehasonlítás és más forrásokkal való keresztellenőrzés segítségével. Ennek során néhányat a legszafosabb titkosszolgálati jelentésekből elvetettek, mivel megalapozatlannak találtak, és megállapították, hogy a szövetség civil áldozatokról szóló nyilvántartása több vonatkozásban is megbízhatóan.”¹¹

A *New York Times*nál hasonló menetben zajlott az ellenőrzés.¹² Mindenekelőtt a lap ügyvédekkel konzultáltak arról, van-e bármilyen jogi kockázata az anyagok közlésének, és ha igen, hogyan lehet megoldani a problémát. Ezután titkos iratok elemzésében járatos újságírók bevonásával arról győződtek meg, hogy hitelesek-e az iratok. Majd átadták a programozóknak a do-

¹⁰ CJR Staff: A Primer on Early WikiLeaks Coverage WikiLeaks Calls the Coordinated Media Coverage „an Extraordinary Moment in Journalism”. *Columbia Journalism Review* (2010). http://www.cjr.org/campaign_desk/a_primer_on_early_wikileaks_co.php?page=1; CJR Staff: WikiLeaks Coverage Roundup, Again. A Look at Coverage from *The New York Times*, *The Guardian*, *Der Spiegel*, and Elsewhere. *Columbia Journalism Review* (2010). http://www.cjr.org/campaign_desk/wikileaks_coverage_roundup_again.php?page=all; Mark CODDINGTON: This Week in Review: WikiLeaks’ New Journalism Order, a Paywall’s Purpose, and a Future for Flipboard. *NiemanLab*, 2010. <http://www.niemanlab.org/2010/07/this-week-in-review-wikileaks-new-journalism-order-a-paywalls-purpose-and-a-future-for-flipboard/>; Lauren KIRCHNER: How Three News Outlets Handled the WikiLeaks Dump. Part I: Online Presentation. *Columbia Journalism Review* (2010). http://www.cjr.org/campaign_desk/how_three_news_outlets_handled_1.php; Lauren KIRCHNER: Gaining Readers’ Confidence in the WikiLeaks Dump. Part II: Verification. *Columbia Journalism Review* (2010b). http://www.cjr.org/the_news_frontier/gaining_readers_confidence_in.php; Craig SILVERMAN: How WikiLeaks Outsourced the Burden of Verification – To the *Times*, *The Guardian*, and *Der Spiegel*. *Columbia Journalism Review* (2010). http://www.cjr.org/campaign_desk/how_wikileaks_outsourced_the_b.php

¹¹ KIRCHNER i. m. (10. lj. 2010b).

¹² Michael MORISY: Bill Keller: WikiLeaks isn’t my Kind of News Org, but They have Evolved. *NiemanLab*, 2010. <http://www.niemanlab.org/2010/12/bill-keller-wikileaks-isnt-my-kind-of-news-org-but-they-have-evolved/>

kumentumok halmát, amelyet ők kereshetővé tettek, és több újságíró bevonásával nekiláttak a kulcsszavas kereséseknek – tekintve, hogy a dokumentumok összességének elolvasására elméletileg sem lett volna lehetőség. A közvélemény számára fontos információk kiszűrését követően következett a tisztogatás és vágás fázisa, amelynek során szenzitív információkat – pl. egyes alacsonyabb szintű informátorok neveit – távolítottak el a szövegekből, majd mindezt egyeztetették a megfelelő kormányzati szervekkel. Amennyiben pl. egyes informátorok kerültek volna életveszélybe, figyelembe vették a kormányzati visszajelzéseket, és tovább módosították az anyagot.

A rendkívül nagy erőforrásokat igénylő szerkesztés és ellenőrzés mellett nagyon fontos volt, hogy a már bejártott forrásokkal és kapcsolatokkal rendelkező nagy lapok a saját erőforrásait mozgósítva első kézből tudtak információt szerezni egy adott dokumentum vagy állítás hitelességével kapcsolatban. Ahogy Silverman fogalmaz,¹³ ez azért volt hasznos a Wikileaks céljai felől is, mert átirányította a közbeszédet abba az irányba, hogy a szivárogtatások tartalmáról folyjon a vita, és ne arról, hogy vajon a dokumentumok hitelesek-e vagy sem. A Wikileaks ebben az értelemben tehát a harmadik korszakában már inkább tekinthető a hagyományos média-ökoszisztéma részének – vagy éppen egy régi és új gyakorlatokat ötvöző hibrid rendszer modelljének –, mintsem egy annak alternatívát kínáló, azon kívüli szereplőnek.¹⁴

A Wikileaks tevékenységének átalakulása több szempontból is fontos körülmény a lehetséges hatásai és a rájuk adott szakmai reakciók elemzésekor. Egyrészt azért, mert értelemszerűen az egyes időszakokban megszülető kommentárok különböző entitások lehetséges hatásaiból indulnak ki, másrészt azért, mert alkalmat ad annak megfigyelésre is, hogy az egyes korszakokon átívelve hogyan élnek túl olyan Wikileaks-értelmezések, amelyek egy korábbi korszakra vonatkozóan fogalmazódtak meg.

3. Újságírás és demokrácia: kritikák és érintkezési pontok

A Wikileaks jelenlegi működési formájának – világlapokkal együttműködő információgyűjtő és -tároló nonprofit online média – a demokráciával és az újságírással való viszonyával kapcsolatban a főbb kérdések, vélekedések és jövőképek négy kulcsfogalom köré csoportosíthatók. Főként a transzparencia, az aktivizmus, az újságírás és az újdonság fogalmainak eltérő definíciói, értelmezései, valamint ezek kapcsolódásai mentén érdemes végiggondolni, mi volt és mi lehet a szerepe a Wikileaksnek és az adatbázis-alapú szivárogtatásnak az újságírás és demokrácia összefüggésében.

¹³ SILVERMAN i. m. (10. l.).

¹⁴ Karin WAHL-JORGENSEN: Is Wikileaks Changing the Paradigm of Journalism? *Boundary Work and Beyond*. 8 *International Journal of Communication* (2014) 2581–2592.

3.1. Transzparencia és Wikileaks

A transzparencia mint a demokratikus társadalom eszményének egyik elidegeníthetetlen alap-eleme, úgy tűnik, mindig is a része volt a közgondolkodásnak. Pedig viszonylag friss dologról van szó: ahogy Schudson¹⁵ fogalmaz, ugyan nem az internet hozta el a transzparencia aranykorát, de nem volt az Egyesült Államok alapító atyáinak gondolatai között sem. Az, hogy a kormányzás átláthatósága – és általában, a világban megtalálható információkhoz való szabad hozzáférés – egyfajta alapvető emberi jogként értelmezhető, részben a Freedom of Information Act (FOIA) 1967-es bevezetéséhez köthető, illetve ahhoz a mintegy húszéves folyamathoz, amely elvezetett a törvény beiktatásáig.

A Wikileaks már abban a korszakban indult el, amikor az átláthatóság a demokráciáról való gondolkodás fő elemei között volt. A szervezet alapelve és üzenete a teljes transzparencia, amely egyben ideológiai bázisként is szolgál a dokumentumok kiszivároztatásához. A Wikileaks – az alapító, Julian Assange által kidolgozott – ideológiája szerint a kormányzati dokumentumok titkosított volta pusztán a politikai érdekek terméke, amely ellentétes a közérdekkel, így minden, titkosnak nyilvánított dokumentum nyilvánosságra hozatala igazolt, és potenciálisan a közérdeket szolgálja. Assange-nak ezen, sokak által radikálisnak gondolt nézetei sajátos kapcsolatban vagy éppen konfliktusban állnak a Wikileaks mindennapi gyakorlatával, valamint az angolszász újságírás ideológiájának¹⁶ és etikájának a transzparenciára vonatkozó megfontolásaival is. Ahogy arra Barnett felhívta a figyelmet,¹⁷ annak ellenére, hogy a Wikileaks teljes transzparenciát követel a kormányzatok részéről, ezt az elvárást hajlamos magára nem vonatkoztatni. Nem tudni, hogyan jut az anyagokhoz, hogyan válogat köztük, hogyan dönt a szerkesztésükről, és főleg, honnan van pénze mindezeknek a munkáknak a finanszírozására.

3.2. Wikileaks és média: aktivista, watchdog, whistleblower, forrás...?

Ez az attitűd részben magyarázható azzal az anomáliával, hogy a Wikileaks öndefiníciója – illetve alapítója, Assange meghatározása – szerint bár egyszerre lát el újságírói és *public watchdog* (társadalmi őrkutya) feladatokat, az egyik fő célja a „lehető legnagyobb hatás” elérése a szivároztatások által, azaz direkt nyomásgyakorláson keresztül változás elérése a kormányzati politikában,¹⁸ bármilyen áron és módon. Ez az aktivista koordináta-rendszerben igazolható hozzáállás azonban éles ellentétben áll az angolszász újságírás őrkutyaszerepet magáénak valló

¹⁵ Michael SCHUDSON: Where the Right to Know Comes from. *Columbia Journalism Review*, 2015. http://www.cjr.org/b-roll/where_the_right_to_know_comes_from.php

¹⁶ Mark DEUZE: What is Journalism? Professional Identity and Ideology of Journalists Reconsidered. *6 Journalism* (2005) 442–463.

¹⁷ Jim BARNETT: Wikileaks and the Failure of Transparency. *NiemanLab*, 2010. <http://www.niemanlab.org/2010/07/wikileaks-and-a-failure-of-transparency/>

¹⁸ Jonathan STRAY: Is This the Future of Journalism? *Foreign Policy*, 2010. <http://foreignpolicy.com/2010/04/07/is-this-the-future-of-journalism/>

szereplőinek elfogulatlanságra, objektivitásra,¹⁹ forráskritikára és pontosságra alapozó etikájával, és részben meg is kérdőjelezi a Wikileakshez köthető tevékenységek újságírás voltát. A Wikileaks jelentőségét ellenkező előjellel értékelők szerint a Wikileaks pusztán forrásnak tekinthető, és mint olyan, nem feltétlenül a legértékesebb vagy legmegbízhatóbb információkat szállítók közül valónak.²⁰

Hasonlóan összetett dilemma a *whistleblower*-szerepkörrel való kapcsolat kérdése. A *whistleblower* egy olyan egyszerű állampolgár vagy éppen aktivista, aki felhívja a figyelmet olyan jelenségekre, amelyeket károsnak tart a demokráciára. Ezt teheti önállóan is, de jellemzően a *whistleblower* a sajtó segítségével próbál érvényt szerezni a tiltakozásának. Hogy a Wikileaksnek az akár 2010. április előtti vagy éppen utáni tevékenysége értelmezhető-e egyértelműen *whistleblowing*ként, sok szempontból nem világos. Ahogy Fred Alford fogalmaz:

„A Wikileaks-adathalom sokunk számára, akik régóta tanulmányozzuk a *whistleblowing* jelenségét, megingat egy olyan, régóta élő hitet, miszerint az a fontos, hogy a *whistleblower* arccal és névvel vállalja a különböző adatok nyilvánosságra hozatalát, elkerülve azt a látszatot, hogy az csupán névtelen méltatlankodás, vagy esetleg etikátlan cselekvés. A közvéleménynek szüksége van arra, hogy láthassa az igazi arcát valakinek, aki kiáll a jogaiért és helyesen cselekszik, amikor egyik kollégája sem meri megtenni ezt. A Wikileaks által kiszivárogtatott titkos táviratok mintha megváltoztatták volna ezt az egészet. Van valami ennek a rengeteg nyers adatnak az erejében, ami úgy tűnik, önálló életre kel. Elképzelhető, hogy lesznek majd *whistleblower*ek, akik hasonló stratégiákat követnek. Ez nagyon kevésbé a Wikileaks túlélésén fog múlni, inkább azon, hogy hogyan lehet a weben nyilvánosságra hozni hatalmas adattömegeket. Akárhogy is, de ez megváltoztatja a *whistleblowing*ot, ahogy eddig ismertük.”²¹

A *whistleblower*, az aktivista és a sajtó határvonalai szintén homályosak. Maga a sajtó, a *watchdog* is lehet *whistleblower*, illetve a sajtó számára forrásként is szolgáló aktivisták is jellemzően egyben *whistleblower*ként is működnek, de ahogy Alford felvetése is sugallja, az már kérdéses, hogy az információk ilyen nagy tömegének nyilvánosságra hozatala lehet-e *whistleblower*-tevékenység. További etikai és demarkációs problémát jelent, hogy a *whistleblower* olyan körülményekre, adatokra hívhatja fel a figyelmet, amelyeket alkotmány- vagy törvényellenesnek tart, vagy valamilyen módon etikátlannak, tisztességtelennek – de nem olyan dokumentumok közreadásával, amelyeknek tartalmát maga sem ismeri. A Wikileaks esetében – ahogy azt kritikusai kiemelik – ennek éppen az ellenkezője történik, hiszen nem feltétlenül egy konkrét ügyre vonatkozóan közöl leleplező információkat egy-egy nagyobb kiszivárogtatás, hanem egy nagyobb, nyers adathalmazból kell kiválogatnia a bevont partnereknek a fellelhető anomáliákat. (Az anonimitás kérdése is további kérdéseket vet fel, de ez önmagában nem feltétlenül

¹⁹ BAJOMI-LÁZÁR Péter: Az objektivitás-doktrína nyomában. *Médiakutató*, 2003 nyár, 13–38; Michael SCHUDSON: The Objectivity Norm in American Journalism. 2(2) *Journalism* (2001) 149–170.

²⁰ Joshua FOUST: The Assange Leaks: What's new about the WikiLeaks data? *Columbia Journalism Review* (2010). http://www.cjr.org/campaign_desk/the_assange_leaks.php

²¹ C. Fred ALFORD: WikiLeaks is no Whistle-Blower. *The New York Times*, 2010. december 9. <http://www.nytimes.com/roomfordebate/2010/12/09/what-has-wikileaks-started/wikileaks-is-no-whistle-blower>

zárja ki, hogy a Wikileaks vagy más anonim tagokat összefogó szervezet tevékenységét *whistle-blowing*nak vagy akár újságírásnak lehessen tekinteni, hiszen az újságírásban is – bizonyos kerek között – szintén bevett gyakorlat az anonimitás alkalmazása.)

3.3. ...vagy újságírás?

A Wikileaks ambiciózus fellépésének és az újságírás jelenkori digitális átalakulásának²² erőterében egy olyanfajta határmunkálat-diskurzus is kialakult a nonprofit szervezet körül, amely az újságírás és a Wikileaksnek tulajdonított tevékenységek, így az újságírás és nem-újságírás közötti határ megvonásáról is szól.²³ Amikor pl. Bill Keller, a *New York Times* vezető szerkesztője úgy fogalmazott, hogy „ha (Assange) újságíró, akkor nem olyanfajta újságíró, mint én”,²⁴ akkor egyfelől kétségét fogalmazta meg azzal kapcsolatban, hogy az Assange, illetve a Wikileaks által kultivált forráskezelési módszerekkel, illetve azok jellemző hiányában újságírásként lehet-e tekinteni a Wikileaks-praxisra, másfelől még egy engedékenyebb foratókönyv esetén is elhatárolta magát tőle. Ahogy kifejtette, bár az idők során a Wikileaks egyre inkább mutat jegyeket, amelyek az újságírói tevékenységhez közelebb viszik, ezzel együtt sem azt a felfogást képviseli, ami az ő számára elfogadható. Keller szavainak az ad különös jelentőséget, hogy a Wikileaks-szel szoros együttműködési partnerségben dolgozó *New York Times* egyik vezető munkatársaként maga koordinálta több kiszivárogtatott anyag feldolgozását és publikálását – de még így is szükségesnek érezte megvonni a határokat a lap és a szivárogtató szervezet között.

Az újságírói szerep szembeállítása és elhatárolása a kiszivárogtatástól gyakran hangsúlyozza az újságírói alaposág és önmérséklet etikai alapelveit, szemben a válogatás nélküli nyilvánosság hozatallal; Hendler megfogalmazásában:

„A szerkesztőknek és újságíróknak mindig is súlyozniuk kellett ezeket az egymással versengő érdekeket annak eldöntése során, hogy egy titkosított dokumentum vagy más érzékeny információ napvilágra kerüljön-e, avagy sem. Van valami kényelmetlen abban, hogy ezt a döntést most olyanoknak kell meghozniuk, akiknek nincsen hivatalos képezésük. Az mindenesetre világos, hogy a sajtó életbevágóan fontos sztorikat hozott nyilvánosságra – csak az utóbbi évtizedekben engedély nélküli lehallgatási ügyek, fogvatartottak bántalmazása és a titkos börtönök –, amelyek titkosított dokumentumokra alapoztak. És természetesen ezeken kívül még vannak olyan történetek, amelyeket nem ismerünk, mert újságírók úgy döntöttek, hogy nem biztonságos elmondani őket.”²⁵

²² L. Chris W. ANDERSON – Clay SHIRKY – Emily BELL: Post-Industrial Journalism: Adapting to the Present. *Columbia University Graduate School of Journalism*, 2012; Pablo J. BOCZKOWSKI: *Digitizing the News. Innovation in Online Newspapers*. Cambridge, MA, MIT Press, 2005; Jay ROSEN: The People Formerly Known as the Audience. *Pressthink*, 2006. június 27. http://archive.pressthink.org/2006/06/27/ppl_frmr.html; Leopoldina FORTUNATI et al.: The Influence of the Internet on European Journalism. 14(4) *Journal of Computer Mediated Communication* (2009) 928–963; Bill GRUESKIN – Ava SEAVE – Lucas GRAVES: The Story So Far: What We Know About the Business of Digital Journalism. *Columbia University Graduate School of Journalism*, 2011.

²³ WAHL-JORGENSEN i. m. (14. lj.).

²⁴ MORISY i. m. (12. lj.).

²⁵ Clint HENDLER: The WikiLeaks Equation: Secrets, Free Speech, and the Law. *Columbia Journalism Review* (2010). http://www.cjr.org/behind_the_news/the_wikileaks_equation.php?page=all

3.4. Hibrid újságírás: régi vagy új média a Wikileaks?

A réginek, tradicionálisnak és újnak nevezett médiumok együttműködése felveti azt a kérdést is, hogy amennyiben a Wikileaks képviseli az újdonságot, miben számít újnak a Wikileaks – illeszkedve a régi és új médiumok, technológiák hatásairól, kialakulásáról szóló diskurzusba.²⁶ Az újdonság a Wikileaks esetében is inkább kulturális, diszkurzív tényezőnek mondható, mert végigtekintve a szervezet tevékenységén és működésén, nem találni olyan, radikálisan újnak tekinthető elemeket, amelyek korábban ne lettek volna megtalálhatók más újságírói vagy éppen aktivista szervezetek működésében.

A fő tevékenységi területet – a szivárogtatást – tekintve egészen biztosan nem előd nélküli a Wikileaks. Szivárogtatások és szivárogtatók mindig is voltak, a párhuzamok között leggyakrabban a vietnami háború idején publikált Pentagon-iratok²⁷ ügye kerül elő, az oknyomozás, titkosított iratokhoz való hozzáférés (források, perek vagy adatigénylés révén) pedig már régóta az angolszász újságírás egyik fontos tevékenysége, ahogy azt több ikonikus sztori, pl. a Watergate-ügy²⁸ is példázza. Hasonlóképpen, az információk gyűjtésének, megosztásának és publikálásának módjaiban sem hozott a Wikileaks egyetlen megnyilvánulási formája sem radikális újdonságot. A Wikileaks részben a geek aktivista és újságírói „hacktivistá” kultúrában gyökerezik,²⁹ amely egy korábbi példájának tekinthető az Indymedia, részben az elmúlt évtizedben kialakult trendben, amelyben olyan, internet vezérelte objektumok kerültek az újságírás vérkeringésébe, mint pl. a felhasználói tartalmak becsatornázása – *crowdsourcing* vagy más módszerek segítségével (mint pl. a főleg olvasói képeket gyűjtő CNN iReport).

Az a változás, ami most zajlik, inkább mennyiségi: a Nagy Adat jön az individuális képek lassabb begyűjtése után, és ez az extrém mennyiségi különbség idővel minőségi különbségekhez is vezethet.³⁰ Az Indymedia is online és civil média volt,³¹ határozott ideológiai indíttatással és alappal – mégis más volt, mert a Wikileaks a tevékenységét sokkal nagyobb volumenben végzi, mint bárki bármikor korábban. A „*news geekek*”, azaz a hacker kultúrában járatos újságírók generációjának felemelkedésével az adatbázis-alapú információkezelés kerül előtérbe, és a Nagy Adattal korábban el nem érhető mennyiségű adatot lehet az újságírás szolgálatába állítani. Nem azzal vált jelentőssé a Wikileaks, hogy ellene fordult a létező média-ökoszisztémának, hanem azzal, hogy megtanult jól együttműködni vele,³² és közelebb hozta egymáshoz az adatbázisok és

²⁶ Natalie FENTON (szerk.): *New Media, Old News. Journalism and Democracy in the Digital Age*. London, Sage, 2010; Geoffrey B. PINGREE – Lisa GITELMAN (szerk.): *New Media 1740–1915*. Cambridge, MA, MIT Press, 2003; TÓFALVY Tamás: Technopesszimizmustól a digitális utópiáig: a technológiák kulturális megalkotása. *Információs Társadalom*, 2014/4. 113–138.

²⁷ CODDINGTON i. m. (10. lj.).

²⁸ STRAY i. m. (18. lj.).

²⁹ Chris W. ANDERSON: From Indymedia to Wikileaks: What a Decade of Hacking Journalistic Culture Says about the Future of News. *NiemanLab*, 2010. <http://www.niemanlab.org/2010/12/from-indymedia-to-wikileaks-what-a-decade-of-hacking-journalistic-culture-says-about-the-future-of-news/>

³⁰ Uo.

³¹ Stuart ALLAN – Einar THORSEN (szerk.): *Citizen Journalism: Global Perspectives*. New York, Peter Lang, 2009; Axel BRUNS: News Blogs and Citizen Journalism. In: Kiran PRASAD (szerk.): *e-Journalism: New Directions in Electronic News Media*. New Delhi, BR, 2009.

³² Beckett-Ball, idézi WAHL-JORGENSEN i. m. (14. lj.).

a történetmesélés területeit. A mennyiségi és minőségi tényezők változásának és összefüggésének értelmezésében egyébként jelentős szerepet játszik a technológiának tulajdonított hatás is. Ahogy a David Carr által idézett Keller fogalmaz: „a technológia eltörölte a tradicionális média kontrollját afelett, hogy mit tudnak az emberek.”³³ A Keller által képviselt determinista narratíva szerint a technológia az, ami megváltoztatta azt, amit tudunk, ahogy ez gyakran előkerül az új technológiák kulturális megalkotásának folyamatában, illetve az újságírás technológiaközpontú demarkációs küzdelmeiben is.³⁴

A két típusú tevékenység elhatárolási kísérleteivel párhuzamosan létrejövő kollaboráció ténye tovább bonyolítja a szemléletek interakciójának értelmezéseit. A Carr szóhasználatában hibrid újságírásnak nevezett tevékenység etikai dimenzióban a tradicionális újságírói értékek és módszer elismerése, megerősítése (tekintve, hogy az adatok feldolgozása a nagy lapok bevett módszertana szerint történik), praktikus dimenzióban pedig egyszerűen lerövidíti az oknyomozói munkát azáltal, hogy az adatok csomagját gyakorlatilag már összegyűjtve kínálja elemzésre. Hasonlóan optimista elemzések a határok helyett szintén a kollaborációval létrejövő újságírás-affirmációt látják. Ahogy Usher írja,³⁵ a diplomáciai iratok kezelése azt mutatja, hogy a tradicionális újságírás még mindig fontos, és az együttműködés minden szereplőnek, így a Wikileaksnek és a tradicionális médiának egyaránt hasznos. Vagy Anderson megfogalmazásában: „nem gondolom, hogy bármiféle »új« típusú újságírás leváltaná a tradicionális újságírást. Nyilvánvalóan a két forma tandemben fog együttműködni.”³⁶

4. Következtetések

Vízválasztó volt-e a Wikileaks megjelenése a demokrácia és az újságírás kapcsolatában? Lehet-e, érdemes-e Wikileaks előtti és utáni újságírásról beszélni? A Wikileaks történetének és a médiával való viszonyának alakulását szemlélve biztosabbnak tűnik mindössze annyit kijelenteni, hogy a Wikileaks nem változtatta meg alapvetően sem a média megszokott erőviszonyait, sem a média és a társadalom közötti kapcsolatrendszerét, inkább új hangsúlyokat és lehetőségeket adott az újságírás a demokratikus rend közvetítésében betöltött szerepének. A Wikileaks által és nyomán – korábban nem tapasztalt mennyiségben – hozzáférhetővé tett dokumentumok körültekintő feldolgozása a Nagy Adat korában egyre inkább alapvető feladata az újságírásnak, de ez a specializáció nem feltétlenül érvényteleníti az újságírás bevett értékrendjét és módszertanát, hanem éppen ellenkezőleg, a feldolgozás módszertana főleg arra építhet. Az adatközpontú, korábban hibrid újságírásnak, ma már inkább adatújságírásnak nevezett szakmai specializáció

³³ CARR i. m. (9. lj.).

³⁴ L. TÓFALVY i. m. (26. lj.).

³⁵ Nikki USHER: Why WikiLeaks' Latest Document Dump Makes Everyone in Journalism – and the Public – a Winner. *NiemanLab*, 2010. <http://www.niemanlab.org/2010/12/why-wikileaks-latest-document-dump-makes-everyone-in-journalism-and-the-public-a-winner/>

³⁶ Chris W. ANDERSON: When do 92,000 Documents Trump an Off-the-Record Dinner? A Few More Thoughts about Wikileaks. *NiemanLab*, 2010. <http://www.niemanlab.org/2010/07/when-do-92000-documents-trump-an-off-the-record-dinner-a-few-more-thoughts-about-wikileaks/>

technológiai gyökerei az adatbázis-kezelésben, a nyers adatok felhasználásának, kezelésének hagyományában gyökereznek, illetve az ehhez esetlegesen kapcsolódó technológiai determinista ideológiában. Az újságírás hagyománya pedig az adatbázisokban való keresés releváns szempontrendszerének kidolgozásával, illetve az azok segítségével megformálható történetek megtalálásával és a hitelességet biztosító etikai alelvek biztosításával járulhat hozzá az adatalapú oknyomozás és történetmesélés területéhez. Az adatújságírás és a tradicionálisnak nevezett újságírás közötti határvonal ezért nehezen megvonható. Nem feltétlenül minőségi, inkább mennyiségi kérdés, hogy mikortól lehet az adatok halmazát adatbázisnak tekinteni. De az kétségtelen, hogy a korábban nem tapasztalt mennyiségű adatot magukba foglaló, könnyen kereshető digitális adatbázisok már másfajta feldolgozási attitűdöt, módszereket igényelnek, amelyeknek újdonsága ha meg is kérdőjelezhető és vitatható, a hozzájuk kapcsolódó etikai viták és szakmai határmunkálatok jelenléte már kétségtelen.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Denis McQuail: A tömegkommunikáció elmélete

(Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 785 oldal,
ISBN 978 963 295 517 9)

A tömegkommunikáció elméleteiről az idők folyamán már rengeteg könyvet jelentettek meg a világon, de minden bizonnyal egyik mű sem aratott akkora szakmai sikert és ért el oly széles olvasótáborot, mint Denis McQuail *A tömegkommunikáció elmélete* címet viselő munkája. A mű első kiadása még 1983-ra datálódik, és ezt követően nagyjából ötvenként új és új kiadással jelentkezett a jeles szerző, mintegy versenyt futva az idővel, hisz a huszadik század utolsó negyedében az infokommunikációs technológiákban kibontakozó forradalmi változások mélyen érintették a tömegkommunikáció működését, és a változások sebessége felgyorsult. Az ezredfordulón megjelent negyedik kiadás három év elteltével magyarul is hozzáférhetővé lett (Osiris, Budapest, 2003). Jelen könyv az egy évtizeddel későbbi (2010) hatodik kiadás magyar fordítása. Szerkezetében a negyedik és a hatodik kiadás nagyon hasonló egymáshoz, a szövegtest azonban elég sokat változott: a terjedelem ugyan csupán tizenöt százalékkal bővült, de a bővüléssel a korábbiakhoz képest sokkal nagyobb súlyt kapott az újmédia témaköre.

McQuail munkásságának, és kiemelten alkotói életútjának második felében folyamatosan írt és újraírt főművének magyarországi fogadtatása mondhatni lépcsőzetes. Mivel nem áll konfliktuselméleti neomarxista alapokon, ezért a rendszerváltás előtt nem is jelent meg a tudományos égbolton. Nem mintha tiltották volna, egész egyszerűen volt annyi neomarxista és baloldali izgalmas nyugati szerző, akik elfogadtatása is a túrt kategóriába tartozott, és a hazai nyilvánossággal foglalkozó tudóstársadalom figyelme rájuk irányult. Magyarországon nem is volt médiatudomány-oktatás, mint Nyugaton, mely ott életre hívta a tömegkommunikáció elméleteivel foglalkozó átfogóbb szakirodalmakat. Nálunk az újságíróképzés elméletek nélküli, a társadalomtudományi képzések pedig szociológiaiak voltak, és inkább „csak” a nyilvánosság kutatására korlátozódtak.

A rendszerváltás nagy lendületet adott a hazai tudományos látókör kibővülésének is. Egyfelől közgazdasági szempontból minden tanítandóvá vált, ami a piaci működésekre vonatkozott, így a nyugati polgári társadalmak médiarendszereinek alakulása is. A szociológia funkcionálisan differenciált oktatási kísérlete is ekkor jelent meg, és ebbe beletartozott a tömegkommunikáció szociológiája. Hogy ez külön alrendszernek tekinthető-e, mint a tudomány, a jog vagy esetleg a művészet, az vita tárgya maradt, de megjelent az oktatás filozófiájában az, hogy a társadalomtudományi ismereteket részekre bontva is lehet tanítani.

Míg a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, a mai Corvinus Egyetem jogelődjén a médiagazdaságtan tanításához jött kapóra úgy húsz évvel ezelőtt McQuail azon tétele, hogy a média közönségének egyik értelmezése a közönség mint piac felfogás, addig a Miskolci Egye-

temen a tömegkommunikáció szociológiája tantárgyhoz kezdték használni. Említést érdemel még, hogy *A tömegkommunikáció elmélete* 1994-ben megjelent harmadik kiadásából három fejezet fordítása szerepel a General Press Kiadónál 2003-ban megjelent *Kommunikáció I–II.* gyűjteményes kötetben, így jó okunk van feltételezni, hogy a magyar kommunikáció- és médiatudományi felsőoktatásban az ezredfordulón McQuail neve sok helyütt már ismerősen csengett.

A hazai fogadtatást egyáltalán nem úgy kell elképzelnünk, mint a rendszerváltozás utáni megvilágosodást, melyben heurékát kiáltott a tudóstársadalom, és McQuail azonnal a polcára tette. Sokkal inkább lassú beszivárgásról kell beszélnünk, mely legalább egy évtizedig tartott. Éveken keresztül nem sikerült a hazai könyvkiadók és folyóiratok figyelmét felkelteni, miközben már nemcsak a közgazdaságtudományban és a szociológiában használtuk, de megjelentek itthon is azok az iskolák, melyeket Nyugaton a *media studies* összefoglaló elnevezéssel illetnek, és amelyek nálunk mindenekelőtt a társadalmi kommunikáció tudományág részét képezik. E három terület tehát, a közgazdaságtan, a szociológia és a médiatudományok együttesen tették ismertté hazánkban a szerzőt, s a nagy áttörést mindenképp a már korábban említett Osiris-kiadás hozta meg számára.

Az ezredfordulót követő első évtizedben a média világában olyan változások történtek, amelyek már önmagukban is indokolnák az új kiadás hozzáférhetővé tételét a kommunikáció- és médiatudományok iránt érdeklődő magyar olvasóközönség számára, de ennél azért többről van szó: a könyv alpmű, hisz némi túlzással lényegében minden, amit a tömegmédiairól tudni érdemes, sűrítve megtalálható benne. Gyorsan hozzá kell tennünk, hogy az előző megállapításban foglaltaknak persze megvannak azok az alapfeltételezései, amelyek szükségszerűen kijelölik a mondanivaló érvényességi körét. McQuail a liberális demokrácia, a demokratikus jogállam keretei között működő tömegkommunikációs folyamatokat és intézményeket vizsgálja, tehát olyan társadalmat feltételez, amelyben általános a választójog, és rendszeres időközi választásokat tartanak, amelyben érvényesülnek a klasszikus liberális értékek (szekularizáció, piacgazdaság, individualizmus, szólásszabadság), amelyben működik az érdekcsoportok intézményesített rendszere (pluralizmus), és amelyben uralkodik a törvényesség, magas szintű a társadalmi kohézió. A más társadalmi viszonyok között működő médiarendszereket McQuail éppen csak érinti munkájában, hogy rámutasson az érintkezési felületekre: kénytelen-kelletlen meg kell békülnünk azzal, hogy a tömegkommunikációnak sem lehet egységes, minden társadalomra és kultúrára kiterjeszhető elmélete.

A hús fejezetet tartalmazó, s már csak ebből fakadóan is vastkos könyvet nyolc nagyobb részre osztja McQuail, nevezetesen az Elöljáróban, az Elméletek, a Szerkezetek, a Szervezetek, a Tartalom, a Közönségek, a Hatások és az Epilógus részekre. Az Elöljáróban rész a szerző a mű célját, szerkezetét, a kifejtés módját stb. leíró bevezető fejezete mellett egy továbbiban színesen és tömören összefoglalja a tömegmédia fejlődéstörténetét.

Az elméleteket részletező, öt fejezetből álló második rész mondhatni a könyv lelke, s egyben messze a legnagyobb terjedelmű is. Csak egy fejezetet emelünk ki belőle, melynek kérdés-ként megfogalmazott címe (Újmédia – Új elméletek?) már szinte magába foglalja a kérdések kérdését, nevezetesen azt, hogy miként viszonyul egymáshoz a klasszikus tömegmédia és az újmédia, és ebből következően a korábbiakban kidolgozott tömegkommunikáció-elméleteknek van-e relevanciájuk az újmédia viszonyai között. Naiv dolog lenne azt gondolni, hogy ezekre a kérdésekre adott tudományos válaszokban konszenzus uralkodik, hogy az újmédiának kialakult volna már jó néhány, a tudományos közmegegyezés által befogadott elméletváltozata. Ezeket inkább több szempont szerint csoportosíthatjuk, akárcsak a tömegmédia elméleteit.

Mindemellett azért számos dolgot ma már ki lehet jelenteni, hisz, amint az a könyvből is világosan kitetszik, az újmédia nem egyik napról a másikra alakult ki: 2010-ben, a hatodik kiadás megjelenése idején is volt már úgy két évtizedes története. Napjainkra evidencia, hogy az újmédia minőségileg más, mint a tömegmédia, hisz radikálisan megváltozott az a kommunikációs tér, amelyet a tömegkommunikáció elmélete iskoláinak művelői vizsgáltak. Kétség nem fér hozzá, hogy az ezredforduló utánra, az újmédia éretté válásával elmosódtak a magán- és a nyilvános kommunikáció határai, az erre késztetést érző egyének a mindinkább hozzáférhető széles sávú internet infrastruktúrára szinte korlátozás nélkül beléphetnek a nyilvánosságtérbe, versenyre készítve a professzionális média szereplőit, s emellett a demokratikus közéletben a politikai részvétel új dimenzióit nyitják meg. Ismét előkerül a médiumok fejlődése során már számtalanszor feltett kérdés, hogy vajon a nyilvánosság színterébe való belépést lehetővé tevő kommunikációs technológiák valóban a szabadság technológiái, vagy ez csupán illúzió. Felvetődik, hogy az újmédia az új egyenlősítő vagy az új megosztó szerepet tölti majd be a mai társadalomban, hogy vajon csökkenti vagy éppen növeli a tömegmédia világában kialakult tudásszakadékot a társadalom tagjai között, hogy növeli vagy csökkenti a média szintéren a globalizációt. Még sorolhatnánk tovább a vitatott kérdéseket, de ezt már meghagyjuk a könyvet kezébe vevő reménybeli olvasóknak.

A harmadik és a negyedik, a Szerkezetek és a Szervezetek című részek fejezeteit olvasva négyre akár azt is mondhatnánk, hogy azok amolyan magvas összefoglalók a médiagazdaságtan szaktudomány legfontosabb kérdéseiről. A tárgyalás középpontjában a médiaszervezetek állnak, melyek legtöbbször üzleti vállalkozás, így a médiapiacra kell helyállniuk, de emellett, akarva-akaratlan, a médiavállalkozások a kulturális és a politikai szintér szereplői is: olykor szinte már főszerepben, de peresze inkább csupán epizodistaként vagy statisztaként. A vezetéstudományok ipari szervezetelmélet iskolájának logikája, miszerint az egyes ágazatok szerkezete erős befolyást gyakorol benne tevékenykedő szervezetek viselkedésére, ami azután megjelenik a teljesítményükben, érvényesül a téma kifejtése során, és az úgynevezett érintett elmélet (*stakeholder theory*) szemlélete is tetten érhető. Az érintettek sorába tartoznak mindazok, akik kapcsolatban állnak a médiaszervezetekkel, kezdve a közönségtől a hirdetőkön át a beszállítókon, a versenytársakon és a befektetőkön keresztül egészen a szabályozó hatóságokig, hogy csak néhány kulcsfontosságú érintettet említsünk.

A nevezett két rész bevezető fejezete (A média szerkezete és teljesítménye: alapelvek és elszámoltathatóság) viszont a tömegkommunikáció normatív elmélete szempontjából összegezi a médiaszervezetek működésére vonatkozó elvárásokat, amihez azután viszonyíthatjuk az egyes valóságos médiaszintereken működő szervezetek tevékenységét. McQuail egyáltalán nem titkolja, hogy a harmadik rész zárófejezetében (Normatív média- és társadalomelmélet) bemutatott négy normatív médiamodell közül szívéhez a *társadalmi felelősség vagy közérdek modell* áll a legközelebb, s mi tagadás, ha szavazással lenne eldönthető, hogy melyik normatív modellre hasonlítson leginkább a való világ médiájának működése, mi magunk is erre voksolnánk. Egyetlen dolgot emelnénk ki még e helyütt a szerző eszmefuttatásából, nevezetesen azt, ahogy a média szabadsága, vagy ha úgy tetszik, a sajtószabadság elvét kibontja.

McQuail kiindulópontja, hogy a nyilvános kommunikációhoz kapcsolódó alapelvek legfontosabbika a szabadság, amelynek érvényesüléséből azután további előnyök következnek a társadalomban. A liberális demokráciákban ez a kiindulás közmegegyezést tükröz, így nem is foglalkozunk a részleteivel. Felhívánk viszont a figyelmet arra az okfejtésére, amelyben világo-

san rámutat, hogy a jogállamban a médiatulajdonosoknak is vannak érvényesíthető érdekei, amelyek összeütközésbe kerülhetnek a médiaszervezetben működők érdekeivel, nem is beszélve a közönség érdekeiről. Ezeknek a konfliktusoknak próbál egyfajta mozgásteret adni a média kormányzása, amelyben a közhatalom beavatkozik a médiaszintér szerkezetébe és működésébe, illetve maguk a piaci szereplők is egyfajta önszabályozást gyakorolnak. Mindez szükségszerűen korlátozza a nyilvános kommunikáció szabadságát, s persze a gyakorlatban mindig visszajutunk ahhoz, amit a véleménynyilvánítás szabadsága problémaköréből már mindannyian jól ismerünk, nevezetesen a korlátozás szükségessége és az arányosság kritériumaihoz.

A Szervezetek rész második fejezetében (A médiakultúra termelése) egyrészt a szerző összefoglalja a hírek kiválasztására ható tényezőket, másrészt bemutatja azt a folyamatos küzdelmet, amely a média és a társadalom között folyik a valóság reprezentációjáért. Ma már közhelynek számít az a megállapítás, hogy a média valósága megszerkesztett valóság, de ettől még tudományosan igazolt tétel. A „való világ” bemutatására a médiaszervezeten belül és kívül számos erő gyakorol hatást, ezeket tankönyvszerű alapossggal ismerteti a szerző. A fejezet végén McQuail kitér arra, hogy az újmédiában lehetővé válik a korábban fogyasztóként viselkedő közönség tagjai számára saját tartalmaikkal vagy éppen mások tartalmainak továbbításával és/vagy átszerkesztésével megjelenni a nyilvánosságtérben, ami új dimenziókat nyit meg a médiakultúra termelésében.

Az ötödik rész a médiatartalmakkal, a hatodik az ezeket befogadó, fogyasztó, felhasználó közönségekkel foglalkozik, míg a hetedik rész a média hatásait járja körül három fejezetben. Aligha van populárisabb témája a médiakutatásoknak, mint a média hatásainak vizsgálata, s napjainkban aligha állnak messzebb a tudományos kutatások által feltárt tények a médiához kapcsolódó köznapi ismeretekről, mint ezen a területen. A mindennapok emberének magabiztosságát a média hatásairól és a vélelmezett hatások érvényesülésének mechanizmusáról a kutatási eredmények nem támasztják alá, és a kutatók többsége nem osztja. Két erős változó, a hatások érvényességének időtartama (a rövid és a hosszú távú szakaszon), valamint tervezett és nem tervezett jellege figyelembevételével McQuail huszonegy főbb hatástípust mutat be, amelyekben ott találunk olyan ismerős tételeket, mint például a propaganda, a keretezés, a témakijelölés (*agenda setting*), a tudásterjedés, a szocializáció, a valóságmeghatározás vagy éppen a társadalmi integráció. Mondhatnánk, lehet válogatni, de ennél azért többről van szó, hisz a különböző hatáselméletek kialakulása önmagában is izgalmas olvasmány, bemutatva azt a társadalmi hátteret, amelyek között az egyes típusokhoz vezető kutatások folytak.

A könyv zárófejezete, amely egyben a nyolcadik rész, *A tömegkommunikáció jövője* címet viseli, egyúttal egyfajta szerzői krédó is: McQuail végeredményben elveti azt a merész ívű, már az 1990-es évek elején megfogalmazódott és ma is trendi jövőképet, hogy a tömegkommunikációnak vége. Rámutat arra, hogy a technológiák digitalizálása növelte a tömegkommunikációs folyamat hatékonyságát és rugalmasságát, alkalmazásával finomodott a fogyasztói célcsoportok elérése, beépült a visszacsatolás, s ugyanazon üzeneteket csatornák sokaságán tudják továbbítani. Röviden: képesnek tartja a tömegmédiát arra, hogy alkalmazkodjon az újmédia által megváltoztatott médiaszintér követelményeihez, és hogy bizonyos vonatkozásokban szimbiózisban működjön az újmédiával.

Minden túlzás nélkül állítható, hogy *A tömegkommunikáció elmélete* szóban forgó kiadása a szó legnemesebb értelmében vett kézikönyv: húsz fejezete és a hozzájuk kapcsolódó rendkívül gazdag Fogalomjegyzék az ismeretek olyan tárházát képviseli, amely szinte nélkülözhetetlen,

amikor a tömegkommunikáció működését, hatásait, kapcsolódását a különböző társadalomelméletekhez, viszonyát a hatalomhoz, a közmédia szerepét a nyilvánosságszíntéren, működésének és elszámoltathatóságának normatív elveit és megannyi más egyéb fontos dolgot szeretnénk vizsgálni. A könyv végén található Névmutató és Tárgymutató szintén értékes forrás. Azt is mondhatjuk, hogy amennyire emberpróbáló a könyvet egyben végigolvasni, annyira könnyű az előbbieket használva elindulni egy-egy tématerület vizsgálatával, és bátorítunk is erre mindenkít. Abban is biztosak vagyunk, hogy McQuail könyvével van mire alapozniuk azoknak, akik az újmédia elméletének kidolgozására adják a fejüket!

GÁLIK MIHÁLY – ZSOLT PÉTER

John Durham Peters: A mélység tornácán. A szólásszabadság és a liberális hagyomány

(Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 300 oldal,
ISBN 978 963 295 535 3)

A szerző előszava a kötet magyar kiadásához

A *Courting the Abyss*ben a szólásszabadságról való gondolkodás liberális hagyományának „immanens bírálata és átértelmezése” vállalkoztam. Célom az volt, hogy lehántsak erről a hagyományról bizonyos túlkapasokat és kóros képleteket, például az állítólagos erkölcsi felsőbbrendűségével való kérkedés iránti hajlamot, a kommunikáció pragmatikus feltételeiről és következményeiről való elmélkedés hiányát, valamint a markáns véleményektől való – ellentmondásos – függést és az azoktól való irtózást. A könyvben követelem a liberalizmusnak az egyfelől különösen Pál apostolban, másfelől pedig a sztoicizmusban rejlő, mélyre nyúló és elhanyagolt gyökereinek újbóli felismerését. A zsidó tradíció, amelyet Pál örökölt, valamint a keresztény hagyomány, amelynek megalapításánál bábáskodott, azon az igényen nyugodott, hogy felebarátunkat mint önmagunkat kell szeretnünk; a sztoikusok azonban azt mondták, hogy önmagunkat mint idegent kell tisztelnünk. Az egyik szeretetre, a másik elismerésre szólított fel. Érvélesem szerint egy sokszínű, eltérő véleményekből álló közszférát jobban szolgáló, kevésbé abszolutista liberalizmust kínálna az a kettős etika, amely szerint mással úgy bánánk, mint magunkkal, magunkkal pedig, mint mással. A könyv kétségkívül nem merészkedett túl messzire a jogi, politikai, illetve kulturális megoldásokat illetően: inkább a szólásszabadság etikájára, semmint annak jogára, történelmére vagy gyakorlatára összpontosított. A könyv kétségkívül egy meglehetősen egyedi álláspontot vázol fel, amelynek lényege (ahogy másutt leírtam), hogy mind a cenzúrát, mind pedig a pornográfiát ellenzi.¹

A könyv megjelenése óta eltelt tíz év – ha tetszik, ha nem – rámutatott az abban szereplő diagnózis jelentőségére, miszerint a szólásszabadság iránti igénynek – ironikus módon – sajnálatos mellékhatásai lehetnek. A Mohamed-karikatúrát övező 2005–2006-os viták akkor kezdődtek, amikor Flemming Rose dán szerkesztő tizenkét illusztrációt rendelt „Mohamed próféta – szerinted” jelmonddal. Rose – akit zavart az iszlám által a szólásszabadságra gyakorolt „dermesztő hatás” – akként látta magát, mint aki jogos önvédelembe bocsátkozik a muzulmán intoleranciával és a dán öncenzúrával szemben. Az ezt követő eseményekre vonatkozóan számtalan elemzés született. Bizonyos vélemények szerint Rose bátor, ugyanakkor szándékosan támadó álláspontra helyezkedett. Senki sem láthatta előre az ennek nyomán keletkező globális forgószél mértékét és pusztító erejét. Az azonban bizonyos, hogy maga Rose sem tudta higgadt kívülálló-

¹ L. a következő művet: Preludes to a Theory of Obscenity. In Loren GLASS – Charles WILLIAMS (szerk.): *Obscenity and the Limits of Liberalism*. Columbus, Ohio State University Press, 2011. 146–164.

ként szemlélni a kialakult helyzetet. Dühből cselekedett, mint ahogyan azok is, akik támadták a karikatúrákat. Mindkét tábor meg volt győződve arról, hogy az igazság az ő oldalán áll, és egyik fél sem próbálta megkérdőjelezni meggyőződésének alapjait. (A háborúban az ellenfelek egymás cselekedeteit tükrözik vissza, anélkül, hogy ennek tudatában lennének.) Egyikük sem vette a fáradságot, hogy megpróbálja megérteni a másik álláspontját.² Hasonló dinamika húzódott meg a *Charlie Hebdo*-tragédia mögött is. A muzulmánok hergelése ugyan parányi bűn az emberöléshez képest, ettől függetlenül nem hiszem, hogy üdvözlendő lenne. Természetesen nem lehet egyenlőségjelet tenni karikatúrák rajzolása és az emberölés között. Azonban azt sem mondhatja senki, hogy a részt vevő felek bármelyike teljesen ártatlan volna.

A „szólásszabadság” lehet eszköz mások elhallgattatására. Az, ha valakit cenzornak nevezzünk, könnyen indokot teremthet, hogy cenzúrárt gyakoroljunk felette. A kígyó a saját farkába harap. Vegyünk csak egy friss sztorit a *The Nation* című balliberális amerikai hetilapból: „Miért jut szóhoz egy notórius szólásszabadság-cenzor egy fontos tudományos összejövetelen?”³ A történet középpontjában egy francia professzor asszony, Monique Canto-Sperber áll, aki úgy döntött, nem engedélyezi két, Izraelt bíráló program megtartását a párizsi École Normale Supérieure egyetemen. A baloldali értelmiségiek által az Atlanti-óceán mindkét partján indított petíciók azt állították, hogy a professzor asszony cenzúrárt gyakorolt, amikor „az egyetemen kívülre kényszerítette” a programokat (jóllehet, a programokat más helyszíneken meg tudták tartani). Ha belegondolunk, rögtön egyértelművé válik, hogy a vita középpontjában az Izraellel kapcsolatos politikai küzdelem áll, a szólásszabadság pedig legfeljebb a hadiszákmány szerepét tölti be ebben a csatában. A Canto-Sperbert bírálók azért voltak dühösek, mert az ő oldaluk nem kapott nyilvánosságot, és nem azért, mert a szólásszabadság elvei sérültek, máskülönben nem kardoskodtak volna amellet, hogy Canto-Sperber megérdemelte volna (egyfajta retorzióként), hogy levegyék a New Yorkban tartandó egyik tudományos konferencia résztvevőinek listájáról. (A professzor asszony témája – ironikus módon – a „szólásszabadság” volt.) Újra és újra szemtanúi lehetünk ehhez hasonló történeteknek, melyek azt bizonyítják, hogy a szólásszabadság körüli vitákban nem létezik semleges nézőpont. A szólásszabadságról folytatott vita soha nem lehet pusztán szimbolikus vagy tudományos. Az 1960-as és 1970-es években Lenny Bruce és George Carlin amerikai komikusoknak az illedelmes nyelvhasználat határaival kapcsolatos megjegyzései az illem határait definiáló jogi eljárások tárgyává váltak. A szólásszabadság kérdéskör igen könnyen önreflexívvé válik. Józanabbul, gyakorlatiasan kell elemeznünk megnyilvánulásaink következményeit, amikor azt állítjuk, hogy szabadon szólunk – ez a könyv pedig egy ilyen elemzést igyekszik nyújtani. Az Izraellel kapcsolatos vitának Izraellel kapcsolatos vitának kell lennie, nem pedig a szólásszabadságra vonatkozó színlelt vitának. A szólásszabadságnak pedig az igazságosságra és az igazságra irányuló küzdelemnek kell lennie, nem pedig egy gazemberek, mártírok és hősök részvételével előadott moralitásjátéknak.

² L. a következő művem: In *Quest of Ever Better Heresies*. In Elisabeth EIDE – Risto KUNELIUS – Angela PHILLIPS (szerk.): *Transnational Media Events: The Mohammed Cartoons and the Imagined Clash of Civilizations*. Göteborg, NORDICOM, 2008. 275–288.

³ David PALUMBO-LIU: Why is a Notorious Free-Speech Censor Being Given a Platform at a Major Academic Gathering? *The Nation*, 2015. április 23. <http://www.thenation.com/article/why-notorious-free-speech-censor-being-given-platform-major-academic-gathering/>

A könyvben előadott érvelésem igen szövevényes, és talán némelyek szemében a liberalizmus ellen, annak képmutatása miatt indított támadásnak vagy a sértő szavakra és képekre adott erőszakos reakciók igazolásának tűnhet. Az egyik norvégiai közönségem először azt hitte, hogy az iszlamista erőszakot vagy a Bush-féle elnyomást védem. Az egyik kritikus „a liberalizmus elleni kiterjedt vitairatként” olvasta a könyvet.⁴ Válaszomban előadtam, hogy ez miért nem igaz.⁵ *A mélység tornácán* a liberalizmus belülről kiteljesedő radikalizálódása, és nem ellenséges támadás. Kést használok – de sebészeti célra, nem pedig csonkításra. Mivel egy angol-amerikai olvasóközönség számára írtam a könyvet, ezért az olvasóim részéről egy John Stuart Mill és más rokon gondolkodók által képviselt szólásszabadság iránti elkötelezettséget vélelmeztem. Rá akartam mutatni, hogy a szólásszabadság abszolutista szószólói mi módon törekedtek egy olyan jogszerűtlen erkölcsi előny elérésére, amelynek a megszólalás – többek között a saját megszólalásaik – pragmatikus hatásaival szembeni vakság volt az ára. Annak bemutatásával azonban, hogy a „cenzúra” hangos bírálata miként szerezhet jó pontokat és presztízst a védelmezőinek, nem a cenzúrát kívántam támogatni! Arra kívántam rámutatni, hogy a szólásszabadságra való liberális felhívás hogyan vezethet olyan ellentmondásokhoz, amelyek megakadályozzák, hogy a szólásszabadság segítségével megvalósuljon a közzsférának az az ideális állapota, amelyben mindenkinek lehetősége van megszólalni, és egyúttal minden hang meghallgatásra talál. A szólásszabadság liberális filozófiájának figyelembe kellene vennie az önmagunk és mások közötti szakadékot – a kommunikáció alapvető nehézségét –, mielőtt az erkölcsi magaslathoz való kizárólagos jogokat igényelne magának. Ha valóban olyan feltételeket kívánnánk teremteni, amelyek közepette minden hang hallathatná magát, akkor nem olyan osztályrendszert hoznánk létre, amely a megszólalókat jófiúkra és rosszfiúkra osztja. Akkor az emberiség közös nevezőjével kezdenénk, és hallgatnánk annak sokszínű megnyilvánulásaira.

Európa és a világ nagyobb részének jogi, politikai és kulturális hagyományjaiban a szólásszabadságnak az angol-amerikai világban olykor fellelhető abszolutista perspektívája egzotikusnak, sőt idegennek tűnhet. Öröömömre szolgál, hogy ezt a könyvet lefordították magyarra, és ezáltal Európa kellős közepén, oly sok nép, eszme és kultúra történelmi útkeresztződésében elhelyezkedő gazdag jogi és kulturális hagyományokon alapuló párbeszéd részévé válik. Remélem, mindenki számára egyértelmű lesz, hogy ez a könyv a liberalizmus „házon belüli kritikája”, nem pedig egy külső támadás. Hasonlóan a magyarországi és nem-magyarországi kutatók véleményéhez, a civil társadalmon belül tapasztalható intolerancia, vagy a szólásszabadságra – a sajtóra vagy akár az internetre – vonatkozó túlzott állami korlátozások álláspontom szerint is problémás jelenségek. Reményeim szerint ez a könyv semmiben nem segíti elő vagy buzdítja a kisebbségi vagy kritikus hangok megfélemlítésére törekvő tekintélyelvű vagy egyéb erőket. Épp ellenkezőleg: azt remélem, hogy könyvemet a sajátunktól eltérő, illetve a meghatározó véleményeket vagy normákat bíráló hangok – alázattal történő – meghallgatására irányuló, gyötrelmesen nehéz feladatra való felhívásként fogják olvasni. Az emberi állapot része a sérelem, a kritika pedig mindig fájdalmas. Hiszek abban, hogy minden ember joga, hogy a saját felfogása szerinti

⁴ Carolyn MARVIN: Hard-Hearted Liberals. *International Journal of Communication* 2 (2008) 276–284. 276. ijoc.org/index.php/ijoc/article/viewFile/304/186

⁵ The Liberalism of the Other. *International Journal of Communication* 2 (2008) 699–706. ijoc.org/index.php/ijoc/article/viewFile/363/184

igazságról szóljon, és hogy ennek során védelmet élvezzen, hiszek továbbá abban, hogy az e jogot nem biztosító államok cserbenhagyják polgáraikat. Hiszem azt is, hogy a polgárok kötelessége, hogy tiszteljék szomszédait. A Kant-féle „emberiség görbe fája” metafora mindenkre érvényes. Ez azt jelenti, hogy az államoknak dekriminalizálniuk kell a sértő beszédet, és egyúttal azt is, hogy a polgároknak meg kell tanulniuk nem megsértődni, többek között akkor sem, amikor polgártársaik megsértődnek. A liberálisok az idők során mindig ügyesen szólítottak fel az állampolgári szívósságra, de kevésbé bizonyultak ügyesnek abban, hogy mindezt ténylegesen gyakorolják, amikor bírálóik megbántódnak azon, amit mondtak – ezután pedig újraindul a visszavágás és az önigazolás spirálja. *A mélység tornácán* egyfajta magasabb törvényt tűz ki célul: egy olyan liberalizmust, amely odatartaná a másik orcáját is. A szólásszabadság a *homo politicus*i csökönységünk része. Legbensőbb valónk egy darabját ássák alá az olyan jogszabályok, amelyek korlátozzák, hogy mit és hogyan mondhatunk. Az álláspontok összeütközésén és a „szólásszabadsághoz” hasonló politikai javak feletti ellenőrzésre irányuló erőfeszítésen keresztül mindazonáltal láthatjuk egy olyan szabályozási ideál fel-felvillanó szikráit, amelynek keretében mind a megszólalás, mind a meghallgatás mindenki számára biztosított joggá válhat. Reményeim szerint ez a könyv kiegészíti és tovább gazdagítja a magyar kollégáim és barátaim körében zajló vitákat.

JOHN DURHAM PETERS

*Craig Bard professor
University of Iowa*

Koltay András – Török Bernát (szerk.): Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 2.

(Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 736 oldal,
ISBN 978 963 295 515 5)

Koltay András és Török Bernát szerkesztésében jelent meg 2015 végén a *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 2.* című kötet, mely folytatva azonos címmel megjelent elődjét, a hazai és európai médiajog aktuális kérdéseit vizsgálja a legkülönbözőbb témájú tanulmányok segítségével.

Az előző tanulmánykötet által kitaposott tudományos ösvényen haladva tovább a szerkesztők célja ezúttal is az volt, hogy a szerzőket tekintve is sokszínű, tematikájában igencsak szerteágazó tanulmányok sora hozzájáruljon a szólásszabadsággal, a médiával és a médiajoggal kapcsolatosan folytatott európai eszmecserékhez, vitákhoz, olyan kérdéseket tárgyalva, melyek nemcsak szélesíthetik az olvasók médiaszabályozással kapcsolatos látókörét, hanem azon túlmutatva olyan dilemmákat vetnek fel, amelyekre esetleg sokan jelenleg nem is gondolnak. Ahogy ezt a szerzők az előszóban is megfogalmazták, a tanulmányok egy-egy probléma pillanatképpént rögzítik, amely talán néhány év múlva, a szabályozás és a gyakorlat folyamatos formálódása miatt már nem lesz egészen éles, de a cikkekben szereplő fontos elméleti alapvetések és mélyreható elemzések hosszabb távon is útmutatóul szolgálhatnak egy-egy kérdésben.

A kötetben 15 tanulmány található, melyeket négy csoportra osztottak a szerkesztők. Az első rész a sajtószabadság jogának alapvető kérdéseivel és alkotmányos vonatkozásaival foglalkozik, melynek első tanulmányában Andrassy György amellezt érvel, hogy a gondolatszabadság és a szólásszabadság mellett egy lapon kell említenünk a nyelvszabadságot is. Állítását filozófiai érvekkel, jogértelmezési és jogtörténeti értelmezés útján igyekszik igazolni, hozzátéve, hogy szerinte a jogalkotásnak is el kellene ismernie eme szabadságjogot, kiegészítve a meglévő szabadságok listáját. Ezután Klein Tamás a sajtószabadság fogalmának meghatározási nehézségeiről ír, körüljárva annak történelmi, jogtörténeti, elmélet-filozófiai és alkotmányossági vetületeit is. A sajtószabadság 21. századi fogalmáról ír Koltay András is, azt vizsgálva, hogy az új médiaformák és médiaszereplők megjelenésének következtében hogyan változik meg a sajtószabadság fogalma, és hogy indokolt-e annak újragondolása. Kitér az átalakuló médiapiac által felszínre hozott felelősségi és szabályozási problémákra, valamint hogy merre halad majd vajon a sajtószabadság európai szabályozása az Unióban és a tagállamokban egyaránt. Smuk Péter tanulmányában a véleménynyilvánítási szabadság intézményvédelmi oldalán belül elhelyezkedő, a demokratikus politikai diskurzusokat biztosító alkotmányos garanciákat tekinti át főként a délkelet- és kelet-európai régióra koncentrálna. Bemutatja a demokratikus közvélemény kialakulásának védelmére hivatott garanciális jogintézmények működését országonként és összefüggéseiben is, és igyekszik áttekinteni, hogy az írott szabályok milyen irányokat mutatnak az egyes

államok esetében. Az első részt Török Bernát zárja, aki a közlések alkotmányos alapértékével foglalkozik, rámutatva arra, hogy a szólások alkotmányos értékességéről való döntés nem ott kezdődik, amikor egy kifejezést megvédünk az állami beavatkozástól, hanem már azzal is a közlés jelentőségéről döntünk, ha a konkrét esetben relevánsnak tartjuk a véleménynyilvánítás szempontjait.

A könyv második része a médiatartalmak korlátozásának egyes kérdéseit járja körül. Gellén Klára a jogsértő kereskedelmi közlemények tekintetében azt vizsgálja, hogy a médiatartalomként megjelenő kereskedelmi üzenetekkel kapcsolatban milyen jogsértések valósulhatnak meg, kik lehetnek ezért a felelősök, a felelősségre vonás melyik hatóság hatáskörébe tartozik, és hogy a felügyeleti szerv eljárása keretében milyen jogkövetkezmények kerülnek alkalmazásra. Nádori Péter írásában az Emberi Jogok Európai Bíróságának *Delfi*-ügyben hozott ítéletét veti össze a hazai Alkotmánybíróság „kommenthatározatával”, megvizsgálva mindkét döntés kritikáit és hatásait az ezen a téren jelenleg igencsak formálódó joggyakorlatra. Ezek után Szikora Tamás tanulmányában arra tesz kísérletet, hogy azonosítsa a rádiós és televíziós műsorszolgáltatásokban megjelenő politikai reklámok tartalmi és formai jellemzőit, párhuzamba állítva a hazai jogalkalmazói gyakorlatot a strasbourgi bíróság vonatkozó döntéseivel, rámutatva a különböző megközelítési módokra és ebből következően a szóláskorlátozás eltérő szintjére. A második rész végén Tóth J. Zoltán a kötet legterjedelmesebb írásában a rágalmazásra és becsületsértésre vonatkozó anyagi büntetőjogi normák vizsgálatát tűzte ki céljául az európai jogrendszerekben, különös tekintettel a magyar szabályozásra. A tanulmány az egyedi emberi személy méltóságát és becsületét sértő vagy arra alkalmas tényállítások és más cselekmények különböző jogrendszerekben való megítélésével foglalkozik, külön kitérve a közszereplők és a hivatalos személyek ellen vagy éppen általuk elkövetett jogsértésekre.

A harmadik rész a médiaszabályozás közigazgatási jogi aspektusaival foglalkozik, melyben Christián László az állami szervek által foganatosítható központi szintű internetblokkolási lehetőségeket veszi górcső alá általánosságban és az új hazai szabályozás alapján, Géczi Kinga pedig az FM-rádiózásra alkalmas frekvenciákkal kapcsolatban a médiapiaci struktúrába történő állami beavatkozás hazai és európai jogi kereteit, releváns kérdéseit vizsgálja, a médiaigazgatás és a magyar közigazgatási jog elméleti és gyakorlati rendszerére koncentráltan.

A kötet utolsó része négy tanulmányt foglal magában, melyek a médiajog európai uniós és összehasonlító jogi témáival foglalkoznak. Bartóki-Gönczy Balázs az átalakuló digitális médiarendszerrel kapcsolatban azt fejti ki, hogy a jogrendszer egyre több esetben lemaradásban van a piaci folyamatokkal szemben, és az új szolgáltatástípusok nem egy esetben szétfeszítik a jogszabályi fogalomrendszert. Ennek következtében hasonló szolgáltatások eltérő szabályozási teher alá esnek, mely komoly piactorzító hatással bírhat. Mindemellett kitér arra is, hogy a közszolgálati médiának újra kell gondolnia működését, ugyanis az interakcióra épülő, minden eszközön lekérhető médiatartalmakkal megjelenő szolgáltatások komoly konkurenciát jelentenek, melyvel muszáj lenne lépést tartania a közmédiának is. A cseh médiajogi szabályozás főbb intézményeiről írt tanulmányt Hulkó Gábor, melyben a cseh médiajog lineáris szolgáltatásokkal kapcsolatos jogintézményeit és hatásköreit vizsgálja. Nyakas Levente az Európai Bíróság joggyakorlatát elemezte az alapjogok és a médiapluralizmus elvének tükrében. Tanulmányában esetről esetre tekinti át, hogyan határozott az EuB olyan esetekben, amikor a gazdasági alapszabadságok és az alapjogok, ezen belül is főként a véleménynyilvánítás szabadsága között kellett döntenie a médiapluralizmus érvényesülését szem előtt tartva. Mayer Annamária az ön- és társ-

szabályozás médiaszabályozásban betöltött szerepét vizsgálja írásában, részletesen kitérve a brit önszabályozó modell alapjául szolgáló skandináv országok megoldásaira, ismertetve, hogy pontosan mitől és hogyan működik ezekben az államokban a média szabályozása iparági szinten.

A műben szereplő tanulmányok fenti, vázlatos bemutatása alapján is látható, hogy milyen tág területet fednek le az egyes írások. Korántsem mondható mindennapinak ezen tanulmánykötet, hiszen nemcsak frissességével és időszerűségével tudja megfogni az olvasókat, hanem ugyanolyan hasznos olvasmány tud lenni az egyes témákban komolyan és tudományosan elmélyülni vágyó szakember és a médiaszabályozásban kevésbé járatos érdeklődő számára is. A tanulmányok mindenki számára érthetőek, világosak és jól szerkesztettek, érezhető, hogy megszületésüket rendkívül alapos kutatómunka előzte meg. A szerzők a hazai tudományos és jogi szféra szerteágazó területeiről érkeztek, ezért mondanivalójuk is széles körű, és tág látókörrel tesz tanúbizonyságot. A szerzők saját kritikai, elemzői gondolataikkal járulnak hozzá a médiatudomány gyorsan fejlődő világához, igyekezvén kerülni az egyszerű leíró jellegű írást, és inkább problémacentrikusan elemezni az egyes kérdéskörök mögött rejlő elméleti és gyakorlati összefüggéseket.

Összességében tehát elmondható, hogy a tanulmánykötet jó érzékkel összeválogatott, remekül megválasztott témákkal rendelkező, alaposan kidolgozott művekből áll, melyek nem csupán a sajtószabadság és médiajog volt és jelenlegi problémáival foglalkoznak, hanem főként a jövőbe tekintve mutatják be a médiaszabályozás lehetséges kérdéseit, teszik ezt egy olyan korban, amikor a médiavilág korábbi alapvetései is rendkívüli gyorsasággal kérdőjeleződnek meg, illetve változnak.

PAPP JÁNOS TAMÁS

Paál Vince (szerk.): A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989

(Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 644. oldal,
ISBN 978 963 295 523 0)

A kötet címlapján kifejező képet láthatunk: egy keskeny folyót, amely egy mély szurdokban próbál utat törni magának. Ha az 1914 és 1989 közötti korszak, a „rövid 20. század” magyarországi sajtóviszonyaira gondolunk, akkor ez a képi metafora igencsak indokolt. A mindenkori lapkészítőknek a legkülönbébb korlátozások tömegével kellett megküzdeniük, annak ellenére, hogy a jog elvileg garantálta a „sajtószabadság”-ot. Ennek a fogalomnak azonban még a meghatározása sem volt egységes a korszakban, hiszen például a liberális jogszemlélet és a „szocialista törvényesség” képviselői gyökeresen mást értettek alatta.

A kötet három szerzője – a szerkesztés feladatát is magára vállaló és az 1945 előtti korszakot bemutató Paál Vince, a Médiatudományi Intézet munkatársa, a későbbi évtizedeket elemző Takács Róbert, a Politikatörténeti Intézet kutatója, valamint az elektronikus média helyzetét tárgyaló Klein Tamás, a Károli Gáspár Református Egyetem jogi karának oktatója – arra törekedett, hogy átfogó képet adjon a sajtószabadság helyzetéről. Ahogyan a bevezetés is utal rá, a 20. századi magyar sajtótörténetről mindeddig nem született nagy ívű, átfogó monográfia, csupán egyetemi jegyzetek állnak rendelkezésünkre, a még az 1970-es években tervezett akadémiai sajtótörténet-sorozat pedig csak 1892-ig készült el. Ennek egyik komoly oka a módszertani bizonytalanság: miután a 19. század végétől, a tömegsajtó megjelenésétől kezdve a feldolgozandó anyag mennyisége áttekinthetetlenül nagyra duzzad, kérdéses, hogy hogyan, milyen szempontok alapján lehet rendszerezni az anyagot, megragadni a legfontosabb csomópontokat. A kötet megmutatja, hogy a sajtószabadság jogi szabályozása és ennek gyakorlati érvényesülése igen fontos szempont, a munka azonban csak akkor lehet igazán termékeny, ha – mint ebben az esetben is – a két tényezőt egyszerre vizsgálják.

Igen fontos, hogy a kötet szerzői nem elégedtek meg a meglévő szakirodalom szintetizálásával, hanem arra törekedtek, hogy új levéltári források feltárásának segítségével próbálják meg árnyalni, pontosabbá tenni ismereteinket. A kutatások jelenlegi állása, illetve a kedvezőtlen forrásadottságok (a miniszterelnökség sajtóosztályának iratanyaga például sajnos igencsak hézagosan maradt fenn a két világháború közötti időszakból) óhatatlanul bizonyos aránytalanságokat eredményeztek, ahogyan azt a bevezető is rögzíti, ez azonban nem von le a munka értékéből.

A kötet alapvető szervezőelve a kronológia: az első fejezet a „nagy háború” éveit, a második a két világháború közötti korszakot elemzi, ezen belül indokolt módon önálló alkorszakként kezelve az 1918–1919-es „forradalmak korát”, a bethleni konszolidációt, a gömbösi sajtóreform-kísérletet, valamint az 1938-as sajtótörvény-módosítás utáni éveket. A harmadik az 1944 és 1948 közötti koalíciós éveket, a negyedik pedig az államszocializmus évtizedeit tárgyalja, ez

utóbbi fejezetben külön veszi számba a Rákosi-kort, a forradalmat és következményeit (1956–1958), illetve a Kádár-kort. A fejezeteken belül – igen rokonszenves módon – nem érvényesül szigorúan valamiféle formális szerkesztési elv, a tárgyalás módja mindig igazodik az adott korszak jellegzetességeihez, illetve az azokkal kapcsolatos általános tudásszínhez. Az államszocialista korszak ismertetését például egy részletes bevezetés előzi meg, amely a szovjet mintát követő jogelmélet legfontosabb jellemzőit, az állampolgári jogok sajátos értelmezését ismerteti, ami jó kapaszkodót jelent az olvasók számára a továbbiak megértéséhez. Ilyesféle jogelméleti bevezetőre a többi fejezet esetében természetesen nem volt szükség.

Az alfejezetek ugyanakkor hasonló struktúrát követve épülnek fel: először megismerhetjük a korszak legfontosabb sajtóra vonatkozó jogszabályait, valamint a sajtóirányítást végző intézményrendszert. Ezután következik az elmélet és a gyakorlat szembesítése: számos példa segítségével kaphatunk képet a rendszer tényleges működéséről, a jogszabályok érvényesítéséről, a bírósági gyakorlatról, a különféle állami intézmények működésének rendszerhibáiról, a hatalom által elvárt újságírói magatartásformákról, a sajtó működését elősegítő vagy éppen gátló hallgatólagos megállapodásokról. A III. és a IV. fejezetben ezt kiegészíti a sajtó szerkezetének, a lapstruktúrájának és a példányszámoknak az elemzése – indokoltan, hiszen a koalíciós évektől fokozatosan megszűnt a sajtó pluralizmusa, így a fenti kérdések rendezése is kizárólag az állam szándékaitól függött. A II–IV. fejezetek záró egysége mindig az elektronikus média helyzetét, a jogi szabályozás alakulását tárgyalja.

Bár Tisza István, Bethlen István, Gömbös Gyula, Rákosi Máttyás és Kádár János rendkívül különböző politikusok voltak, személyüket bizonyos értelemben mégis összeköti az 1914. évi XIV. törvénycikk, az a sajtótörvény, amely formálisan egészen 1959-ig hatályos volt. A gyakorlatban azonban mindig csak részlegesen érvényesülhetett, hiszen kihirdetése után néhány hónappal kitört az első világháború. A kormány ezután a kivételes hatalomról szóló törvény alapján megkezdte a sajtószabadság szűkítését. A belügyminiszter betilthatta a „hadviselés érdekeit” veszélyeztető lapok megjelentetését, illetve elrendelhetette az előzetes cenzúrázást. A sajtó orientálását, a lapok tartalmának előzetes véleményezését a Hadfelügyeleti Bizottság Sajtóalbizottsága végezte. Az 1918-ban kikiáltott, Károlyi Mihály által vezetett Magyar Népköztársaság elvi szinten ugyan visszatért a teljes sajtószabadság eszméjéhez, az 1919 márciusában létrejött Tanácsköztársaság viszont már egyedül a „dolgozó nép” privilégiumának nyilvánította a lapkiadás jogát – vagyis ebben a rendszerben sajtószabadság kizárólag a bolsevista eszmék agitátorainak járt.

A Horthy-rendszer konszolidálója, Bethlen István miniszterelnök nem engedett ugyan azoknak a szélsőjobboldali hangoknak, amelyek a történelmi Magyarország összeomlásáért és a forradalmakért a liberális sajtót kívánták bűnbaknak megtenni, és a legbefolyásosabb politikai napilapok betiltását követelték; de nem tért vissza az 1914-es sajtótörvény liberális értelmezéséhez sem. A belügyminiszter így – a kivételes állapot fenntartásával – továbbra is betilthatta „az ország belső rendjét” vagy „külpolitikai érdekeit” fenyegető lapokat, új időszaki sajtótermékek indításához pedig a miniszterelnök engedélyére volt szükség. A kor nyilvánossága jóval tekintélyelvűbbé vált a boldog békeidőkhöz képest, elszaporodtak a sajtóvétségeket tárgyaló bírósági eljárások és az elmarasztaló ítéletek. A jogi szabályozás átfogó reformja ugyanakkor nem született meg, noha Bethlen, majd Gömbös kormánya is felvetette egy új sajtótörvény megalkotásának lehetőségét. Az újabb korszakhatárt az 1938-as év jelenti: a belpolitikai radikalizálódás jegyében létrehozták a sajtókamarát, az újságírói pályán (is) diszkriminálták a zsidónak minősí-

tett személyeket, és kötelező laprevíziót hajtottak létre, aminek következményeként a kormánynak nem tetsző lapok jelentős része megszűnt. A nem időszaki sajtótermékekre lényegében bevezették az előzetes cenzúrát, amit a második világháború kitörése után kiterjesztettek az időszaki lapokra is. A sajtóellenőrzés intézményrendszere a nagy háború korában kialakult módszereket vette át.

A világháború után az ország szovjet megszállás alá került, és – bár a koalíciós kormány elvi szinten a demokratizálást tűzte ki célként maga elé – az előző korszak sajtókorlátozó intézkedései közül sok továbbra is érvényben maradt. Míg korábban a lapkiadók elsősorban üzleti vállalkozások voltak, 1945 után a lapindítás terén a koalíciós pártok élveztek elsőbbséget, amelyek saját lapbirodalmak kiépítésére törekedtek, hogy előnybe kerülhessenek a politikai küzdelmekben. A pártok és egyes állami szervek rendszeresen „kéresek” intéztek a nagy lapok szerkesztősegeihez, ezzel befolyásolva a közbeszéd alakítását.

1947–1948 meghozta a politikai fordulatot, kiépült a kommunista diktatúra, ami a sajtóélet pluralizmusának végleges megszűnését is maga után vonta. A valódi döntéseket ezután a pártszervek hozták meg, az újságírók hivatását pedig a központi üzenetek közvetítésében jelölték meg, ezért a sajtójog jelentősége másodlagossá vált. Az ellenőrzés bonyolult, többlépcsős folyamatban történt, amelyben nagy szerepet játszottak a szerkesztőségek vezetői, akik maguk is bizalmi emberek voltak. Az újságírók a pártszervek által jóváhagyott előzetes tervek alapján dolgoztak, így az újságokat a napi élet aktualitásai helyett nagyrészt hónapokkal korábban gyártott publicisztikai és propagandaanyagok töltötték meg. Az 1956-os forradalom győzelmével rövid időre a nyilvánosság szférája is megszabadult a diktatúrától, a sajtószabadság mámorában a semmiből kinöve új orgánumok kezdtek meg működesüket. A kádári megtorlás azonban gyorsan elsöpörte az első eredményeket, és a sajtóirányítás ismét visszatért az 1956 előtti keretek közé. Az 1980-as évektől a szerkesztőségek irányítása – az általános „erjedés” következtében – egyre több nehézséggel járt, amin a rendszer a szerkesztői értekezletek szaporításával és a fegyelem megszilárdításával igyekezett úrrá lenni. Az 1986-ban elfogadott sajtótörvény is a mozdulatlan ságot sugallja: az engedélyeztetési rendszer változatlan maradt, ugyanakkor az már némi elmozdulást jelez, hogy a korábbi agitáló, nevelő szerep helyett immár a tájékoztatást tartotta a sajtó fő feladatának.

A kötet fő erőssége, hogy ezt a rendkívül bonyolult, az előbbieken igencsak vázlatosan összefoglalt folyamatot részletesen, rengeteg példával illusztrálva mutatja be, rávilágítva a sajtóellenőrzés számos, korokon átívelő jellegzetességére. Az olvasónak gyakran juthat az eszébe az a jelenség, amit a *Diktatur, gemildert durch Schlamperei* (A rendtelenség enyhíti a diktatúrát) gondolata ír le a legjobban, és ami az első világháború éveitől a kádári pangásig sokszor tetten érhető. Gyakran előfordult ugyanis, hogy a cenzurális, illetve sajtóellenőrző funkciókat számos különböző szervezet látta el, ami állandósuló hatásköri villongásokhoz, egymásnak ellentmondó – és ezért betarthatatlan – utasítások tömkelegéhez, gyors egymásutánban kiadott, visszavont, majd újra kiadott rendelkezésekhez vezetett. A slamposság végigvonul a különböző korszakokon: 1921 májusában például a miniszterelnök azért feddett meg néhány főispánt, mert azok nem jelentették, hogy egyes helyi lapok elhagyták a kormánytámogató politikai irányvonalat (90. oldal); a Kádár-korszak jogalkotói pedig csak 1983-ban látták elérkezettnek az időt, hogy rendelettel szabálysértésnek minősítsék a szamizdat kiadványok megjelentetését (530. oldal).

Az igen terjedelmes kötetben fellelhető néhány kisebb szerkesztési következtlenység. Logikusabb lett volna például a Horthy-korszak filmszabályozásáról szóló részt – a többi fejezethez hasonlóan – az utolsó alegységben, az elektronikus média címszó alatt szerepeltetni, vagy esetlegesnek tűnik a 2.1.5-ös Kitekintés – Sajtószabályozás más országokban alfejezet elhelyezése, amely nem illeszkedik szervesen a szövegbe. Ezek a kisebb következtlenységek azonban többnyire nem zavaróak.

KLESTENITZ TIBOR

TÁJÉKOZTATÓ

Az „In Medias Res” médiatudományi folyóirat szerkesztésére vonatkozó elvek, szabályok

A Wolters Kluwer Kft. által megjelentetett médiatudományi folyóirat 2012 tavaszán indult, és évente két alkalommal jelenik meg. A folyóirat várja a tudományos igényű, a szólás- és sajtószabadság, valamint a médiaszabályozás tárgyában született kéziratokat. A folyóirat tudományos gyűjtőhellyé és nyílt szakmai fórummá vált az alapítás óta eltelt időben, ahol minden, a sajtószabadság és a médiaszabályozás iránt érdeklődő olvasó kielégítheti kíváncsiságát.

A folyóirat rovatainak felosztása a következő:

- *Tanulmányok* (elméleti elemzést tartalmazó írások),
- *Fórum* (a gyakorlat bemutatásának igényével írt cikkek),
- *Könyvismertetés* (a médiatudomány területén megjelent újabb publikációk bemutatása).

A tanulmányokat a szerkesztésre vonatkozó előírásoknak (l. a folyóirat honlapján) megfelelően kell eljuttatni a szerkesztőséghez a koltay.andras@jak.ppke.hu e-mail címen.

A szerkesztőség fenntartja a jogot arra, hogy az írásokat ne feltétlenül beérkezési sorrendben jelentesse meg.

Az egyes számok lapzártája a következő:

- első szám: április 30.
- második szám: szeptember 30.

A folyóirat az interneten is hozzáférhető, a www.media-tudomany.hu honlapcímen. A nyomtatott kiadás előfizethető a kiadónál.

